ÁLLAMIGAZGATÁSI FŐISKOLA
MARXIZMUS-LENINIZMUS TANSZÉK

TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS

(Kéziratként)

1979

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS JEGYZETET, - AMELY A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT POLITIKAI FŐISKOLÁJA FILOZÓFIA TANSZÉKÉNEK SEGITÉSÉVEL KÉSZÜLT - AZ OKTATÁSI MINISZTÉRIUM MARXIZMUS-LENINIZMUS OKTATÁSI FŐOSZTÁLYÁNAK 22.988/77. sz. HOZZÁJÁRULÁSÁVAL AZ ÁLLAMIGAZGATÁSI FŐISKOLA MARXIZMUS-LENINIZMUS TANSZÉKE ADTA KI AZ ELŐZŐ TANÁCSAKADÉMIAI JEGYZET ALAPJÁN

Az egyes fejezetek szerzői:

Első rész		Második rész	
I.	Nagy Ferenc	I.	Kárpáti Sándor
II. III. és IV.	B. Kiss Mátyás	II. és III.	Nagy Ferenc
V. VI.	Kárpáti Sándor	IV.	Grómann Gyula

Harmadik rész

B. Kiss Mátyás és
Nagy Ferenc

LEKTORÁLTÁK:

Szakács Kálmán és
Wirth Ádám

SZERKESZTETTE:

Nagy Ferenc

K é s z ü l t:

az Államigazgatási Főiskola Sokszorosító Üzemében 1200 példányban
(1978. december)

ELSŐ RÉSZ

A TÁRSADALOM ANYAGI VISZONYAI MINT A TÁRSADALMI LÉT ÁLTALÁBAN

A társadalmi lét, vagyis a társadalom anyagi élete az anyagi javaknak a termelésében, azoknak a viszonyoknak az összességében valósul meg, amelyek a társadalmi termelés folyamatában az emberek között kialakulnak. Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához cimü könyve előszavában fogalmazta meg az anyagi élet termelése jelentőségének klasszikus definicióját. "Az anyagi élet termelési módja szabja meg a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot egyáltalában. Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megfordítva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza." Marx tehát a társadalmi élet különféle területei közül kiemelte az anyagit, a gazdaságit, mint alapvetőket, mint elsődlegeseket, és mint valamennyi többi viszonyt meghatározókat, s ezzel a materialista felfogást a társadalomra is kiterjesztette.

Feljegyzések:

I. fejezet

A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS A MARXIZMUS-LENINIZMUS ÁLTALÁNOS TÁRSADALOMELMÉLETE

Marx és Engels közös müvükben a "Német ideológiá"-ban[1] foglalták először össze materialista történelem-felfogásukat, noha előbb külön-külön mindketten eljutottak már a történelmi materializmus alapgondolataihoz. Marx a "Tézisek Feuerbachról"[2] szóló jegyzeteiben Feuerbachnak az emberről alkotott elvont és nem történelmi felfogásával szemben fogalmazta meg azt a tételt, hogy az ember a társadalmi viszonyok összessége. Azon tul, hogy kiterjesztette a materializmust az emberi társadalom összefüggéseinek megértésére, az addigi materializmus passziv és szemléltető jellegével szemben a gyakorlatot, a gyakorlati-kritikai és a forradalmi tevékenységet tette a filozófia feladatává. "A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk" - irta a "tézisek" 11. pontjában.

Ami a "Német ideológia" cimü közös müben került kifejtésre, az már a történelmi materializmus összefüggő és érett megfogalmazása volt. Marx és Engels a dialektikát és a materializmust a társadalomelméletben is az egész valósággal egységes elválaszthatatlan egésszé forrasztották össze, s ezzel kidolgozták az uj tudományos történelemszemlélet alapjait.

---

1. A "Német ideológia" Marx és Engels közös munkája. 1845. tavaszán határozták el megirását, majd 1845. szeptemberében fogtak hozzá a munkához. Az 1846. őszéig elkészült befejezetlen kézirat végül még sem került kiadásra, s ennek következtében a kézirat nagy része elveszett. Majd csak 1926-ban a moszkvai Marx-Engels Intézet kezdte meg az előkerült kézirat sajtó alá rendezését. A "Német ideológia" teljes szövege 1932-ben jelent meg. Magyarul legujabban a Magyar Helikon 1974-ben 4ooo példányban adta ki.

2. A téziseket 1845. tavaszán fogalmazta meg Marx. Először Engels tette azokat közzé 1888-ban. Lásd a "Német ideológia" cimü könyv 7-11. oldalán. Helikon kiadás 1974.

1./ A TÁRSADALOM MATERIALISTA FELFOGÁSA ÉS A MARXISTA TÖRTÉNELEM SZEMLÉLET FORRADALMI JELENTŐSÉGE

Marx és Engels a "Német ideológia" kéziratában kettőjük azonos nézetét kifejezve azt irták, hogy csak egyetlenegy tudományt ismernek, a történelem tudományát, amelyet a természet történetére és az emberek történetére lehet felosztani, noha e két oldalt nem szabad mereven elválasztani. "...ameddig emberek léteznek, a természet története és az emberek története kölcsönösen feltételezik egymást. A természet története, az ugynevezett természettudomány, itt nem érdekel minket; az emberek történetével azonban foglalkoznunk kell..." - fogalmazták meg közös nézetüket.[3]

A társadalom Marx előtti materialista felfogása

Az emberek történetének, vagyis a társadalomnak a tudományos igényü kifejtésére, a materialista társadalomfelfogás megalkotására a történelmi materializmus előtt is törekedtek az emberiség kimagasló gondolkodói. Ez a törekvés egy sor eredmény elérésére vezetett.

A francia materialisták érdeme annak a felismerése, hogy az ember a természet része, ezért az emberi viszonyokat épp ugy törvények szabályozzák, mint a természet jelenségeit. Istent a természetből a természettudomány már kiüzte, amikor bebizonyitotta, hogy a természet szigoru, kivételt nem türő törvényeknek engedelmeskedik. Amikor a felvilágosodás kiterjesztette a természettudományos felfogást a társadalomra, innen is kiszoritotta az isteni gondviselést és a szabad akarat dogmája helyéve a determinizmus elvét, a törvényszerüen meghatározott emberi cselekvés gondolatát állitotta.

A felvilágosodás felismerte a világ belső egységét és törvényszerü szerkezetét, s ezen az alapon arra törekedett, hogy a társadalmat a tudomány módszereivel fogja fel. Mindez nagy haladás volt a teológiai világnézettel szemben, s egyuttal a materialista álláspont elfogadását jelentette. A materialista álláspontot ebben az értelemben az egész felvilágosodás magáévá tette. A deisták, mint Voltaire, Montesquieu, meghagyták ugyan istent az "első mozgató" szerepében, amely a természet-

3. Marx-Engels: Német ideológia. Helikon kiadása. Budapest, 1974. 23. oldal.

nek az első lökést megadta. De ez nem változtatott azon, hogy Voltaire az egész világot hatalmas óramünek tekintette, és Montesquieu-t sem befolyásolta abban a nézetében, hogy minden létező törvények uralma alatt áll.

A materialista kiindulópont tehát alapot teremtett a társadalomról szóló tudomány felépitéséhez. De a felvilágosodás ezt a lehetőséget nem tudta valósággá változtatni. Azzal ugyan tisztában volt, hogy a világ folyását magából a világból kell magyarázni, de odáig nem jutott el, hogy ezt a gondolatot a társadalmi világra alkalmazza, s az utóbbit is önmagából magyarázza. A társadalom vizsgálatánál a természettudomány kész eredményeiből indult ki, s a társadalmi jelenségekre a természettudomány szemléletét és törvényeit alkalmazta.[4]

A társadalmi jelenségeket azonban lehetetlen volt a természet törvényeivel megmagyarázni. Ezért a francia materialisták többnyire ahhoz az idealista megoldáshoz folyamodtak, hogy a társadalmi jelenségeket és intézményeket, mint például a vallást, illetve az ezeket létrehozó emberi cselekedeteket, a felszini látszatnak megfelelően, közvetlen az élettanilag megalapozott emberi szenvedélyekből és véleményekből, különösen pedig a vezető személyek - királyok, papok - egyéni szenvedélyeiből és véleményeiből, ravaszságából vagy számitásaiból vezették le. Az utóbbiakat a törvényszerü atommozgás szükségszerü, de egyuttal kiszámithatatlan eredményeinek tekintették. Holbach például ugy vélekedett, hogy "kelleténél több sav a fanatikus epéjében, felforró vér a hóditó szivében, fájdalmas emésztés az egyeduralkodó gyomrában, vagy valami asszony szeszélye" véres háborukat idézhet elő, és egész népeket taszithat évszázados nyomoruságba. Következésképpen, hogy a társadalmi fejlődést közvetlenül és döntő mértékben egyáltalában az ilyenféle okok határozzák meg.

Az angol klasszikus politikai gazdaságtan képviselői kimutatták, hogy a gazdaság forrása a termelőmunka, az áruk értékét az előállitásokra forditott munka mennyisége határozza meg. Ezzel lerakták az értéktöbbletelmélet alapját. A gazdasági viszonyokból levezették a társadalom osztályszerkezetét, és az elosztási viszonyok alapján feltárták az osztályok közötti ellentéteket.

A restauráció korának francia történetirói /Guizot, Mignet,

4. Molnár Erik: A történelmi materializmus ideológiai előzményei. Szikra, 1952. 17-18. oldal.

Thierry/ kimutatták, hogy a francia polgári forradalom osztályok harca volt.

Guizot szerint "Franciaország történetét betölti a rendek harca vagy helyesebben, Franciaország története a rendek harcából áll." Thierry kimutatta, hogy az angol forradalomban a vallási mozgalmak leple alatt az osztályok harca folyt: "A háboru mindkét részről tényleges érdekekért folyt. Minden egyéb csak látszat és ürügy volt." Mignet pedig a francia forradalom történetében a "középosztály" /a burzsoázia" és a tömeg a kispolgári és plebejus elemek/ harcát vázolta.

Minthogy a történet osztályharcok története, a történetiró - mondotta Guizot - forditsa figyelmét a társadalmi osztályokra: az egyes embereknek a társadalmi helyzettől függő életmódjára és az emberek különböző osztályainak egymáshoz való viszonyára. A politikai intézményeket ezek magyarázzák meg. S hogy viszont a különböző társadalmi rétegeket megérthessük, ismerni kell a földbirtokviszonyok jellegét.

Azt egyértelmüen megállapitották, hogy az osztályviszony,- amely a történelmi események és a politikai intézmények alapja - lényegében tulajdonviszony. Mi magyarázza azonban a tulajdonviszonyokat, a tulajdon formáit? A hóditás, válaszolta Thierry és Mignet - akik igy a társadalom mozgását mechanikus módon, külső erőkre vezették vissza.

A marxi társadalomfelfogás közvetlen előzményei és forrásai

A társadalmi fejlődés okainak feltárásában előreléptek az utópikus szocialisták /Owen, Saint-Simon, Fourier/. A XVIII. századi francia materialistákhoz és a restauráció korának történészeihez hasonlóan társadalmi nézeteikben ők is az "ember állandó, igaz természetéből" indultak ki, de nem szoritkoztak annak rögzitésére, hogy a tulajdonviszonyok alkotják a társadalmi rendszer alapját, mint a XIX. század elejének francia történészei, hanem megpróbálták megmagyarázni, miért játszanak ezek a viszonyok ilyen fontos szerepet. Saint-Simon például a termelés, az ipar szükségleteivel indokolta, hogy a vagyoni viszonyoknak meghatározó szerepük van a társadalmi fejlődésben. Az ipar fejlődési szükségletével magyarázta, hogy a tulajdon a feudális urak kezéből átkerül a burzsoázia kezébe, s hogy ezt a folyamatot megfelelő politikai változások kisérik Franciaországban. Helyesen mutatott rá arra, hogy a termelés a társadalmi élet meghatározó tényezője, ám ugyanakkor az ipar fejlődését az emberek tuda-

tában lejátszódó változásokkal magyarázta, csupán az emberiség szellemi tökéletesedésének eredményeként kezelte. Tehát a társadalom létezésének és fejlődésének végső okaként itt is a szellemi principium, a tudat jelent meg.

Az orosz forradalmi demokraták - Belinszkij, Csernisevszkij - is rámutattak arra, hogy az "emberek anyagi létfeltételei", anyagi szükségletei igen fontos szerepet játszanak az emberek életében. Ez azonban náluk is annak elismerésével párosult, hogy a tudomány fejlődése, a felvilágositás a történelmi haladásban döntő szerepet játszik.

Hegel megpróbálta kijavitani azt a hibát, amelyet a materialisták a történelmi fejlődés végső okainak meghatározásában elkövettek. Kijelentette, hogy az emberek történelmi tevékenysége független az akaratuktól és óhajuktól; e tevékenységet a "világszellem" határozza meg, amely az egyes események mögött meghuzódó történelmi szükségszerüségként hat. Az egyes emberek céljaiknak megfelelően cselekszenek ugyan - mutat rá Hegel -, ám e tevékenységük révén olyasmi valósul meg, ami nem állott szándékukban, nem tartozik céljaik tartalmához, ami nem tudatosul bennük. Azt, amit az emberek közvetlen célja, tudata nem ölel fel, egyes népeknek történelmi küldetésképpen kell megvalósitaniuk. E népek mint vak eszközök a "világszellem" kezében arra hivatottak, hogy valóra váltsák a történelmi fejlődés egyes szakaszait meghatározó, s a "világszellem" fejlődésének egyes lépcsőfokait jelentő eszméket. Például az ókori Görögország története Hegel szerint nem más, "mint "a szép egyéniség alakzatainak" kimunkálása, a "müalkotásnak" mint olyannak a realizációja".[5]

Hegel kimutatta, hogy a XVIII. századi materialistáknak az emberek történelmi tevékenysége végső okairól vallott felfogása korlátozott. Helyesen ugy vélte, hogy a történelmi személyiségek közvetlen ösztönző erői egyáltalán nem a végső okai a történelmi eseményeknek, hogy ezen ösztönzők mögött más mozgatóerők állnak. Mégsem tudta azonban tudományosan megoldani a vizsgált problémát. A történelmi fejlődés végső okait nem magában a történelemben kereste, hanem azon kivül. Nem az emberek társadalmi életének anyagi szférájában, hanem a szellemi principiumban, az emberi társadalmon és történelmen kivül, attól függetlenül létező abszolut eszme fejlődésének logikai törvényeiben.

---

5. Marx-Engels Müvei 21. köt. 285. oldal.

A marxizmus előtti filozófiák, ideértve még a régi materialista felfogást is, az ember és a társadalom viszonyának elemzésében nem tudtak megszabadulni az idealizmus hatásától. A legmesszebb, ahová a Marx előtti materialisták eljutottak, az volt, hogy rámutattak az ember természeti eredetére és a természet törvényeit megpróbálták mechanikusan kiterjeszteni a társadalom életére is. Az ember elvont "lényegét" helyezték szembe az abszolut eszme, illetve isten fogalmával. A materialisták is megrekedtek az emberek történeti tevékenységének eszmei indítékainál és nem vizsgálták, hogy miből fakadnak ezek az indítékok, milyen anyagi mozgatóerők és objektiv törvényszerüségek müködnek a társadalom fejlődésében.

A Marx előtti történelemfelfogás társadalmi gyökerei és korlátai

Bár a különböző korok legjobb elméi egyre közelebb kerültek a társadalom tudományos felfogásához, azt Marx és Engels fellépéséig nem érték el. Annak, hogy a Marx előtti gondolkodók nem tudták feltárni a társadalom valóságos összefüggéseit, számos oka volt.

1. Társadalmi gyökerét tekintve - fő irányaiban - a Marx előtti társadalomfelfogás általában az uralkodó kizsákmányoló, illetve az uj kizsákmányoló társadalomért harcoló osztályok érdekeit fejezte ki. Ezek - pl. az akkor még a hatalomért harcoló burzsoázia - érdekei lehetővé tették, hogy a hatalmon levő, a hatalomhoz ragaszkodó osztály társadalomfelfogásának tarthatatlanságát kimutassák, ezáltal a társadalom egyes kérdéseiben megközelitsék az igazságot. Az objektiv igazság feltárásában azonban még a feltörekvő kizsákmányoló osztályok is csak addig mehettek el, ameddig ezt az osztályérdekei megengedték.

2. A szellemi és a fizikai munka szétválása, s az a tény, hogy a szellemi munka végzése általában az uralkodó osztályhoz kapcsolódik, annak monopóliumává válik. Ez elősegiti annak a látszatnak a kialakulását, hogy a szellemi tényező, a társadalmi tudat az elsődleges és meghatározó.

3. A termelőerők fejlődése a kapitalizmus előtti alakulatokban nem tette lehetővé a társadalmi fejlődés anyagi alapjainak feltárását, a gazdasági élet jelentőségének, a társadalmi életben betöltött valóságos szerepének kimutatását. A kapitalizmusban fejlődtek a termelőerők olyan

szintre, amelynek alapján lehetővé vált az anyagi termelés és a társadalmi élet más oldalai közötti viszony vizsgálata.

4. A termelőerőkkel együtt a termelési viszonyok kapitalizmus előtti formái sem segitették elő a társadalmi fejlődés materialista magyarázatát. Az uralkodó és elnyomott osztályok közötti viszonyok pusztán jogi stb. formát öltöttek, amely formák elfedték e viszonyok igazi tartalmát, mélyebben fekvő gazdasági jellegét. A kapitalizmusban, az árutermelés általánossá válásával ezek a viszonyok igazi mivoltukban mutatkoznak meg. A "burzsoázia, ahol uralomra jutott, szétrombolt minden hübéri, patriarchális, idillikus viszonyt. Könyörtelenül széttépte a tarkabarka hübéri kötelékeket, melyek az embert természetes feljebbvalójához füzték, s nem hagyott meg más köteléket ember és ember között, mint a meztelen érdeket, az érzés nélküli "készpénzfizetést."

A társadalom sajátos életében rejlő okok sorában ugyanis igen fontos az, hogy a társadalom bonyolult anyagi és szellemi folyamatok együttese, amelyek elszakithatatlanul összefonódva alkotják a társadalmi mozgást. A felszinen azonban mindig az eszmék és nézetek jelentkeznek, és ez sokáig megnehezitette a mögöttük rejlő anyagi okok felismerését.

A Marx előtti társadalomfelfogások általános és közös korlátai, fogyatékosságai a következőkben foglalhatók össze:

1. A Marx előtti történelemfelfogások közvetlenül vagy végsősoron idealisták voltak. A társadalom eseményeit, történeti menetének okait eszmékre, nézetekre vezették vissza. Minden lényeges esemény okát az eszmékben vélték felfedezni. Nem vizsgálták, mi rejlik az eszmék mögött, mi határozza meg őket, miért vallanak kudarcot mások stb.

2. Az eszmék szerepének felnagyitásával a tudat aktiv jellegét, s ezzel együtt elsősorban a történelmi személyiségek szubjektiv indítékainak szerepét eltulozták. Ugyanakkor a néptömegek szerepét lebecsülték. Szerintük kiemelkedő történelmi személyiségek alkotják a történelmet, mert ők hozzák létre az eszméket, ők alkotják a törvényeket. A tömegek csak végrehajtók, passziv eszközök.

3. Nem tudták feltárni a gyakorlat – elsősorban a termelőtevékenység szerepét. Ezért a termelés és a társadalmi fejlődés közötti összefüggés rejtve maradt előttük.

A Marx és Engels által végrehajtott forradalmi fordulat

Marx és Engels a megelőző társadalomtudományi magyarázatok minden pozitiv eredményére támaszkodva gyökeresen uj történelemfelfogást alkottak, forradalmi fordulatot hajtottak végre a filozófia történetében. Eltérően a megelőző felfogásoktól:

1. Nem álltak meg az emberi cselekedeteket közvetlenül mozgató eszmei hajtóerőknél, hanem feltárták, hogy az eszmei hajtóerők anyagi viszonyok eredményei.

2. Kimutatták a néptömegek döntő szerepét a történelemben. A néptömegek történelemalkotó szerepe elsősorban a termelés és az osztályharc terén, de azon tul, a társadalom összes törvényei müködésében mindenütt megnyilvánul és feltárható. A nagy emberek, politikusok, hősök pedig a társadalom objektiv szükségleteit fejezik ki. Maguk az eszmék, a társadalmi szükségletek tudati kifejezői önmagukban nem változtathatnak a történelmen, hanem csakis akkor válnak anyagi erővé, ha a tömegekbe behatolnak. A személyiség sem változtathatja meg önkényesen a történelmet. Tevékenységét az objektiv törvények határozzák meg. Ennek felismerése nélkül nem volt lehetséges tudományos társadalomfelfogás.

3. Kimutatták a társadalmi gyakorlat – elsősorban a termelés – alapvető szerepét a társadalomban. Bebizonyitották, hogy végső fokon a termelés, a termelésben kialakult anyagi viszonyok határozzák meg az összes többi társadalmi viszonyokat, s hogy a termelés fejlődése határozza meg a társadalom fejlődését is.

4. A társadalom anyagi élete meghatározó jellegének és a tömegek történelmi szerepének feltárása lehetővé tette azoknak a minden nép életében meglevő objektiv, tudományos pontossággal felmérhető, közös általános vonásoknak a feltárását, amelyek a társadalmi törvények alapját adják. Ily módon lehetővé vált a ténylegesen ható társadalmi törvények felismerése. Ezzel a

társadalomról szóló különféle magyarázatok és vélekedések helyébe tudományos társadalomfelfogás léphetett.

Engels több alkalommal - többek között Marx sirjánál elmondott beszédében is - Marx két legnagyobb tudományos felfedezése közül első helyen a materialista történelemfelfogás kidolgozását nevezte meg. "Darwin a szerves természet fejlődési törvényét fedezte fel - Marx az emberi történelem fejlődési törvényét: azt az eddig ideológiai burjántól ellepett egyszerü tényt, hogy az embereknek előbb enniök, inniok, lakniok és ruházkodniok kell, mielőtt politikával, tudománnyal, müvészettel, vallással stb. foglalkozhatnak: hogy tehát a közvetlen anyagi létfenntartási eszközök termelése, s ezek egy nép vagy korszak mindenkori gazdasági fejlődési foka az az alap, amelyből az illető emberek állami berendezkedései, jogi nézetei, müvészete, sőt vallási képzetei kifejlődtek, és igy ebből az alapból kell ezeket magyarázni is - nem pedig, ahogy eddig történt, megforditva"[6] - mondotta Engels. Marx tehát a filozófia alapkérdését a társadalom-magyarázat terén is következetesen materialista módon oldotta meg.

A társadalom és a történelem materialista felfogásához szakitani kellett az embernek azzal az elvont, absztrakt felfogásával, amely a régi materializmust is jellemezte. Ez a felfogás az embert elszakitotta azoktól a társadalmi viszonyoktól, amelyekben valóságos emberek élnek, attól a történelmi folyamattól, amelyben az emberi társadalom létrejött és fejlődik. A régi felfogás a társadalmat és az embert elvont "lényegre" redukálta, amely az önmagában vett - tehát minden történeti-társadalmi meghatározottságból megfosztott - egyénben testesül meg.

Ezzel az elvont ember-felfogással szakitott radikálisan Marx, aki Feuerbach-téziseiben irja Feuerbach elvont antropológiai ember-felfogásával szemben: "az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége."[7] A marxista filozófia az emberről való elvont filozófálást az emberek valóságos társadalmi viszonyainak történelmileg konkrét elemzésével cserélte fel és ezzel először tette lehetővé a társadalom és benne a valóságos egyének problémáinak tudományos vizsgálatát.

A materializmus következetes végigvitele a társadalomban egyben létrehozta a marxista filozófia egy sajátos, viszonylagos

6. Marx-Engels müvei: 19. köt. 461. oldal

7. Marx-Engels müvei: 3. köt. 9. oldal

önállósággal rendelkező területét, a marxizmus általános társadalomelméletét: a történelmi materializmust.

A materialista történelem-felfogás tette lehetővé, hogy a fontos jelenségeket a nem fontosaktól meg tudjuk különböztetni; hogy az objektiv anyagi viszonyokban ismétlődéseket, törvényszerüségeket ismerhessünk fel; és ne szoritkozzunk a jelenségek puszta leirására, hanem elemezni is tudjuk a társadalom viszonyait.

2./ A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS TÁRGYA ÉS TÖRVÉNYEI

Marx és Engels maguk magyarázták meg, miben rejlik történelemszemléletük ujszerüsége - többi között - Hegel és Feuerbach történelemfelfogásához képest. A természet világához hasonlóan a képzelt, mesterséges összefüggéseket a társadalom világából is ki kellett küszöbölni, a valóságos összefüggéseket pedig fel kellett deriteni. Fel kellett fedezni azokat az általános mozgástörvényeket, amelyek uralkodó törvényekként utat törnek maguknak az emberi társadalom történetében. "... az elvont ember kultuszát - irta engels -, amely Feuerbach uj vallásának magvát alkotta, a valóságos emberekről és történelmi fejlődésükről szóló tudománnyal kellett helyettesiteni."[8]

Engels tevékenysége bizonyitja, hogy a történelem osztályharcként való felfogása milyen biztos módszert ad a történész kezébe mind annak meghatározásához, hogy mi a történelem tárgya, mind pedig az események elemzéséhez és periodizálásához.

A marxi történelemfelfogás legfőbb mozzanatai

Különösen figyelemre méltóak Engelsnek az idevonatkozó megjegyzései. "A mi történetfelfogásunk azonban mindenekelőtt utmutató a tanulmányhoz, nem pedig a konstruálás emeltyüje, mint a hegelianizmus. Az egész történelmet ujra kell tanulmányoznunk /ma, valószinü ugy hangzanék ez a formula, hogy "minduntalan ujra kell tanulmányoznunk" - a szerkesztő megjegyzése/, a különböző társadalomalakulatok létfeltételeit meg

8 Marx és Engels Müvei: 21. köt. Budapest, 197o. 278. oldal.

kell vizsgálnunk részleteiben, mielőtt a nekik megfelelő politikai, magánjogi, esztétikai, filozófiai, vallási stb. szemléleti módokat megkisérelnők belőlük levezetni."[9]

A marxi történelem-felfogás kiinduló meghatározó mozzanataként Engels a történetfelfogásuk utmutató jellegét határozza meg a társadalom tanulmányozásához.

A társadalom tanulmányozását azonban csak konkrét történetiségében, a különböző társadalomalakulatok létfeltételeinek részleteikben történő elemzéseként lehetséges elvégezni, ha a szemléleti módok és formák okát, forrását akarnók felderiteni. Ez a másik mozzanata a marxi történelem-felfogásnak.

Mindebből következik, hogy a materialista történelem-felfogás szerint a "...történelemben végső fokon a való élet termelése és ujratermelése a meghatározó mozzanat."[10] Mindehhez Engels még hozzáteszi, hogy ennél többet sem Marx, sem Ő nem állitottak.

"Ha pedig ezt valaki ugy forgatja ki, - irta ezzel kapcsolatban - hogy a gazdasági mozzanat az egyetlen meghatározó elem, akkor a fenti tételt semmitmondó, elvont, képtelen frázissá változtatja." Az emberek ugyanis maguk csinálják történelmüket, de nem egyéni elképzeléseik és akaratuk szerint, hanem nagyon is meghatározott előfeltételek és körülmények között, amelyek közül "végső fokon" a gazdasági feltételek a döntők, a meghatározók. Szerepet játszanak azonban - még ha nem is döntő módon - a politikai, erkölcsi stb. feltételek, sőt az emberek fejében kisértő hagyományok is.

Az emberiség történelme azonban ugyanakkor természeti folyamat módján játszódik le. Lényegében ugyanazoknak a mozgástörvényeknek van alávetve, mint a természet. Erre a dialektika alapvető törvényeinek tanulmányozása során is rámutattunk, amikor megállapitottuk, hogy a mozgás változás és fejlődés folyamataiban érvényesülő legáltalánosabb törvények a természet, a társadalom és a gondolkodás minden megnyilvánulásában, minden mozgásában, változásában és fejlődési folyamatában jelen vannak.

---

9 Engels-K.Schmidtnek 189 augusztus 5. Marx-Engels: Válogatott müvek II. Budapest, Kossuth 1963. 476. oldal.

1o Ugyanott 476-477. oldal.

A társadalomnak e természeti jellegü folyamata mindenekelőtt abban nyilvánul meg, hogy a történelemalkotás egy-egy szakaszának végeredménye mindig a sok egyes emberi akarat összeütközéséből származik. Az egyes emberek sajátos és egymástól eltérő életfeltételei azonban számtalan egymás akaratát keresztező erőként nyilvánulnak meg és müködnek, mintha a természethez hasonló tudat és tudatos akarat nélküli erők harca testesülne meg bennük.

Engels csaknem négy évvel később, egyik levelében ismételten visszatér e gondolatokhoz és a következőket mondja: "Az emberek maguk csinálják történelmüket, de eladdig nem közös akarattal, közös terv szerint csinálták, még egy meghatározott, körülhatárolt, adott társadalomban sem. Törekvéseik keresztezik egymást, s éppen ezért minden ilyen társadalomban a szükségszerüség uralkodik, amelynek kiegészitése és megjelenési formája a véletlen. Az a szükségszerüség, mely itt minden véletlenen keresztül érvényesül, végső soron megint csak a gazdasági." [11] Mindezek mint a marxi történelem-felfogás legfőbb mozzanatainak lényegi kifejeződései, hozzásegitenek a történelmi materializmus tárgyának és törvényeinek összefoglalásához és dialektikus materialista értelmezéséhez.

A történelmi materializmus tárgya

Azzal ugyanis, hogy Marx és Engels az emberi társadalom történetének magyarázatát materialista alapra helyezték, - vagyis kimutatták, hogy végső fokon a társadalomban is az anyagi viszonyok az elsődlegesek, de a történelem menetében a szellemi módok is aktiv szerepet töltenek be - megalkották a tudományos társadalom-felfogást, magát a történelmi materializmust. A dialektikának és a materializmusnak a társadalom területén történő alkalmazásával megteremtették a világ egységes szemléletét, a dialektikus és történelmi materializmust. Amig azonban a dialektikus materializmus a valóság valamennyi területére, a természetre, a társadalomra és a gondolkodásra jellemző legáltalánosabb törvényeket tanulmányozza, a történelmi materializmus az egyetemes törvényeknek a társadalmi életben való érvényesülését vizsgálja, hogy rajtuk keresztül feltárja az anyag legbonyolultabb mozgásformájának, a társadalomnak a belső mozgását, fejlődését, lényegét.

11 Ugyanott, 493. oldal.

A történelmi materializmus a társadalmi életben kutatja és értelmezi az anyag és tudat összefüggésének törvényszerüségeit és ennek a legáltalánosabb összefüggésnek a társadalomra jellemző specifikumait. Ebben a vonatkozásban a történelmi materializmus a társadalmi lét és a társadalmi tudat, azaz a társadalom anyagi élete és szellemi élete összefüggésének törvényszerüségeit tárja fel. Azt vizsgálja, hogy miként valósul meg "az embernek a természethez való cselekvő viszonyában életének és ezzel együtt társadalmi életviszonyainak és az ezekből eredő szellemi képzetének termelési folyamata."[12] Ebben az értelemben a történelmi materializmus a marxista filozófiának viszonylag önálló alkotórésze.

A történelmi materializmus tárgya tehát az egész emberi társadalom, mint totális mozgásforma. Következésképpen a történelmi materializmus a marxizmus általános társadalom elmélete, amely az egész emberi társadalom általános fejlődéstörvényeit kutatja, a történelmi fejlődés valamennyi szakaszában, igy a kommunizmus keletkezésének, /a kapitalizmusból a kommunizmusba történő átmenet időszaka/ és a kommunizmus fejlődésének /a kommunista társadalom épitésének időszaka/ feltételei között is.

Azáltal, hogy a történelmi materializmus a társadalmat mint egységes organizmust, mint az anyag sajátos, viszonylag stabil mozgásrendszerét vizsgálja, amelyben a társadalmi élet minden oldala szerves összefüggésben és kölcsönös függésben van egymással, a dialektikus materializmushoz viszonyitva az általánositásnak alacsonyabb szintjét képezi, hiszen tárgyából kizárja a természetet.

A történelmi materializmus tárgya, vizsgálódási köre tehát szükebb mint a dialektikus materializmusé, mert "csak" a társadalom legáltalánosabb törvényeit vizsgálja. A társadalom sajátosságaiból következik, hogy a történelmi materializmusnak vannak a dialektikus materializmustól eltérő, de annak általános fogalmait speciálisan alkalmazó sajátos kategóriái. Ilyenek pl.: társadalmi lét és társadalmi tudat, termelési mód, alap és felépitmény stb. Mindez azt bizonyitja, hogy a dialektikus és a történelmi materializmus a marxista filozófia szorosan összetartozó két alkotó eleme. Együtt, egységben alkotják a marxista filozófiát.

A történelmi materializmus általános társadalomelméleti és filozófiai-világnézeti meghatározottságának másik oldala abban jut

12. Marx: A Tőke I. köt. Budapest, 1967. Kossuth 347. oldal.

kifejezésre, hogy a társadalommal egy meghatározott nézőpontból - a munkásosztály érdekeiből, történelmi feladatának világnézeti, elméleti kifejezéseként foglalkozik. Marx és Engels a következőképpen fogalmazták meg materialista történelem felfogásuknak ezt az oldalát: "Ami bennünket illet, egész multunk után csak egy ut áll előttünk nyitva. Csaknem negyven év óta hangsulyozzuk az osztályharcot, mint a történelem legközvetlenebb hajtóerejét, s kiváltképpen a burzsoázia és a proletariátus közötti osztályharcot mint a modern társadalmi átalakulás nagy mozgatóját; semmi esetre sem haladhatunk tehát együtt olyan emberekkel, akik ezt az osztályharcot törölni akarják a mozgalomból... akik nyiltan kimondják, hogy a munkások tulságosan müveletlenek önmaguk felszabaditására..." [13]

A történelmi materializmus törvényei

A történelmi materializmus tárgyának meghatározásakor abból a tudományos definicióból indultunk ki, hogy a történelmi materializmus a marxizmus általános társadalomelmélete, amelyben a kiinduló alapelv a társadalmi lét társadalmi tudathoz viszonyitott elsőbbsége. A társadalom felfogások történetében ez az a nagy fordulat, amelyet Lenin ugy jellemzett, hogy "a materializmus a történelemben már nem hipotézis többé, hanem tudományosan ellenőrzött elméletté válik." [14]

Megfogalmaztuk azt is, hogy a történelmi materializmus a társadalomban érvényesülő, a társadalom mozgását, fejlődését, haladását elinditó és kifejező általános törvényeket tanulmányozza. Nem adtunk azonban választ arra, hogy melyek ezek a társadalmi törvények.

A törvény, amint azt a dialektikus-materializmus tanulmányozása során megfogalmaztuk, Marx kifejezésével élve - a jelenségek közötti belső és szükségszerü összefüggés. Marx gondolatait továbbvive Lenin azt irta, hogy "A törvény és a lényeg egynemü /egyrendü/, vagy helyesebben egyfokozatu, fogalmak, amelyek a jelenségek, a világ stb. emberi megismerésének elmélyülését fejezik ki." [15] Ugyanakkor a törvény érvényesülésével kapcsolatban Marx rámutatott, hogy "... a realitása csak a megközelitésben, a tendenciában, az átlagban

13. Marx és Engels körlevele a három zürichi: Höckberg, Bernstein és Schramm kiáltványára 1879. szeptemberében. Marx és Engels Vál. Müvek Budapest, 1963. 465. oldal.
14. Lenin összes Müvei I. köt. Kossuth K. 1964. 32. oldal.
15. Lenin összes müvei 38. köt. Kossuth Könyvkiadó, 1961. 135. oldal.

van..."[16]

A társadalmi fejlődés törvényeinek ezek a sajátosságai azzal függnek össze, hogy maga a társadalom rendkivül bonyolult, dinamikus speciális objektum, amelyben a társadalmi törvények ugyan az emberek akaratától és tudatától függetlenül alakulnak ki és érvényesülnek, de ugyanakkor az emberek meghatározott cél elérésére irányuló tevékenységén keresztül valósulnak meg. Sőt eközben számtalan sok törvény érvényesül egyszerre, s ezek keresztezik is egymást.

Általában a társadalmi törvényekkel, igy a történelmi materializmus törvényeivel kapcsolatban is beszélhetünk a törvény és a törvényszerüség közös, de ugyanakkor egymástól eltérő fogalmairól is. A két fogalom egyazon jelenség lényegére utal, de terjedelmét és konkrét tartalmát illetően különbözik is egymástól.

A törvény fogalmánál azt láttuk, hogy az határozott, konkrét, a lényeget és a tendenciát jobban kifejező fogalom. A törvényszerüség viszont általánosabb jelenséget, tágabb, szélesebb tendenciát fejez ki, amely néhány vagy sok törvényt foglal magában. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet például, mint törvényszerü folyamatot fogjuk fel, amely törvényszerüség azonban sok társadalmi törvényt egyesit magába. Beszélhetünk a törvényszerüségről abban az értelemben is, hogy a konkrét törvényt az adott területen a tudomány még nem ismerte fel, még nem fogalmazta meg, noha az adott jelenségről, a jelenség lényegéről már van bizonyos elképzelése. A törvényszerüt tehát abban az esetben is megfogalmazzuk, amikor a törvénynek csak valamely oldalát jelöljük.[17] A történelmi materializmus törvényeinek áttekintésénél is találkozunk a törvény és a törvényszerüség e dialektikus megjelenésével.

A legáltalánosabb és legalapvetőbb törvényszerüség az anyag és a tudat kölcsönös meghatározottsága. Amig azonban a dialektikus materializmus a filozófia alapkérdésének megoldása során megállapitja általában az anyag és a tudat összefüggésének törvényszerüségeit, addig a történelmi materializmus a társadalom vonatkozásában vizsgálja ezt a kérdést, a társadalmi lét és a társadalmi tudat, a társadalom anyagi élete és szel-

16. Marx-Engels Válogatott levelek. Budapest, 1950. 562. oldal.

17. A tudományos kommunizmus törvényei és kategóriái. Tudományos szocializmus 29.szám 1974. 8-11. oldal.

lemi élete összefüggésének törvényszerüségeit tárja fel. Ezek a törvényszerüségek ugyan az egész valóságra jellemző általános törvények egyik megnyilvánulási formáját jelentik, de nem szükithetők le azokra. Specifikus tartalommal rendelkeznek, s ezért önálló törvényei a társadalmi organizmus müködésének.

A dialektikának az olyan általános törvénye, mint az ellentétek egysége és harca, a történelmi materializmusban ugy jelenik meg, mint az osztályharc törvénye az antagonisztikus társadalomban, vagy mint a termelés és a fogyasztás összefüggésének törvénye, illetve mint a társadalmi fejlődés egyéb törvényszerüségei.

A mennyiségi változások minőségi változásokba való átcsapásának törvénye a társadalomban a társadalmi forradalom törvényeként nyilvánul meg, illetve a társadalmi élet különböző oldalai minőségi átalakulásának egyéb törvényszerüségeként.

A tagadás tagadásának törvénye pedig oly módon jelentkezik, hogy a társadalmi-gazdasági alakulatok törvényszerüen váltják egymást a történeti fejlődés során, s az egyszer már megtett szakaszok uj, magasabb alapon megismétlődnek, ami a társadalmi élet valamennyi szférájában megfigyelhető.

Következésképpen a történelmi materializmus ugy tanulmányozza az anyag és a tudat összefüggésének törvényszerüségeit és a valóság egyetemes törvényeit, ahogyan azok a társadalmi életben specifikusan megnyilvánulnak.

A történelmi materializmus további legáltalánosabb törvénye a termelőerők fejlettségi szinvonalának és a termelési viszonyok jellegének összhangja, továbbá az alap és a felépitmény kölcsönös megfelelésének törvénye.

Egy adott tudomány törvényei ismeretének óriási jelentősége van az emberiség számára. Bármely tudomány csak akkor nyeri el az önálló tudomány jogát, ha törvényeiben és kategóriáiban a valóság fejlődésének sajátos objektiv törvényszerüségei és oldalai találják meg tudományos kifejezésüket. A történelmi materializmus törvényei és kategóriái /a kategóriák és az egyes törvények részletesebb kifejtését a II. fejezetben találjuk./ segitenek Marx-Engels óta a történelem tudományos magyarázatához, a társadalmi jelenségek bonyolult szövevényében való eligazodáshoz.

3./ A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ALAPKÉRDÉSE

Amikor a dialektikus materializmus alapelvét - az anyag elsődlegességét a tudattal szemben - kiterjesztjük a társadalmi életre és a társadalom-felfogás legfőbb alapelvévé tesszük, a társadalom életében mindenképpen meg kell különböztetnünk az anyagi és szellemi folyamatokat, jelenségeket és fel kell fednünk, meg kell állapitanunk az anyagi és szellemi folyamatok dialektikus összefüggésének törvényszerüségeit. A történelmi materializmus a fejlődése során elvégezte ezt a feladatot. A társadalom anyagi jelenségeinek jelölésére a társadalmi lét fogalmát, szellemi-tudati szférájának és jelenségeinek jelölésére pedig a társadalmi tudat fogalmát dolgozta ki. E két fogalom alapján ad választ a történelmi materializmus a társadalom-felfogás legfőbb alapelvére: - a társadalmi lét az elsődleges, a meghatározó a társadalmi tudattal szemben.

A társadalmi lét fogalma

A társadalmi lét fogalma magába foglalja az emberek életéhez szükséges tárgyak, az anyagi javak - élelmiszer, ruházat, lakás, közlekedési eszközök stb. - előállitását célzó tevékenységet. Ez a céltudatos tevékenység oly módon történik, hogy az ember felhasználja a társadalom által létrehozott munkaeszközöket, azáltal hat a természetre, hogy annak tárgyait a saját és a társadalom szükségleteinek kielégitésére alkalmassá tegye. Ennek a munkatevékenységnek a során az emberek meghatározott kölcsönös kapcsolatokba, viszonyokba kerülnek egymással és a természettel.

Az embereknek a természethez való viszonyai a munkaeszközök meghatározott fajtáiban és azok fejlettségi fokában fejeződnek ki. Egymás közötti kapcsolataik, viszonyaik pedig az alkalmazott termelési eszközeikhöz való tulajdonlási formában, a tulajdonformák által meghatározott munkamegosztásban és az anyagi javak elosztásában jutnak kifejezésre.

A társadalmi létet tehát elsősorban azok az emberek közötti viszonyok alkotják, amelyek az anyagi javak termelése és elosztása folyamán jönnek létre, vagyis a termelési viszonyok.

Az emberek termelési viszonyai ugyan a fő mozzanatát jelentik a társadalmi létnek, de nem meritik ki egész tartalmát. A társadalmi lét más mozzanatokat is magában foglal, például azokat az anyagi viszonyokat, amelyek a családban a házas-

társak között, a szülők és a gyerekek között alakulnak ki, továbbá bizonyos /anyagi/ kulturális-jóléti viszonyokat stb. A társadalmi lét tehát mindazon anyagi viszonyok összessége, amelyek közepette az emberek életének reális folyamata végbemegy, vagyis az emberek társadalmi-anyagi létfeltételeinek összessége. Minthogy társadalmi léten - Marx és Engels nyomán és velük összhangban - a társadalom életének azt az oldalát értjük, amely a társadalmi élet egészén belül a többi oldallal - köztük a társadalmi tudattal - szemben az alapvető és meghatározó, fogalmát ugy definiálhatjuk, mint az anyagi-társadalmi viszonyok összességét, adott rendszerét, az emberek tárgyiasult és eleven anyagi tevékenységét. A társadalmi lét fogalma ezek szerint egyfelől tehát nemcsak a termelést, a termelési módot foglalja magába /habár a társadalom egészére gyakorolt hatása szempontjából kétségtelenül ez a leglényegesebb/, hanem a társadalom egyéb anyagi viszonyait és tevékenységi formáit is /beleértve a közvetlen anyagi szükségleteket, azok kielégitésének módját, az "idegen élet termelését" stb./; másfelől viszont nemcsak a társadalmi tudat esik kivül rajta, hanem a politikai, jogi stb., azaz az ugynevezett ideológiai viszonyok is.

A társadalmi tudat fogalma és viszonya a társadalmi léthez

Mig a "társadalmi lét" fogalma az emberek anyagi életére, anyagi javak termelésének feltételeire vonatkozik, addig a "társadalmi tudat" fogalma az emberek szellemi életét, a társadalom szellemi termelésének sajátosságait foglalja össze. A társadalmi tudat a társadalomban létező, az emberek társadalmi létét, anyagi életfeltételeit tükröző eszméknek, elméleteknek, nézeteknek, véleményeknek, érzéseknek, hangulatoknak, szokásoknak, hagyományoknak az összessége. A társadalmi tudat tehát lényegében a társadalom szellemi élete különböző formáinak /erkölcsi, filozófiai, politikai, tudományos, jogi, müvészeti nézetek/ együttesét jelenti; többé vagy kevésbé tudaton átgondolt eszméket, elméleteket, másrészt társadalmi hangulatokat.

A társadalmi tudat éppugy tükröződése a társadalmi létnek, mint ahogy a tudat általában a rajta kivül és tőle függetlenül létező valóságnak a tükröződése. Az a tétel, hogy a társadalmi tudat a társadalmi létet tükrözi, jóllehet annak az általános filozófiai elvnek a konkretizálása, hogy a tudat a rajta kivül és tőle függetlenül létező valóságot tükrözi, mégis számos specifikus mozzanatot foglal magában, amelyek a tudat és a lét összefüggésének sajátos aspektusára vonatkozó, teljesen

önálló szociológiai principiummá teszik. Amig ugyanis általános filozófiai síkon /a dialektikus materializmus síkján/ a tudat abban az értelemben tükrözi a valóságot, hogy a valóság képmását, kópiáját jelenti, addig a történelmi materializmus síkján a tudat /a társadalom tudata/ a társadalmi létet nemcsak alkotórészeinek képmásai, kópiái formájában tükrözi, hanem abban a formában is, hogy a társadalmi eszmék, nézetek, érzelmek, törekvések stb. tartalmát az emberek gazdasági létfeltételei határozzák meg.

Például ha erkölcsösnek ismerik el a tőkés társadalomban az érdekházasságot, ez kétségkivül a burzsoá gazdasági helyzetét, a kapitalista magántulajdon uralmán és az áru- és pénzviszonyokon alapuló társadalmi létet tükrözi, de nem képmása ennek a létnek, ennek a gazdasági helyzetnek, hanem csupán abból következik, az váltja ki. Arisztotelésznek az a tanitása, hogy egyes emberek a természettől kapott tulajdonságaik alapján arra rendeltettek, hogy rabszolgatartók legyenek, mások viszont ugyanezen az alapon rabszolgák, a rabszolgatartók társadalmi létét, a rabszolgatartó termelési mód elméleti megalapozására és igazolására irányuló törekvését tükrözi. De nem igazi képmása a dolgok valóságos állásának, az adott társadalmi létnek, hanem csupán ebből a létből következik, ez váltotta ki és semmi több.

Az uralkodó gondolatok anyagi forrásai

Amikor azt mondjuk, hogy a társadalmi tudat olyan formában tükrözi a társadalmi létet, hogy az előbbi tartalma az utóbbiból csupán következik, nem szabad azt gondolnunk, hogy ez a tükrözési mód nem is lehet a társadalmi lét kópiája, nem szerepelhet objektiv igazságként. Meghatározott történelmi feltételek között a társadalmi tudat tartalma az objektiv igazságot képviselheti. Ez akkor fordul elő, amikor a dolgok valóságos állásának megállapitása megfelel valamely uralkodó osztály érdekeinek, amikor ezek az érdekek megfelelnek az anyagi élet objektiv történelmi fejlődéséből fakadó szükségleteknek, a társadalmi lét változási tendenciáinak. A társadalmi lét elavult történeti formái ellen fellépő haladó osztályok társadalmi tudata rendszerint objektiv igazságokat tartalmaz, tükrözi a dolgok valóságos állását. Például a feudalizmus ellen harcra kelő burzsoázia társadalmi tudata, a történelmileg elavult és a társadalom előrehaladó fejlődését akadályozó hübéri rendszer ellen, bizonyos mértékig tükrözte a dolgok reális helyzetét, vagyis tartalmazta az objektiv valóság elemeit. Később azonban, amikor a tőkés magántulajdon akadályává vált a termelőerők fejlődésének, amikor

történelmileg szükségszerüvé vált a szocialista tulajdonnal való felváltása, az akkori burzsoázia társadalmi tudata, s kiváltképp az ideológusai által kidolgozott társadalomelméletek már nem indulhattak ki a dolgok valóságos állásából, ellenkezőleg. Mivel azt igyekeztek bebizonyitani, hogy a kapitalizmus nem átmeneti jellegü és örökké léteznie kell, tudatosan vagy nem tudatosan eltorzitották az igazságot.

A társadalmi elméletek, a különböző szociológiai nézetek csak a tőkés társadalmi-gazdasági alakulat bomlási időszakában váltak következetesen tudományosakká, s fejezték ki az objektiv igazságot, miután megjelent a történelem porondján a proletariátus. A proletariátusnak érdeke, hogy megismerje a társadalmi fejlődés valóságos törvényeit. Enélkül nem tudja betölteni történelmi küldetését, nem tudja megszüntetni a magántulajdont, a kizsákmányolást és felépiteni az osztály nélküli társadalmat.

Az a marxista tanitás, mely szerint a társadalmi lét meghatározóan befolyásolja a társadalmi tudatot, lehetővé teszi, hogy az eszmék harcában az anyagi ellentmondások tükröződését, az osztályok harcát lássuk. Ha ugyanis a különböző társadalmi eszmék és elméletek a társadalmi lét tükröződéseiként jönnek létre, ha ezeket az emberek gazdasági helyzete határozza meg, akkor az osztálytársadalomban a tudat nem lehet egységes, osztályok fölötti. Minden osztálynak kialakul a maga saját tudata, mindegyik a maga módján fogja fel a valóságot, ami megfelel gazdasági létfeltételeinek. A különböző osztályok társadalmi léte pedig az antagonisztikus társadalomban, mint ismeretes, különböző, sőt teljesen ellentétes. A társadalmi lét antagonisztikus ellentmondásossága szükségképpen antagonizmusokhoz vezet a tudat körében is: különböző eszmék, nézetek összeütközésbe kerülnek egymással. És ha helyesen akarunk tájékozódni a társadalmi életben, ha ki akarjuk ismerni magunkat a különböző álláspontok, társadalmi eszmék és elméletek sokféleségében, mindig szem előtt kell tartanunk a társadalmi eszmék, elméletek osztályjellegét.

"A politikában az emberek - irta Lenin - mindig az ámitás és az önámitás együgyü áldozatai voltak és azok is maradnak, amig meg nem tanulják, hogy bármely erkölcsi, vallási, politikai, szociális frázis, nyilatkozat, igéret mögött fel kell fedniük egyik vagy másik osztály érdekeit."[18] Ugyanakkor azt is figye-

18 Lenin Összes Müvei 23. kötet. 46. oldal

lembe kell venni, hogy a társadalom uralkodó osztálya minden-áron igyekszik ráerőszakolni saját nézeteit a dolgozó tömegekre, az egész népre, hogy e nézeteit uralkodóakká tegye. És ez bizonyos fokig sikerül is neki, mert megvannak ehhez a szükséges anyagi eszközei. Kezében tartja az egész propagandagépezetet, s sajtót, a rádiót, a filmet, a szinházat stb.

"Az uralkodó osztály gondolatai - irta Marx és Engels - minden korszakban az uralkodó gondolatok, vagyis az az osztály, amely a társadalom uralkodó anyagi hatalma, az egyszersmind uralkodó szellemi hatalma is. Az az osztály, amely az anyagi termelés eszközeit kezében tartja, ezzel egyszersmind a szellemi termelés eszközei fölött rendelkezik, ugyhogy ezzel egyszersmind azoknak a gondolatai, akik hiján vannak a szellemi termelés eszközeinek, átlagban neki vannak alávetve. Az uralkodó gondolatok nem egyebek, mint az uralkodó anyagi viszonyok eszmei kifejezése..."[19]

A társadalmi tudat viszonylagos önállósága

Az idealista történelemszemlélet abszolut önállóságot tulajdonit a társadalmi tudatnak, sőt az emberiség egész történetét az eszmék önálló történetére vezeti vissza. A történelmi materializmus kimutatja, hogy a társadalmi tudatnak nincs ilyen abszolut önállósága. "A jognak éppugy nincs külön története, mint a vallásnak" - hangoztatta Marx. Természetesen, ezen nem azt értette, hogy a jog és a vallás történelmileg nem fejlődnek, hanem kizárólag azt, hogy a jog, a vallás stb. fejlődése nem választható el a társadalom gazdasági fejlődésétől, a társadalmi létnek a fejlődésétől, amelyet a jog és a vallás tükröz.

A társadalmi tudat abszolut önállóságának tagadása nem jelenti azt, hogy a történelmi materializmus a tudat fejlődésében nem ismer el semmiféle önállóságot és a társadalmi tudatot teljesen feloldja a társadalmi létben. A társadalmi lét visszatükröződése a társadalmi tudatban nem azonos azzal, ami tükröződik, magával a társadalmi léttel. Az eszmei az anyagiból ered, annak a párlata, tükörképe, de lényegénél fogva különbözik is attól, szembenáll vele, mint fogalmi absztrakció, fantázia, eszmei cél, törekvés stb. A társadalmi tudat igen összetett, bonyolult és sokszor többszörösen áttételes tükröződése a társadalmi létnek. Ezért a társadalmi tudatban nem lehet mindent közvetlenül és maradéktalanul visszavezetni a társadalmi létre, a társadalom anyagi, gazdasági folyamataira. A társadalmi tudat mindig csak végső soron és alapvető tartalmát tekintve felel meg a tár-

19. Marx-Engels Müvei: 3. köt. 45. oldal.

sadalmi létnek, részleteiben és konkrét fejlődésében azonban sok eltérést - viszonylagos önállóságot - mutat attól.

A társadalmi tudat fejlődésének viszonylagos önállósága megnyilvánul még abban, hogy minden tudatformának megvannak a maga sajátos, belső törvényszerüségei, fejlődésének belső logikái. Az idealista filozófia ezt eltulozza és azt a hamis következtetést vonja le belőle, hogy a különböző ideológiai formáknak önálló /a társadalmi léttől független/ történelmi fejlődésük van, hogy az ideológia csak puszta gondolati folyamat gyümölcse. A vulgármaterializmus az ellenkező végletbe esik, gyakorlatilag minden önállóságot /a viszonylagost is/, minden sajátszerüséget tagad. Pedig a társadalmi tudat differenciálódása, a különálló tudatformák kialakulása, a velejáró munkamegosztás - elsősorban a fizikai és a szellemi munka szétválasztása, de ezen belül a jogászok, filozófusok, természettudósok stb. - megjelenése szükségszerüen sajátos jelleget kölcsönöz minden tudatforma fejlődésének.

A társadalmi tudat viszonylagos önállósága abban is kifejezésre jut, hogy minden korszak tudósai, filozófusai, jogászai kész eszmei örökséget találnak a maguk területén, korábban már feltett kérdésekkel és megoldási kisérletekkel. Az uj ideológusok a maguk elméleti tevékenységében ehhez az elméleti anyaghoz kapcsolódnak, abból indulnak ki. A társadalmi lét változásai a nemzedékek során felgyülemlett összefüggő eszmei anyagra hatnak, azt formálják, befolyásolják, de mindig az adott terület sajátos belső logikáján keresztül.

A társadalmi tudat elmaradásának és aktiv szerepének jelentősége

A társadalmi tudat viszonylagos önállósága magában rejti a tudat elmaradásának lehetőségét is. Különösen akkor van ez igy, ha reakciós, konzervativ osztályok ideológiájáról van szó. Ezeknek az osztályoknak az eszméi, lényegüket tekintve, konzervativak, társadalmi funkciójuk: konzerválni, megőrizni, igazolni a már elavult társadalmi viszonyokat. Az uralkodó /kizsákmányoló/ osztályok ideológusai által kidolgozott konzervativ eszmék /pl. a vallás vagy a vallás által szentesitett erkölcsi szabályok/ behatolnak a társadalom egész szellemi életébe, más osztályok tudatába is. Megkövesednek, tovább élnek a hagyományokban és gyakran még a régi uralkodó osztályok letünte után is akadályozzák az uj nézetek és eszmék elterjedését.

A társadalmi tudat azonban nem minden esetben marad el a társadalmi léttől, eszmei formában megfogalmazhatja a

jövőt, a fejlődés távolabbi perspektiváit, lehetővé teheti a tudományos előrelátást is. A haladó osztályok ideológiája, amelyben feltárulnak a társadalmi lét fejlődéstörvényei, az élet uj előremutató tendenciái, lehetővé teszi a tudományos előrelátást és a fejlődés törvényszerüségei ismeretének birtokában a történelem tudatos formálását. Ebben van a haladó, a társadalmi létet helyesen tükröző eszmék szerepe a történelemben.

A haladó eszmék aktiv szerepe a történelemben minőségileg uj szinten valósul meg a szocialista ideológiában. A szocialista forradalom fontos sajátossága és különbsége az összes megelőző forradalmakkal szemben az, hogy az uj társadalmi viszonyok nem jöhetnek létre ösztönösen, csak a forradalmi erők tudatos tevékenysége teremtheti meg őket. A forradalmi eszmék szerepe tehát nem merül ki abban, hogy segitik a régi társadalmi és politikai rend megdöntését és megtisztitják az utat a további ösztönös fejlődés előtt. A szocialista forradalomban a forradalmi elméletnek tudományos alapul kell szolgálnia a társadalom egész életének tudatos formálásához, a tudatos szocialista és kommunista épitéshez, a társadalom tervszerü, tudatos fejlődéséhez.

A szocialista ideológiát erre a szerepre az teszi alkalmassá, hogy: 1. a munkásosztály, a legkövetkezetesebb forradalmi osztály ideológiájaként jött létre, kérlelhetetlenül szembenáll a kizsákmányoló társadalmi renddel, annak mindenféle ideológiai igazolásával, következetesen kifejezi a társadalom gyökeres forradalmi átalakitásának szükségességét, s a munkásosztály forradalmi tevékenységén keresztül maga is anyagi erővé válik; 2. a munkásosztály tudományos ideológiája, amely kritikailag feldolgozza és magába olvasztja mindazt, ami értékeset a tudomány és a kultura fejlődése eddig létrehozott, hüen tükrözi a társadalmi fejlődés törvényszerüségeit, tudományos választ ad korunk kérdéseire.

4./ A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ÉS A MÁS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK VISZONYA

A történelmi materializmuson kivül konkrét társadalomtudományok - a nyelvtudomány, a jogtudomány, az etika, az esztétika, a politikai gazdaságtan, a történelemtudomány - is tanulmányozzák a társadalmi élet sok általános törvényét. Ezért szükségképpen felmerül a kérdés, miben különbözik a történelmi materializmus tárgya a konkrét társadalomtudományok tárgyától, és milyen viszony áll fenn a történelmi materializmus és tudományok között.

A történelmi materializmus a társadalomtudományok elmélet alapja

A konkrét társadalomtudományok rendszerint a társadalom egyes oldalait a társadalmi élet különböző szférái, területei funkcionálásának és fejlődésének törvényeit tanulmányozzák. Például, a nyelvtudomány a nyelv funkcionálásának és fejlődésének törvényeit tanulmányozza, a jogtudományok a jog törvényeit, az etika az erkölcsi normák és nézetek kialakulásának és fejlődésének törvényeit, a politikai gazdaságtan a társadalom gazdasági életének törvényeit a társadalmi fejlődés különböző szakaszaiban.

Az emlitett társadalmi szaktudományok mellett van egy olyan társadalomtudomány is, amely a társadalmi életnek nem egyes oldalait tanulmányozza, hanem hasonlóan, mint a történelmi materializmus, a társadalmat a maga egészében. Ez a tudomány az egyetemes történelem. Hogyan különböztessük meg a történelmi materializmus tárgyát a történettudomány tárgyától?

A történelmi materializmus abból a célból vizsgálja a konkrét történelmi jelenségeket, hogy feltárja a társadalom funkcionálásának és fejlődésének rajtuk keresztül megnyilvánuló általános törvényeit. A történettudomány viszont az egyes konkrét jelenségeket akarja megmagyarázni a társadalmi fejlődés megfelelő törvényeiből kiindulva. Vagyis, amikor a történelmi materializmus a konkrét társadalmi jelenségeket vizsgálja, azt az általánosat akarja feltárni, ami a fejlődés adott szakaszában minden társadalomra jellemző. A történettudomány viszonyt e jelenségek vizsgálata során a különös tisztázására törekszik, azt akarja megmagyarázni a történelmi materializmus megfelelő általános törvényei alapján.

Ilyen módon, bár a történelmi materializmusnak és a történettudománynak ugyanazzal az objektummal - a társadalom egészével - van dolga, vizsgálatuk tárgya mégis különböző. A történelmi materializmus valamennyi társadalomtudomány lelke, azok metodológiai és elméleti alapja.

A történelmi materializmus és a társadalmi szaktudományok szoros kölcsönhatásban állnak egymással. A társadalmi szaktudományok /ha azok a valóság hü feltárását akarják elvégezni/ nem nélkülözhetik a történelmi materializmus elméletét és módszerét. A történelmi materializmus alkalmazása a társadalmi szaktudományokban a valóságos, az objektiv társadalmi folyamat vizsgálatát követeli meg és azt igényli, hogy a lényeges, jellemző tényekből induljanak ki. A történelmi materia-

lizmus azt a módszertani követelményt is állitja a szaktudományok müvelői elé, hogy a társadalmi jelenségeket, folyamatokat, kölcsönös kapcsolataikban és összefüggésükben tárják fel, mert különben fennáll annak a veszélye, hogy a tények önkényesen lesznek kiválasztva, illetve összeválogatva, hogy a maguk egészében vett történelmi jelenségek objektiv összefüggése és kölcsönös függősége helyett tudománytalan, szubjektiv vélemény lesz belőle.

Ugyanakkor a történelmi materializmus nem nélkülözheti a társadalmi szaktudományok eredményeit, Bár önmaga közvetlenül is vizsgálja a társadalmi jelenségeket - mégis a társadalmi folyamatok általánositásához szükséges konkrét gazdasági-történelmi anyagot elsősorban a társadalmi szaktudományoktól kapja. Ez megmutatja a történelmi materializmus és a társadalmi szaktudományok egységét, s ugyanakkor azt is, hogy a marxi történelemfelfogás nem a társadalmi tudományok tudománya.

A történelmi materializmus és a szociológia

Milyen a viszony a történelmi materializmus és a szociológia között? Erre a kérdésre válaszolva azt látjuk, hogy a szociológia is társadalmi jelenségeket vizsgál /a gazdaságot, a politikát, a mindennapi életet, a vallási és házassági kapcsolatokat, a közvéleményt, a társadalom tagjainak szakmai és kulturális fejlettségének szinvonalát stb./ s azokat külső és belső egységében tanulmányozza, mint egészet, mint totalitást ragadja meg. A szociológia legnagyobb irányzata a marxizmus keletkezésével jött létre a XIX. században, amely összekapcsolódott a tőkés rendszer forradalmi átalakitásával.

Marx és Engels a régi metafizikai filozófiát tagadva létrehozták a tudományos történelemszemléletet, a történelmi materializmust és életmüvük során fokozatosan kiépitették azt. A történelmi materializmus főoldala és funkciója a világnézet /a filozófia/ volt, de egyben általános szinten tartalmazta az elméleti szociológiát is.

Ez utóbbi abban nyilvánult meg, hogy a történelmi materializmus létrehozta 1. a társadalmi struktura filozófiai és általános szociológiai elméletét, értve ezen az emberi tevékenység különböző oldalainak /gazdasági, politikai stb. tevékenység/ és a társadalmi csoportok /osztályok, rétegek stb./ elméletét; 2. a társadalom különböző szféráinak /gazdaság, szociális élet, politika, tudat, kultura stb./ tanát, a köztük levő kölcsönhatás törvényszerüségeinek társadalom-filozófiai-szociológiai koncepcióját. Mindezeket a tanitásokat már kifejtett formában megtaláljuk a Német

ideológiában /1845./; későbbi müveikben Marx és Engels kifejlesztik ezeket az elméleti szociológiai gondolatokat.

Lenin ebben az értelemben mondta /Kik azok a népbarátok...? c. müvében/, hogy a történelmi materializmus jelenti a tudományos szociológiát. A történelmi materializmus feltárta a társadalmi mozgás alapvető törvényszerüségeit, a társadalmi változásokat mint előrehaladó természettudományos folyamatot vizsgálta és ezzel a proletariátus elméleti fegyveréül szolgált a kapitalista világ forradalmi megváltoztatásához.

Lenin azonositotta a történelmi materializmust a marxista szociológiával. A marxizmus-leninizmus és a társadalomtudományok mai fejlettségi szintjéről nézve ez a tanitás tartalmaz egy abszolut és egy relativ mozzanatot. Abszolut ebben az, hogy mindenkor a történelmi materializmus jelenti a társadalmi mozgás tudományos /általános/ elméletét; a marxista szociológia - amely a társadalom bizonyos alapvető folyamatait vizsgálja - napjainkban is csak azzal szerves egységben fejthető ki. Relativ mozzanat Lenin tanitásában az, hogy tükrözte a szociológia akkori fejlettségét /általános társadalomelmélet/ és általában korabeli társadalomkutatás szintjét. Azóta a társadalomtudományok - a szociológia is - erős differenciálódási folyamaton mentek keresztül, melynek a szociológia önálló tudománnyá válása és belső differenciálódása /szakágak kialakulása/ az eredménye.

A konkrét szociológiai kutatások a marxizmusban sem fejlődtek ki a XIX. században. Ez részben a társadalomtudományok akkori fejletlenségével, de főleg azzal magyarázható, hogy a történelmi materializmus az osztályharc részeként alakul ki és fejlődött, s az osztályküzdelmek a társadalmi haladással összefüggő általános kérdések kimunkálását szükségelték. Marx, Engels, Lenin néhány müve épit a konkrét társadalomvizsgálatokra és ezzel szinte megelőzték a polgári empirikus kutatásokat. A legjelentősebb müvek e vonatkozásban: Engels: A munkásosztály helyzete Angliában; Marx: Körkérdés a francia munkásokhoz c. munkájában a francia munkásosztály életviszonyait kérdőiv segitségével vizsgálta; Marx: A lakáskérdésről, Lenin: A kapitalizmus fejlődése Oroszországban stb.

A szociológiai kutatások ma jórészt még a tudomány alapkérdéseinek kimunkálására irányulnak /alapkutatások/. Ez természetes fejlődési fok minden kialakuló tudománynál. Egyre inkább kibontakoznak azonban azok az alkalmazott kutatások is, amelyek a gazdasági élet, a politikai tevékenység, az államigazga-

tás, a vezetés, irányitás és a kultura mindennapi gyakorlati problémáinak megoldásához adnak hathatós segitséget. A szociológiai módszerek alkalmazása a társadalmi élet minden területén emeli a munka hatékonyságát, korszerübb módszerek kialakitását teszi lehetővé, segiti a vezetést irányitó tevékenységében. A szociológiai kutatások kifejlesztését elsősorban éppen az ilyen természetü gyakorlati szükségletek indokolják.

A többi társadalomtudománnyal egybevetve azt láttuk, hogy a történelmi materializmus mint társadalomtudomány, a marxizmus általános szociológiája. A dialektikus materializmushoz való viszonyát vizsgálva pedig kitünt, hogy a marxista filozófia szerves alkotórésze, a marxizmus történelem-, illetve társadalomfilozófiája, a szónak abban az értelmében, hogy a társadalom, a történelem világnézeti, azaz filozófiai alapproblémáit vizsgálja. Mindezek alapján a történelmi materializmusnak a tudományok rendszerében elfoglalt helyét illetően azt mondhatjuk, hogy egyrészt specifikus filozófiai tudomány, másrészt általános társadalomelméleti tudomány.

A történelmi materializmusnak ez a kettős - filozófiai és társadalomelméleti - jellege nem két egymástól elkülönithető oldal vagy alkotóelem kettőssége, hanem csupán egy sajátos tudomány két aspektusa: a történelmi materializmus egy és ugyanazon tartalommal és terjedelemmel jelenti a marxizmus történelmi-, illetve társadalomfilozófiáját.

5./ A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS ALKOTÓELLEGE ÉS PÁRTOSSÁGA

A Marx előtti nagy történelemfilozófiai rendszerek a teljes és végleges igazság megragadásának igényével léptek fel, és ezzel eleve kizárták önmaguk továbbfejlesztésének a lehetőségét, befejezett, lezárt rendszert alkottak.

A történelmi materializmus leszámol a régi történelemfilozófiáknak ezzel az "abszolut" igényével is. Nem tekinti magát teljes és végleges igazságok gyüjteményének, a tudományok tudományának, olyan tanitásnak, amely minden kérdésre kész és megfellebbezhetetlen válaszokkal rendelkezik.

A történelmi materializmus fejlődő tudomány

Mint a történelem és a társadalom kérdéseit vizsgáló filozófiai tudományos elmélet, maga is történelem, il-

letve társadalomfilozófia és egyben rendszer, de nem a szó régi, a befejezettség, lezártság és mindenhatóság értelmében. Ahhoz, hogy tudomány maradjon és betölthesse funkcióját, képesnek kell lennie az önmegujulásra, a változó valóság és a tudományos megismerés előrehaladása alapján folytonos továbbfejlődésre és gazdagodásra. A történelmi materializmusban teljes mértékben megvan ez a képesség, és ezért áll szemben mindenféle dogmatizmussal. Lényege, szelleme egyszersmind azonban szembehelyezi mindenfajta revizionizmussal is, amely alkotást mondva és igérve, valójában csak az alkotás látszatát adja.

A marxi társadalom-felfogás azon a tudományos forradalmi elméleten alapszik, hogy a történelem formálója maga az ember, aki a megelőző generációk teremtette feltételek között, vagyis készen talált, de az embertől nem idegen, s éppen ezért számára a történelmi fejlődés egy meghatározott pontján már átlátható és uralható világban tudatosan munkálkodik. Ebben a folyamatban maga a történelmi materializmus is gazdagodik, formálódik. Jelentősége tehát abban rejlik, hogy a történelem tudományos magyarázatát adva maga is fejlődik, s ezáltal forradalmi és hatékony eszköze a társadalmi valóság formálásának. A történelmi materializmus a kommunista és munkáspártok politikájának egyik elméleti tartópillére.

Ezt a szerepét éppen azáltal töltheti be, hogy a társadalmi mozgás legáltalánosabb törvényeit tükrözi. Ezen törvények ismerete teszi ugyanis lehetővé nemcsak a mult, hanem a jelen megértését, valamint a fejlődés fő irányának, a jövő főbb vonásainak előrelátását. Ennek birtokában nyilik mód a célok, feladatok reális meghatározására, a megoldás utjainak, eszközeinek kimunkálására. Ezért hibás és káros az a revizionista álláspont, amely elveti az általános elveket.

Ugyanakkor a történelmi materializmus eredményes felhasználásának elengedhetetlen feltétele, hogy ne kész "receptek" gyüjteményeként értelmezzük, mert nem helyettesiti az adott helyzet konkrét ismeretét. Napjainkban is aktuális Engels figyelmeztetése: "A materialista történelemfelfogásnak is van manapság egy sereg ilyen barátja, akiknek ez a felfogás csak ürügy arra, hogy ne tanulmányozzák a történelmet."[20] A szektás tör-

---

20. Marx-Engels Válogatott Müvei II.köt. Budapest, 1949. 485-486. oldal.

ténetfelfogást éppen az jellemzi, hogy elvont, általános tételekkel operál és elhanyagolja a fennálló körülmények alapos vizsgálatát.

A történelmi materializmus tahát nélkülözhetetlen a történelem megértéséhez, a társadalmat formáló tevékenységhez, de ki kell "egésziteni" a társadalmi valóság konkrét elemzésével. Akkor valóban éles fegyver, ha lépést tart a társadalomban végbemenő változásokkal, ha elemzi az uj jelenségeket, feldolgozza a társadalmi szaktudományok eredményeit.

A történelmi materializmus osztályjellege, pártossága és szerepe a mozgalomban

A történelmi materializmus a társadalom magyarázatát a proletariátus osztályalapjáról végzi el, s a munkásmozgalomban betöltött szerepét illetően a munkásosztály társadalomátalakitó tevékenységének eszmei fegyvere. A marxizmus-leninizmus klasszikusai egyik fő feladatuknak a munkásosztály elméletének kialakitását tekintették, amely a munkásosztály harcának irányt mutat. A történelmi materializmus a szocialista forradalomról, a szocialista társadalomról szóló tanitásnak, a tudományos szocializmusnak egyik elméleti alapja. Mint a munkásosztály forradalmi harcának utmutatója, a forradalmi cselekvés vezérfonala, egyértelmüen osztályjellegü és pártos tudomány.

A materialista történetfelfogás, mint a társadalmi fejlődés általános törvényeiről szóló tudomány és a társadalmi jelenségek megismerési módszere - az egész tudományos kommunizmusnak, a kommunista pártok stratégiájának és taktikájának elméleti alapja.

A marxizmus-leninizmus kimutatja, hogy a kapitalista társadalmat törvényszerüen, szükségszerüen szocialista társadalomnak kell felváltania, s ezzel a munkásmozgalom harcosait megtanitja arra, hogy nagy távlatokban gondolkodjanak, a mindennapi érdekeket összekapcsolják a munkásmozgalom végcéljaival, a társadalmi eseményeket belső összefüggésükben vizsgálják, s az egyes események mögött meglássák a nagy történelmi perspektivát. A társadalmi fejlődés törvényeinek ismeretével felvértezett ember a szocializmusért, a kommunizmusért folyó nagy történelmi harc tudatos részvevőjévé válik.

Ugyanakkor a dialektikus materialista módszer arra ösztönzi a forradalmi pártokat, hogy mindenkor konkrétan elemezzék a helyzetet, az egyes országokban és az egész világon kialakult helyzet sajátosságait. A munkásosztály minden egyes

forradalmi pártjának sajátos helyzetben sajátos hazai feltételek között kell kifejtenie tevékenységét. Ennek sikere jelentős mértékben attól függ, hogy mennyire képesek az egyes pártok harcuk objektiv feltételeinek helyes, tudományos értékelésére, a történelmi események konkrét alakulásával összhangban álló harci célok és harci eszközök megjelölésére.

A dialektikus materialista módszer elsajátitása nem azt jelenti, hogy bemagoljuk a történelmi materializmus formuláit és tételeit. Nem nehéz emlékezetünkbe vésni például azt a tételt, hogy a társadalmi forradalom alapja - a termelőerők és a termelési viszonyok közötti konfliktus. De vajmi keveset érne az olyan munkáspárt, amely ennek az általános igazságnak a megállapitására szoritkozna, s nem tanulmányozná, hogy milyen konkrét formákban nyilvánul meg ez a konfliktus, milyenek az osztály-erőviszonyok az illető országban és igy tovább. A materialista történetfelfogás elsajátitása azt jelenti, hogy a magunkévá tesszük a társadalmi jelenségek elemzésénél alkalmazott materialista és dialektikus módszer lényegét, megtanuljuk, hogyan kell ezt a módszert a munkásosztály mindenkori konkrét harci feltételeinek tanulmányozása során felhasználni, megtanuljuk a forradalmi mozgalom bőséges gyakorlati tapasztalatainak általánositását.

Ezért foglal el a materialista történetfelfogás olyan fontos helyet a munkásosztály forradalmi pártjának, a szocializmus minden egyes tudatos harcosának és minden egyes olyan embernek a világnézetében, aki meg akarja érteni a társadalmi fejlődés törvényeit, s az ügy ismeretében akarja szolgálni a haladást és a dolgozó emberiség javát.

II. fejezet

A TÁRSADALOM MINT AZ EMBEREK KÖLCSÖNÖS TEVÉKENYSÉGÉNEK EREDMÉNYE, A TÁRSADALMI VISZONYOK ÖSSZESSÉGE

A történelmi materializmus - amint arra az első fejezetben már rámutattunk - a társadalom értelmezésében abból az egyszerű tényből indul ki, hogy létezésének alapfeltétele az eleven emberi egyének létezése. Ez azonban önmagában még keveset mond, hisz nyilvánvaló, hogy a társadalom több mint az egyének összessége, puszta halmaza. Meg kell válaszolni olyan sarkalatos társadalomfilozófiai kérdéseket is, hogy milyen sajátos vonások különböztetik meg például a természettől a társadalmat; mi teszi az emberi egyéneket sajátos közönséggé; milyen viszony van az egyén és a társadalom között stb.?

E kérdésekre a történelmi materializmus adja meg a helyes választ, megadva az emberi társadalom fogalmát, lényegét.

1./ A TERMÉSZET ÉS A TÁRSADALOM KÖLCSÖNHATÁSA

A történelmi materializmus abból a tényből indul ki, hogy a természet eredendő a társadalommal szemben. Az ember megjelenése és az emberi társadalom kialakulása a természet fejlődésének sajátos történelmi terméke. A társadalom - bár tudati, szellemi viszonyokat is magába foglal - elsősorban anyagi jellegü, s anyagi jellegébe beletartozik természeti meghatározottsága is. Az ember a környező szerves természetből emelkedik ki. Testi szervezete eredendően biológiai, fiziológiai törvények által meghatározott, vagyis természeti lény is, ami társadalmi egyéniségként való létezésének feltétele. /De csak feltétele, mert életfolyamataihoz szervesen hozzátartozik társadalmi élete: az anyagi termelés, a politikai és szellemi élet is./

A földrajzi környezet szerepe a társadalom életében

Az ember élete folyamán szoros kapcsolatban van a külső természettel is, enélkül nem élhetne. A természettől sajátitja el a munka révén a létfenntartáshoz szükséges anyagi javakat. Az embernek a természethez alkalmazkodnia kell, életben maradását csak igy biztosithatja.

A társadalommal állandó kölcsönhatásban levő természet a földrajzi környezet.

Földrajzi környezetnek nevezzük azokat a természeti adottságokat, amelyek között egy társadalom él. Ilyenek: az éghajlati, a föld felszini és geológiai adottságai: a folyók, a hegyek, a síkságok, a föld méhének kincsei, azok elhelyezkedése stb.

Mindezen tényezőktől függ a társadalom létezése és fejlődése. A természet az ember számára természetes táplálék- és munkaeszközraktár. Az emberek csak akkor teremthetik meg a szükséges létfeltételeket, állithatják elő az életükhöz nélkülözhetetlen javakat, ha kihasználják a természet kincseit, a természetet alkoló anyagi képződmények sajátosságait. A földrajzi környezet ilyen módon lényeges hatást gyakorol az emberek társadalmi életére, a társadalom állapotára és fejlődésére.

A kérdés az, hogy mi a jelentősége ennek a hatásnak? A természettel az ember a munka közvetitésével folytat anyagcserét. A munka révén átalakitja a természetben található anyagokat, s felhasználja szükségletei kielégitésére. Nem közömbös azonban, hogy mennyi munkával, milyen fáradsággal állitja elő. A munka mennyisége egyfelől attól függ, hogy a természet milyen gazdag természeti tárgyakban, másfelől attól, hogy a termelés folyamatában milyen fejlett munkaeszközök kerülnek felhasználásra. A végzett munka mennyisége és az ennek következtében létrejött termékmennyiség aránya mutatja a munka termelékenységét. Minél nagyobb a munka termelékenysége, annál fejlettebb a termelés, s ez a termelési módtól függően határozza meg a társadalom fejlődését.

Ebből következik, hogy nem a földrajzi környezet határozza meg a társadalom fejlődését, de befolyásolja azt. Az élelmiszerekben való gazdagság kezdetben jelentősebb szerepet töltött be, mint a természeti munkaeszközökben való gazdagság. A természeti munkaeszközök felhasználásának általános szükséglete később alakult ki és vált egyre jelentősebbé. Az ősember igen erősen függött a környezet élelmiszerekben való változatosságától. Az ilyen szempontból változatosabb földrajzi környezet változatosabb munkaeszközöket kivánt meg, jobban differenciálta az ember megismerő képességét. Korunkban a természet ilyen irányu hatása már sokat vesztett jelentőségéből. Minél fejlettebb egy társadalom, annál inkább csökken a földrajzi adottságoktól való függése, bár teljesen sohasem szünik meg.

Megállapithatjuk tehát, hogy a társadalom fejlődését, a társadalmi rendet a földrajzi környezet adottságai nem határozzák meg, hanem csak befolyásolják. A kedvező feltételek gyorsitják, a kedvezőtlenek pedig lassitják a társadalom fejlődését. Hogy egy korban mi a kedvező és mi a kedvezőtlen, az a termelés adott állapotától függ.

A népesség növekedésének szerepe a társadalom életében

A társadalom emberekből áll, akik az anyagi javak termelése és elosztása által meghatározott kapcsolatokban vannak egymással. Ezért a társadalom normális funkcionálásához és fejlődéséhez bizonyos számu emberre, népsürüségre van szükség, amely azonban nem állandó. Annak megfelelően változik, ahogyan a társadalom, fejlődésének egyik szakaszából a másikba lép át. A társadalom normális funkcionálásához szükséges népességminimumnak változnia kell, mert a társadalom fejlődésével megsokasodnak az emberek szükségletei, s ennek megfelelően az anyagi és szellemi javak termelésében több eszközre van szükség e szükségletek kielégitéséhez. A termeléshez és a társadalom más funkcióinak ellátásához szükséges emberek számát az határozza meg, hogy a társadalmi fejlődés egyes szakaszaiban milyen szinvonaluak a termelési eszközök, s ennek folytán milyen viszonyok alakultak ki az emberek között az anyagi javak termelése és elosztása során. A társadalomban jelenlevő embermennyiséget viszont a népesség növekedésének törvényei határozzák meg. Ezek ugyan függnek a társadalomban uralkodó termelési módtól, de van bizonyos önállóságuk is. Ezért a népesség növekedése nem mindig felel meg a szükséges növekedésnek. Igy például a rabszolgatartó társadalomban a népesség növekedése sokkal kisebb volt, mint amire szükség lett volna. Ennek az a magyarázata, hogy a rabszolgáknak tilos volt családot alapitani. A tőkés társadalomban viszont a népesség növekedése meghaladja a pótlólagos munkaerő iránti szükséglet növekedését. Ennek következtében megjelenik a népesség-"felesleg". Ez szükségszerü következménye a burzsoá társadalom spontán müködő gazdasági törvényeinek. A tőkés célja a profit növelése, nem pedig a lakosság szükségleteinek maximális kielégitése, s ezért csak addig bőviti a termelést, ameddig a megtermelt termékek fizetőképes keresletre találnak. A termelés fejlesztését alárendelik a tőke érdekeinek, a tőke növelésének, s éppen ez az a tényező, amely gátolja, hogy az egész munkástömeget bevonják a termelőtevékenységbe. Ez vezet a viszonylag felesleges - vagyis a tőke átlagos növekedési szükségletéhez képest felesleges - munkásnépességhez." [1]

1. Marx-Engels Müvei 23. köt. 589. oldal.

A szocialista társadalomban megszünt ez az akadály. Itt a termelés célja minden ember szükségleteinek maximális kielégitése, s ezért a termelés előtt álló korlátlan fejlődési lehetőségek biztositják a társadalom minden munkaképes tagjának foglalkoztatottságát. És bár a termelőerők tökéletesitése itt is a munkatermelékenység növekedéséhez, s ily módon a termékegységre számitott munkaerő csökkenéséhez vezet, mégsem okoz népességfelesleget. A munka termelékenységének a technikai haladás által meghatározott növekedése az anyagi bázis ahhoz, hogy csökkenjen a munkaidő, s a társadalom minden tagja megkapja a sokoldalu önfejlődéséhez szükséges szabad időt.

Tehát a viszonylagos tulnépesedés megjelenése a tőkés termelés funkcionálásának következménye, s csak erre a társadalmi-gazdasági formációra érvényes népesedési törvény. Ami pedig a többi társadalmi alakulatot illeti, "valójában minden külön történelmi termelési módnak megvan a maga külön, történelmileg érvényes népesedési törvénye."[2]

A társadalom hatása a természetre

Miközben a társadalom a természet hatása alatt áll, maga is hatást gyakorol az őt környező természetre, megfelelő változásokat idéz elő benne, s uj természeti környezetet alakit ki. Az ember, amikor megtermeli az élethez szükséges anyagi javakat, a földkerekség egyes részeiről másokra telepit át különböző állat- és növényfajtákat, s ily módon megváltoztatja az adott vidékek, kontinensek, sőt világrészek flóráját és faunáját. Egyes állat- és növényfajtákat az ember céltudatos ráhatással átalakit. S ezenkivül teljesen uj fajtákat is nemesit, s ily módon megváltoztatja az adott vidék növény- és állatvilágát.

Az emberi társadalom hatására nemcsak az élő természet véltozik meg, hanem az élettelen is. Igy például a nagy mennyiségü tüzelőanyag elégetése folytán a légkörben fokozódik a széndioxid-koncentráció, ami hasznosan befolyásolja a növények fejlődését. Az ember megváltoztatja földrajzi környezetének sajátosságait, akkor is, amikor nagy mennyiségü ásványkincset termel ki a föld mélyéből, s ezt feldolgozott vagy természetes formában más vidékekre szállitja.

A társadalomnak a természetre gyakorolt hatása lehet káros is. A természet kincseinek mértéktelen pazarlása, a

2. Ugyanott, 591. oldal.

viz, levegő szennyezése, a hulladékok, melléktermékek felhalmozódása az emberi környezet károsodásához, romlásához vezethet. Különösen a gazdaságilag fejlett országokban nagy a veszélye az emberi környezet állapota gyors mértékü romlásának.

Egészen más a helyzet a szocialista országokban, ahol a termelési viszonyok keretében biztositani lehet a gazdasági növekedés és a környezetvédelem társadalmi érdekekkel összhangban levő harmóniáját. Az egyéni, vagy a csoportérdek nem áll szemben a társadalom érdekeivel. A tervszerü, tudatos, a társadalom érdekeivel, a népgazdasági tervben egyeztetett termelés-, illetve településfejlesztés a gazdasági tevékenység fokozása mellett oldja meg a környezetvédelmi feladatokat is.

A történelmi materializmus bár fontosnak tartja, de nem abszolutizálja a természeti tényezők szerepét, ahogyan azt pl. a szociálnaturalizmus teszi, hanem elismeri és bizonyitja, hogy a társadalom különbözik is a természettől. Olyan sajátosságokkal rendelkezik, amelyek a természettel szemben önállóvá teszik /nem elszakitják tőle/. Ilyen sajátosság az, hogy a társadalom a rá jellemző törvényszerüségekkel rendelkezik.

A szociálnaturalizmus marxista birálata

A naturalista társadalomszemlélet gyökerei évszázadokra visszanyulnak és aszerint, hogy milyen természeti oldalt emeltek ki, illetve, hogy milyen társadalmi-politikai /ideológiai/ tartalmat zártak magukban, változatos formákban jelentek meg.

A XVIII. században a francia felvilágosodás idején Montesquieu földrajzi determinizmusa a terület nagyságát, domborzatát és éghajlatát tartotta döntőnek a nép erkölcsének, az ország államformájának kialakulásában.
/Európa tagolt felszine szerinte köztársaságot, Ázsia nagy síkságai despotizmust eredményeznek; az északi, hidegebb éghajlat a népeket bátorrá, a forró égöv pedig érdektelenné teszi stb./ Bár Montesquieu nézetei tudományos szempontból nem állják meg a helyüket, mégis haladó irányt képviseltek. Haladó polgári törekvések érdekében hivták fel a figyelmet a társadalom anyagi-természeti feltételeire.

A polgári társadalmi gondolkodás akkor fordult erőseben a naturalizmus felé, amikor a XIX. század derekán megindult az általános hanyatlás utján. Sajátos naturalista elmélet az un. organikus társadalomfelfogás, amely a társadalmat az élő szervezet biológiai strukturájával azonositja; a szociál-

darwinizmus, amely a létért folyó harc Darwin által felfedezett, csak az élő természetre érvényes törvényét hozza át a társadalom életére.

A naturalista társadalomszemlélet változatos formákban és tartalommal ma is él a polgári ideológiában. Egyes irányai a dialektikus és történelmi materializmust nem ismerő természettudományos és müszaki értelmiség menedékét jelentik az idealizmus miszticizmusa elől. Más irányai viszont - mint a geopolitika, a fajelmélet és a malthusianizmus - a legszorosabban összefonódhatnak az agressziv imperialista körök érdekeinek szolgálatával.

A geopolitika a földrajzi determinizmus és a fajelmélet elemeit ötvözi egybe olyan elméletté, amelyben fő szerepet játszik az irracionalizmus.

A geopolitikai elméletek általában magukévá teszik "az állam térbeli növekedésének az alaptörvényét", amelyet Ratzel, a geopolitika egyik megalapitója állitott fel a földrajzi és a faji sajátosságokra hivatkozva. A német agressziv imperialista körök értelmezésében - ahogy lényegében ma is vallják - e törvény csak a kontinensek határai között elégithető ki, Európában elsősorban Kelet felé, a széles keleti térségek megragadásában és birtoklásában. A geopolitika az imperialista állam expanziós törekvéseit állitja be természeti törvényként és e törekvéseket szolgálja ideológiailag.

A geopolitika nagy szerepet játszott a Horthy-fasizmus szellemi életében is /irredentizmus/. A hitleri fasizmus hivatalos ideológiájává tette és ennek égisze alatt tört rá a világ népeire. Elméleti és gyakorlati tarthatatlansága ellenére ma is jelentkezik különböző formákban, mint a jogtalan imperialista hóditó törekvések eszmei kisérője /főleg Nyugat-Németországban és az Amerikai Egyesült Államokban/.

A fajelmélet jelentéktelen biológiai adottságokban /a haj vagy a bőr szine, a szem állása stb./ jelöli meg a társadalmi különbségek fő forrását és közvetlenül ezekből vezeti le az állam politikáját, az erkölcsöt, az emberek magatartását stb. Igazodik egy-egy ország kizsákmányolóinak az érdekeihez és egyik vagy másik népet magasabb rendü, uralkodó "fajnak" kiáltja ki, azt különleges, természetadta jogokkal ruházza fel más, "nem teljes értékünek" nyilvánitott népekkel szemben.

A fajelmélet tudományos tarthatatlanságát bizonyitja, hogy különböző változatai teljesen ellentmondanak egymásnak abban, hogy melyik "fajt" és milyen kritériumok alapján tartják magasabb rendünek. Gobineau, a fajelmélet egyik megalapozója az un. "árja fajokat" /másokkal nem keveredett, "tiszta fehér fajokat"/ tekintette magasabb rendünek. Ilyen "fajok" azonban nem mutathatók ki. A fajelméletet cáfolják a különböző embertani tudományok, amelyek szerint az emberiség egységes faj, amelyen belül csak bizonyos fajták különböztethetők meg. A társadalomtudományok és a társadalmi gyakorlat kétségkivül bizonyitja, hogy e fajtabeli különbségeknek semminemü jelentős társadalmi szerepe nincs.

A fajelmélet, amely a történelem legszégyenletesebb és legembertelenebb elmélete, elkendőzi az elnyomók és elnyomottak közötti valóságos társadalmi különbségeket, a társadalom osztálytagozódását. A Horthy-rendszer is erősen támaszkodott a fajelmélet egyes formáira /turanizmus, antiszemitizmus, a jobboldali népiesek "törzsökös" parasztideálja stb./. A Hitler-fasizmus hivatalos ideológiájaként a fajelmélet nagy szerepet játszott ártatlan milliók barbár meggyilkolásában. A szociáldarwinizmussal, a geopolitikával és a szélsőséges sovinizmussal összefonódva ma is mindenütt jelentkezik, ahol az agressziv imperialista érdekek életre hivják.

A malthusianizmust T.R.Malthus, angol pap és közgazdász dolgozta ki, aki a biológiailag létező emberek számát tette meg a társadalom életének meghatározójává. Malthus szerint az élelmiszerek termelése /d = 1 különbségü/ számtani, a lakosság száma pedig /q = 2 hányadosu/ mértani haladvány szerint növekszik. Igy a tulnépesedés - és annak megnyilvánulásaként a nyomor, a szegénység, a háboruk - szerinte abszolut természeti törvény.

Malthus pesszimista nézetei a Föld népességének mai gyors növekedésével kapcsolatban /ma 3,5 milliárd, 2000-ben várhatóan 6-6,5 milliárd/ különböző formákban élednek ujjá/mint a "lakosság optimumának", "az ásvány-, nyersanyag- és energiaforrások kimerülésének" az elméletei stb./. Ezek gyakran összefonódnak a geopolitikával /az "élettér" követelésével/, a fajelmélettel /amely a "feleslegeseket" "nem teljes értéküeknek" nyilvánitja/ és a velük párosuló sovinizmussal.

A malthusianizmus birálata nem jelenti azoknak a demográfiai nehézségeknek a lebecsülését, amelyek egyes országokban /hazánkban is/ egyes időszakokban komoly társadalmi és

egyéni problémákat okozhatnak. Ezek azonban döntően társadalmi és nem természeti forrásokból származnak, s gyakran nem is a nagy, hanem ellenkezőleg, a kicsiny népszaporulatból fakadnak. A malthusianizmus a demográfiai jelenségeknek egyoldalu, tudománytalan értelmezését adja. A népesedés problémái nem jelentenek fatális szükségszerüséget. A társadalmi feltételek tudatos szabályozásával megvan a lehetőség e problémák humánus megoldására.

A naturalista szociológia a társadalmi valóság bizonyos reális oldalaira épit: a társadalmi egyének - valóban - egyuttal biológiai lények is, akiknek az élete meghatározott természeti /földrajzi/ környezethez van kötve. A naturalizmus bizonyos formái ezért helyes materialista tendenciákat is tartalmazhatnak.

A mai polgári szociológia azonban a naturalizmust egyoldalu filozófiai-módszertani elvvé emeli. Szerinte a társadalom a természet puszta meghosszabbitása és e két terület differenciálatlan egységet alkot. Ezzel a polgári szociológia elzárja az utat a társadalom sajátosságainak a feltárása elől. Nem mutat rá az emberi tevékenység alapvető társadalmi motivumaira, arra, hogy az egyének aktivan, gyakorlatilag viszonyulnak a természethez, és igy a természetet, önmagukat, valamint a természethez és egymáshoz való viszonyaikat is történelmileg alakitják.

2./ A MUNKA SZEREPE A TÁRSADALOM KIALAKULÁSÁBAN ÉS FEJLŐDÉSÉBEN

A társadalom mint az anyag sajátos mozgásformája, a természetet alkotó anyagi mozgásformák, főképpen a biológiai forma továbbfejlődése alapján jött létre. Közvetlen elődje az állati falka, amely az ösztönökön - táplálkozási, sexuális, védelmi stb. ösztönön - alapuló biológiai összetartozást jelent.

Az állati falka emberi társadalommá válása annak közvetlen hatására ment végbe, hogy állatőseink szükségleteik kielégitésére munkát, eszközkészitő- és használó tevékenységet kezdtek végezni. A táplálékszerzés vagy az ellenséggel szembeni védekezés folyamán az előember természetben található tárgyakat kezdett használni. Ezek az akciók gyakran pozitiv eredményre vezettek, aminek következtében megfelelő reflex

alakult ki, s ezzel együtt meggyökeresedett az a szokás is, hogy természeti tárgyakat használjon fel szükségletei kielégítésére. Az első időkben ez még véletlen, ideiglenes jelenség volt. Később azonban a nyilvánvaló eredményesség következtében egyre nagyobb jelentőségüvé vált az adott állatfaj életében.

A munka fogalma

A rendszeres tárgyhasználatot bizonyos természeti tárgyak kezdetleges megmunkálása követte. Ennek a tendenciának a fejlődése vezetett oda, hogy az ösztönös reflextevékenység fokozatosan tudatos, célirányos tevékenységgé alakult át.

Az ember őse, miután létrehozta a szükséges eszközöket, hogy a természetre hatást gyakorolhasson, egyre inkább megszabadult a természettől való közvetlen függéstől, s most már nem biológiai sajátosságainak, funkcióinak megváltoztatása révén harcolt fennmaradásáért, hanem olyan módon, hogy tökéletesitette a természetre gyakorolt hatásnak, a természet tudatos megváltoztatásának eszközeit. Eszközeivel most már egyre inkább megtermeli saját létfeltételeit. Amikor az ember létfenntartási eszközeit termeli, közvetve saját anyagi életét termeli és munkát végez. A munka a társadalmi élet alapja. A munka teremti és napról-napra ujra termeli a társadalmat. Munka, termelés nélkül megállna, szétzüllene a társadalmi élet. A munka az, amely szervos kapcsolatot teremt a természet és a társadalom között. A munkafolyamat során sajátitja el, teszi magáévá az emberiség a természetnek az ember fennmaradásához elengedhetetlen kincseit, értékeit. A munka révén nyomja rá az emberiség a maga letörölhetetlen bélyegét a természetre.

"A munka mindenekelőtt olyan folyamat, amely az ember és a természet között megy végbe, amelyben az ember anyagcseréjét maga és a természet között saját céltudatos tevékenységével közvetiti, szabályozza és ellenőrzi."[3]

...A munkafolyamat egyszerü mozzanatai: a célszerü tevékenység vagy maga a munka, a munka tárgya és eszköze.

A munkavégzés - sajátos emberi tevékenység. Az emberek azáltal tudják létüket fenntartani, hogy a szükségleteik kielégitésére szolgáló javak megszerzése érdekében munkát végeznek. Az ember tehát ebben a vonatkozásban nem közvetlen, hanem közvetett kapcsolatban van a természettel. A

3. Marx: A tőke I. köt. 168-169. oldal.

közvetitő folyamat a munka. Ez a folyamat munkaeszközt igényel, amelyet az ember önmaga és a munkatárgy közé iktat.

A munkafolyamat másik eleme: a célszerüség. Az ember még mielőtt kapcsolatba kerülne a munka tárgyával, elgondolja, maga elé képzeli az elkövetkező munkafolyamat eredményét, s az eredmény eléréséhez legalkalmasabb munkaeszközt használja, a legcélszerübb mozdulatokkal és formában végzi el a tevékenységét. Tehát az ember legelemibb gyakorlati tevékenységében már szerepet játszik a tudati tevékenység is.

A harmadik elem: a munka tárgya, amelyre hat az ember a munkájával, amelyet átalakit szükségleteinek megfelelően. Közvetlen eredménye: vagy a szükséglet kielégitésére alkalmas vagy egy másik munkafolyamatban résztvevő termék előállitása.

A munkának azonban ezen a közvetlen eredményén tul - más, közvetlen és közvetett eredményei, hatásai is vannak. Mig dolgozik, alakul a munkát végző ember, s mivel a munka a társadalmi termelés eleme, a munkafolyamatokon keresztül megvalósul a társadalom természetátalakitó és a munka társadalomátalakitó hatása.

Minél fejlettebb munkaeszközökkel termel az ember, annál kevésbé van alárendelve a természet erői játékának. Ennek következtében a társadalom - bár nem szakadhat el sohasem a természettől - mind önállóbb lesz, s az ember tevékenységét egyre inkább társadalmi tényezők határozzák meg.

A társadalmi munkamegosztás

A munka az egyes társadalmakban nem elvontan, hanem történelmileg változó, konkrét formában jelentkezik. A munka különböző formái, nemei és tipusai a munkamegosztás történelmi fejlődésének eredményeként jönnek létre. A munka az egyének együttmüködését és ezzel szükségszerüen a munka valamilyen elosztását feltételezi közöttünk. A munkamegosztás első formája az un. természetes munkamegosztás volt, amely nemek, az életkor és a természetadta képességek /pl. izomerő/ szerinti eltérésekre épült. A természeti feltételek különbözősége, a népesség szaporodása, de főként a munkaeszközök tökéletesedése és a szükségletek növekedése következtében a munkamegosztás társadalmilag motiválódott és a termelőerők fejlődésének a függvényévé vált. Minden uj termelőerő, ha nem csupán az eddig ismert termelőerők tisztán mennyiségi kiterjesz-

tése /pl. földterületek müvelés alá vonása/, a munkamegosztás ujabb kifejlődésével járt együtt.

A társadalmi munkamegosztás - a munkához hasonlóan - kettős természetü és minden történelmi szakaszban két egymással összefüggő, egymástól elszakithatatlan és viszonylagosan önálló oldalnak - a technikai és társadalmi-gazdasági oldalnak - az egysége.

A technikai munkamegosztás a társadalmi összmunkának a felosztását jelenti az egyének, illetve az egyének csoportjai között. A termelőerők fejlődésének és a munka társadalmi jellegének szükségszerü következménye, és ezért valamilyen formában minden társadalomban megtalálható.

A technikai munkamegosztás történelmileg több sikon és felosztásban bontakozik ki. Már az ősközösségi társadalomban végbement a munka olyan nagy ágakra való szakadása, mint mezőgazdasági, ipari stb. munka /általános munkamegosztás/ és e folyamat azóta is tart. Ahogy a termék előállitásának folyamata mind több egymásra épülő, de egymástól elválasztható szakaszra tagolódott, az előbbi ágak különböző alágakra /különös munkamegosztás/, és ezek is különböző mesterségekre, szakmákra és foglalatosságokra /egyes munkamegosztás/ oszlottak. Különösen jelentős fordulatot jelentett a fizikai és a szellemi munka különválása és ennek folytán a város és a falu ellentétének a kibontakozása, amelyek a társadalom osztályokra bomlásával fonódtak össze és amelyek a tulajdonképpeni társadalmi munkamegosztást megteremtették. A munkamegosztás azonban nemcsak a termelőmunkát érinti. Maga a termelőmunka specializálódása hozza magával a különböző nem termelői funkciókat /gazdasági, politikai, igazgatási, müvelődési stb./, amelyek társadalmilag szükségesek, nélkülözhetetlenek, és amelyek a termelőmunka mellett, a munkamegosztás uj ágait hivják életre.

A technikai munkamegosztás együttjár, összefonódik a társadalmi-gazdasági munkamegosztással, az egyének /csoportok/ közötti sajátos anyagi viszonyokkal. Ha a munkamegosztás valamennyire is fejlett, az egyének nem közvetlenül maguknak, hanem másoknak, a közösségnek, illetve az emberi nem számára termelnek. Általában nem a termelő egyén az előállitott termék közvetlen fogyasztója. Amig az állat azonosul élettevékenységével, addig

az ember elkülönül tevékenységétől és termék formájában kicseréli azt mások tevékenységével.

A társadalmi munkamegosztás két oldala együttesen határozza meg a munka tipusát. A munka társadalmi meghatározottsága a munkamegosztás primitiv fokán egybeesett a munka főbb feltételeinek /a földnek/, valamint a munkatermékeknek közösségi birtoklásával és a különböző munkák társadalmilag egyenranguak voltak. A munkamegosztás fejlődése azonban magával hozta annak a lehetőségét és valóságát, hogy a termelés és a fogyasztás, a munka és az élvezet más-más egyéneknek jusson osztályrészül, hogy az egyének és csoportok között érdekkülönbségek és érdekellentétek lépjenek fel. A magántulajdon és az osztályok megjelenése is a munkamegosztás egyik különös formája, amely forma számos közbenső fokon keresztül a tőkés társadalomban érte el csucspontját és a munka sajátos, tőkés tipusát eredményezte.

A munka uj tipusát jelenti a szocialista munka, amelyben ismét egyesül a munka és a tulajdon, megszünik a fizikai és a szellemi, az irányitó és végrehajtó munka közötti antagonisztikus ellentmondás. A szocialista társadalom mélyreható átalakulásokkal megkezdi és messze előreviszi a munka elidegenülésének, valamint a munka össztársadalmi és egyéni kihatásai közötti ellentéteknek a felszámolását. Ez a folyamat a munka kommunista tipusának a megvalósulásával a kommunista társadalomban tetőződik majd be, ahol megszünik a munkamegosztás kényszerü jellege, s a munka az ember szabad öntevékenységévé, életszükségletévé válik, s a munka sokoldalusága az egyén sokoldalusságaként jelentkezik.

A szükséglet és az érdek szerepe a társadalomban

Az ember csak munkája révén elégitheti ki szükségleteit. Az első történelmi tett - amint Marx és Engels irták - a szükségletek kielégitésére szolgáló eszközök előállitása. Maga a kielégitett szükséglet, a kielégités cselekvése és a cselekvéshez szükséges szerszámok előállitása uj szükséglethez vezet. Ezen az uton a termelés önmozgása alakul ki. Ez az önmozgás nemcsak egyszerü **körforgás**, hanem magasabb fokon ismétlődik meg, mert összekapcsolódik az embernek azzal a törekvésével, hogy a megszerzett ismeretek segitségével munkaeszközeit tökéletesitse és ennek eredményeként szükségleteit magasabb szinvonalon, kevesebb munkával állitsa elő.

Maguk a szükségletek sem változatlan emberi igények, hanem történelmileg meghatározottak. A kor objektiv feltételei határozzák meg: a munkaeszközök, a technika szinvonala, a földrajzi környezet. Az emberiség csak olyan igények realizálását tüzi ki célul, amelyhez megvannak a megvalósitás feltételei. A X. század emberének pl. nem lehetett reális igénye a gépkocsi. Ez az igény fel sem merülhetett, mert nem voltak meg a megvalósitás feltételei.

A szükségletek differenciáltak és változóak. Léteznek anyagi és szellemi, személyes és társadalmi, fogyasztási és termelési stb. szükségletek. Az anyagi szükségletek mindig az elsődlegesek. A szükségletek növekedése és kielégitése a munka és a társadalom, mind bonyolultabb szervezetét hozza létre. A munka és a munkaszervezet mind differenciáltabb lesz. A munkamegosztás és a kooperáció egyre bonyolultabbá válik. A differenciálódás mellett - a gépi nagyipar és az automatizálódás következtében - integrálódási folyamat is végbemegy.

Ezek után a szükséglet fogalmát ugy határozhatjuk meg, mint a kor által meghatározott és kiváltott objektiv igényt az emberi élet fenntartására és továbbfejlesztésére.

Az emberi közösség életének alapja /mint már emlitettük/ az anyagi javak előállitása. Az anyagi javak előállitása nemcsak a természettel való kapcsolatot tételezi fel, hanem az emberek közötti együttmüködést is. Az emberek nemcsak a természethez viszonyulnak, hanem egymáshoz is. Termelés közben együtt kell müködniök. Ezeket az együttmüködési viszonyukat nevezzük termelési viszonyoknak.

A termelés és ennek alapján kialakult termelési viszonyok megszabják az ember érdekét és cselekedetét. Az érdek valamely emberi szükséglet, előny megszerzése, annak biztositására irányuló igény, cselekvést irányitó akarati készités. Az embernél mint cél jelenik meg. Ezért ugy foghatjuk fel, mint egyének és társadalmi csoportok tevékenységének mozgató erejét. A társadalomban az érdekek bonyolult szövevénye található: az össztársadalmi vagy közérdek, csoport- és egyéni érdek, gazdasági, politikai, erkölcsi stb. érdek.

A termelés fejlődése hozza létre a magántulajdont /hogy miképpen, arról később lesz szó/ a kizsákmányolást, az osztályokat. Amikor a társadalom kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra oszlik, az érdek is ellentétessé válik, s az ellentétes érdekekből szükségszerüen fakad az osztályharc. Ez a

küzdelem elvezet a társadalmi forradalomhoz, amely a társadalom minőségi változását eredményezi. Az osztályharccal együtt létrejön az állam és a jog is, kialakul a társadalom politikai szférája.

A munka, a termelés, a termelésben, valamint a politikai szférában kialakult viszonyok alakitják ki a társadalom szellemi életét, amely egyre differenciáltabbá válik, de osztálytársadalmakban, ahol érdekantagonizmus létezik, alapjában két részre oszlik: ideológiai és nem ideológiai tudatformákra.

3./ AZ EGYÉN ÉS A TÁRSADALOM VISZONYA

Az egyén és a társadalom viszonya egyike azoknak a problémáknak, mely körül korunkban a legélesebb harc folyik. A burzsoá filozófusok szerint a marxizmus csak a nagy társadalmi összefüggéseket, az objektiv folyamatokat vizsgálja, az egyént elhanyagolja.

Az egyén és a társadalom viszonya burzsoá felfogásának birálata

A burzsoá szociológusok, filozófusok nem tudják helyesen megoldani az egyén és a társadalom viszonyának kérdését. Vagy szembeállitják egymással, vagy azonositják őket.

Az egzisztencializmus a belső törvényszerüségek alapján, autonom módon fejlődő, a társadalomtól elszigetelt egyént állitja elméletének középpontjába és a társadalmat egyének halmazának, összegének tartja.

Az egyén és a társadalom viszonyáról vallott másik alapvető burzsoá elmélet a mechanisztikus fatalista felfogás. E nézet szerint az egyes ember cselekedete mechanikusan, abszolut módon, közvetlenül determinált a társadalom törvényei által. Az egyén felett a társadalom urálkodik, ki van szolgáltatva e hatalomnak, szerepe a végrehajtásra korlátozódik.

Az emberi társadalom lényegét kutatva azt találjuk, hogy az az emberek tevékenységéből s ezen tevékenység eredményeiből áll. Minden ember, élete fenntartása céljából, tevékenységet folytat. Ez a tevékenység elsősorban gazdasági, termelő jellegü, de ebbe a körbe tartozik minden más, politikai, ideológiai, müvészeti stb. tevékenység is. Az emberek nem egymástól függetlenül, elszigetelve tevékenykednek, hanem egymással

szoros kapcsolatban. Az egyén gazdasági, szellemi és kulturális szükségleteinek kielégitéséhez mások is hozzájárulnak, s az egyén is hozzájárul másokéhoz. Ebből áll össze az emberek közötti mindenoldalu kapcsolatok rendszere, amit kölcsönös tevékenységnek is nevezünk.

A társadalom ily módon nemcsak az embereket, hanem a közöttük kialakult viszonyokat is /anyagi és szellemi viszonyokat egyaránt/ felöleli.

Természetesen az emberek biológiai lények is, de ezen a biológiai alapon csak a "kölcsönös tevékenységük" folytán alkotnak társadalmat.

Az emberek közötti kapcsolatok, az egyének kölcsönös tevékenysége alkotják azt a sajátos mozgásformát, melyet társadalmi mozgásnak nevezünk. Mint minden mozgásformának, igy a társadalmi mozgásnak is léteznek és müködnek a rá jellemző mozgástörvényei, a társadalmi törvények, melyek éppen az egyének cselekvésein keresztül érvényesülnek.

A társadalom tehát az embereknek olyan közössége, amelyben az egyének anyagi és szellemi tevékenységük révén kapcsolódnak egymáshoz.

Az egyén fogalma

Ahogy nincs társadalom egyének nélkül, ugy a társadalmon kivül sincs egyén.

A marxizmus - erre utaltunk már az előző fejezetben is - az egyént mindenekelőtt társadalmi természetüként fogja fel. Marx irja a "Tézisek Feuerbachról" cimü munkájában: "De az ember lényege nem valami, az egyes egyénben lakozó elvontság. Az ember lényege a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége."[4]

Mit jelent ez a marxi megállapitás? Mindenekelőtt azt, hogy az egyes ember, tevékenysége során, sokoldalu, bonyolult kapcsolatba kerül más egyénekkel, társadalmi csoportokkal, jelenségekkel.

Ezek a kapcsolatok, viszonyok az ember tevékenységének olyan feltételeit képezik, amelyek kialakitják, formálják

4. Marx-Engels: Vál. Müv. II. köt. 4oo-4o1. oldal.

ől. Igy a munkás kapcsolata a kapitalizmusban más munkásokkal, a tőkéssel, az állam szerveivel stb. már meghatározza termelő és egyéb tevékenységének főbb irányait, tartalmát, kialakitja azokat a normákat, magatartásmódokat, amelyek cselekedeteinek jellemzői lesznek.

De mivel az egyén maga is e kapcsolatok része, sőt részben létrehozója és alkotója is, az egyén nemcsak szereplő a társadalomban, hanem szerző is egyben.

Ezek az általános társadalmi vonások azonban nem elvontan, hanem az egyén individuális, egyedi tulajdonságain keresztül jutnak kifejezésre. Az egyén ugyanis olyan tulajdonságokkal, adottságokkal, képességekkel, jellemmel, akaraterővel stb. rendelkezik, melyek egészében csak rá jellemzőek, tehát egyediek. Ezen individuális tulajdonságokon, mintegy szürőn keresztül jutnak érvényre a társadalmi hatások.

Tehát minden egyes egyén élete, tevékenysége sokszinü, csak rá jellemző, azaz egyedi. De ha az egyéneket vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy az egyének egyedi vonásaiban vannak olyan vonások is, amelyek nemcsak különböznek más egyénektől, hanem hasonlitanak is rájuk. E közös vonások általánosithatók, s ily módon felfedhető az egyedeiben lakozó általános, a társadalmi mozzanat.

Az egyén alkotja és hordozza tehát a társadalmi viszonyokat, de ezeket egyénisége szürőjén keresztül sajátos, egyéni módon tükrözi. Igy az egyén két egymással összefonódó elem ötvözete, éspedig a társadalmi és individuális elemeké.

Az egyén és a társadalom kölcsönös viszonyát nem lehet általában vizsgálni, mert az történelmi korszakonként változó. Miként nincs társadalom általában, csak meghatározott társadalmi-gazdasági alakulatok léteznek, nincs egyén általában sem, mert az egyén mindig a történelmileg adott társadalom terméke. A társadalom korról-korra változik, s változik az egyén is, továbbá az egyén és társadalom viszonya is.

Az ősközösségi rendszerben élő emberek specifikus sajátosságokkal rendelkeztek. A termelési eszközök közös birtoklása alapján végzett közösségi munka uralma azt eredményezte, hogy a közösséghez tartozó egyének cselekedeteinek célja és értelme egybeesett az egész társadalom érdekeivel. Az egyén és a társadalom egysége

még primitiv jellegü, amely a termelőerők fejletlenségéből fakad. Ez az egység megköveteli, hogy a közösségi összetartozás elve uralkodjék az ősközösségi társadalom embereinek tudatában. Ezek a sajátosságok erre a társadalomra jellemző specifikus viszonyokhoz vezetnek az emberek között, meghatározott családszervezetet, meghatározott erkölcsi, vallási, esztétikai nézeteket és az adott társadalom egyénét jellemző egyéb vonásokat alakitanak ki.

Az antagonisztikus társadalom kialakulása - amelyben a termelési eszközökhöz való viszonyukat és érdekeiket tekintve is antagonisztikusan ellenséges osztályok állnak szemben egymással - oda vezet, hogy az egyes egyén érdekei ellentmondásba kerülnek az egész társadalom érdekeivel. Ezt a szembenállást az osztálytársadalom sajátosságai határozzák meg, amelyek az ősközösségi rendszer kollektivizmusát felváltó individualizmus kibontakozásához vezetnek.

Az osztálytársadalomban a társadalomnak az egyén kialakulására és fejlődésére gyakorolt hatása elsősorban olyan formán jelenik meg, hogy az az osztály hat rá, amelyhez tartozik, mivel pedig az antagonisztikus osztályok gazdasági és politikai helyzete teljesen ellentétes, ez a hatás sem lehet minden egyén esetében azonos.

Bár az antagonisztikus osztályok eltérő helyzetben vannak a társadalomban, s a társadalom emiatt más-más hatást gyakorol a különböző osztályok képviselőire, valamely adott társadalmi-gazdasági alakulat tagjaira mégis bizonyos általános vonások is jellemzőek, amelyek főként a kulturával, a szokásokkal, a hagyományokkal stb. kapcsolatosak. Ennek az a magyarázata, hogy valamely adott alakulat és kor embereit közös termelési viszonyok füzik össze, s ezek az emberek hatnak egymásra, ugyanazon társadalomban, ugyanazon országban élnek, melynek meghatározott földrajzi és nemzeti sajátosságai vannak, ami szintén szükségképpen kihat az egyén formálódására és fejlődésére.

Az egyén és a társadalom viszonya a szocializmusban és a kommunizmusban

Az uj, szocialista rendszer, melyben a termelési eszközök társadalmi tulajdonban vannak, s melyben az elvtársi együttmüködés és kölcsönös segitségnyujtás viszonyai uralkodnak, az egyén kialakulásának elvileg más feltételeihez, az egyén és a társadalom uj viszonyához vezet. A termelési eszközök társa-

sadalmi tulajdona a társadalmi ellenségeskedés minden talaját fokozatosan megszünteti. A szocialista forradalom teljes kibontakozása egyesiti az emberek gazdasági érdekeit, megszilárditja társadalmi-politikai és eszmei egységüket. A minden egyes egyén és az egész társadalom előtt álló közös cél - a kommunizmus felépitése - az egyén és a társadalom valóságos egységéhez vezet.

Az egyén és társadalom e viszonya gyökeresen különbözik nemcsak az antagonisztikus alakulatokra jellemző ellenségeskedéstől, hanem az egyéni és a társadalmi érdekeknek az ősközösségi rendszerre jellemző egységétől is. Mig ez utóbbi, mint láttuk, a termelőerők rendkivüli fejletlenségének szükségszerü következménye volt, addig az egyén és a társadalom egysége a szocializmusban csak a termelőerők nagyon magas foku fejlettsége folytán válik lehetővé.

A szocializmus uj fokot jelent magának az egyénnek a fejlődésben is. Az emberiség történetében most először válik a társadalom érdekeltté abban, hogy minden egyes tagja harmonikusan, sokoldaluan fejlődjék, s éppen ezért igyekszik megteremteni számukra az ehhez szükséges feltételeket.

Azonban az egyén és társadalom egysége a szocializmusban nem zárja ki azt, hogy ellentmondások is lehetnek köztük. A szocializmus és a kommunizmus épitése során is felmerülnek nehézségek, amelyek gyakran arra késztetik az embereket, hogy egyéni érdekeiket alárendeljék a társadalmi érdekeknek; továbbá, az emberek tudata elmaradhat a társadalmi léttől, s ennek folytán előfordulhatnak társadalomellenes cselekedetek, indulatok a szocialista társadalom egyes tagjai részéről. De más okok is vezethetnek ilyen ellentmondásokhoz. Ezek azonban a szocialista társadalom tagjainak csupán egy kisebb részét érintik, és az ilyen ellentmondások sikeresen leküzdhetők a kommunista épités folyamán.

Akármilyen nagyok is a szocializmus vivmányai a társadalmi egyenlőség terén, nem tudja kiküszöbölni az egyenlőtlenség elemeit a társadalom különböző szféráiban. A szocializmusban, mint ismeretes, fennmaradnak bizonyos osztálykülönbségek, amelyek a város és a falu közötti társadalmi-gazdasági és kulturális-jóléti különbségekben nyilvánulnak meg.

A kommunizmus azonban leküzdi a fejlődés szocialista stádiumának e fogyatékosságát. A két szocialista tulajdonforma

egységes, kommunista tulajdonná olvad össze, megszünnek a lényeges különbségek a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség között, megvalósul a szükségletek szerinti elosztás kommunista elve, s mindennek eredményeképpen valóban teljes szociális egyenlőség lesz a társadalomban az emberek között.

4./ A TÁRSADALMI TÖRVÉNYEK ÉS AZ EMBEREK TUDATOS TEVÉKENYSÉGE

A törvény általános fogalmát már tisztáztuk. Törvényen - mint ismeretes - a dolgok, jelenségek, folyamatok, szükségszerü, lényegi, általános, tartós, ismétlődő összefüggését, kapcsolatát, viszonyát értjük. A társadalmi törvényekről szólva ehhez a meghatározáshoz csupán annyit kell hozzátenni, hogy itt a szükségszerü, lényegi stb. összefüggés értelemszerüen mindig társadalmi jelenségek, folyamatok szükségszerü, lényegi stb. kapcsolatát jelenti. Ezzel azonban még a társadalmi törvények természetére, megkülönböztető vonásaira nem mutattunk rá. A következőkben ezt az elemzést kell elvégeznünk.

A természeti és a társadalmi törvények viszonya

Az egység és különbség viszonya jellemzi a két szféra törvényeit. Egységük abban áll, hogy a társadalom törvényei ugyanugy belső, lényegi szükségszerüséget fejeznek ki és egyben objektivek, akárcsak a természet törvényei. Ez minden társadalom törvényeire érvényes. Objektivitásuk a természeti törvényekkel megegyezően azt jelenti, hogy nem az emberek tudata teremti, hozza létre őket, hanem a tudaton kivüli és attól független objektiv valóságban léteznek.

A természeti és a társadalmi törvények tehát egységet alkotnak. De miben különböznek egymástól?

A társadalmi törvények sajátosságai három pontban foglalhatók össze:

a/ rövidebb "életüek", mint a természeti törvények,

b/ az antagonisztikus társadalmakban nagyrészük különbözőképpen érinti az egyes osztályok, társadalmi csoportok érdekeit,

c/ a legdöntőbb: a tudattal és akarattal biró emberek tevékenységén keresztül érvényesülnek. Mindenekelőtt

ebben jut kifejezésre a társadalmi törvények bonyolultabb természete és lényegében véve az előző két sajátosság is erre vezethető vissza.

A társadalmi törvények első sajátosságát abban jelöltük meg, hogy azok viszonylag rövidebb "életüek", mint a természetiek. Ez a különbség a legszembetünőbb. A társadalmi törvényeket az élő természet törvényeivel egybevetve rögtön kitünik, hogy a társadalmi törvények jóval később jelennek meg, mint a biológia törvényei, nem is szólva a környezetünket alkotó élettelen természet törvényeiről.

A társadalom közelebbi vizsgálata azonban - ezen tulmenően - azt is feltárja, hogy törvényeinek tulnyomó többsége még az emberiség egész történelmén sem vonul végig, létük időbeileg igen nagy mértékben körülhatárolt, a történelemnek csak egy-egy hosszabb vagy rövidebb fejlődési korszakára korlátozódik. A társadalmi viszonyok egyik jellegzetessége, hogy viszonylag gyorsan változnak, s a bennük bekövetkező alapvető változásoknak megfelelően megváltoznak a rájuk jellemző törvények is, a régiek megszünnek és ujaknak adják át a helyüket. Minden fejlődési foknak tehát megvannak a maga sajátos törvényei. Ezért tekintjük a társadalmi törvények tulnyomó többségét szükebb értelemben is történeti jellegü törvényeknek.

Az általános, a különös és a specifikus törvények

Müködési tartalmuk szerint a társadalmi törvényeket két nagy csoportba soroljuk: a/ az általános, valamint b/ a különös vagy specifikus törvények csoportjába.

Az általános társadalmi törvények köréhez tartoznak egyrészt azok, amelyek végigkisérik az emberiség egész történetét. Ezeket legáltalánosabb vagy egyetemes társadalmi törvényeknek is nevezzük. Számuk aránylag nem nagy. Ilyen pl. az a törvény, amely szerint a társadalmi lét elsődleges a társadalmi tudathoz képest, a gazdasági alap meghatározza a felépitményt, a társadalmi tudat, illetve a felépitmény viszonylagos önállósággal rendelkezik, a termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának a törvénye stb. E törvények azokat az általános létfeltételeket fejezik ki, amelyek a társadalmi élet mindenkori velejárói, tehát az emberiség történetének valamennyi korszakában megtalálhatók.

Az általános törvények köréhez másrészt azok tartoznak, amelyek, ha nem is kisérik végig az emberiség egész életutját,

mégsem csupán egy, hanem több társadalmi-gazdasági alakulatban hatnak. Ilyenek pl. az osztályharc és a társadalmi forradalom törvénye.

Az általános törvények müködésében a történelmi folyamat egysége és folytonossága nyilvánul meg, e törvények mintegy összekapcsolják egymással a különböző történeti korszakokat.

A különös vagy specifikus társadalmi törvények szintén kétfélék. Az egyik alcsoportba azokat soroljuk, amelyek valamely társadalmi-gazdasági alakulat sajátos minőségét fejezik ki, és annak egész fennállása idején hatnak, mint pl. az értéktöbblettörvény a kpaitalizmusban, vagy a tervszerü-arányos fejlődés törvénye a szocializmusban-kommunizmusban. A másikba pedig azokat, amelyek reális léte még egy társadalmi-gazdasági alakulat fennállásánál is rövidebb, ezeknek csak egy meghatározott fejlődési szakaszát, periódusát fogják át, mint például az átlagprofitráta törvénye a klasszikus kapitalizmus időszakát, a maximális profit törvénye a kapitalizmus imperialista szakaszát; vagy a munka mennyisége és minősége szerinti elosztás törvénye a kommunista formáció alsó fokát, a szükségletek szerinti elosztás törvénye a kommunizmus felső fokát.

A specifikus társadalmi törvények azokat a különbségeket, sajátosságokat fejezik ki, amelyek az egyes társadalmi-gazdasági alakulatokat, fejlődési szakaszokat egymástól elválasztják.

A dogmatizmus és a revizionizmus a társadalmi törvényekről

Eltorzitja a társadalmi törvények tudományos koncepcióját a modern revizionizmus és dogmatizmus. A revizionizmus tulhangsulyozza azoknak a konkrét feltételeknek, az un. nemzeti sajátosságoknak a jelentőségét, amelyek az adott társadalomban történelmi keretei a törvények érvényesülésének. A szocializmus épitésének "nemzeti törvényeire" hivatkozva tagadják a szocializmus épitésének általános, a történelmi gyakorlat által igazolt törvényeit.

A dogmatizmus az ellenkező végletbe esik. Figyelmét egyoldaluan a minden törvényre jellemző általánosság mozzanatára forditja. Nem vesz tudomást arról, hogy a társadalmi törvények és müködésük konkrét történelmi körülményei elszakithatatlan egységet alkotnak. Ilyen dogmatikus szemlélet vezetett például nálunk az ötvenes évek elején a szocialista épités gyakorlatában, különösen az iparositás terén a szovjet tapasz-

talatok mechanikus másolásához, a történelmi és nemzeti sajátosságaink figyelmen kivül hagyásához.

A társadalmi törvények és az osztályérdek

A társadalmi törvények második sajátosságaként azt jelöltük meg, hogy az antagonisztikus társadalmakban nagy részük különbözőképpen érinti az egyes osztályok, társadalmi csoportok érdekeit. A természeti törvények hatása szempontjából közömbös, hogy ki milyen osztályhoz vagy szociális réteghez tartozik. Ha egy munkás és egy tőkés zuhan le pl. egy felhőkarcoló tetejéről, az eredmény ugyanaz, ez is, az is elpusztul. A magasfeszültségü és nagy áramerősségü villamosvezeték érintése szintén azonos következménnyel jár, ezt is, azt is halálra sujtja. Másként áll a dolog a társadalmi törvényekkel. Pl. az értéktöbblet-törvény a kapitalizmusban a tőkés osztály számára a profitot, a munka nélkül szerzett jövedelmet eredményezi, mig a proletariátus számára kizsákmányolást, gazdasági elnyomást jelent, vagy a szocialista forradalom törvénye: a burzsoázia számára a privilegizált helyzet elvesztését, a munkásosztály számára viszont a társadalmi felszabadulást jelenti.

Ebből az adottságból következik, hogy az antagonisztikus társadalmakban a társadalmi törvények felismerésének és különösen felhasználásának osztályháttere van. Az egyes osztályokat és szociális rétegeket különböző érdek füzi a társadalmi törvények felkutatásához, müködésük előmozditásához vagy akadályozásához. Ez a legfőbb oka annak, hogy pl. a mai burzsoázia ádáz küzdelmet folytat a társadalmi haladás törvényszerüségeinek, érvényesitésére irányuló mindenfajta akció ellen, és érzékenyen tiltakozik rendszerint az ezt a folyamatot előmozditó társadalmi törvénykutatás eredményei, eszméi, mint például a marxizmus-leninizmus ellen is. A proletariátus esetében ugyancsak az osztályérdek, de homlokegyenest ellentétes tartalmu osztályérdek teszi lehetővé, sőt egyenesen megköveteli a társadalmi törvények egyre mélyebb és sokoldalubb megismerését és a haladás ügyének szolgálatában való felhasználását.

A társadalmi törvények tendenciaszerü érvényesülése

A társadalmi törvények leglényegesebb sajátossága, hogy azok a törvények tudattal és akarattal biró emberek tevékenységén keresztül érvényesülnek, létük és müködésük tehát elválaszthatatlan az emberi tevékenységtől. Ebből ered, hogy a társadalmi törvények tendenciaszerüen érvényesülnek, vagyis nem "tiszta" formában, hanem csupán megközelitően. A társadalmi törvények müködését

ugyanis számos körülmény befolyásolja, módositja, esetleg időlegesen semlegesitheti is.

Minden törvényszerüség a véletleneken keresztül hat, és a véletlenek nem csupán megjelenési formái a szükségszerüségnek, hanem egyben kiegészitései is, amelyek igy vagy ugy befolyásolják a törvényszerüség megvalósulását. Az egyes törvényszerüségek egymástól nincsenek elszigetelve, hanem kölcsönösen hatnak egymásra. Ha ez a hatás egyirányu, akkor erősitik, ha ellentétes irányu, akkor gyengitik egymás müködését. Ebben is kifejezésre jut, hogy az emberek maguk alkotják történelmüket. A marxizmus ugyanakkor a történelmet objektiv törvényszerü folyamatnak is tekinti.

A marxizmus polgári ellenfelei ebben feloldhatatlan logikai ellentmondást látnak. Azt állitják, hogy a marxisták önmagukkal kerülnek szembe és abszurd álláspontra helyezkednek, amikor egyfelől a szocializmus szükségszerü bekövetkezését hirdetik, másfelől harcba szólitják a proletariátust a szocializmus megvalósitására, sőt ennek érdekében pártokat szerveznek. Ami szükségszerü, mondják, az ugy is bekövetkezik. A nappalok és éjszakák, vagy az évszakok változása valóban szükségszerü, és ezért senkinek sem jut eszébe ennek érdekében pártokat szervezni. Vagy ténylegesen szükségszerü a szocializmus és akkor ugyanigy kell eljárni, vagy pedig szervezik a forradalmi pártokat, de akkor ezzel - az emlitett ideológusok szerint - a marxisták maguk ismerik el, hogy ügyük és annak győzelme nem szükségszerü.

A történelem mint objektiv törvényszerü folyamat

Miben áll hát az emberi tevékenység és a társadalmi törvények dialektikus kapcsolata? Miként értelmezi a marxizmus a történelmet, mint objektiv törvényszerü folyamatot?

Hogyan alkotják az emberek a maguk történelmét? "Szabadon", tetszésük szerint, önkényesen vagy sem? Az idealizmus a történelmet rendszerint az emberek "szabad akaratára" vezeti vissza. Állásfoglalásuk logikai következményeként a történelmi folyamatot is véletlennek, alapjában véve megismerhetetlennek tekintik. A marxizmus ezzel szöges ellentétben megállapitja, hogy az emberek maguk csinálják történelmüket, de nem csinálják szabadon, nem maguk választották, hanem közvetlenül meglevő, adott és örökölt körülmények között. Senki sem választhatja meg tetszés szerint életének társadalmi kereteit, mindenki a termelőerők és a termelési, valamint egyéb társadalmi

viszonyok meghatározott rendszerébe születik, ami azután megszabja lényegében véve tevékenységének lehetőségeit, irányát és jellegét is. Ez az akarat tartalmi oldala és egyben az alapvető oldal.

Marx ugy jellemzi az embereket, mint saját drámájuk szerzőit és egyben szereplőit. Az emberek szereplői saját drámájuknak, minthogy végső fokon életfeltételeik határozzák meg gondolkodásukat és cselekedeteiket, és igy társadalmi viszonyaiknak megfelelően tevékenykednek. Szerzői is, mert a történelemben semmi sem történik a gondolkodó és tevékenykedő emberek nélkül. Minden uj nemzedék kész feltételeket talál ugyan, de a maga cselekvésével továbbfejleszteni, mindig kiegészíti a már meglevőt, hozzátesz valamit. A folyamat bonyolult dialektikájára vall, hogy másfelől az, amit az uj nemzedék hozzáad a meglevőhöz, a későbbi cselekvés szempontjából maga is már mint meghatározó objektiv tényező jelentkezik. Az emberek és a történelem viszonya tehát kétoldalu, az emberek mind szerzői, mind szereplői történelmüknek. A két vonatkozás nem választható el egymástól.

A társadalmi törvények - az emberi tevékenység törvényei

A társadalmi törvények nem mások, mint - ahogy ez az elmondottakból kitünik - az emberi tevékenység törvényei, az emberek tevékenységéhez kapcsolódnak, mégpedig kettős értelemben is. Egyrészt meghatározzák az emberek tevékenységét, másrészt e tevékenységben realizálódnak, ezen keresztül léteznek és müködnek. Az emberek tevékenysége termeli ujra azokat az objektiv viszonyokat, amelyek szükségszerü, lényegi oldalait fejezik ki a törvények.

Annak egyoldalu hangsulyozása, hogy az emberi tevékenység hozza létre a törvények alapját képező viszonyokat, valamint az emberi tevékenység objektiv meghatározottságának elhallgatása, az emberi tevékenységnek a törvények, a társadalom törvényszerü strukturájára való visszavezetésének elmulasztása utat nyit a társadalmi törvények szubjektivista felfogásának. Az emberi tevékenység alapvető, lényeges tartalmát nem a szubjektum önkénye határozza meg, hanem a mindenkori társadalmi viszonyok, ezek törvényei.

A társadalmi törvények objektivitása azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy e törvények az embereken, az emberek tevékenységén kivül, attól függetlenül léteznek és hat-

nak. Objektivitásuk azt jelenti, hogy nem az emberek tudata teremti, "hozza létre", határozza meg őket, nemcsak és nem is elsősorban az emberek tudatában léteznek, hanem ellenkezőleg, a törvények határozzák meg a tudatot, létük a tudaton kivüli társadalmi valóságban gyökerezik. A társadalmi törvények tehát objektivek, akárcsak a természeti törvények. Azonban amig a természeti törvények létezéséhez és müködéséhez nincs szükség emberi tevékenységre, azok anélkül is érvényesülhetnek, addig a társadalmi törvények elválaszthatatlanok az emberi tevékenységtől, e törvények rajta keresztül léteznek és érvényesülnek.

A történelmi materializmus tehát leszögezi: a szocializmus bekövetkezésének szükségszerüsége és az emberek meghatározott tartalmu és irányu cselekvése nem választható el egymástól. Miként a történelemben semmi sem, ugy a szocializmus sem valami absztrakt, az embereken kivül ható törvényszerüség jóvoltából következik be, hanem az emberek, mindenekelőtt a proletártömegek meghatározott, társadalmi viszonyaik által törvényszerüen determinált cselekvése folytán. Az emberek tudatos tevékenysége a történelmi folyamat szerves alkotó része, szükségszerü láncszem a társadalom törvényszerü fejlődésében.

A társadalmi törvények érvényesülésének tudatos és ösztönös jellege

A társadalmi törvények mindenkor megőrzik objektivitásukat. Mégis rendkivül nagy különbség van müködésük, érvényesülésük módja, jellege tekintetében egyfelől a kapitalizmusban és az azt megelőző társadalmakban, másfelől a szocializmusban és a kommunizmusban. A szocializmus előtti formációkban e törvényszerüségek ösztönös, spontán jellegüek, elemi, a társadalomtól és az emberektől idegen, vak erők módjára hatnak. A szocializmusban és a kommunizmusban viszont nem ösztönösen, nem vak elemi erőkként, hanem mint felismert és tudatosan felhasznált szükségszerüségek érvényesülnek.

Miből következik a társadalmi törvények müködésének és a társadalom fejlődésének ösztönös jellege a szocializmust megelőző formációkban?

Az egyes emberek tevékenysége természetesen a szocializmust megelőzően is tudatos. Gondolatban megtervezik cselekvésüket, célokat tüznek maguk elé, és tevékenységükkel e célok megvalósitására törekszenek. Ám tetteik következménye, a megvalósuló eredmény rendszerint tartalmaz valami olyasmit

is, amire szándékuk nem irányult, sőt gyakran, ami éppen ellenkezője annak, amit kivántak. Méginkább igy van ez a számtalan egyes ember cselekvése és a bekövetkező nagy történelmi események viszonylatában.

A kapitalizmusban például a tőkés profitra törekszik, a bérmunkás saját és családja létfenntartását kivánja biztositani. Ez inditja a tőkést arra, hogy rendszeresen termelő eszközöket és munkaerőt vásároljon, ezeket egyesitse, s termelő módon "elfogyassza", illetve a munkást arra, hogy munkaerejét rendszeresen áruba bocsássa. Azzal, hogy közvetlen céljaikat ily módon többé-kevésbé elérik, cselekvésük társadalmi eredménye még távolról sem merül ki. Tartalmaz olyasmit is, igy például a periodikusan visszatérő gazdasági válságokat, amelyek ugyananak a cselekvéssorozatnak egyikük által sem kivánt következményei.

A társadalmi fejlődés és a társadalmi törvények müködésének ösztönös jellege a szocializmus előtti formációkban, tehát abban nyilvánul meg, hogy az emberi célok és szándékok, valamint tetteik történelmi eredményei között mély szakadék tátong, a sorsdöntő események bekövetkezése többnyire váratlanul történik, misztikus, kiszámithatatlan erők személyes játékának tünik.

Az emberi célkitüzések és tetteik végső eredménye közötti ellentmondás oka a társadalmi viszonyok természetében rejlik. Az antagonisztikus formációkban és különösen a kapitalizmusban a magántulajdon széttagolja, "atomizálja" a társadalmat, az embereket elszigeteli és szembeállitja egymással. A különböző osztályokba tartozó emberek különböző érdekekkel birnak, és ez elkerülhetetlenül érdekösszeütközéseikre vezet. A történelmi eredmény ennek következtében ugy jön létre, mint a számtalan egymásnak ellentmondó, egymást keresztező akarat, illetve cselekvés eredője. Másfelől az emberek is csak cselekvéseik legközvetlenebb hasznos hatásaival törődnek, nem látják tetteik távolabbi kihatásait, illetve nem számolnak velük. És ez nem azért van, mert képességek, tehetség dolgában egészen gyökeresen más emberek lennének, akik e kérdésben is csakis előnytelenül különböznének a szocializmus emberétől /bár az ismeretek, a látókör stb. vonalán van, nem is lényegtelen különbség!/, hanem megint csak társadalmi viszonyaik természete folytán. Mindenekelőtt azért, mert társadalmi viszonyaik, életfeltételeik olyanok, amelyek leszükitik figyelmüket cselekedeteik közvetlen következményeinek körére, csak az első, legkézzelfoghatóbb eredmények számbavételét kivánják meg, sőt ennél többet gyakran nem is tesznek lehetővé.

A szocializmus létrejöttével e tekintetben is fordulóponthoz érkezik az emberiség. Mindinkább megszünik a fejlődés és a társadalmi törvények müködésének ösztönös jellege. Az emberek alapvető céljai és a bekövetkező történelmi eredmény között fellépő ellentmondás többé nem lesz szükségszerü velejárója a társadalmi fejlődésnek. Lehetségessé, sőt szükségessé válik az emberek társadalmilag jelentős cselekedetei távolabbi kihatásainak is a számbavétele.

E gyökeres változások alapja - a társadalmi viszonyok gyökeres megváltoztatása, a magántulajdon felszámolása és a szocialista társadalmi tulajdon létrehozása. A szocialista társadalmi tulajdon megszünteti az emberek elszigeteltségének, alapvető érdekeik, céljaik és cselekedeteik egymással való szembenállásának társadalmi-gazdasági alapját. Megvalósul az alapvető érdekek egysége, az egyéni és a társadalmi érdek harmóniája, ami széles lehetőséget tár a közös és tervszerüen egybehangolt társadalmi cselekvés számára, de egyben meg is követeli azt. A társadalomnak ezért központi irányitóra és szervezőre van szüksége, amely összefogja az egy mederben futó érdeket, és biztositja az egységes fellépést. Az erő, amely ennek az objektiv követelménynek képes eleget tenni és eleget is tesz, a demokratikusan centralizált szocialista állam és kommunista párt.

5./ A SZÜKSÉGSZERÜSÉG ÉS SZABADSÁG

A szükségszerüség és a szabadság kérdése régóta foglalkoztatja az emberiséget. Metafizikus gondolkodók mereven szétválasztják és szembeállitják a kettőt: vagy a szükségszerüség uralkodik, s akkor nem lehet szabadság, vagy van szabadság, teljes függetlenség, de akkor nem lehet szükségszerüség.

A szabadság indeterminista és marxista felfogása

Az indeterminista felfogás egyik legelterjedtebb formája a "szabad akarat" idealista elmélete. E felfogás hivei azt állitják, hogy az ember tettei, semmi külső körülmény által nincsenek meghatározva, azok szabad elhatározásából születnek.

A tudomány bebizonyitotta e nézetek tarthatatlanságát. Kimutatta, hogy a determinizmus elve egyetemes, vagyis minden jelenség anyagi okok és feltételek által meghatározott, s ez alól nem kivétel az emberi cselekvés sem. Tetteinket végső fokon

az adott társadalmi viszonyok, a mindenkori életkörülmények determinálják. De ha az emberi akarat és cselekvés determinált, beszélhetünk-e egyáltalán szabadságról, s ha igen, milyen értelemben?

A marxizmus szerint a szabadság nem a szükségszerűségtől, az objektiv törvényektől való függetlenséget jelenti, a determináltság hiányát. Ellenkezőleg: a szabadság feltétele éppen a szükségszerűség felismerése. Ez azonban még nem elégséges feltétel. A puszta felismerés ugyanis önmagában még senkit sem tesz szabaddá. A szükségszerűség felismerése megteremti a szabadság lehetőségét, de valósággá a cselekvés utján válik, mégpedig a felismerést szükségszerüségre alapozott, azzal összehangolt cselekvés utján. A szabadság - irta Engels - "a természeti szükségszerüségek megismerésére alapozott uralomban áll önmagunk és a külső természet felett."[5]

Ami az akarat szabadságát illeti - amennyiben megtisztitjuk e fogalmat hagyományos misztikus tartalmától és a tudományos determinizmus szellemében értelmezzük - nem jelent egyebet, mint azt a képességünket, hogy hozzáértéssel, vagyis a szükségszerüségek ismeretében, azoknak megfelelően döntsünk.[6] Az ember, a társadalom szabadsága azonban - mint láttuk - több ennél. Nem csupán tudati, hanem ezen tulmenően a valósághoz való tényleges gyakorlati viszonyt is magában foglalja. Az akarat szabadságának problémája ily módon része a szabadság szélesebb, általánosabb problémájának, de nem teljesen azonos vele.

A szabadság realitása tehát az ember tényleges uralmában van. Mindaddig, amig a természeti és társadalmi élet feltételei uralkodnak az emberen, amig ezeknek ki van szolgáltatva, nem lehet szabad. Csak ott és olyan mértékben válik szabaddá, ahol és amennyiben leigázza, s képes saját céljai szolgálatába állitani az őt függésben tartó erőket.

A szabadság mint történelmi produktum

A szabadság - irta Engels - "igy szükségképpen a történelmi fejlődésnek terméke. Az állatvilágból kiváló első emberek minden lényeges dologban éppoly nemszabadok voltak, mint maguk az állatok; de a kulturában elért minden előrehaladás egy-egy lépés volt a szabadság felé."[7] A termelőerők

5. Marx-Engels Müvei. 2o. köt. 112. oldal.
6. Lásd ugyanott.
7. Marx-Engels Müvei. 2o. köt. 112-113. oldal.

fejlődésével egyre inkább csökkent az emberek közvetlen függése, kiszolgáltatottsága a természet elemi, vak erőivel szemben, s növekedett hatalmuk, uralmuk a természet felett. "De azért - figyelmeztetett Engels - ne kérkedjünk túlságosan a természeten aratott emberi győzelmeinkkel. A természet minden ilyen győzelemért bosszut áll rajtunk. Bár mindegyiknek a következményei elsősorban azok, amelyekre számítottunk, de második- és harmadsorban egészen más, előre nem látott hatásai vannak, amelyek ezeket az első hatásokat nagyon is gyakran megszüntetik. Azok az emberek, akik Mezopotámiában, Görögországban, Kis-Ázsiában és egyebütt kiirtották az erdőket, hogy müvelés alá vehető földhöz jussanak, nem is álmodták, hogy ezzel megvetették az országok mostani pusztasággá válásának alapját, mivel az erdőkkel együtt megfosztották őket a nedvesség gyüjtőközpontjaitól és tartályaitól... Akik a burgonyát elterjesztették Európában, nem tudták, hogy a lisztes gumókkal egyuttal a görvélykórt is elterjesztik." [8]

Az emberek társadalmi-történelmi gyakorlatának kiszélesedése és elmélyülése egyre inkább lehetőséget ad a természet feletti uralomra. A természet felett megvalósuló egyre fokozódó uralmunkat példázzák korunk nagyszerü tudományos-technikai vivmányai, a matematika, fizika, kémia és biológia terén tett felfedezések és ezek gyakorlati alkalmazása. Ezek által az ember ereje mérhetetlenül megsokszorozódik.

Több évezredes hosszu és fáradságos küzdelemre volt szükség, amig idáig eljutottunk, de ez is csak egy állomás a természet igába hajtásának utján. Az emberiség előtt beláthatatlan lehetőségek állanak.

A szabadság a társadalmi viszonyok feletti uralom is

Az ember szabadságának azonban ez csupán az egyik oldala. A természeti erőkön kivül le kell küzdenie ezokat a társadalmi erőket is, amelyek eddig külső hatalmak módjára függésben tartották, uralkodtak felette és állandó létbizonytalansággal sujtották. A szükségszerüség felismerése, bármennyire is nélkülözhetetlen, önmagában itt is kevés. Ahhoz, hogy megszüntessük a történelmi fejlődés és a társadalmi törvények müködésének ösztönös jellegét, a szükségszerüség felismerésén kivül forradalmi tettre, a fennálló rend gyökeres átalakitására, a magántulajdon felszámolására és a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételére van szükség. Csakis azáltal érhető el, hogy az ember ne csak ter-

8. Ugyanott, 457. oldal.

vezzen, hanem egyben "végezzen" is.

Az embernek tehát, hogy szabadsága teljesebb legyen, növekvő természet feletti uralmát ki kell egészitenie a saját társadalmi viszonyai feletti uralommal. Enélkül a természeten aratott győzelem is felemás értékü. A leigázott természeti erők, amelyek az embert volnának hivatottak szolgálni, az antagonisztikus társadalmakban az ember leigázásának válnak eszközévé.

Az emberiség megtette a döntő lépést ahhoz, hogy megteremtse uralmát társadalmi életfeltételein is. Ma már a szocializmus győzött a világ jelentős részén, s itt a meghóditott természeti erők és a társadalmi viszonyok feletti uralom is az ember felemelkedését szolgálják.

6./ A TÁRSADALOM FOGALMA

Az előbbiekben már több oldalról is rámutathatunk a társadalom néhány lényeges ismérvére. Ezeket a társadalom fogalma foglalja össze.

A társadalom lényeges ismérveit alapvető sajátosságait nem lehet egyetlen szóval meghatározásba tömöriteni, ezért nem tehetünk mást mint többféle módon megközelitve próbáljuk megválaszolni, mi is a társadalom.

A társadalom genetikus meghatározása

Mint arról már az előzőekben szó volt, a társadalom eredetét tekintve a természet folytatása, annak része, amely sohasem szakadhat el tőle és azt számos formában magába épiti. A társadalom e vonatkozásban - Marx szavaival: - nem más, mint "Az embernek a természettel való kiteljesedett lényegegysége, a természet igazi feltámadása, az ember végigvitt naturalizmusa, és a természet végigvitt humanizmusa, a természetnek az ember számára való létrejövése"[9] illetve, ahogy Engels kifejezte: a természet tudatára ébredése önmagának."[10]

A társadalom e genetikus meghatározása magába foglalja azt is, hogy a társadalom nem mint puszta természet kerül viszonyba a természettel, hanem aktiv, gyakorlati módon, elsősorban a munka által.

9. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok. 7o., 77. oldal.
1o. Marx-Engels Müvei. 2o. köt. 335. oldal.

A társadalom a természetből sajátos önmozgással emelkedett ki, s e folyamatban az anyagon kivül nincs semmiféle más kiindulópont. Nincs szükség tehát egy szellemi létezőre, amely a társadalmat létrehozza.

A társadalom mint gyakorlati tevékenység terméke

"Mi a társadalom, bármilyen is a formája?" - teszi fel a kérdést Marx egyik levelében és felelete: "Az emberek kölcsönös tevékenységének a terméke."[11] A tevékenységek közül a munkatevékenység játssza az alapvető szerepet, de beletartozik minden olyan tevékenység, amely - mint Marx több helyen kifejti - "emberi-érzéki", "tárgyi", azaz a gyakorlati tevékenység.

A gyakorlat specifikus emberi tevékenység, amellyel az ember, mint szubjektum, aktivan hat a cselekvés objektumára /a természetre, a társadalomra, önmagára/, és annak megváltoztatásával létrehoz valami olyant, ami addig nem egzisztált, életéhez szükséges tárgyakat és eszközöket, müalkotásokat, társadalmi viszonyokat, politikai és más intézményeket stb. Végeredményben minden, ami a társadalmat alkotja, maga az egész társadalom nem más, mint a különböző formáju, történelmileg fejlődő gyakorlati tevékenység, illetve annak a terméke. A társadalmi élet tehát lényegében gyakorlati. Egy jelenséget az tesz társadalmivá, hogy az emberi, gyakorlati tevékenység eredménye - szemben a természeti jelenségekkel, amelyek az emberi tevékenységen kivül léteznek.

A társadalomnak gyakorlati tevékenységként való felfogása a társadalom anyagi jellegét is aláhuzza. A gyakorlat minden formája sajátos társadalmi-anyagi jelenség, az ember társadalmi létének megnyilvánulása.

A társadalom mint a társadalmi viszonyok összessége

A gyakorlati tevékenység minden esetben viszonyokat is magában foglal, hiszen az emberek életük termelése és ujratermelése közben szükségszerüen meghatározott, kölcsönös kapcsolatba kerülnek egymással. A társadalom meghatározása erről az oldalról azoknak a viszonyoknak az összességét fejezi ki, amelyek az emberi egyének között kialakulnak. E viszonyok teremtenek összefüggést az egymás után és az egyidejüleg élő egyének között és füzik össze őket sajátos társadalmi egésszé, meghatározott társadalmi rendszerré.

11. Marx-Engels Vál. Müvek II. köt. 4o6. oldal.

A történelmi materializmus a társadalmi viszonyok összességét történelmileg meghatározott rendszerként tekinti, és ezt a végtelenül bonyolult, sokrétü rendszert differenciáltan kezeli. A társadalmi viszonyok összességéből kiemelte a maradandókat, a lényegeseket, ezek közül is az anyagiakat, az anyagiak közül is a termelési viszonyokat mint az egyének olyan alapvető kötelékeit, amelyek társadalmi helyzetüket elsősorban meghatározzák. E viszonyok - objektiv, anyagi vonatkozásokat jelentenek.

Az anyagi-társadalmi viszonyok e sajátos szerepe azt mutatja, hogy a társadalom anyagi jellegü, az anyagi világ sajátos területe. Ez azonban nem jelenti azt, mintha a történelmi materializmus egyedül az anyagi viszonyoknak tulajdonitana jelentőséget, hiszen ezeket is valamilyen formában eszmei viszonyok közvetitik. Az anyagi és eszmei mozzanatok lételméleti vonatkozásban itt is elválaszthatatlan kölcsönhatásban állanak egymással.

A társadalom történetében minden fejlődési fok az előzőekre épül és előkésziti a következőt.

A társadalom történetében folytonosság és megszakitottság is érvényesül. A társadalmi viszonyok rendszere a fejlődés egyes szakaszaiban viszonylagos stabilitással rendelkezik és objektiv ismérvek alapján elhatárolható a fejlődés más szakaszaitól. Az egész eddigi gondolatmenetből következik, hogy a történelmi materializmus - bár ujszerüen és tudományosan állitja be a társadalmat és a történelmet általában is - fő elméleti és módszertani jelentősége abban áll, hogy ezt az elhatárolást tudományosan megoldotta, és megalapozta a történelem tudományos periodizálását. Mindezt a társadalmi-gazdasági alakulat /társadalmi forma, társadalmi rendszer/ fogalmában süritette összze. A marxizmus klasszikusai egyöntetüen e fogalom kidolgozását tekintették legnagyobb jelentőségünek és a társadalomról általában mondottakat csak ehhez az eredményhez vezető utnak. /Erről majd később./

A történelmi materializmus kimutatja a társadalmi formák egymásutánjának szükségszerüségét, feltárja azokat a tendenciákat, amelyek alapján az egyik átmegy a másikba és előreláthatható fő vonalaiban a haladás szükségszerü iránya. A társadalom története is tehát objektiv törvényektől determinált folyamat.

III. fejezet

AZ ANYAGI JAVAK TERMELÉSE A TÁRSADALOM LÉTEZÉSÉNEK ÉS FEJLŐDÉSÉNEK ALAPJA. A TERMELŐERŐK ÉS A TERMELÉSI VISZONYOK DIALEKTIKÁJA

Az előző fejezetben azt mondottuk, hogy a társadalom az emberek termelési, politikai és szellemi viszonyainak rendszere, amely a termelőerők meghatározott állapotához, fejlettségéhez kapcsolódik. A társadalmat csak ugy tudjuk a maga bonyolultságában megragadni és megérteni, ha megvizsgáljuk e viszonyszférák belső szerkezetét, fejlődéstörvényeit, feltárjuk e viszonyok bonyolult kölcsönhatását.

Vizsgálódásunkat az anyagi termeléssel kell kezdenünk. A marxista társadalom-felfogás ugyanis abból indul ki, hogy a társadalmi lét az elsődleges, a meghatározó

1./ A TERMELÉSI MÓD FOGALMA ÉS SZERKEZETE

Mint már megállapitottuk, az emberi közösséget mindenekelőtt az különbözteti meg az állati közösségtől, hogy nem egyszerüen csak alkalmazkodik a természethez. A természet által létrehozott, keszen talált létfenntartási eszközöket nem egyszerüen elfogyasztja, hanem azáltal, hogy a természet tárgyait az emberi léthez szükséges eszközökké változtatja, a természeti folyamatokat saját szükségletei kielégitesének szolgálatába állitja. Ezt a folyamatos, soha meg nem szünő tevékenységet nevezzük termelésnek.

A termelés és a termelési mód fogalma

A termelés olyan munkatevékenység, amely a természet tárgyait emberi szükségletek kielégitésére alkalmassá alakitja; olyan anyagi javak előállitása, amelyeket az emberek vagy közvetlenül elfogyasztanak, vagy további termelésre használnak fel. Az anyagi termelés alapvető a társadalom létezése szempontjából, mert ez biztositja a társadalmi élet folyamatosságát. A társadalom csak ugy maradhat fenn, ha a létezéséhez szükséges anyagi javakat nap mint nap ujratermeli, s csak akkor fejlődhet, ha ez

az újratermelés bővitett, vagyis többet termel mint amennyi létének napi fenntartásához kell.

A termelés mindig társadalmi jellegü, mert állandóan közös emberi tevékenységben valósul meg és mert meghatározott társadalmi alakulat keretein belül, meghatározott viszonyok között történik. Ebből adódik, hogy a különböző társadalmi-gazdasági alakulatokban más és más a módja is.

A termelési mód fogalma a mindenkori anyagi-termelési folyamatot a maga társadalmi-történeti meghatározottságában jelenti. "Amikor tehát termelésről van szó - irta Marx - mindig egy meghatározott társadalmi fokon álló termelésről - társadalmi egyének termeléséről van szó."[1] A termelési mód ezek szerint azt fejezi ki, hogy az anyagi-termelési folyamat milyen fokon valósul meg, hogy a társadalom tagjai hogyan, milyen munkaeszközökkel állitják elő a létfenntartásukhoz szükséges anyagi javakat. A termelési mód tehát a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszere, amely magában foglalja az adott történelmi fokon a termelés tárgyi és személyi, anyagi és tudati tényezőit, az egyéneknek a termelésben kialakult viszonyait.

A termelésben kettős viszony valósul meg:

1. az ember és a természet közötti viszony,

2. az emberek egymás közötti viszonya.

A termelési mód ugyanakkor összetett társadalmi jelenség, amelynek belső szerkezete van. Belső szerkezetét illetően a termelési mód az egymással történelmileg meghatározott formában összekapcsolódó termelőerők és termelési viszonyok dialektikus egysége. Vagyis a termelési mód két oldalát a termelőerők és a termelési viszonyok képezik.

A termelőerők és a tudomány

A termelőerők azok a társadalmi hatóerők, amelyek a természet tárgyaiból létfenntartási eszközöket állitanak elő. A termelőerőket a következő fő összetevőkre szoktuk felosztani: az ember a maga termelési tapasztalataival, képességeivel, tudásával és a termelési eszközök.

A termelőerők legfontosabb elemét az ember alkotja. Az ember hozza mozgásba a munkaeszközöket, hat velük a mun-

1 Marx-Engels Müvei. 13. kötet 152. oldal.

ka tárgyára, és ezáltal megvalósitja a konkrét munkafolyamat célját - előállitja a terméket. A termelők sokasága, a sok konkrét munkafolyamatot elvégezve, megvalósitja a társadalmi termelést, az anyagi javak előállitásának folyamatát, s ezzel biztositja a társadalom életének folyamatosságát, fennmaradását. A történelmi materializmus éppen ezért tulajdonit igen fontos szerepet a történelemben a dolgozóknak, s mindenekelőtt ezért tartja a néptömegeket a történelem alkotóinak, formálóinak.

A termelőerők elemét képezi az ember termelési tapasztalata is. Az ember egyszerü munkatapasztalatait a nemzedékek sora őrzi, s ugyanakkor egyre bőviti, gazdagitja. A termelési tapasztalatokat a néptömegek halmozzák fel, s adják át a termelésbe belépő uj nemzedéknek. Ez korunkban is nélkülözhetetlen eleme a termelésnek.

A társadalom fejlődésének kezdeti fokain, amikor a tudomány még csak születőben volt, a munkaeszközök pedig tökéletlenek, csak kézi munkára voltak alkalmasak, az anyagi javak termelésében az ember megelégedett a nemzedékről nemzedékre hagyományozó termelési tapasztalattal. Azonban minél jobban áttértek a kézi munkáról a gépi termelésre, a létrehozott munkaeszközökben és felhasználásuk módszereiben már nemcsak azok az ismeretek öltöttek testet, amelyeket a közvetlen termelők a munka és a tanulás során szereztek, hanem a tudományos felfedezések is. A gépek megépitése és alkalmazása azon alapszik, hogy tervszerüen felhasználják a tudomány által feltárt természeti törvényeket. Ez teszi lehetővé, hogy a termelés szolgálatába állitsák a természet spontán erőit, s helyettesitsék velük az emberi erőt. "Gépi berendezésként - mutatott rá Marx - a munkaeszköz olyan anyagi létezési módra tesz szert, amely az emberi erőnek természeti erőkkel, a tapasztalatszerü gyakorlottságnak pedig a természettudomány tudatos alkalmazásával való helyettesitését feltételezi."[2]

Ebben az időben azonban, még korlátozott volt a tudomány felhasználása a termelésben. A tudományos törvényeket még csupán a gépi munkaeszközök létrehozásánál vették figyelembe, a termelési folyamat technológiája kivül rekedt a tudomány látókörén. A XVIII. század végén és a XIX. század elején megkezdődött ipari forradalom viszont már egymás után keritette hatalmába a termelési ágakat. A tudomány mind nagyobb szerepet töltött be a termelésben. Nemcsak a technológiai folyamatok tökéletesitését segitette elő, hanem uj iparágak

2 Marx-Engels Müvei 23. köt. 341-342. oldal.

létrejöttét is. Mig korábban főként a mechanika volt közvetlen kapcsolatban a termeléssel, addig mostantól fogva mind jobban betört a termelés szférájába a fizika és a kémia. Az elektromosságtan területén keletkezett olyan felfedezések, mint az elektromágneses indukció, a katódsugárzás, az elektromágneses fényelmélet megalkotása, egy uj termelési ág, az elektrotechnika létrejöttéhez vezettek. Ezen az alapon találták fel a távirót, a telefont, konstruálták meg a dinamót, a villanymotort stb., amelyeknek nagy szerepük volt a termelés átalakitásában. A kémia terén tett óriási felfedezések a vegyipar kialakulásához, a termeléshez szükséges számos anyag mesterséges szintetizálásához vezettek.

A gépgyártás viharos fejlődése megteremtette a kisérleti technika fejlődéséhez a szükséges bázist. Ez lehetővé tette a tudósok számára, hogy egyre mélyebbre hatoljanak a természet titkaiba. A XIX. század végén és a XX. század elején hatalmas felfedezéseket tettek a fizikában: kidolgozták az anyag elektron-elméletét, feltárták néhány anyag radioaktiv bomlását /uránium, rádium stb./ Az atom és az atommag szerkezetének tanulmányozása, az egyre ujabb "elemi" részecskék felfedezése, egymásrahatásuk és egymásba való átalakulásuk törvényeinek tisztázása a magfizika, a kvantummechanika és más tudományágak kialakulásához vezetett, s reális lehetőség nyilt az atomenergiának a termelésben és a haditechnikában való felhasználására.

A fizika és más tudományok sikereivel együtt intenziven fejlődött a matematika. Módszereit egyre kiterjedtebben alkalmazta minden tudomány. A matematikának a különböző tudományos és technikai területeken való alkalmazása alapján kidolgozták a számitórendszereket. Megjelentek az elektronikus számitógépek, amelyek egy másodperc alatt a müveletek százezreit és millióit tudják elvégezni. Kialakult a kibernetika az információelmélet, a matematikai modellezés stb. Ezek következtében mindinkább létrejönnek az összes szükséges feltételek a termelési folyamatok teljes automatizálásához. Az automatizálás megköveteli, hogy az alkalmazott technikai berendezéseknél és technológiai folyamatoknál felhasználják a legkülönbözőbb tudományágakat, s különösen a fizikát, kémiát, elektronikát, matematikát, kibernetikát stb.

Mindez arról tanuskodik, hogy a modern termelésben alkalmazott munkaeszközök és technológiák - Marx kifejezésével élve - a "tudomány tárgyiasult erejévé", materializálódott tudo-

mánnyá válnak. Ennek megfelelően a modern termelésben résztvevő emberek sem támaszkodhatnak csupán meglevő tapasztalataikra és készségeikre, hanem gyakorlati tevékenységükben az adott termeléssel összefüggő tudományos ismeretekhez kell igazodniuk.

A tudomány és a termelés mind szorosabb összefüggése folytán nő a tudományos kutatóintézetek szerepe. Ilyen módon a tudomány egyre inkább átalakul közvetlen termelőerővé, a termelés pedig "a tudomány technológiai alkalmazásává" válik.

Igy tehát a tudomány ugy alakul át termelőerővé, hogy egyrészt a megfelelő tudományos elméletek alapján mind tökéletesebb technikát hoznak létre, kidolgozzák a termelés uj, magasabb követelményeknek megfelelő technológiáját, másrészt a termelési folyamatban résztvevő emberek elsajátitják a modern tudomány eredményeit, ami módot ad a termelés ésszerübb megszervezésére és az alkalmazott technika hatékonyabb felhasználására.

A termelőerők másik fő eleme a termelési eszközök. A termelési eszközök a munkaeszközökből és a munka tárgyából tevődnek össze.

Munkaeszközöknek azokat az eszközöket nevezzük, amelyeket az ember önmaga és a munka tárgya közé iktat, amelyek segitségével azokat átalakitja. A munkaeszközök közül különösen a mechanikai munkaeszközöknek van igen fontos szerepe a termelésben. Ezek tulajdonképpen a termelés szerszámai, illetve a termelés gépei, s ezek összességét nevezte Marx a termelés csont- és izomrendszerének, megkülönböztetve ezektől a munkatárgyat tartó munkaeszközöket, amelyek összességét nevezte a termelés edényrendszerének. Munkaeszközökhöz sorolhatók a termelésben felhasznált természeti folyamatok is. Pl. fizikai, kémiai, nukleáris folyamatok. [3]

A társadalom fejlődésének tárgyi bizonyitékai többek között a különböző korokból fennmaradt munkaeszközök is. A társadalom kezdeti fejlődésére, az ősközösségi társadalmi viszonyokra és a korabeli társadalmi életre igen sokszor csak az azon korokból fennmaradt munkaeszközök és használati tárgyak alapján tudnak következtetni a különböző tudományok.

A munka tárgyába azok a dolgok, anyagok tartoznak,

3 Ugyanott, 584. oldal.

amelyeket az ember munkaeszközei segitségével megmunkál, átalakit, szükségletei kielégitésére alkalmassá tesz.

A termelőerők és a technika

A tudomány és a technika gyors fejlődése és ennek társadalmi következményei, valamint az a tény, hogy a modern technikai eszközök egyre jobban behatolnak a nem termelő tevékenység szféráiba is, a mai polgári szociológiában létrehozta a "technicizmus" elméletét. A technicista nézetek, elméletek közös jellemzője a technika társadalmi szerepének eltulozása, abszolutizálása, mely szerint a technika minden társadalmi jelenséget, a társadalmi élet valamennyi szféráját közvetlenül determinálja. Másrészt abban, hogy a technikát az embertől független, tőle idegen, rajta uralkodó erőként állitják be, azt hirdetik, hogy a technika az ember fölé nőtt, önálló uralomra tett szert. E polgári nézeteket csak akkor tudjuk megcáfolni, ha tisztázzuk a technika fogalmát és feltárjuk sajátosságait.

A technika fogalmát tekintve napjaink marxista irodalmában még nincs kialakult, egységes álláspont. A legelterjedtebb felfogás, amelyhez mi is tartjuk magunkat az, amely a technikát lényegében a munkaeszközökkel azonositja. Ezek szerint a technika a termelőerők része, közelebbről a termelőerők azon anyagi elemeinek együttese, amelyek a termelés folyamatában a munka vezető közegéül szolgálnak, azaz, amelyeket az ember önmaga és a munka tárgya közé iktat, vagy más szóval: a technika azoknak a tárgyi eszközöknek és termelési folyamatoknak összessége, amelyeket az ember a környezetére való hatás, a környező világ megváltoztatása céljából használ fel. Alkotóelemei: a munkaeszközök és a technológiai folyamatok. Nem tartoznak a technika fogalmába a termelőerők egyéb alkotórészei. Ebből persze nem következik az, hogy a technikát elszakithatjuk a termelőerők egyéb elemeitől, hiszen a technika nem jöhet létre, nem müködhet, nem fejlődhet a termelőerők legfontosabb alkotója, az ember nélkül.

A technika tehát a termelőerők része, de nem azonos vele. Helytelen lenne a kettőt azonositani. A technika társadalmi szerepének eltulozása mindenekelőtt abból táplálkozik, hogy a technicista nézetek hirdetői nem különböztetik meg a technikát és alkalmazását mint társadalmi-gazdasági viszonyt. Pedig a termelőerők, s ezen belül a technika a legszorosabb kapcsolatban vannak alkalmazásuk társadalmi formájával, a termelési viszonyokkal. Ezért a technika szerepét és hatását csak azokkal összefüggésben lehet tudományosan magyarázni. A társadalmi berendezkedést, a társadalmi élet különböző szféráit és

jelenségeit, ezek tartalmát közvetlenül nem a technika, hanem a termelési-gazdasági viszonyok szabják meg. Sőt, a technika társadalmi hatásai, felhasználásának inditékai, céljai nem önmaga természetében, hanem azokban a társadalmi viszonyokban determináltak, amelyek keretei között alkalmazzák.

Ha a technika az ember lényegi erőinek tárgyiasult formája, ha az embernek alávetett természeti erők müködése, akkor nem lehet az embertől független, rajta uralkodó misztikus, démoni erő. A technika elidegenedésének forrása ugyanis nem magában a technikában, hanem alkalmazásának tőkés formájában, a tőkés termelési viszonyokban rejlik. A tőkés termelési viszonyok keltik azt a látszatot is, mintha a technika, a gép tenné feleslegessé a munkást, a gép uzsorázná ki munkaerejét stb. A technicizmus éppen e látszatot tünteti fel valóságként, a tőkés berendezkedés "bünét" a technikára háritja.

A termelőerők rendszerét az eddig felsoroltak nem meritik ki. Tágabb értelemben termelőerői funkciót tölt be a munkamegosztás, a kooperáció és bizonyos tekintetben a termelési viszonyok is. Sőt, lényegében minden társadalmi jelenség potenciálisan rendelkezik termelőerői oldallal. A munkaerkölcsnek pl. fontos szerepe van az emberek termelő tevékenységében. Az állam gazdaságpolitikája elősegitheti, vagy gátolhatja a termelőerők fejlődését, az oktatás, képzés a legdöntőbb termelőerőt - az embert - teszi alkalmassá szakképzettséget követelő munka végzésére. Az orvostudomány a munkaerő "karbantartását" végzi stb.

A termelési viszonyok

A termelési mód másik oldalát a termelési viszonyok alkotják. A termelési viszonyok olyan objektiv anyagi kapcsolatok, amelyek a termelési folyamatban alakulnak ki az emberek között és meghatározott módon kapcsolják össze egymással a termelőerők elemeit, illetve az ember és a termelés eredményét.

A termelési viszonyok elemei:

a tulajdonviszonyok,
a munkamegosztási viszonyok,
a csere- és az elosztási viszonyok.

A termelési viszonyok közül a legfontosabb és meghatározó részt a tulajdonviszonyok alkotják. A társadalom tagjai ebben a vonatkozásban vagy egyenlőek, - azaz a termelőeszközökhöz való viszonyuk azonos -, vagy különböznek egymástól abban, hogy a termelési eszközök nem egyformán képezik a

tulajdonukat. A tulajdonformák általában a termelők és a termelési eszközök egyesülésének a formái. Mivel bármilyen munkafolyamathoz ember, munkaeszköz és a munka tárgya szükséges, a termeléshez pedig termelők és termelési eszközök kellenek, ezért a termelés során kialakuló emberek közötti anyagi viszonyok közül a tulajdonviszony a döntő, amelyik meghatározza a termelés e nélkülözhetetlen elemeinek összekapcsolódási formáját. A történelem folyamán a termelők és a termelési eszközök igen változatos formában kerültek kapcsolatba egymással. Alapvetően azonban két fő formája van a tulajdonnak: társadalmi- és magántulajdon.

Amennyiben a termelési eszközök a társadalom tulajdonát képezik, annyiban a társadalom tagjai között az együttmüködés és kölcsönös segélynyujtás viszonyai uralkodnak. Amikor pedig a termelési eszközök a társadalom tagjai egy részének a tulajdonában, vagyis magántulajdonban vannak, másoknak pedig nincsen vagy csak jelentéktelen mértékben van termelési eszköze, akkor a társadalom tagjai között az uralom és alárendeltség, a kizsákmányolás és elnyomás viszonyai találhatók.

A termelési viszonyok e két alaptipusán kivül a történeti fejlődés bizonyos szakaszaiban átmeneti termelési viszonyok keletkeznek, amelyek egyidejüleg magán- és társadalmi tulajdonra épülnek.

A magántulajdon három formájának - a rabszolgatartó, a feudális és a kapitalista formának - megfelelően, amelyek a társadalmi fejlődés meghatározott időszakaiban alakultak ki és uralkodtak, az uralmat és elnyomást kifejező termelési viszonyok is három tipusba sorolhatók: rabszolgatartó, feudális és kapitalista termelési viszonyok.

Az együttmüködést és kölcsönös segitségnyujtást kifejező termelési viszonyoknak két tipusa van: az ősközösségi és a szocialista. Az előző abból következik, hogy a munkaeszközök fejletlenek, s kizárják az egyéni munka lehetőségét; a másik a termelőerők magas foku fejlettségével függ össze: normális funkcionálásuk és akadálytalan fejlődésük megköveteli a termelési eszközök társadalmi tulajdonát.

Az átmeneti termelési viszonyoknak történetileg ismét két tipusa van: az egyik a társadalmi tulajdonról a magántulajdonra való átmenet formája, a másik fordítva. Az első tipus az ősközösségi rendszer felbomlásának és az osztálytársadalom

kialakulásának időszakára jellemző. Az átmeneti termelési viszonyok második tipusa a kapitalista termelési viszonyok szocialista termelési viszonyokká való átalakitásának időszakában jön létre. Pl. az állami - magán vegyes vállalatok, amelyek az államkapitalizmus formái.

A termelési viszonyok másik fő elemét a munkamegosztási viszonyok képezik, amelyek történetileg a nemzetségen belüli nemek szerinti munkamegosztási viszonyokhoz nyulnak vissza. Az ősközösségi társadalomra elsősorban a munkamegosztásnak ez a formája jellemző. A társadalom fejlődése később a termelési ágak szerinti munkamegosztást eredményezte. Az ősközösségi termelésből önállóként kivált az állattenyésztés, /egyes helyeken a földmüvelés/, s a társadalomnak egyes tagjai csak ezzel foglalkoztak. Ez volt az első nagy társadalmi munkamegosztás. A következő lépés a munkamegosztás terén, amikor a kézmüvesség mint önálló termelési ág kialakult, ez volt a második nagy társadalmi munkamegosztás. Az első - már hozzájárult a társadalom osztályokra való tagozódásának megindulásához, a rabszolgaság kezdődő kialakulásához, - a második fokozta ezt. A rabszolgatartó társadalom létrehozta a maga sajátos munkamegosztását - a harmadik nagy társadalmi munkamegosztást, - amely az első kettő következtében kialakuló árutermelés eredménye - a kereskedő réteget, a kereskedelmet.

Az antagonisztikus osztálytársadalom a munkamegosztást tovább szélesiti, uj formákban jelenteti meg; a város és a falu, s a fizikai és szellemi munka különválása, sőt - ezek hosszu történelmi időkön keresztül egymással való szembenállása következik be.

A csere és elosztási viszonyok - a termelési viszonyok harmadik eleme - a munkamegosztási és a tulajdonviszonyokon alapszanak. A csereviszonyok történetileg a munkamegosztás következményeként fejlődtek ki. A munkamegosztás tette szükségessé, hogy a különböző termelők által előállitott létfenntartási cikkeket egymás között elcseréljék, s igy mindenki hozzájuthasson a számára szükséges termékhez. A termékek csak kifejezői a különböző emberi tevékenységnek. Tulajdonképpen az emberek a tevékenység cseréjét valósitják meg termékcsere formájában, s ez a társadalmi fejlődés meghatározott szakaszaiban az árucsere formáját ölti fel. A csere kezdetben csak esetleges, véletlen, majd a társadalmi munkamegosztás fejlődése a cserét egyre rendszeresebbé teszi. A rabszolgatartó társadalomban már a cserét lebonyolitó önálló réteg /a kereskedők/ is kialakul. A cserével kialakuló és azzal szoros kapcsolatban levő emberek közötti viszonyokat csereviszonyoknak nevezzük.

Az elosztási viszonyok a tulajdonviszonyoknak közvetlen alárendeltek, alapvetően a megtermelt javak megszerzésének módját és mértékét fejezik ki. Az elosztás módjai történetileg változtak, s ezzel összefüggésben lényegesen változott az elosztás mértéke is az egyes korokban.

A megtermelt anyagi javak cseréje és elosztása a magántulajdon [illegible] és a kizsákmányolás kialakulásától kezdve fokozatosan függetlenné válik a termelőktől, és szembekerül azok érdekeivel. Tekintettel arra, hogy az antagonisztikus osztálytársadalmakban a termelők és a termelési eszközök összekapcsolódási formáját a magántulajdon határozza meg, igy a magántulajdonnal nem rendelkező nagy tömeg érdekei a csere- és az elosztási viszonyokban alig, vagy egyáltalán nem tükröződnek. A csere és az elosztási viszonyok a termelők érdekeivel csak a szocializmus épitése során kezdenek összhangba kerülni ujra, s a teljes összhang a kommunizmusban valósul meg, amikor a megtermelt javak bősége lehetővé teszi a szükségletek szerinti elosztást, s az ennek megfelelő formáju cserét.

A termelési viszonyok objektiv jellege

A termelési viszonyok - mint mondottuk - emberek közötti viszonyok. Az emberek hozzák létre az uj termelési viszonyokat, de egyáltalán nem tetszésük szerint. Minden uj nemzedék meghatározott termelési viszonyok közé születik, és készen találja azokat a társadalom által kifejlesztett termelőerőket is, amelyek ezeket a viszonyokat meghatározzák. A korszerü termelési eszközök idején pl. a tőkés vállalkozó nem térhet vissza a gazdálkodás jobbágyrendszeréhez. Épp igy a maga korában a hübérur sem alkalmazhatta a tőkés gazdálkodási rendszert. A középkori munkaeszközök mellett elképzelhetetlen volt a nagyüzemi gazdálkodás és a bérmunka általános alkalmazása.

Az emberek tehát létfenntartási eszközeiket mindenkor meghatározott, akaratuktól független anyagi feltételek között termelik, ezért a termelési folyamatban kialakult viszonyaikat sem saját belátásuk szerint állapitják meg. A történelmi fejlődés során az emberek sokáig nem voltak tudatában saját termelési viszonyaik fejlődéstörvényeinek. Csak a történelem materialista felfogása tette lehetővé azok tudományos felismerését, és ösztönös tevékenység helyett a történelem tudatos alakitását.

2./ A TERMELŐERŐK ÉS A TERMELÉSI VISZONYOK ÖSSZHANGJÁNAK TÖRVÉNYE

A termelési mód két oldala tehát szoros összefüggésben áll egymással. A társadalmi termelő folyamat legfontosabb feltételét a termelőerők képezik, de ennek a feltételnek a hatása csak a termelési viszonyok keretei között érvényesülhet.

A két oldal egymástól elválaszthatatlan. Csak együttesen fordulnak elő, - kölcsönösen feltételezik egymást. A termelőerők - a termelési tapasztalatokkal rendelkező emberek és a munkaeszközök - együttesen csak akkor képesek a termelés folyamatát megvalósitani, ha megfelelő formában összekapcsolódnak, s ezt a formát a termelési viszonyok, elsősorban a tulajdonviszonyok biztositják.

A termelőerők jellege és a termelési viszonyok közti összhang törvénye

A társadalom fejlődésének egyik legáltalánosabb törvénye: a termelőerők és a termelési viszonyok összhangja. A termelőerők jellegének és fejlettségi fokának megfelelő termelési viszonyok biztositják csak a termelőerők zavartalan, gyors fejlődését, s ebben az esetben az összhang megvalósul a termelési mód e két oldala között.

Amikor azonban a forradalmibb összetevő, azaz a termelőerők megváltoznak, fejlődnek, akkor a termelési viszonyokkal - amely konzervativabb, lassabban változó, állandóbb - ellentmondásba kerül, s ez az ellentmondás mindaddig fennáll és élesződik, mélyül, amig a termelőerők nem képesek szétfeszíteni a régi termelési viszonyokat, mint elavult formát. Amikor ez elkezdődik, akkor teremtődnek meg az uj termelési viszonyok kialakulásához szükséges konkrét lehetőségek, s jönnek létre a termelőerők fejlettségi szinvonalának megfelelő termelési viszonyok.

A termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának törvénye - mint a társadalmi fejlődés más törvényei is - az emberi gyakorlatban, az emberi tevékenységen keresztül érvényesül és hat a társadalom fejlődésének minden szakaszában.

A termelőerők és a termelési viszonyok összhangját, ezen törvény érvényesülését mind az ösztönös, mind a tudatos emberi cselekedetek, vagy elősegitik, vagy gátolják.

Ez a törvény a gátló tudatos emberi tettek ellenére is utat tör magának az emberi cselekedetek szövevényén át, mert a társadalomban a visszahuzó, gátló tényezők szerepét betöltő osztályokkal és rétegekkel szemben kialakulnak a törvény érvényesü-

lését előseglti osztályok és rétegek, s az ellentmondás megoldásának szubjektiv tényezőit a pártokat, szervezeteket stb. is létrehozzák, s a forradalomban legyőzik a visszahuzó erőket.

A termelési viszonyok és a termelőerők jellege közti összhang törvénye a társadalom egész történetét átfogó, objektiv törvény. Minden adott korban és társadalomban érvényesül és hat, és megjelenési módja konkrét. /Pl. a kapitalizmusban a tőkés termelőerők fejlettségi szinvonalának megfelelő tőkés termelési viszonyok; - majd a szocialista termelőerők és termelési viszonyok összhangja stb./.

A termelőerők meghatározó szerepe a termelési viszonyokkal való kapcsolatban

A termelési mód fejlődése a termelőerők fejlődésével indul meg. A termelőerők elemeinek a dialektikus kölcsönhatása az, ami a termelőerőknek ezt a mozgékonyságát, változékonyságát biztositja. Az emberek a munkaeszközök segitségével a termelés folyamatában átalakitják a munka tárgyát, - közben önmaguk és munkaeszközeik állandóan fejlődnek. Az emberek és a munkaeszközök kapcsolatában az aktivitás az emberé, mégis a munkaeszközök fejlődése vonja maga után a termelőerők egészének a fejlődését. A meglevő munkaeszköz megköveteli az embertől, hogy mind jobban tudjon bánni vele, s miközben az ember megszerzi ezt a tapasztalatot, észreveszi munkaeszközei fogyatékosságait, megtanulja jobban, javitva elkésziteni. A munkaeszközök ilyen állandó fejlődése a termelés folyamatának egészére is forradalmasitóan hat. Megváltoztat egész munkafolyamatokat, ujakat hoz létre és a termelési mód egészének fejlődésére is hatást gyakorol. /Pl. 1. Az ősközösségi viszonyok felbomlását s az uj rabszolgatartó viszonyok kialakulását előkészitette a fémből készült szerszámok és a háziállatok munkaeszközként való használata. 2. A kapitalista termelési viszonyok általánossá válását a gépi nagyipar megjelenése gyorsitotta meg./

A termelőerők - s ezen belül a munkaeszközök - forradalmi mozgékonyságát kifejező törvény a termelési mód fejlődésének általános törvénye, amely kifejezi a termelési mód önmozgásának az okát. A termelési mód egészének és elemeinek a fejlődésére is a konkrét körülmények és feltételek végtelen sokasága hat. A fejlődést meghatározó ok azonban a termelőerők személyi és tárgyi elemeinek kölcsönhatásában rejlik.

A termelőerők fejlődésének jellegzetessége, hogy történelmileg folyamatos. Az emberi társadalom történetében mindig ujabb és ujabb, egyre nagyobb hatékonyságu termelőerők jönnek létre, s ezek az ujabb, hatékonyabb termelőerők az előzőekből, a kevésbé hatékonyakból, azok alapján keletkeztek. Igy a termelőerők fejlődése egy hosszu láncolatot képez a történelem során, az első kezdeti bottól, az ijjtól és a nyiltól a mai modern automata gépsorokig, s az első emberinek nevezhető közösségtől a nemzedékek hosszu során át a mai modern emberi közösségekig, a szocialista közösségekig.

Ez a szakadatlan folyamat mindig ujabb és ujabb szerszámok, ujabb és ujabb nemzedékek összessége; a folyamat konkrét elemei és állandóan, folyamatosan, az előzőekből kinőve cserélődtek, változtak.

A termelési viszonyok hatása a termelőerők fejlődésére

A termelőerők siettetik a termelési viszonyok fejlődését, de ugyanakkor a termelési viszonyok is hatást gyakorolnak a termelőerők fejlődésére. Ez a hatás egy társadalmi formáció életében általában kétféle: a kialakulás és a virágzás szakaszában elősegitő, serkentő, a hanyatlás szakaszában gátló.

A termelési viszonyok visszahuzó, gátló hatása különösen az osztálytársadalmak idején jelentkezik nagy erővel, amikor az adott társadalomban a már reakcióssá vált, de még uralkodó osztály léte fenntartásáért minden eszközzel konzerválni akarja az elavult termelési viszonyokat. A hatalom mind gazdasági, mind pedig politikai téren az uralkodó osztályok kezében összpontosul, s a hatalmi eszközök segitségével hosszu ideig szivósan védelmezni tudják a régi termelési viszonyokat, azaz létüket. Véglegesiteni azonban nem képesek, s a társadalom fejlődését nem tudják megállitani. Ezt minden eddigi letünt kizsákmányoló, uralkodó osztály sorsa bizonyitja.

A termelőerők fejlődésének történelmi folyamatosságával ellentétben a termelési viszonyok fejlődése történelmileg megszakitásos. A termelési viszonyok alapvető tipusai, amelyekről fentebb már szó volt, világosan kifejezik ezt a szakaszosságot.

Az egymástól különböző termelési viszonyok ugyanakkor nem egymásra épülve, hanem egymás ellenére jöttek létre a társadalomban - szorosan összekapcsolódva az uralkodó és a feltörekvő osztályok érdekeivel és harcával. Pl. a feudális ter-

melési viszonyokkal szemben a kapitalista termelési viszonyok a burzsoázia érdekeivel összhangban, s igy ezen osztály és szövetségesei harca árán jöttek létre mint általánosan uralkodó termelési viszonyok a burzsoá forradalmak idején.

A termelési módok változásának ugrásszerü jellege

A termelési mód egészének a megváltozása a társadalom életében mindig ugrásszerüen ment és megy végbe. A kizsákmányoló társadalmakban a régiről az uj termelési módra való átmenet törvénye sajátos módon érvényesül.

Itt a régi társadalom méhében kialakulnak az uj termelési mód elemei, csirái /erre megvan a lehetőség, hiszen a termelőerők folyamatos fejlődése és az azonos tipusu termelési viszonyok létezése következtében egy bizonyos ideig és mértékben a régi termelési módon belül fejlődhetnek. /Erre utal pl. a rabszolgatartó társadalom idejében a feudalizmus csirái-nak kialakulása; s az is, hogy a feudalizmusban a kapitalista termelési mód fejlődésnek indul, s a régi termelési mód különösen a régi termelési viszonyok kiszoritására törekszik.

A régit védelmező és az ujat akaró osztályok közötti harc végül már a politikai hatalomért folyik, s a politikai forradalom - mint a társadalmi forradalom döntő mozzanata - lényegében a feltörekvő osztály és az uj termelési mód győzelmét eredményezi valamilyen formában.

Az uj, feltörekvő osztály ezt a harcot a néptömegek segitségével vivja meg, mivel a néptömegek érdekei a fejlődéssel azonosak.

A termelőerők legfontosabb elemét képező termelő osztályok tagjai, akik a néptömegek nagy többségét alkotják, igy töltik be a társadalom életében a fejlődés utját megtisztitó, szabaddá tevő forradalmi erő szerepét is.

A termelési módnak a régiről az ujra való átmenete másként történik, amikor a kapitalista termelési módot felváltja a szocialista termelési mód.

A szocialista termelési mód gyökeresen különbözik az őt megelőző összes termelési módtól, s létrejötte sem azonos az őt megelőző termelési módok kialakulásával. A szocialista termelési módnak - mint egésznek a csirái - nem alakulnak ki

a kapitalizmusban. Nem alakulhatnak ki, hiszen a szocialista és a kapitalista termelési viszonyok ellentétes tipusu viszonyok. Csupán a termelőerők fejlődnek olyan fokra, amelynek csak az ujtipusu, szocialista termelési viszonyok felelnek meg. Igy ahhoz, hogy a szocialista termelési mód kialakulhasson, először meg kell szüntetni a régi termelési mód általános uralmát, különösen a régi termelési viszonyok gazdasági uralmát, ehhez pedig a régi termelési viszonyokat fenntartó osztály politikai és gazdasági uralmát. Ezt a feladatot a proletariátus osztályának és pártjának a vezetésével a néptömegek oldják meg a szocialista forradalomban. A forradalom első nagy tette - hogy a proletariátus kezébe veszi a politikai hatalmat, majd pedig a gazdasági hatalmat, azaz a tulajdonviszonyokat megváltoztatja azzal, hogy a termelőeszközöket társadalmi tulajdonba veszi. Ezáltal biztositja a lehetőségét az uj, szocialista termelési mód egésze - tehát a fejlett szocializmus számára.

A termelési mód meghatározó szerepe a társadalom életében

A termelési mód elemzésénél láthattuk, hogy a termelési mód elemei a társadalmi élet legfontosabb részének, a termelésnek a szükségszerü feltételeit képezik. A társadalom egésze csak ugy fejlődhet, ha fejlődik, felfelé ivel a termelése, azaz az emberek szükségleteinek kielégitésére szolgáló javak előállitási folyamata. Ahhoz, hogy ez a folyamat ilyen uton haladjon, a termelés módjának, a termelőerőknek és termelési viszonyoknak kell biztositaniuk a lehetőséget. Azaz önmaguknak kell állandóan fejlődniük, hogy a termelés szinvonala, s ezzel együtt az emberi tevékenység más területeinek szinvonala is emelkedjen.

A társadalom történetében meglevő fejlődést a konkrét társadalmi-gazdasági formációk egymásutánisága bizonyitja. Amikor a termelési mód egyik fajtáját a termelési mód másik fajtája váltja fel, akkor fokozatosan az egész társadalom megváltozik, s a régebbit az ujabb követi, azaz ősközösségiből rabszolgatartó, ebből feudális, majd burzsoá - s ezután a kommunista társadalom alakul ki.

3./ A TUDOMÁNYOS-TECHNIKAI FORRADALOM ÉS TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HATÁSAI

A tudományos-technikai forradalom kifejezést - különösen a polgári irodalom - sok értelemben használja. A polgári felfogásokra az jellemző, hogy a tudományos-technikai forradalmat legtöbbször pusztán technikai ismérvekre szükitik le és az atom-

energia technikai alkalmazásában, az automatizálásban, az ürkutatás eddigi eredményeiben stb. látják annak lényegét. Mások a tudomány megnövekedett társadalmi szerepét jelölik meg e forradalom lényegeként. Vannak, akik a legfőbb változást korunk termelőerőiben, abban vélik felfedezni, hogy a gépek az embertől független létre tesznek szert és kezdetét veszi a gépek uralma az ember felett.

A tudományos-technikai forradalom fogalma

A tapasztalatok azt mutatják, hogy nem érthető meg a tudományos-technikai forradalom lényege, ha abban csupán a tudományon, a technikán belül végbemenő átalakulásokat látunk, s nem vesszük figyelembe a termelőerők, a termelési viszonyok és az egész társadalom strukturájában és dinamikájában végbemenő átalakulásokat. A tudományos-technikai forradalom jelenségei először a tudományban, majd a müszaki fejlődés területén jelentkeznek. Ezt nagyon gyorsan követik a gazdasági, majd a társadalmi változások. Mindezek egymással kölcsönhatásban vannak és általánosan jellemző, hogy a fejlődés a korábbiakhoz képest nagymértékben felgyorsul a tudomány, a technika, a gazdaság, a társadalmi átalakulás területén egyaránt. Sajátossága tehát a tudományos-technikai forradalomnak, hogy mindent átfogó: befolyásolja az életmódot; az ember és a természet közötti kölcsönhatást; a munkafolyamatot; a személyiség strukturáját és az emberek közötti viszonyokat. Különösen mélyen érinti az embert, mint a termelés "szubjektiv" tényezőjét, mint az össztársadalom egy tagját. Ezért más szociális, illetve társadalmi problémákat idéz elő, mint a korábbi fejlődés.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a tudományos-technikai forradalom a tudomány és a technika területén lezajló olyan minőségi változások összessége, amely jelentős mértékben hat a termelő-erők minden elemére, meggyorsitja azok fejlődési ütemét, változásokat eredményez a termelési viszonyokban és fokozatosan átalakitja a társadalmat, miközben kiélezi a kapitalizmus belső ellentmondásait, illetve meggyorsitja a szocialista társadalmi rend fejlődését. A tudományos-technikai forradalom a munka társadalmasitásának uj minőségét jelenti.

A tudomány megváltozott szerepe

A tudományos-technikai forradalom elsősorban a termelőerők területén idéz elő igen gyors fejlődést. Minden változást áthat az, hogy a tudomány behatol a termelésbe, termelőerővé válik, és

forradalmasitja a termelést. A tudomány korunk döntő paraméterévé lett. Ezért vagyunk tanui és részesei a tudomány és a technika egyidejü forradalmának. A tudományos és technikai fejlődés ilyen gyorsaságát, szoros, kölcsönös kapcsolatát, egymásra hatását a történelmi fejlődés eddig még nem produkálta. Napjainkban szinte elképzelhetetlen jelentősebb előrelépés a technika legkorszerübb ágaiban széles körü tudományos kutatás nélkül. A tudományos kutatás ugyanakkor nem csak egyszerüen megelőzi, előkészíti a korszerü termelést, hanem annak folyamatában is jelen van.

A tudomány és a termelés kapcsolata ma már több vonatkozásban ott tart, mint pl. az ipar, amely megjelöli, hogy milyen tulajdonságokkal rendelkező müanyagokra van szüksége, amelyet sok esetben a tudomány produkál is. A biológia forradalma ezt a folyamatot tovább erősiti. A tudományos kutatás a korábbi spontaneitás helyett tudatosan irányitott folyamattá válik, egyre jobban kapcsolódik a termeléshez. Vagyis tudományosan szervezett és tudományos módszerekkel végrehajtott tevékenységgé lesz. Mind jellemzőbbé válik a tudományos, illetve kutatási eredmények nemzetközi cseréje és a kutató-fejlesztő munkában való együttmüködés is.

A tudományban és a technikában a fejlődés hallatlan mértékü felgyorsulását az is kifejezi, hogy egyes találmányok felfedezésük után hány év mulva kerülnek szélesebb körü gyakorlati alkalmazásra. Ez az idő a fényképezőgépnél 1o2 év, a telefonnál 56 év, a rádiónál 35 év, a televiziónál 14 év, a tranzisztoroknál 5 év, a nyomtatott áramkörök esetében 3 év volt. Az utóbbi időben számos uj terméknél már az átlagos átfutási idő 1-2 évre rövidült. A gyorsulásban igen nagy szerepe van a tudomány és a technika kölcsönhatásának.

A gyorsulást az is mutatja, hogy a találmányok gyakorlati alkalmazás során igen gyorsan és széleskörüen elterjednek. Pl. 1946-ban épitették az első elektronikus számitógépet. 1963-ban még csak 23 db volt belőlük az egész világon, de két évvel később már 45 ezer db, ma pedig százezernél több müködik.

A tudományos-technikai forradalom teljes kibontakozása eredményeként az egész termelés tudományos alapokon fog nyugodni, beleértve a termelés társadalmi irányitását, szervezését is.

A technikai változások ujszerü vonásai

A termelőerők legdinamikusabb eleme a szükebb értelemben vett munkaeszközök. A tudományos-technikai forradalom ezen a területen hozta az egyik legnagyobb fejlődést. Ezek a legmélyebben fekvő változások, melyek a más területeken bekövetkező változásokat is végeredményben előidézik. Amig az ipari forradalomra a mult század elején a gépek, géprendszerek kialakulása volt jellemző, és a technikai fejlődés fő iránya a részleges gépesitéstől a komplex gépesitésig huzódott, addig a tudományos-technikai forradalomra egész termelési rendszerek kialakulása jellemző, és a technikai haladás fő iránya a részleges automatizálástól a teljes automatizálásig jelölhető meg.

Az automatizálás azáltal, hogy a társadalmi fejlődést meghatározó termelőerők elemei közül a legdinamikusabbat, a munkaeszközöket forradalmasitja, kiemelkedik a tudományos-technikai forradalom számos uj vivmánya közül. Éppen ezért napjaink tudományos-technikai forradalmának egyik fő vonalát az automatizálásban kell mindenekelőtt látnunk.

Történelmileg a munkaeszközök fejlődésében eddig 3 szakaszt különböztetünk meg.

Az első szakaszt a szerszámok használata jelentette. A szerszám mint "az ember meghosszabbitott keze" a kézmüvességen alapuló munka megkönnyitésének eszköze.

A munkaeszközök fejlődésének második szakasza a gép megjelenésével és elterjedésével kezdődik.

A munkaeszközök fejlődésének harmadik szakasza az automatizálás. Mindenképpen indokolt ezt a szakaszt a gépesitéstől megkülönböztetett fogalommal jelölni, mivel itt legalább olyan jelentőségü minőségi változás következik be, mint a kézi szerszámról a gépekre való áttérésnél.

Az automatizálás fokozatosan felszabaditja az embert, a munka folyamatában való közvetlen részvétel alól, a gép kezelésének, szabályozásának és ellenőrzésének feladatát is gép végzi el. Ezt a feladatot a hagyományos gépi berendezések nem képesek végrehajtani. Az automatizálás a gépesitéstől annyiban különbözik, hogy az automata az ember gépet kezelő, szabályozó, tehát elsősorban nem fizikai, hanem szellemi igénybevételt jelentő funkcióját végzi el. Ehhez az automata gép a hagyományos gépi berendezések alkotóelemein kivül magában kell, hogy foglaljon észlelésre, mérésre, ellenőrzésre és önmüködő szabályozásra szolgáló mechanizmusokat is.

Az automatizálás tehát a munkaeszközök fejlődésének minőségileg uj szakasza, a termelés és más társadalmilag szükséges munkák elvégzésére önmagukat - az ember közvetlen beavatkozása nélkül - önmüködően ellenőrző, szabályozó és irányitó szerkezetek alkalmazásának folyamata.

A tudományos-technikai forradalom hatása a munkatárgyakra

A tudományos-technikai forradalom a munkafolyamat másik elemét - a munka tárgyát - is forradalmasitja. Sok esetben az egész termelési folyamat korszerüsödése éppen a munkatárgyak fejlődéséből indul ki. A kutatások, a héjfizika, a fiziko-kémia és a biokémia hatalmas eredményei alapján uj anyagok, energiaforrások alakultak ki, olyanok, amelyeket az emberiség eddig nem ismerhetett. Az eddigi fejlődés feljogosit annak a megállapitására, hogy a jövőben tovább növekszik a tudomány szerepe uj mesterséges szerkezeti anyagok, energiaforrások feltárásában. Mindebből következik, hogy a termelés anyagi elemeinek biztositása mind kevésbé fog függeni a természetben készen található anyag és energia forrásoktól. Ez azt is jelenti, hogy a termelés fajlagos anyag és energia igényessége átalakul - változatlan marad vagy csökken, miközben kutatásigényessége erősen növekszik.

Az anyag- és energiaellátásban bekövetkező változások természetesen a gyártástechnológiát is gyökeresen átalakitják, vagyis a munkatárgyak fejlődése adott esetekben erős hatást gyakorol a munkaeszközökre is.

A tudományos-technikai forradalom korában megjelenik az atomenergia, a jövő energiaforrása, amely különösképpen a tudománynak köszönhető, de a tudomány biztositja a fejlődését is. A jövő század fő energiaforrása az atom- és termonukleáris energia lesz, de néhány országban már századunk vége felé is ez lesz a fő energiaforrás.

A müanyagok - a fejlett vegyipar termékei - fordulatot idéznek elő a nyersanyagtermelésben, illetve a nyersanyagellátásban. Fontos tényező, hogy igy az egyes országok ipara, de főleg ipari strukturája fokozatosan függetlenithető az adott ország természetes nyersanyagforrásaitól. A müanyagok teljesen uj, kedvező tulajdonságu anyagokat szolgáltatnak, amelyek sokszor olcsóbbak, mint a hagyományos anyagok.

A müanyagok széles körü megjelenése megváltoztatja a gyártástechnológiát, mivel ezek sokszor könnyebben megmun-

kálhatók, alakithatók, mint a hagyományos anyagok. A müanyagok alkalmazása javithatja a termékek minőségét, tartósságát, és olcsóbbá is teheti azokat.

A müanyagok felfedezésével és széles körü felhasználási lehetőségeivel a nukleáris energia felszabaditásával a természetadta, korlátozó lehetőségek egyszeriben kezdenek korlátlanná szélesedni. Mindebből következik, hogy az embernek a tudományos-technikai forradalom hatására megvan a lehetősége, hogy a termelés "végrehajtó" közegéből annak "urává" legyen.

A tudományos-technikai forradalom hatása a munkaerőre

A tudományos-technikai forradalom nemcsak a termelőerők anyagi elemeit alakitja át, hanem igen jelentős hatással van a munkaerőre, magára a munkára, a munkamegosztásra, és a foglalkoztatottságra is.

Az ipari forradalom a gépek, a technikai felszereltség jelentőségét növelte meg elsősorban és ehhez igazodott az ember, aki szinte a gépek kiegészitője lett. A termelés növekedésének fő meghatározója a technikai felszereltség mennyisége és minősége volt. A tudományos-technikai forradalommal a termelés növekedésének, minőségi változásának fő forrásává mindinkább a tudományos eredmények, a termelő ember tudása, müveltsége, szakmai képzettsége válik. Ez elsősorban abban fejeződik ki, hogy megnő a szerepe a müvelt, szakképzett munkaerőnek, a munkák mind szélesebb köre válik magasan szervezett, alkotó jellegü tevékenységgé. A munkaerő fő feladata lesz a termelés előkészitése, felügyelete. Mindez a munkaerő foglalkoztatásában és strukturájában is jelentős változásokat idéz elő.

Az egyik jelentős változás az, hogy a nem anyagi termelés területén dolgozók száma és részaránya növekszik az összdolgozókon belül. Ez két fontos tényezővel is összefügg. Egyrészt a társadalomban megnő az igény az oktatási, kulturális, egészségügyi stb. szolgáltatások iránt /ez az életszinvonal emelkedésének természetes velejárója/, növekszik a tudományos kutatásban, az államapparátusban dolgozók száma; másrészt ezeken a területeken a gépesitės és az automatizálás - az elvégzendő feladatoktól függően - csak igen lassan halad előre, összehasonlithatatlanul lassabban, mint a termelésben, a forgalomban vagy mint pl. az ügyvitelben.

A technikai fejlődés eredményeként mindinkább lehetővé válik, hogy a foglalkoztatott munkaerőnek egyre kisebb része legyen lekötve az anyagi termelésben, hogy az emberiség ruha-, élelmiszer, tartós fogyasztási cikk - stb. szükségletét egyre viszonylag kisebb munkaerő-létszám biztositsa. Ugyanakkor egyre többen gondoskodjanak szellemi, kényelmi, szórakozási, müvelődési, egészségügyi stb. szükségleteiről. Magyarországon 1951-ben a szolgáltatási ágazatokban dolgozott a foglalkoztatottaknak 18%-a és 1965-ben 3o%-a.

De az anyagi termelés belső foglalkoztatottsági struktúrája is átalakul. Ennek legjelentősebb és legjellemzőbb megnyilvánulása, hogy gyors ütemben csökken a mezőgazdaságban dolgozók részaránya. A müszaki haladás, a komplex gépesités és automatizálás a mezőgazdaságban nagy munkaerő felszabaditással jár. Pl. az USA-ban már 1965-ben a foglalkoztatottaknak még 5%-a sem dolgozott a mezőgazdaságban. Magyarországon ez a szám 1965-ben 32,1% volt és 197o-ben 26%. A tervek azzal számolnak, hogy a mezőgazdaságban dolgozók aránya hazánkban 1985-ig 15-16%-ra csökken.

Előre látható tendencia, hogy a tudományos-technikai forradalom hatására az emberi munka tömege áttevődik a termelés előkészitésének, müszaki irányitásának, tervezésének, a szerkesztésének, a kutatásnak, a fejlesztésnek a területére. Az itt dolgozók száma és részaránya is megnövekszik. Pl. Nyugat-Németországban a termelés előkészitésében dolgozók száma 195o-67-ig 24%-ról 35%-ra nőtt. Különösen megnövekszik a müszaki szakképzettségüeké, de még inkább a tudományos kutatással foglalkozóké.

A SZU-ban 1o ezer lakosra 27, USA-ban 23, a fejlett európai tőkésországokban 6-11 fő, az európai szocialista országokban 12 fő kutatásban foglalkoztatott jut.

A korszerü technika széles körü elterjedése, az automatizálás a szakmüveltség jelentős mértékü általános növekedéséhez vezet. Ez azonban feltételezi a munkások korszerü általános müveltségét is. Általában megállapitható, amig az ipari forradalom az alsó foku /elemi/ oktatást tette általánossá, addig a kibontakozó tudományos-technikai forradalom a középfoku oktatást teszi általánossá, és erőteljesen megnöveli a továbbképzés és önképzés jelentőségét. Fejlett országokban az ipari szakmunkásoknál jelentős számu szakmánál már követelmény a középfoku iskolai végzettség. A Szovjetunióban az ipari szakmunkások kb. 4o%-ának van középiskolai végzettsé-

ge. Hazánkban is mind több szakma elsajátitását érettségi bizonyitványhoz kötik. Ez a folyamat tovább erősödik.

A szaktudás "karbantartására" is jóval nagyobb szükség van, mint abban az időszakban, amikor egy-egy szakma tudásanyagának elsajátitása egész életre szólt. A gyors technikai fejlődés a szakmunkás tudást elavulttá teheti és mindig ujabb és ujabb technikával kell megismerkedni, vagyis a szaktudás "elavul"; rendszeresen fel kell ujitani.

A tudományos-technikai forradalom hatása az emberek életmódjára

A munkaerő szellemi és fizikai képességének összességét, amely a munkafolyamat során elhasználódik, ujra kell termelni. Az embernek a munkavégzésen kivül vannak fizikai, kulturális szükségletei és különböző társadalmi-gazdasági funkciói is. A munkaerő bővitett ujratermelése a munkán kivüli időben történik. Ugyanezen idő szolgál arra is, hogy az ember kulturális, társadalmi tevékenységet folytasson, pihenjen, szórakozzék, müvelje önmagát stb. A munkán kivüli idő tehát feltétlenül szükséges a munkaerő normális funkcionálásához és az emberhez méltó életmód biztositásához.

A tudományos-technikai forradalom időszakában a termelőerők gyors fejlődése következtében a szabadidő hossza megnő, tartalma lényegesen átalakul, tömegjelenséggé válik, a társadalom minden tagja számára reális lehetőséggé lesz.

A szabadidő jelentős megnövekedése uj problémákat vet fel a társadalom számára. A jelentős munkaidő csökkenés hatással van egyrészt a munkabeosztásra, munkarendre, a bérezésre, közvetve a beruházásokra, a termelés költségeire stb.; másrészt uj problémákat vet fel a szabad idő racionális felhasználása. /Pl. hogy hogyan és hol töltsék el a szabadidőt; az anyagi eszközök előteremtése a szabadidő eltöltéséhez /üdülők, sportlehetőségek, müvelődési lehetőségek stb./.

A szabadidő megnövekedésével szükségessé válik eltöltésének megszervezése társadalmi méretekben. Ez elsősorban a szocialista tipusu termelési mód esetén lehetséges.

A termelőerők meggyorsult fejlődése teszi lehetővé, hogy erőteljesen megnövekszik a fogyasztás is. Az emberi társadalom a fejlett gazdaságu országokban mindinkább a fogyasztási cikkeknek - a korábbi időszakokhoz képest - viszonylag bőségét élvezi.

Az elemi szükségleti cikkek mellett /élelmiszer, ruházat, lakás stb./megjelentek a tartós fogyasztási cikkek /rádió, televizió, autó, háztartási gépek stb./, valamint a kibővült szabadidővel /üdülés, szórakozás stb./, illetve a háztartási munkák gépesitésével járó szükségletek /szolgáltatások igénybevétele stb./ kielégitésének az igénye.

A szükségletek gyors növekedésével tartalma is megváltozik, az ujak létrejöttével egyidejüleg gyorsuló ütemben avulnak el a régiek. A szükségletek strukturája a szocialista társadalomban jelentősen eltér a tőkés társadalmétól. Itt ugyanis a technikai haladás következményeként a szükségletek növekedése általános jellegü, a lakosság minden rétegére kiterjed és a személyiség minden oldalu kifejlődését szolgálja.

A tudományos-technikai haladás a szükségletek nyomában a fogyasztás strukturájának változását is eredményezi. A fogyasztási szerkezet változását kedvezően befolyásolja a tudományos-technikai haladásnak az a következménye, hogy a termelésben a gazdaságosan előállitható sorozatnagyság megnövekszik, nyomában megjelenik az olcsón termelhető "tömegtermék." Igy a korábbi időben még luxus-fogyasztásnak számitó termékek használata tömegessé válik.

A fogyasztás-szerkezet alakulásában általánosan jelentkező tendencia, hogy csökken az összfogyasztáson belül a mezőgazdasági eredetü termékek aránya. A mezőgazdasági és élelmiszertermékek iránti minőségi követelmény azonban nagyon megnövekszik /kész, illetve félkész termékek, jobb minőségü élelmiszerek stb./.

A tudományos-technikai forradalom hatására erőteljes urbanizációs folyamat indul meg. Uj ipari, illetve másfajta központok alakulnak ki - uj városok születnek. Ezen központok lakosságának számbeli növekedése jelentős mértékben felülmulja az országos átlagot. A második világháboru után a városok száma megkétszereződött a falvak és községek is több vonatkozásban kezdenek átalakulni városi tipusu településekké.

A tudományos-technikai forradalom és a tőkés termelési viszonyok

Korunk tudományos-technikai forradalmának egyik legfőbb jellegzetessége, hogy egyidejüleg bontakozik ki a két ellentétes világrendszerben és a két rendszert gyökeresen különböző módon érinti.

A tőkés termelés egyik oldalról a tudományos-technikai forradalom vivmányainak a felhasználásával minden eddiginél magasabb fokra emeli a munka társadalmi termelőerőit, a másik oldalról viszont a termelőerők e magas foku társadalmi jellege mind mélyebb ellentmondásba kerül a tőkés termelés korlátozott céljaival. A tőkés termelés kiinduló és végpontja ugyanis maga a tőke és célja az érték, illetve értéktöbblettermelés, a tőke bővitett ujratermelése.

Ehhez azonban folytonosan bővülő piacok szükségesek. Tagadhatatlan, hogy e téren is vannak a kapitalizmusnak lehetőségei /a belső piac szélesitése, a neokolonializmus stb./ és uj emberi szükségletek teremtésével bizonyos progressziv vonásai. De tagadhatatlan az is, hogy a termelőerők állandó fejlesztésére irányuló tendencia az eddigieknél lényegesen nagyobb mértékben kerül tulsulyba az értékesitési lehetőségeknél. Mindinkább megfigyelhető a fogyasztás mesterséges, az ésszerüség határain tulmenő, egyoldalu felduzzasztása, az emberrel mint fogyasztóval való rosszértelmü manipulálás a reklám, a presztizs és más eszközökkel. Az egyén a dologi javak egyoldalu uralma alá kerül ahelyett, hogy ő uralkodna felettük. A termelőerők magas fejlettsége, amely anyagi alapot adna az egyén mindenoldalu fejlődésére, tőkés viszonyok között csak korlátozottan töltheti be ezt a szerepet. Olyan mind erősebben jelentkező tendencia ez, amely a polgári társadalom számos tudósának, müvészének stb. is aggodalmat okoz.

A tőkés termelés velejárója, hogy a termelés minden tárgyi és személyi feltétele tőkeként jelenik meg. Ezzel az az éles ellentmondás áll elő, hogy mig egyik oldalról a modern tudomány és a technika az emberi nem általános erőit képviselik, a másik oldalról ezek az erők mint tőke, szembekerülnek az egyénnel, mint ami fölött nincs hatalma és idegen tőle. Minél hatalmasabbak a termelőerők, annál magasabb fokon termelődik ujjá azok elidegenülése. Az az életérzés, mintha az ember tőle mind idegenebb világban élne, egyik jellemző vonása a tőkésországok életének, amely szintén számtalan formában /tudományos, müvészi és köznapi formákban/ kifejezésre is jut.
A kapitalizmusban is az ember a civilizáció minden gazdaságának az alkotója, de nem kerülhet alkotó, emberi-társadalmi viszonyba saját alkotásával. Az a társadalom, amely nem képes a modern civilizációt általános emberi jellegének megfelelően emberi módon magába fogadni, már ezzel is kimutatta önmagáról, hogy a civilizáció tulnőtt a határain.

A civilizáció elidegenülését csak fokozza az a tőkés termelés céljából eredő sajátosság, hogy korunkban a tőkés termelőerők mind nagyobb mértékben romboló erőkké válnak. A termelőerők hatékonyságának a piaci lehetőségeknél nagyobb ütemü gyorsulásából kifolyólag a militarizálás egyes tőkésországok gazdasági életében mind jelentősebb helyet foglal el, és emiatt hatalmas értékek mennek veszendőbe. A tőkés társadalom átlagembere egymásnak ellentmondó tendenciák között hányódik. A tudomány és a technika fejlődése egyrészt bizonyos dologi javak könnyebb megszerzését igéri számára, másrészt viszont emberellenes felhasználásai életét fenyegetik.

A termelőerők fejlődésével mind élesebben mutatkozik meg a termelőerők társadalmi jellege és a tőkés magánkisajátitás közötti ellentét is. Ma már sok polgári gondolkodó előtt sem vitás, hogy a modern termelőerők létrehozása, müködtetése, a tudomány fejlesztése csak össztársadalmi méretü szervezett, tervszerü koordinációval oldható meg.

A tudományos-technikai forradalom és a szocialista termelési viszonyok

A szocialista termelési viszonyok között a termelőerők társadalmi jellegüek és a kisajátitás is társadalmi. A szocialista termelési mód lerombolja azokat a határokat, amelyeket a termelés tárgyi és személyi elemeinek az egyesülésében a tőkés gazdasági viszonyok jelentenek. Megteremti a termelőerők és a termelési viszonyok összhangját, és kezdettől fogva alkotó módon bekapcsolja az egyént a termelés folyamatába.

A szocialista termelési mód is ellentmondásosan fejlődik. A termelőerők és a szocialista termelési viszonyok közötti ellentmondások azonban nem antagonisztikus jellegüek. Megvan a lehetőség arra, hogy a párt és a szocialista állam, valamint a dolgozó tömegek aktiv részvételével tervszerü, tudatos megoldást nyerjenek. A termelőerők fejlődésének minden lépése szükségessé teszi az előrelépést a szocialista termelési viszonyok fejlesztése terén is. A termelőerők és a szocialista termelési viszonyok fejlesztése egymást kölcsönösen erősitő folyamat. A termelőerők társadalmi fokának emelkedése erősiti a szocialista termelési viszonyok szocialista társadalmi tartalmát, amely folyamat szükségszerüen a kommunista termelési módba torkollik.

Hosszabb távon a tudományos-technikai forradalom képviseli a termelőerők területén azt a fejlődési irányt, amely lehetővé és szükségessé teszi minden ember képességeinek és erőinek egyetemes fejlesztését. A szocialista, illetve a kommunista termelési

viszonyok pedig a gazdaság terén jelentik azt a szükségszerü formát, amelyben ez a fejlődés az emberi nem és az egyén javára végbemehet. A termelés belső logikája szerint csak a kommunizmus felé haladó társadalom képes következetesen megvalósitani a tudományos-technikai forradalmat és viszont: a kommunista társadalom számára kötelező, hogy fokozatosan áttérjen a kapitalizmusra jellemző termelőerők széttagolt struktúrájáról a tudományos-technikai forradalomra. A tudományos - technikai forradalom lehetőségeinek a kihasználása a társadalmi munka termelőerejének a fokozására, az emberi képességek kifejlesztésére a kommunista társadalom megvalósitásának legfőbb feltételét képezi. A mai tudományos-technikai forradalomban létrejövő uj termelőerők elvileg a kommunizmus tipikus termelőerői, legalábbis annak történelmileg belátható első fokán.

IV. fejezet

A TÁRSADALOM GAZDASÁGI ALAPJA ÉS FELÉPITMÉNYE AZ ALAP ÉS A FELÉPITMÉNY SZÜKSÉGSZERÜ ÖSSZHANGJÁNAK TÖRVÉNYE

Az előző fejezetben a társadalmi élet meghatározó oldalát a termelési módot elemeztük. Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy hogyan határozza meg a társadalom gazdasági szerkezete a társadalom politikai és ideológiai életét. Választ adunk arra a kérdésre is, hogy a gazdasági viszonyok talaján létrejövő ideológiai viszonyok, eszmék, nézetek, valamint az intézmények és szervezetek milyen szerepet játszanak a társadalom életében, hogyan hatnak vissza az őket létrehozó gazdasági alapra.

1./ AZ ALAP ÉS A FELÉPITMÉNY FOGALMA, JELLEMZŐ VONÁSAIK

A marxizmus-leninizmus klasszikusai a bonyolult, sokrétü társadalmi viszonyok közül a gazdasági viszonyokat, az embereknek a termelés folyamán egymás között kialakuló viszonyait emelték ki meghatározóként. Felfedezték, hogy az osztályok egymáshoz való viszonyát, az osztályok harcát, a politikai rendszert, az intézményeket, a társadalom ideológiai életét végső fokon a gazdasági viszonyok határozzák meg. Mivel a társadalom gazdasági szerkezete határozza meg a társadalom berendezkedését ez a társadalom alapja.

Az alap fogalma és szerepe

Ez a történetfelfogás azon nyugszik, hogy a valóságos termelési folyamatot fejti ki "...mégpedig a közvetlen élet anyagi termeléséből kiindulva - és az ezzel a termelési móddal összefüggő és általa létrehozott érintkezési formát, /termelési viszonyt - a szerkesztő kiemelése/... az egész történelem alapzataként fogja fel..."[1] A társadalom gazdasági alapjának fogalma tehát ugy definiálható, mint a termelési viszonyok összessége, a társadalom gazdasági rendje, a történelmi fejlődés meghatározott szakaszán.

1 Marx-Engels: A német ideológia. Magyar Helikon kiadás. Budapest, 1974. 5o-51. oldal.

Vagyis az alap különböző termelési viszonyokat foglal magában. Ez azt jelenti, hogy egy meghatározott társadalmi-gazdasági formációban egyidőben különböző tipusu termelési viszonyokat találunk. Gazdasági szerkezet csak egy van, de ennek folyamataiban szerepet játszanak az összes jelenlevő termelési viszonyok. Igy például a feudalizmus végén már megtaláljuk a kapitalista termelési viszonyok csiráit, vagy a kapitalizmus elején még jelen vannak a feudalizmus maradványai, s ezek részét alkotják az adott társadalom gazdasági szerkezetének. A jelenkori kapitalizmus számos országában egymás mellett találhatók a monopolkapitalista, a kisárutermelői, a paraszti szövetkezeti szektor és az ezeknek megfelelő termelési viszonyok. Ezek konkrét együttese, heterogén egysége alkotja az adott társadalom alapját.

A különböző jellegü termelési viszonyok eltérő érdekekre vezetnek. Ennek következtében ellentét van a gazdasági alap különböző összetevői között.

Az alap a termelési viszonyoknak nem egyszerü összegét, puszta és véletlenszerü egymás melletti elhelyezkedését jelenti. Az alap e viszonyok meghatározott alá- és fölérendeltségével biró gazdasági rend, amelyen belül az uralkodó osztály termelési viszonyai játsszák a domináló szerepet. Az adott gazdasági rend jellegét mindenkor az uralkodó tipusu termelési viszonyok határozzák meg.

Az uralkodó osztály termelési viszonyainak domináló jellege nem feltétlenül függ e viszonyok számszerü arányától. Számos kapitalista országban a kisárutermelői szektor igen jelentős. Az uralkodó szerepet mégis a látszólag jóval jelentéktelenebb kapitalista termelési viszonyok játsszák, mert ezek a legjobban fejlődő, a legjelentősebb ágakhoz kapcsolódnak. Ezen tulmenően: az egyes termelési viszonyok uralkodó szerepét gazdaságpolitikájával elősegiti és egyben biztositja is az adott rendszer állama.

Az alap meghatározásából kitünik, hogy az konkrét, történelmi kategória. Konkrét, amennyiben minden adott társadalom termelési viszonyainak összessége és rendszere meghatározott sajátos vonásokkal bir. Történelmi, mivel egy alap nem marad változatlanul: az egymással termelési viszonyokra lépő emberek tevékenységének nyomán az alap alkotórészeit képező egyes termelési viszonyok változnak, jelentőségük növekszik vagy csökken, egymáshoz való viszonyuk ily módon

jelentősen módosul. Forradalmi átalakulás esetén pedig egyes termelési viszonyok megszünnek, a termelési viszonyok közti eddigi hierarchia megváltozik. Az uralkodó viszonyok megszünnek meghatározókká lenni, más jellegü termelési viszonyok válnak dominálóvá.

Az alap konkrét egyedi formái az alap bizonyos tipusaihoz tartoznak. A történelem során eddig az ősközösségi, a rabszolgatartó a feudális, a kapitalista, a szocialista társadalom alapjai különböztethetők meg.

A gazdasági alap egyetemessége és osztályjellege

A gazdasági alap fontos sajátossága az, hogy az anyagi viszonyok alkotják a lényegét, amelyek az emberek tudatától függetlenül jönnek létre, eltérően a felépitményi viszonyoktól, amelyek ideológiaiak, keletkezésük során az emberek tudatán mennek keresztül, tehát függnek az emberek akaratától.

Az alap viszonyai egyetemesek, mivel az adott társadalom valamennyi polgára beletartozik ezekbe a viszonyokba. A társadalomban élő minden egyes ember meghatározott részt kap a létfenntartási eszközökből, és ily módon részt vesz a társadalomban megtermelt anyagi javak elosztásában. Az elosztás pedig, mint ismeretes, a termelési viszonyok egyik eleme. Ezenkivül minden egyes ember már születésétől fogva valamely társadalmi csoporthoz vagy osztályhoz tartozik, ilyenformán meghatározott viszonyokba kerül más társadalmi csoportok vagy osztályok képviselőivel.

Az antagonisztikus társadalomban az alap osztályjellegü. Minthogy az alap a termelési eszközök magántulajdonán, illetve az uralom és elnyomás elvén alapuló termelési viszonyok összességét jelenti, biztositja azt, hogy egy bizonyos embercsoport elsajátitsa mások munkájának eredményét, hogy egyes osztályok kizsákmányoljanak másokat. Ez a mozzanat kiváltképpen jellemző a termelési viszonyokra a termelőerőkkel szemben. A termelőerők nem osztályjellegüek, egyaránt kiszolgálják mind a régi osztályokat, mind pedig az ujakat, mind a burzsoá társadalmat, mind pedig a szocialistát. "A gép - irta Marx - éppugy nem közgazdasági kategória, mint az ökör, amely az ekét huzza... A gépek kiaknázásának módja ellenben egészen más dolog, mint maguk a gépek. A lőpor ugyanaz marad, akár arra használják, hogy egy embert megsebezzenek, akár arra, hogy a sebesült sebeit gyógyitsák vele." [2]

2 Marx-Engels Válogatott Müvek. II. köt. 41o. oldal.

Az alap, amelyet a termelőerők fejlettsége határoz meg, afféle közvetitő láncszem a termelőerők és a felépitmény között. A termelőerők, a bennük végbemenő változások nem közvetlenül hatnak a felépitményre, a politikai, jogi és egyéb nézetekre, s a nekik megfelelő intézményekre, ezt a hatást csak az alap közvetitheti. Ebből adódik, hogy a termelőerők ugyanazon fejlettsége esetén különböző, sőt ellentétes felépitmények létezhetnek, minthogy azonos fejlettségü termelőerők bizonyos ideig teljesen különböző társadalmi formákban, különböző, sőt homlokegyenest ellentétes termelési viszonyok mellett is létezhetnek. Például a Szovjetunió termelőerői és az Egyesült Államok termelőerői körülbelül azonos szinten vannak, pedig a Szovjetunióban szocialista termelési viszonyok, az Egyesült Államokban viszont kapitalista termelési viszonyok állnak fenn. Ennek megfelelően a felépitmény a Szovjetunióban szocialista, az Egyesült Államokban kapitalista.

Következésképpen, ha a felépitményt közvetlenül a termelőerők állapotából magyarázzuk, nem juthatunk helyes következtetésekre. Ha viszont meghatározó oknak a gazdasági alapot, a termelési viszonyok összességét tekintjük, amelyekben igy vagy ugy rögzitődik a termelőerők állapota, helyes eredményre jutunk a felépitményjellegü jelenségek magyarázatában.

A társadalmi felépitmény fogalma

A termelési viszonyok vizsgált sajátosságai utalnak arra, hogy e viszonyoknak meghatározó szerepük van a társadalmi kapcsolatok és viszonylatok egész rendszerében. A termelési viszonyok határozzák meg a társadalmi felépitmény jellegét, lényegét és osztálytartalmát is. Arra a kérdésre, hogy a társadalom gazdasági alapjához hasonlóan miképpen fogalmazhatjuk meg a társadalmi felépitmény fogalmát, a következőképpen válaszolhatunk: A társadalmi felépitmény a gazdasági alapon nyugvó, általa meghatározott eszmék, intézmények és ideológiai viszonyok összessége és rendszere.

A felépitmény tehát különböző jellegü elemeket foglal magában: eszméket, intézményeket, ideológiai viszonyokat.

A felépitmény eszmei alkotórészei: a politikai ideológia, a jogi tudatforma, az erkölcs, a filozófia, a müvészetek és a vallás.

A felépitményi, ideológiai viszonyokon belül megkülönböztethetjük a politikai és a szükebb értelemben vett ideológiai viszonyokat. A politikai viszonyokhoz tartoznak azok az emberek és szervezeteik közötti kapcsolatok, amelyek az állam, a párt vagy más, kimondottan az egész osztály érdekei képviseletét szolgáló szervezet közbeiktatódásával alakulnak ki, illetve az ezekhez való kapcsolatot foglalják magukban. Ilyen viszonyok például az osztályok egymáshoz vagy az államhoz való kapcsolata; a nemzetek és államok egymáshoz való kapcsolata; az egyének osztályának intézményeihez való viszonya és mások. A szükebben vett ideológiai viszonyok másirányu, kulturális, tudományos, szociális stb. ügyekben kialakuló kapcsolatokat foglalják magukban. Ilyen például a köznevelésben a különböző müvelődési intézmények viszonya, az egyházak és a hivők kapcsolatai stb.

Az intézmények a különböző embercsoportok érdekeinek és akaratának objektiv, dologi formájában, szervezetben megnyilvánuló kifejeződései. Ilyen intézmények például az állam, a párt, a szakszervezetek, a müvelődésügyi intézmények, az egyházak stb. Az intézmények vagy közvetlenül az eszmei tükrözés nyomán és hatására vagy pedig az ideológiai viszonyok kifejeződéseként jelennek meg. Mind az ideológiai viszonyok, mind az intézmények a termelési viszonyoktól függnek, ezért azok jellege a termelési viszonyok alapján érthető meg.

A felépitmény e különböző részei között meghatározott viszony van. Közvetlenul az eszmei oldal nyomán alakulnak ki a különböző intézmények és viszonyok. Létrejöttük után ezek az eszmei oldallal való viszonyukban döntő szerepre tesznek szert. Ha az emberek nem alakitanának ki olyan társadalmi kapcsolatokat, szervezeteket, intézményeket, amelyek lehetőséget nyujtanak a társadalmi eszmék megvalósitására, módot nyujtanak azoknak a valóságba való átültetésére a társadalmi gyakorlat utján, a társadalmi eszmék egyedül és kizárólag nem lennének képesek társadalmi hatásukat kifejteni.

Igy például az állami intézmények, szervek /hadsereg, rendőrség stb./, valamint tárgyi eszközök /pl. fegyverek/ nélkül nem lehetne megvalósitani az állam politikai célkitüzéseit. Az osztály és rétegérdekeket képviselő pártok sem érhetnék el célkitüzéseiket pártszervezetek nélkül; a vallás sem egyház, templom, anyagi eszközök stb. nélkül; a müvészetek, irodalom, filozófia sem nélkülözheti a sajtó, rádió, televizió, mozi, szinház, kutatási intézmények jelentős szerepét.

Egy felépitmény mindig egy meghatározott alapon épül fel, és annak jellemző vonásait viseli magán. Ebből következik, hogy a felépitmény nem lehet és nem is azonos a tudat vagy a társadalmi tudat fogalmával. Nemcsak azért, mert magában foglalja a szervezeteket és az intézményeket, vagyis azt, amit a tudat nem tartalmaz. A társadalmi tudat általában a társadalmi lét visszatükröződése. A tudat magában foglalja a különböző társadalmakban kialakult ismeretek összességét, mig egy felépitmény csak egy adott konkrét alap tükrözője. Nem tartoznak bele azok a tudatformák, amelyek nem a termelési viszonyokat, hanem a társadalmi lét más oldalait tükrözik /természet és müszaki tudományok/.

A felépitmény ellentmondásossága és történeti jellege

Az adott felépitménynek részei mindazok az ideológiai viszonyok, intézmények és szervezetek, amelyek az adott társadalom gazdasági szerkezetén emelkednek, azt tükrözik. Ebből következik, hogy a kizsákmányoláson alapuló osztálytársadalmakban a felépitménybe, nemcsak a gazdaságilag uralkodó osztály, hanem az elnyomott, kizsákmányolt osztályok eszméi, nézetei, szervezetei és intézményei is beletartoznak. A kapitalista társadalom felépitményéhez pl. nemcsak a burzsoá ideológia, jog, erkölcs, a burzsoá állam, burzsoá pártok stb. tartoznak, hanem a munkásosztály eszméi, nézetei, politikai pártjai és egyéb szervezetei. Természetesen a fő szerepet mindenkor az uralkodó osztály érdekeit kifejező eszmék, nézetek, intézmények és szervezetek játsszák. Ehhez viszonyitva az elnyomott osztályok alárendelt szerepet játszanak. Vannak olyan intézmények is, amelyekből csak egy van mint pl. az állam, a jogrendszer - s ezek az uralkodó osztály érdekeit szolgálják. Kizsákmányoláson alapuló osztálytársadalmakban tehát a felépitmény - az alaphoz hasonlóan - ellentmondásos.

Mivel a felépitmény az alapot tükrözi, az alap megváltozásával a felépitmény is megváltozik, minőségileg mássá lesz. A felépitmény az alaphoz hasonlóan történeti jellegü.

A felépitményt vizsgálhatjuk ugy is, mint az alap viszonyai által meghatározott módon cselekvő emberek termékét. Ebből a nézőpontból vizsgálva azt látjuk, hogy a különböző termelési viszonyokban levő emberek érdekeinek védelmére, különböző egyesüléseket alkotnak, különböző intézményeket és szervezeteket hoznak létre. Helyzetüket ugyanugy, mint a társadalom és a természet jelenségeit, meghatározott eszmék fe-

jezik ki. A felépitmény kialakulásának e törvényszerüségeiből, okaiból következik, hogy a felépitmény magán viseli az alap jegyeit. Amilyen az alap, olyan a felépitmény jellege is. Feudális alapnak feudális felépitmény felel meg; a kapitalista alapon kapitalista felépitmény emelkedik.

A gazdasági alapnak a felépitményt meghatározó szerepe abban is kifejezésre jut, hogy a felépitmény nem öncélu szervezet: a felépitmény különböző osztályokhoz tartozó részei a maguk osztályát szolgálják ki. Tevékenységük tartalmát és irányát ezeknek az embercsoportoknak érdekei szabják meg.

A felépitményi eszmék, viszonyok és intézmények viszonylag gyorsan, dinamikusan, érzékenyen reagálnak a termelési viszonyok minden változására és igyekeznek ezen változások konzekvenciáit a felépitmény terén érvényesiteni. Igy, ha a társadalom életében jelentősebb változások érlelődnek, megjelennek e változások érdekében küzdő embercsoportok intézményei, eszméi is. Ezek jelentős szerepet játszanak a fejlődés előrelenditésében. A kpitalista termelési mód ellentmondásai kiéleződése és a proletariátus önálló osztállyá szerveződése időszakában megjelent a marxizmus elmélete, létrejöttek a munkásosztály e tudományos elmélete alapján álló pártok, szakszervezetek és egyéb nemzeti és nemzetközi munkásszervezetek, kialakul az önálló munkáskultura stb., egyszóval: a felépitményben a kizsákmányoló, illetve a nem proletár osztályok felépitményi elemei mellett megjelenik a munkásosztályt szolgáló felépitményrész is.

A gazdasági alapnak a felépitményt meghatározó hatása végül abban is megnyilvánul, hogy egy adott alap megszünésével megváltozik, más lesz a felépitmény jellege is. Ez nem azt jelenti, hogy egycsapásra eltünnek a régi felépitmény összes elemei. Egyes elemek, például az állam, eltünnek. De ennél lényegesebb, hogy a felépitményen belül az eddigi hierarchia megváltozik. Az eddig uralkodó szerepet játszó elemek, amennyiben esetleg megmaradnak, például az egyház, a vallási ideológia a szocializmusban pl. másodrendüvé, nem döntő jelentőségüvé válnak.

A felépitmény jellege, sorsa tehát alapvetően a társadalom gazdasági alapjától függ.

A felépitmény visszahatása az alapra

A felépitmény nemcsak tükrözi az alapot, hanem aktivan vissza is hat arra.

Azoknak az eszméknek az alapra való visszahatása, amelyek az alap haladó, előremutató mozzanatait tükrözik, igen jelentős az alap továbbfejlődése szempontjából. Az olyan ideológiai célkitüzések megvalósitásával, amelyeknek objektiv feltételei már létrejöttek, vagy a létrejövés stádiumában vannak, a társadalom haladó erői tudatosan meggyorsithatják az objektiv viszonyok átalakulását. De ez forditva is áll: a reakciós érdekekkel összefüggő ideológiai tevékenység lassithatja az anyagi viszonyok átalakulását.

Az utóbbi esetről beszélhetünk akkor, amikor a reakciós társadalmi osztályok ideológiai sikon /pl. antikommunista politika/ szembeszállnak a haladó társadalmi törekvésekkel, késleltetik az elavult termelési viszonyok átalakulását, amelyek már nem felelnek meg a termelőerők fejlettségi szintjének.

A felépitményi viszonyoknak és intézményeknek az a társadalmi jelentőségük, hogy az egyes osztályok /társadalmi alap által determinált/ érdekeinek megfelelő nézeteket, politikai és általában ideológiai célokat érvényesitik a társadalom életében, és ezen érvényesités eredménytől függő jelleggel - viszszahatnak a társadalmi alapra. Például a munkások a kapitalizmusban politikai szervezeteket hoznak létre, amelyeken keresztül az állam és a társadalom egyéb intézményeire hatást gyakorolnak, osztálycéljaikat érvényesiteni igyekeznek.

A társadalmi felépitményben mindig a tulajdonviszonyok gazdasági bázisára támaszkodó uralkodó osztály nézetei és intézményei játszanak döntő szerepet. "Az uralkodó gondolatok nem egyebek, - fogalmazták meg Marx és Engels - mint az uralkodó anyagi viszonyok eszmei kifejezése, a gondolatként megfogalmazott uralkodó anyagi viszonyok: tehát éppen azoké a viszonyoké, amelyek az egyik osztályt uralkodóvá teszik, vagyis az osztály uralmának gondolatai."[3] Az uralkodó osztály "gondolatainak" uralmát biztositó intézmények ugyanakkor összefüggő rendszert alkotnak, amelynek középpontjában az állam áll. A nézeteknek és intézményeknek a rendszere közvetlenül visszahat az alapra és a termelési viszonyokon belül elsősorban az uralkodó osztály tulajdonviszonyait védi, erősiti. Az elavult termelési viszonyok esetében rövidebb

3 Ugyanott 67. oldal.

vagy hosszabb ideig megakadályozza azt, hogy a tulajdonviszonyok és a termelési viszonyok többi része a termelőerők jellegének megfelelően átalakuljanak. Tehát a reakciós osztályok felépitményének a termelési viszonyokra való visszahatása az elavult tulajdonviszonyok erősitésében és a termelési viszonyok egészének a termelőerőkhöz való hozzáigazitásának hátráltatásában fejeződik ki.

Az elnyomott osztályok felépitményi részének szerepe jelentősen eltér a felépitmény uralkodó részének szerepétől. Az elnyomottak nem rendelkeznek az intézmények olyan központi tényezőjével, mint az állam, jog stb. Amig az uralkodó osztály biztosan kezében tartja a hatalmat, az ő döntő szerepe, vezetése érvényesül. Viszont a hatalom megszervezéséért folyó harc időszakában az elnyomott osztályok intézményeinek, eszméinek az események alakulásában játszott szerepe megnövekszik és a hatalom megragadásakor döntő jelentőségüvé válik.

A felépitményi viszonyoknak, eszméknek, intézményeknek mint az ideológiai tevékenységgel összefüggő viszonyoknak a társadalmi szerepe, jelentősége csak viszonylagosan önálló. Történelmileg sohasem haladhatja tul azokat a kereteket, amelyeket számára az alap fejlődésének adott foka lehetővé tesz. Az olyan eszmék, elméletek, amelyeknek megvalósitásához az objektiv feltételek hiányoznak, nem válhatnak társadalmi valósággá.

Az alap és a felépitmény minőségi változása

Az előző fejezetben már megállapitottuk, hogy a termelőerők fejlődése szükségképpen a régi termelési viszonyok megváltozásához és ujabb kialakulásához, a társadalom gazdasági rendszerének átalakulásához vezet. "A gazdasági alapzat megváltozásával lassabban vagy gyorsabban forradalmasodik az egész óriási felépitmény."[4]

De a felépitmény forradalmasodása nem azonnal, nem közvetlenül követi a társadalom alapjának, forradalmi változását. Az alap átstrukturálódása előbb történik meg, mint a felépitményé. A magasabb rendü uj alap, a régi keretein belül alakul ki. Miután létrejött, bizonyos ideig még kénytelen a régi felépitmény uralma alatt létezni, amely ellentmondásba kerül vele. Ennek az ellentmondásnak a kiéleződése rendszerint oda vezet, hogy összeütköznek a régi felépitményt védelmező, illetve az uj alapot képviselő osztályok, vagyis forradalom tör ki, melynek során megszüntetik a régi felépitményt, s létrejön az uj, a kialakuló tár-

4 Marx-Engels Müvei. 13. köt. 6. oldal.

sadalmi-gazdasági rendszernek megfelelő felépitmény.

A termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának törvényéhez hasonlóan jut kifejezésre tehát az alap /termelési viszonyok/ és a felépitmény összhangjának törvénye is. A feudális alakulat keretein belül annak idején pl. spontán módon kezdett létrejönni az uj, tőkés termelési viszony, amely egymás után hóditotta meg a gazdaság egyes területeit. A tőkés termelés fejlődése azonban hamarosan a régi feudális felépitmény ellenállásába ütközött, amely ellentmondásba került a kialakulóban levő uj alappal. A burzsoázia miután hegemóniára tett szert a gazdaságban, természetesen igyekezett ennek megfelelő helyet elfoglalni a politikában is, igyekezett magához ragadni a hatalmi szerveket, s felhasználni őket a gazdasági tevékenysége számára legkedvezőbb feltételek megteremtéséhez. Megjelennek az uj politikai, jogi, erkölcsi, filozófiai és egyéb elméletek, amelyek birálják a feudális társadalom nézeteit és intézményeit. Végül is a polgári forradalom felszámolja a régi feudális felépitményt, s megszilárdul az uj, polgári felépitmény.

A régi felépitmény átalakulása folyamán e felépitménynek nem minden alkotóeleme, nem minden oldala változik meg. A régi felépitmény tartalmában sok minden megőrződik és továbbfejlődik az uj felépitményben. Ez mindenekelőtt abból következik, hogy a felépitmény fejlődése nemcsak az alap követelményeinek alárendelt, hanem saját belső törvényeinek is. Az alap a felépitmény tartalmi változásának csupán az irányát határozza meg. De az alap nyomására fejlődő felépitmény a rendelkezésére álló felépitmény jellegü elemekből indul ki, ami a folytonosságot biztositja az adott területen.

Minden gondolkodó "minden tudományos téren olyan anyagot talál, amely az előbbi nemzedékek gondolkodásából önállóan képződött, és ezeknek az egymást követő nemzedékeknek az agyában a fejlődésnek önálló, saját utját járta végig."[5]

Marx a termelőerők és termelési viszonyok, valamint az alap és felépitmény összefüggéséről

A felépitmény fejlődésének folytonosságát az egymást váltó alapok fejlődésének folytonossága is meghatározza. Az antagonisztikus termelési viszonyok fejlődésében megfigyelhető a magántulajdon folytonossága és a dolgozók ezen

5 Marx-Engels Válogatott müvek. II. köt. 486. oldal.

alapuló kizsákmányolásának folytonossága. Mindkettő fennmarad, amikor az egyik antagonisztikus alapot másik váltja fel, csak a forma változik. Ez szükségképpen folytonossághoz vezet a politikai, jogi és egyéb intézményekben, s az ideológiában is. Ilyen módon, amikor hatalomra kerül valamelyik uj kizsákmányoló osztály, az nem semmisiti meg a régi államgépezetet, hanem tökéletesiti, saját szükségleteihez idomitja. Nem számolja fel pl. a vallást sem.

Marx: A politikai gazdaságtan birálatához cimü munkájának első füzete előszavában foglalta össze élete egyik legnagyobb felfedezésének, a termelési viszonyoknak, mint a társadalom életét determináló gazdasági alapnak a jelentőségét. E nagyszerü marxi gondolatokat idézzük ide összefoglalóként anélkül, hogy megtörnénk azok logikus és dialektikus tartalmát.

> "Vizsgálatom abba az eredménybe torkollt - irja Marx -, hogy a jogi viszonyok, valamint az államformák nem érthetők meg sem önmagukból, sem az emberi szellem ugynevezett általános fejlődéséből, hanem éppenséggel azokban az anyagi életviszonyokban gyökereznek, amelyeknek összességét Hegel a XVIII. századi angolok és franciák példájára, "polgári társadalom" néven foglalja össze, a polgári társadalom anatómiáját pedig a politikai gazdaságtanban kell keresni... Az általános eredményt, amelyre jutottam és amely, miután rájöttem, tanulmányaim vezérfonala lett, röviden igy lehet megfogalmazni: Életük társadalmi termelésében az emberek meghatározott, szükségszerü, akaratuktól független viszonyokba lépnek, termelési viszonyokba, amelyek anyagi termelőerőik meghatározott fejlődési fokának felelnek meg. E termelési viszonyok összessége alkotja a társadalom gazdasági szerkezetét, azt a reális bázist, amelyen egy jogi és politikai felépitmény emelkedik, és amelynek meghatározott társadalmi tudatformák felelnek meg. Az anyagi élet termelési módja szabja meg a társadalmi, politikai és szellemi életfolyamatot egyáltalában. Nem az emberek tudata az, amely létüket, hanem megforditva, társadalmi létük az, amely tudatukat meghatározza. Fejlődésük bizonyos fokán a társadalom anyagi termelőerői ellentmondásba jutnak a meglevő termelési viszonyokkal, vagy ami ennek csak jogi kifejezése, azokkal a tulajdonviszonyokkal, amelyek között addig mozogtak. Ezek a viszonyok a termelőerők fejlődési formáiból azok békjóivá csapnak át. Ekkor társadalmi forradalom korszaka következik be. A gazdasági alapzat megváltozásával lassab-

ban, vagy gyorsabban forradalmasodik az egész óriási felépitmény. Az ilyen forradalmasodáok vizsgálatánál mindig különbséget kell tenni a gazdasági termelési feltételekben bekövetkezett anyagi, természettudományos szabatossággal megállapitható forradalmasodás és a jogi, politikai, vallási, müvészi vagy filozófiai, egyszóval ideológiai formák között, amelyekben az emberek ennek a konfliktusnak tudatára jutnak és azt végigharcolják. Mint ahogy azt, hogy egy egyén micsoda, nem aszerint itélik meg, amit önmagáról gondol, ugyanugy az ilyen forradalmasodási korszakot sem itélhetjük meg a maga tudatából, hanem éppenséggel ezt a tudatot kell az anyagi élet ellentmondásaiból, a társadalmi termelőerők és termelési viszonyok közötti meglevő konfliktusokból megmagyarázni."[6]

2./ A SZOCIALISTA ALAP ÉS FELÉPITMÉNY KIALAKULÁSA ÉS SAJÁTOSSÁGAI

Az uj alap és felépitmény - amint azt fentebb Marx zseniális összefoglalója alapján is láttuk - a társadalmi forradalom folyamatában alakul ki. Kialakulásának folyamata azonban már a régi rend méhében elkezdődik. Felmerül azonban a kérdés, hogy az előző antagonisztikus társadalmakat váltó forradalmaktól alapvetően eltérő szocialista forradalomban is hasonlóan alakul-e ki az alap és a felépitmény?

A szocialista alap és felépitmény kialakulása

A szocialista alap és felépitmény is a társadalmi forradalom folyamatában alakul ki, de a kizsákmányoláson és elnyomáson alapuló társadalmak alapjának és felépitményének kialakulásától eltérő sajátossággal rendelkezik. Ez a sajátosság abban áll, hogy a szocialista termelési viszonyok a kapitalizmusban nem alakulhatnak ki, - mert itt olyan minőségi változásáról van szó, amikor a magántulajdont a társadalmi tulajdon váltja fel - ezért a szocialista alap létrejöttét megelőzi a munkásosztály hatalmának a proletárdiktatúrának a megteremtése.

Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy a szocialista felépitmény megelőzi a szocialista alap kialakulását és

6 Marx: A politikai gazdaságtan birálata. Előszó. A Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Kiskönyvtára. 19. szám. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1973. 141-142. oldal. /A szerkesztő kiemelése./

hogy a szocializmusban nem érvényesül az alap meghatározó szerepe. A szocialista termelési viszonyok ugyan nem alakulhatnak ki a kapitalizmus "méhében", de létrejönnek a szocialista forradalom objektiv feltételei. A kapitalizmus magasan fejlett és társadalmasodott termelőerőket fejleszt ki /lásd: tudományos-technikai forradalom/, amelyek ellentétbe kerülnek a tőkés termelési viszonyokkal. A burzsoázia azonban védi az elavult, a fejlődést gátló termelési viszonyokat, minden eszközt felhasznál /elsősorban az államot/ uralma fenntartása érdekében. Ezért elsősorban a burzsoázia hatalmát kell megdönteni, s csak ezután kerülhet sor a szocialista termelési viszonyok létrehozására.

A proletárdiktatura megteremtése azonban még nem jelenti azt, hogy a szocialista felépitmény létrejötte megelőzné az alapot. A proletárdiktatura a felépitménynek csak egyik - bár legfontosabb - eleme, és ez is csak akkor maradhat fenn, ha kivivása után a munkásosztály azonnal megkezdi a szocialista termelési viszonyok kialakitását. Egyébként a proletárdiktatura kivivása a szocialista állam kiépitésének is csak a kezdete, a teljes kiépités hosszu történelmi folyamat, amely csak a szocialista termelési viszonyok talaján valósulhat meg.

Mivel a szocialista termelési viszonyok nem alakulnak ki a kapitalizmusban a szocialista alap és felépitmény kialakulása viszonylag hosszu történelmi folyamat, amely a proletárdiktatura kivivásával kezdődik és a szocializmus teljes felépitésével fejeződik be.

A szocialista alap és a felépitmény sajátosságai

A szocialista alap teljes győzelme egytipusu termelési viszonyok létrejöttét jelenti. Eltérően a kizsákmányoló társadalmak viszonyaitól, ahol a különböző jellegü termelési viszonyok közt sokszor az antagonizmusig fejlődő ellentét feszül, itt az egységes célokat követő szocialista termelési viszonyok alakulnak ki. /Bár hosszu ideig fennmarad a kisárutermelő termelési viszony is, de ez nem jelentős./ Az ellentmondás itt már elsősorban nem különböző jellegü termelési viszonyok között, hanem a szocialista termelési viszonyok részelemein belül jelentkezik.

A szocialista alap győzelméről csak akkor beszélhetünk, amikor a mezőgazdasági kisárutermelés területén is, tehát lényegében véve a társadalom egész életében győznek a szocialista termelési viszonyok. Ezt a győzelmet jelentette be hazánkban az MSZMP VIII. kongresszusa.

A szocializmus épitése, majd annak teljes felépitése időszakában a felépitmény az alaphoz hasonlóan homogénné válik, megszünnek az osztályellentétekből származó régebbi antagonisztikus felépitményi viszonyok, eszmék, intézmények.

Ez az átalakulása azonban időben természetszerüen elmarad az alap átalakulásától. A felépitményben csökevényként még hosszu ideig fennmaradnak a régi társadalom maradványai, amelyek ellen eszmei-ideológiai harcot kell folytatni.

A szocializmusban az előző társadalmakhoz viszonyitva nagymértékben megnő a felépitmény aktiv szerepe. Ennek az az oka, hogy a szocialista társadalmi tulajdon megköveteli a szocialista tudatosság magas fokát, a társadalmi törvények alapos ismeretét. Társadalmi méretekben érvényesülő céltudatos előrelátás, azaz tervszerüség nélkül, spontán módon nem lehet a szocializmust felépiteni.

A felépitmény szerepének fokozódását a pártnak és az államnak a szocializmus épitésében játszott szerepe mutatja. A párt mint politikai szervezet, amely a legöntudatosabb elemeket tömöriti, - a társadalom vezető ereje, a szocialista épités motorja. A párt vezető szerepe érvényesül a társadalmi élet minden területén: a gazdasági, politikai, ideológiai életben, irányitja a szocialista állam tevékenységét is. Az állam a tervgazdálkodás irányitója, szervezője. Az állam gazdasági szervező funkciójának érvényesülésén keresztül fejlődnek gyors ütemben a szocializmus termelőerői, s válik egyre fejlettebbé, erősebbé a szocialista alap. Az állam feladatai közé tartozik a szocialista alap védelme, a kulturális-nevelő tevékenység, a burzsoá és kispolgári nézetek elleni harc, széles tömegek bevonása a szocializmus épitésébe.

A szocialista tulajdonviszonyok fejlesztése

Hazánkban a szocializmus alapjainak lerakásával gazdasági életünk minden területén osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. Társadalmunk alapja tehát szocialista. Jelenleg a nemzeti jövedelem 98%-a származik a szocialista szektorból. A mezőgazdaságban a föld 94%-án szocialista nagyüzemek müködnek, ebből mintegy 8%-ot háztáji gazdasági keretben hasznositanak.

A szocializmus alapjai lerakását követően 1967-ben földtörvényt alkottunk, amely szerint a termelőszövetkezetek gazdálkodása a mezőgazdaságban a szövetkezeti földtulajdon formán nyugszik, ami fokozatosan alakul ki. Azok földje, akik nem lép-

tek be a mezőgazdasági szövetkezetekbe és a népgazdaság más területein kerestek foglalkozást, a szövetkezet tulajdonába került. A szocialista állam is szövetkezeti tulajdonba adta azokat az össznépi-állami földeket, amelyeket a szövetkezetek müveltek meg. A mezőgazdasági szövetkezeti tagok viszont önkéntes alapon irathatják át földjüket a szövetkezetekre, méltányos térités ellenében, ami azonos értékü a földjáradék 5-6 évi összegével. Ennek következtében fokozatosan megszünik a földjáradék is. A szövetkezeti földtulajdon bővülése folyamatos, öt év alatt közel kétszeresére nőtt.

Társadalmi rendszerünk a fogyasztási javak tekintetében elismeri a személyi tulajdont. A nemzeti vagyon 17%-a személyi tulajdonban, 83%-a pedig össznépi állami, illetve szövetkezeti /csoport/-tulajdonban van. A lakosság személyi tulajdona lehet jogszabályban korlátozott mértékben lakás, nyaraló, telek, föld. Az ezekre vonatkozó jogszabályokat az utóbbi öt évben korszerüsitették. Az egyéb személyes javakat jogszabály nem korlátozza.

A szocialista termelési viszonyok fejlesztésében most az a fő feladat, hogy a szocialista tulajdonformák adta lehetőségekkel élve jobban használjuk fel a termelőerőket, eredményesebben müködtessük az egész gazdaságot. Ezért keressük a lehetőségeit, módozatait annak, hogy a szocialista tervgazdálkodást, a központi irányitást jobban összekapcsoljuk a vállalatok, a termelő közösségek kezdeményezésével, s aktivan felhasználjuk az áru és pénz kategóriáit a termelés összetételének, valamint a vásárlóerő és az árualapok összhangjának javitására.[7]

A szocialista tervgazdálkodás fejlesztése

A népgazdaság tervszerü fejlesztésének eredményeként az 196o-as évek közepéig hazánkban a termelés és a fogyasztás szinvonala és szerkezete lényegesen átalakult. Sokirányuan kifejlesztett, bonyolult és mélyülő nemzetközi munkamegosztást igénylő népgazdaság jött létre. A gazdasági növekedés korábbi forrásai kimerültek: a termelés már nem épithetett a munkaerőlétszám számottevő növelésére és a beruházások arányának emelésére. Ilyen körülmények között növekednek a termelés hatékonyságával, a gyors müszaki fejlődéssel, az igényekhez való rugalmas alkalmazkodással szembeni követelmények, nő a

7 Bővebben lásd az MSZMP KB Irányelvei a párt XI. kongresszusára. Népszabadság melléklete. 1974. december 8. 5-6. oldal.

belső piac igényessége és a külső piacok értékitéletének szerepe.

A szocializmus alapjai lerakása után a tulsulyba került és megszilárdult, de gazdaságilag az áruviszonyok miatt elkülönült össznépi-állami tulajdon szükségessé tették a gazdálkodó egységek önállóságának, felelősségének, kezdeményező készségének fokozását, a szocialista állammal és egymással való kapcsolataik fejlesztését. A szövetkezeti tulajdon keretein belül is erősiteni kellett szocialista tartalmukat, jellegüket és önkormányzati rendszerüket.

Az MSZMP Központi Bizottsága 1966. közepén a gazdaságirányitási rendszer mélyreható továbbfejlesztését határozta el. Az uj módszerek kialakitásánál figyelembe vette a szocialista országok tapasztalatait és tanulmányozta elgondolásaikat. Gazdaságirányitásunk megreformált rendszerének bevezetését 1968-ban kezdtük el.

Az uj gazdaságirányitás hatásai fokozatosan bontakoznak ki, az irányitási rendszer elveinek érvényre juttatása még nem fejeződött be. Ez folyamat, amely folyamatos elemzést, a tapasztalatok kritikus vizsgálatát, a rendszer egyes elemeinek állandó tökéletesitését, kiigazitását kivánja. A Központi Bizottság 1972. november 14-15-i ülésének határozata, majd a XI. kongresszusa azt is megállapitotta, hogy - részben objektiv okok, részben a gyakorlati irányitás és végrehajtás fogyatékosságai miatt - több területen még nem sikerült megfelelő eredményt elérni. Felszinre kerültek és ujonnan is keletkeztek olyan nehézségek, amelyeket még nem tudtunk megoldani. A fejlődés folyamatában a körülmények és a feltételek változnak, az irányitással szemben támasztott követelmények növekednek. Ezért a gazdaságirányitás fejlesztése, elemzése, a tapasztalatok hasznositása továbbra is fontos feladat.

Gazdaságunk tervszerü fejlődésének további erősitése érdekében javitani kell a népgazdasági tervek megalapozottságát, fejleszteni kell a tervező szervek közötti együttmüködést /Országos Tervhivatal, Minisztériumok, tanácsok és vállalatok/ és munkamegosztást, fokozni kell a tervek végrehajtásának ellenőrzését. Mindezek megvalósulását nagymértékben segiti a népgazdasági tervezésről alkotott 1972. évi VII. törvény.

Az elosztási viszonyok fejlesztése

Szocialista társadalmunkban a párt és a kormány nagy figyelmet fordit a lakosság életszinvonalának, a dolgozók jólétének állandó emelésére, az életkörülmények javitására. Országunk fejlődésének ebben a szakaszában az életszinvonal a lakosság minden rétegénél növekedett.

A szocialista épités jelenlegi szakaszában a jövedelmek növelésében döntő szerephez a reálbérek emelkedése jut. A bérpolitikában a munka szerinti elosztás elvének következetesebb megvalósitására törekszünk, ami a keresetek teljesitmények szerinti differenciálását igényli és jelenti. Ugyanakkor esetenként előfordul hazánkban is a végzett munkával arányban nem álló, kiugróan magas jövedelem. A párt és a kormány határozott intézkedéseket hozott ezek visszaszoritására.

A reálbérek emelkedése mellett igen fontos célunk az, hogy a családok egy főre eső jövedelemkülönbségeit mérsékeljük. Ezt szociálpolitikai juttatások kereteiben, főként olyan eszközökkel akarjuk elérni, hogy növeljük a gyermekes családok állami támogatásának mértékét és javitjuk e támogatás módjainak rendszerét. Fokozottan érvényre kell juttatni azt az elvet, hogy - amennyire lehetőségeink engedik - növeljük a társadalom részvételét a gyermekek felnevelésének anyagi terheiből.

Fontos követelmény az elosztásban, hogy az életszinvonal emelése legyen megalapozott, álljon összhangban az ország gazdasági fejlődésével, a nemzeti jövedelem növekedésével.

Szocialista államunk a jövedelmek egy részét, mintegy 12%-át közvetett uton osztja el a társadalom tagjai között. A közvetett elosztás keretében alapvetően a szükségletek szerint biztosit ellátást annak érdekében, hogy lehetőleg mindenki részesüljön oktatásban, egészségügyi ellátásban, a müvelődés és a kultura eredményeiben, kommunális és lakásszolgáltatásban.[8]

Feladataink a felépitmény fejlesztésével kapcsolatban

Az alaphoz hasonlóan társadalmunk felépitménye is szocialista jellegü, mert a munkásosztály ideológiája az

8 Az életszinvonal és a szociálpolitikai helyzet elemzését lásd ugyanott 1o-11. old. és a XI. kongresszus jegyzőkönyvében.

uralkodó eszme, s ugyancsak a munkásosztály intézményei, szervezetei az uralkodók. Felépitményünk azonban ellentmondásos. Megvannak még a volt burzsoá felépitmény maradványai: a burzsoá ideológia, erkölcs, vallás, egyház stb. Éppen ezért most a fő feladat az ideológiai felépitmény szocialista jellegének erősitése, a párt vezető szerepének növelése, szocialista államunk tevékenységének magasabb szinvonalra való emelése.

A társadalom egyetértése a szocialista épités céljaival a X. kongresszus óta tovább erősödött. Az ideológia területén fokozódott a marxizmus-leninizmus eszméinek befolyása. A szocialista közgondolkodás fejlődése egyre inkább háttérbe szoritja a társadalmi ügyek iránti közömbösséget, mind határozottabban és tömegesebben nyilvánul meg a szocializmus elveitől idegen politikai, ideológiai és magatartásbeli-erkölcsi jelenségek elitélése, s az ezek elleni tevékeny fellépés.

A társadalmunkban élő emberek világnézete és magatartása azonban korántsem egységesen szocialista jellegü. A szocialista tudat fejlődésével egyidőben és azzal ellentétesen időnként felszinre kerülnek a marxizmus-leninizmussal szembenálló nézetek. Ujra és ujra tapasztalhatók a szocializmustól idegen megnyilvánulások, az individualizmus és az önzés különböző formái. Időnként felerősödik a polgári és kispolgári ideológia hatása is, nacionalista, jobboldali, illetve "baloldali" ultraradikális elképzelések jelentkeznek.

Ezek a negativ tendenciák jelentős részben abból fakadnak, hogy társadalmunk átmeneti jellegü. A felszabadulás óta nagy jelentőségü társadalmi változások történtek, melyek hatására átformálódott a tömegek szemlélete és gondolkodása. Az iparositás, a mezőgazdaság kollektivizálása és a szövetkezeti szocialista paraszti osztály kialakulása, a szocialista kultura és életmód megszületése, a gazdaságirányitási reform életbe léptetése stb. ugyanakkor olyan bonyolult társadalmi folyamatok, amelyek maguk is a továbbfejlődés állapotában vannak, s ezért érthető, hogy egy csapásra nem hozzák létre a "tiszta" szocialista tudatot.

A gazdasági fejlődés alárendelt kisérőjelenségeként - éppen a helyes gazdaságpolitika nem következetes megvalósitása miatt - tapasztalhatók azonban olyan negativ jelenségek is, mint az individualizmus és egoizmus /önzés/, a teljesitmény nélküli magas jövedelemre törekvés, a spekuláció, a közéleti közömbösség.

Számolni kell azzal az ellentmondással is, hogy a szocializmus épitése során állandóan uj és uj problémák vetődnek fel, amelyek - ha csak korlátozottan is - alkalmat adhatnak a különböző polgári és kispolgári nézetek felelevenedéséhez vagy behatolásához.

A nemzetközi munkásmozgalom megosztottsága, az álbaloldali maoista eszmék, s ezeknek szovjetellenes, a szocialista országok, a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom egységét bomlasztó megnyilvánulásai is előidézhetnek különböző ideológiai torzulásokat.

A marxizmustól, a szocialista szemlélettől idegen nézetek továbbélését táplálja még a megszokás és a hagyomány is. A nacionalizmus, az önzés, a vallásos hit a kizsákmányoló társadalom létezése idején mély gyökeret eresztett az emberek tudatában, érzelmeiben, szokásaiban.

Számolnunk kell a kapitalista környezettel is, amelynek eszméi behatolhatnak és felerősithetik a polgári-kispolgári gondolkodás és magatartás meglevő formáit; nehezitik a szocialista tudat fejlődését.

Vannak viszont olyan nem szocialista vagy nem következetesen szocialista nézetek, amelyeknek képviselői a legfontosabb politikai kérdésekben a szocializmus mellett állnak, de akiknek a tudatában még sok kérdésben kispolgári elképzelések élnek. Ezekre a nézetekre, a nem marxista világnézetü müvészeti alkotásokra /amelyek nem szocializmusellenesek/ nem terjeszthető ki ez a tilalom. Éppen e nézetekkel szemben van nagy szerepe az eszmei meggyőzésnek, az elvi kritikának és vitának.

Az eszmei harc azonban csak a nézetek ellen és nem a nézeteket valló emberek ellen folyik, hanem éppen az emberek megnyeréséért. A politikai kérdésekben való egyetértés biztosithatja, hogy mind több ember világnézete válik marxistává-leninistává. A marxizmus-leninizmus hegemóniájának megerősitése tehát azt a célt szolgálja, hogy társadalmunk egésze mind tudatosabban vállalja a szocializmus épitését.

Államéletünk a szocialista demokrácia fejlesztése

Az államélet fejlesztésének fő iránya a demokratikus centralizmus erősitése és alkalmazása a megváltozott körülményekre. A gazdasági, politikai, ideológiai, kulturális feladatok teljesitése államszervezetünktől a központi irá-

nyitás erősitését és a helyi szervek önállóságának és tevékenységének fokozását kivánja. A központi és a helyi feladatok jobb elhatárolása lehetővé teszi államszervezetünk demokratizmusának erősitését, tömegkapcsolatainak fejlesztését.

Hazánkban az államélet és a szocialista demokrácia fejlesztése tervszerü, tudományosan megalapozott folyamat. Azok a politikai döntések, amelyek az állami szervek továbbfejlesztését meghatározták, alapelvként fogadták el, hogy a központi hatalom erősitése mellett, a kormányzati szervek munkájának hatékonyságát fokozva, növekedjen a helyi szervek önállósága, a tanácsok önkormányzati tevékenysége, és mind aktivabb legyen a lakosság részvétele a tanácsok munkájában.

Az államélet és szocialista demokrácia fejlesztésének legfontosabb elvei közé tartozik az is, hogy meg kell őrizni azokat a bevált, lényegi elemeket, amelyek a szocialista államrend elválaszthatatlan részeivé váltak. Egyszersmind szükségessé vált az, hogy változtassunk néhány korábbi megoldáson, amelyet tulhaladott az élet.

Az államélet területén ez realizálódik választási rendszerünk fejlesztésében is. A jelölési és választási rendszer továbbfejlesztése növeli a választópolgárok aktiv véleménynyilvánitásának lehetőségét és szükségességét. Az államélet fejlődésének fontos területe a tanácsi rendszer. Az országgyülés által elfogadott törvény alapján tanácsaink a szocialista állam helyi szervei, a demokratikus centralizmus alapján müködő népképviseleti, önkormányzati és államigazgatási szervek. Tanácsainknak ez az uj meghatározása megfelel a gyakorlat során kialakult tapasztalatainknak és biztositja önállóságuk, hatáskörük és felelősségük növelését is. A tanácsi szervekben létrejött egyéb változások: a szakigazgatási szervek kettős alárendeltségének megszünése, a nagyközségek létrehozása, a járási tanácsok megszünése, a különböző szintü tanácsok alá- és fölérendeltségi viszonyában létrejött egyéb változások államunk és társadalmunk továbbfejlesztését, a szocialista demokrácia kibontakozását szolgálják.

Államéletünk fontos területe az országgyülés tevékenységének fejlődése. Az elmult években növekedett az országgyülés törvényalkotó munkája, fejlődött ellenőrző-beszámoltató szerepe az országgyülésnek felelős központi állami szervek felett.

A szocialista demokrácia erősitését továbbra is társadalmi fejlődésünk egyik központi feladatának tekintjük. Ennek fontos eleme, hogy az állampolgárok az üzemi, a tanácsi szervek utján, a tömegszervezetek és tömegmozgalmak keretében mind nagyobb számban vegyenek részt a közügyek intézésében és eldöntésében.

Alap és felépitmény a kommunizmusba való átmenet idején és a kommunizmusban

A szocialista társadalom teljes felépitésével megkezdődik annak átnövése fejlettebb szakaszába, a kommunizmusba.

A kommunizmus épitése idején a felépitmény is fokozatosan kezdi elveszteni osztályjellegét, lényeges változások történnek az alap és felépitmény területén. A szocialista tulajdon két formája közötti különbségek fokozatosan elmosódnak, majd a kommunizmus felépitésével egységes, a magasan fejlett termelőerők köztulajdonát kifejező kommunista termelési viszonyok alakulnak ki. A tulajdonviszonyokban bekövetkező változások nyomán teljesen elmosódnak a szocialista társadalom osztályai közötti különbségek is, létrejön az osztály nélküli kommunista társadalom.

A termelési és osztályviszonyokban bekövetkező változások tükröződéseként az egyetemes népi szocialista állam fokozatosan átadja helyét a kommunista társadalmi önigazgatásnak. Ezzel elhal a politikai felépitmény, nem lesz szükség olyan intézményekre és szervezetekre, olyan eszmékre és nézetekre, amelyek osztályviszonyokra épültek. Ezzel együtt teljesen megszünik a felépitmény osztályjellege is. Elhal a vallás is.

A politikai felépitmény megszünése egyben azt is jelenti, hogy az ideológiai felépitmény, amely eddig a politika és a jog közbeiktatódása folytán távolabb állt az alaptól, most közelebb kerül ahhoz, a társadalom gazdasági szerkezetében végbemenő változások közvetlénül, nem áttételesen tükröződnek az ideológiai felépitményben.

Ezek a változások azonban egyáltalán nem eredményezik a felépitmény elszegényedését. Ellenkezőleg, a felépitmény megmaradó elemei, az erkölcs, a müvészet, a filozófia, a tudomány, akkor kifejlődik majd igazán, valóban sokoldaluan tükrözi az alapot és annak változásait.

Feljegyzések:

V. fejezet

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ALAKULAT ÉS A TÁRSADALMI HALADÁS MARXISTA ÉRTÉKELÉSE

Az előző fejezetekből már kiderült, hogy a történelmi materializmus az emberi társadalmat, annak különböző jelenségeit és folyamatait nem "általában", hanem a maga társadalmi-történeti konkrétságában vizsgálja, ugy mint az emberek kölcsönös, de mindig a "készen talált, adott és örökölt körülmények" által determinált tevékenységének a termékét.

A társadalom történeti konkrétságában való, egyedül tudományos vizsgálatát Marx egyik legnagyobb felfedezése, a társadalmi-gazdasági alakulatok létének a feltárása és a társadalmi-gazdasági alakulat fogalmának a kidolgozása tette lehetővé, ami szervesen összefüggött Marx másik nagy felfedezésével, a termelési viszonyok szerepének a felismerésével.

1./ A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ALAKULAT FOGALMA ÉS JELENTŐSÉGE A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUSBAN

A marxi felfogás tehát a társadalmi-gazdasági alakulatot egy sajátos, a társadalmi-történelmi fejlődés meghatározott fokán álló szociális organizmusnak tekinti. Olyan organizmusnak, amely magába foglalja a termelőerők fejlettsége által meghatározott termelési viszonyokat, s az ezekre ráépülő egész felépitmény rendszert. Vagyis lényegében az összes társadalmi viszonyokat és kapcsolatokat, amelyek közül mindig a termelési viszonyok alkotják az adott társadalmi-gazdasági alakulat lényegét.

A társadalmi-gazdasági alakulat marxi fogalmának jelentősége

Marx, mint Lenin irta, ugy dolgozta ki a társadalmi-gazdasági alakulat fogalmát, "hogy a társadalmi élet különféle területei közül kiemelte a gazdaságit, a társadalmi viszonyok összességéből kiemelte a termelési viszonyokat, mint alapvetőket, elsődlegeseket, valamennyi többi viszonyt meghatározókat..." A termelési viszonyoknak ez a kiemelése "nyomban lehetővé tette, hogy észrevegyék az ismétlődéseket és a szabályszerüségeket, és általánositsák a különböző országok viszonyait egy alapfogalomban, a társadalmi alakulat alapfogalmában."[1]

1 Lenin Összes Müvei I. köt. 124. illetve 126. oldal.

A marxizmus klasszikusai a társadalmi-gazdasági alakulatról szóló tanitásukat mindenekelőtt egy adott társadalom, a tőkés társadalom körültekintő és sokrétü elemzésén keresztül dolgozták ki. A tőkés társadalom konkrét elemzése egyben alapul szolgált a társadalmi gazdasági alakulatok megkülönböztető jegyeinek elméleti általánositásához is.

A társadalmi-gazdasági alakulat fogalma azokat a konkrét társadalmakat jelöli, amelyek hasonló anyagi-müszaki /termelőerők/, gazdasági-szociális /termelési viszonyok/, valamint politikai-ideológiai /felépitmény/ viszonyokkal rendelkeznek. Azt emeli ki, ami ezekben a konkrét társadalmakban közös, megegyező. A közös jegyekkel biró társadalmak egy társadalmi-gazdasági alakulatot képeznek.

A fentiekből következik, hogy mindenekelőtt ez a fogalom tette lehetővé, hogy az emberi történelmet is - a természethez hasonlóan - tudományos egzaktsággal vizsgálhassuk, hogy feltárjuk a társadalom fejlődésének anyagi alapját, a társadalom mozgásában érvényesülő szükségszerü, lényegi, általános, tartós és ismétlődő viszonyokat és összefüggéseket, felismerjük a gazdasági fejlettség adott fokából fakadó szükségszerüségeket. Hogy Marx szavaival élve, a társadalom fejlődését természettörténeti folyamatnak fogjuk fel, azaz olyan folyamatnak, amelyben objektiv, az emberek tudatától és akaratától független törvények hatnak, s amelynek meghatározott iránya van.

A különböző népek és országok fejlődésében megnyilvánuló közös, lényeges, ismétlődő stb. vonásoknak a felismerése egyben lehetővé tette az eltérő, vagy azonos fejlettségi fokokon álló társadalmak egybevetését, - a lényeges jegyek alapján való megkülönböztetésüket vagy azonositásukat - az eltérések és különbségek mögött a közös lényeg feltárását. Másképpen szólva a társadalmi-gazdasági alakulat fogalma tette lehetővé, hogy Marx és Engels feltárják a társadalmi-gazdasági alakulatoknak azokat a különböző és egymásra következő történelmi tipusait, amelyeken az emberi társadalom a maga fejlődése során szükségszerüen végighalad.

Végül, az előzőekből következően és azokhoz szorosan kapcsolódóan a társadalmi-gazdasági alakulat fogalma tette lehetővé az emberi történelem tudományos periodizációját, azt, hogy a gazdasági szociális, politikai, de a szellemi élet fejlődését is az egymást követő társadalmi formációkkal összekapcsolva, az egyes formációk lényegi jegyeiből kiindulva, tehát tudományosan értelmezzük.

A társadalmi-gazdasági alakulatok történelmi típusai

Az emberiség történetében a társadalmi-gazdasági alakulatok öt fő, egymásra következő tipusa ismeretes: az ősközösségi, a rabszolgatartó, a feudális, a kapitalista és a szocialista-kommunista társadalom. Mindegyik alakulat törvényszerüen jön létre az előzőből és mindegyik jogosult a maga idejében. De az egyik alakulat ha elavult, a termelőerők fejlődése tulhaladta és uj megjelenési formát követel, akkor elkerülhetetlenül, előbb vagy utóbb, át kell adnia a helyét a másiknak, a magasabbrendü társadalomnak mindaddig, amig a kommunista társadalomban az emberiség meg nem találja fejlődésének végleges társadalmi-gazdasági kereteit.

Anyagi kritériumok alapján lemérhető, hogy az egymásután következő formációk mindegyike fejlettebb, magasabb rendü, mint a megelőző. Mindegyikben fejlettebbek a termelőerők, magasabbra emelkedik a munkatermelékenység, a munka megosztásának és társadalmasitásának a szinvonala. Vagyis fejlettebbek a termelési viszonyok, és a szellemi kultura fejlődése is előrehalad.

Az előbb emlitett öt társadalmi-gazdasági alakulat egymásra következése természetesen az emberi történelem általános menetét jelzi. Azt, hogy az emberiség története a termelési eszközök közös birtoklásán alapuló ősközösségi társadalommal kezdődött, hogy ezt a termelőerők fejlődése folytán szükségszerüen a magántulajdonra épülő társadalmak váltották fel. Ez a váltás az emberiség jelentős részénél a rabszolgasággal kezdődött, amelyet a feudalizmus, majd a kapitalizmus követett. A termelőerőknek korábban soha nem látott fejlettsége, a munka társadalmasitásának nagyfoku kibontakozása folytán azután a kapitalizmus fejlődése szükségszerüen napirendre tüzte a termelési eszközök társadalmi tulajdonára épülő szocialista-kommunista formáció létrehozását.

Ebből az általános menetből azonban egyáltalán nem következik, hogy minden népnek és országnak végig kell járnia minden fejlettségi fokot, s az sem, hogy az egyes fokokat ugyanolyan módon és formákban kell végigcsinálniok.

A konkrét társadalmi-történelmi folyamat mindig gazdagabb, mint az ezt tükröző elméleti általánositások. Az egyes korok, s méginkább az egyes népek és országok fejlődését egész sor olyan társadalmi és természeti feltétel /pl. domborzati, éghajlati stb. viszonyok/ befolyásolja, amelyek helyi jellegüek, eltérnek más népek és országok fejlődési feltételeitől, gyorsabbá tehetik a fejlődést, vagy éppen jelentősen lelassitják, röviden szól-

va, amelyek egyedi arculatot adnak egyes országok és népek, esetleg egész földrészek fejlődésének is. A konkrét történelmi folyamat belső dialektikája tehát mindig létrehozhat valami sajátosat, a megszokottól, a társadalmi fejlődés fő utvonalától eltérőt.

Ezek az eltérések, különbségek kifejeződhetnek egyrészt abban, hogy nem minden nép járta, ill. járja végig az előbb emlitett nagy fejlődési fokokat, hogy átugornak egyes fejlődési szakaszokat. Ismeretes pl., hogy a szláv népek, de a magyarság is kihagyták a rabszolgaság periódusát, s az ősközösség felbomlását a feudális társadalom kialakulása követte. Ez természetesen azért vált lehetővé, mert abban a történelmi időszakban, amikor az emlitett népek az osztálytársadalom küszöbéhez érkeztek, máshol már a rabszolgaság tulélte magát, s kialakult vagy legalábbis kialakulóban volt a feudalizmus. Ugyanigy napjainkban egész sor, korábban gyarmati sorba taszitott és a fejlődésben elmaradott nép számára reális lehetőség a kapitalista fejlődési fok elkerülése, a "nem kapitalista uton" való fejlődés, amit mindenekelőtt az tesz lehetővé, hogy Földünkön már létezik a kapitalizmusnál magasabbrendü társadalom, a szocialista világrendszer, amely sokoldalu és hatékony segitségben részesiti a nem kapitalista fejlődési utat választó népeket.

Az eltérések kifejeződhetnek másrészt abban, hogy adott társadalmi-történelmi körülmények között különböző társadalmi-gazdasági alakulatok lényeges jegyei találhatók meg egyidejüleg az adott társadalomban, mintegy összeötvöződve sajátos átmenetet, sőt átmeneti formációt alkotva. Bizonyos határok között ilyen átmeneti képződménynek tekinthető pl. a feudálkapitalizmus, /olyan országokban, ahol a polgári átalakulás nem ment következetesen végig, ahol a feudalizmus jelentős maradványai maradtak meg és épültek be az uralkodóvá vált tőkés viszonyokba. Mint ismeretes ilyen ország volt a felszabadulás előtt Magyarország is/, s ilyen átmeneti formációt jelent az un. "ázsiai termelési mód" is. Ez utóbbi elsősorban Ázsiában - bár nem kizárólagosan - alakult ki az ősközösségi társadalom felbomlása után. Marx és Engels e sajátos formáció lényegét abban összegezték, hogy a közösségi földtulajdon talaján olyan despotikus állam alakult ki, amely nemcsak felhasználja a közösségi forma hagyományait a kizsákmányolás megteremtésére, hanem a kizsákmányolás fokozásának módjait is erre alapozza. Ezekben az államokban tehát nem jött létre a föld magántulajdona, de maga az állam mint a kizsákmányo-

lás és elnyomás eszköze igen. Az "Ázsiai termelési mód" tehát kizsákmányoláson nyugvó társadalom, amelynek sajátosságát az adja, hogy mind a kizsákmányolás, mind az osztálytagozódás a törzsi közösségi tulajdon talaján alakul ki.

A társadalmi-gazdasági alakulatról és ezek történelmi típusairól szóló marxista tanitást tehát nem szabad valamiféle merev sablonként, minden nép és ország fejlődésére kötelező sémaként kezelni. Szerepe, mint láttuk abban van, hogy a társadalmat, annak fejlődését ne általában, hanem mindig a maga konkrét történeti folyamatában vizsgáljuk, hogy segitségével feltárjuk egyrészt a minden alakulatban ismétlődő közös, lényegi elemeket, másrészt az egyes formációk specifikus, csak rájuk jellemző minőségi jegyeit.

A társadalmi-gazdasági alakulatról szóló marxista tanitásnak fontos elméleti és metodológiai jelentősége van napjaink ideológiai harcaiban is. Ismeretes, hogy a különböző polgári elméletek, de a jobb és "baloldali" opportunista eszmeáramlatok egyik törekvése is, a szocializmus és kapitalizmus közötti gyökeres minőségi különbségek, a szocializmus magasabbrendüségének tagadása, illetve e különbségeknek a politikai élet területére való leszükitése. Ezekkel és a hozzájuk hasonló nézetekkel szemben azt kell bizonyitanunk, hogy a társadalom egy egységes szociális organizmus, egyetlen területe sem ragadható ki önkényesen az egészből, s hogy döntő, az egész társadalmi strukturát meghatározó szerepe a termelési viszonyoknak van. Hogy tehát a szocializmust mint társadalmi rendet, mint uj kizsákmányolás mentes társadalmi-gazdasági alakulatot kell egybevetni a kapitalizmussal.

2./ A TÁRSADALMI HALADÁS LÉNYEGE, KRITÉRIUMAI ÉS JELLEMZŐ VONÁSAI

A mai polgári szociológia egészére a társadalmi haladással, különösen annak tudományos, marxista-leninista elméletével való szembeszállás a jellemző. Egyes irányzatoknál ez teljesen nyilt formában jelentkezik. Képviselőik még a haladás gondolatát is tudománytalannak, s ezért elfogadhatatlannak tartják, más irányzatokra a haladás meghamisitása, eltorzitása, az imperialista burzsoázia osztályérdekeihez való hozzáidomitása a jellemző.

A polgári szociológia és a társadalmi haladás

A társadalmi haladást nyiltan elvető elméletek közül az egyik legjellemzőbb és eléggé elterjedt irányzat a történelmi körforgás koncepciója. Ennek legnevesebb mai képviselője A. Toynbee angol történész és szociológus. Toynbee elméletének alapgondolatai a következők: nem létezik egységes történelmi folyamat, az emberi történelem az egymástól időben és térben elkülönült "zárt civilizációk" története. Az egyes "civilizációkat" a sajátos, csak rá jellemző kulturájuk, ezen belül a vallás, az erkölcs, a müvészet, továbbá az életmód és az életfelfogás különbözteti meg. Minden egyes ilyen "civilizáció" - amelynek létezési ideje kb. 6 ezer év - végigmegy a születés, a növekedés, a fordulat, a felbomlás és a pusztulás fázisain, majd nyomtalanul eltünik.[2]

Toynbee elmélete reakciós, idealista tartalma mellett metafizikus jellegü is. A "zárt civilizációk" koncepciója nemcsak a közöst, az általánost, az ismétlődőt tagadja az egyes korok és népek életében, fejlődésében, hanem a történelmi folytonosságot, a történelmi folyamat egységét is, s ezzel a társadalmi-gazdasági alakulatokról, a társadalmi fejlődés felfelé ivelő jellegéről szóló marxista tanitást is.

A társadalmi haladást meghamisitó, azt közvetve tagadó elméletek közül a legelterjedtebbek és legbefolyásosabbak napjainkban az un. "ipari társadalom elméletek" és az ezekre épülő "konvergencia elméletek." Ezek az elméletek, bár támaszkodnak a polgári szociológia egyes korábbi következtetéseire, a második világháboru után s méginkább az 5o-es évek végén alakultak ki és terjedtek el viszonylag rövid idő alatt az egész kapitalista világban.

A társadalmi haladással kapcsolatos polgári felfogások közül az ipari társadalom elmélete őrzi meg leginkább a tudományosság látszatát, sőt olyan illuziót is kelt, mintha átvenné és hasznositaná a marxizmus egyes lényeges elméleti megállapitásait. Ez az elmélet ugyanis nem tagadja nyiltan a társa-

2 Toynbee szerint napjainkig az általa tételezett több mint 2o "civilizációból" csak öt maradt fenn: a távolkeleti Kinában; az indus Indiában; a pravoszláv Oroszországban; az iszlám /mohamedán/ a Közel-Keleten, s végül a nyugati Nyugat-Európában és Észak-Amerikában. A felsoroltak közül korunkban csak az utolsót jellemzi még a növekedés, az első négy már a felbomlás stádiumában van.

dalmi haladás gondolatát, s nem is valamilyen társadalmon kívüli tényezőből - pl. biológiai tényezők, kifürkészhetetlen sors, valamilyen szellemiség stb. - magyarázza azt, hanem a haladást a tudomány és a technika valóságos fejlődési folyamataira vezeti vissza. A társadalmi fejlettség mutatóját, kritériumát a tudomány és a technika fejlettségi szintjében jelöli meg.

Az ipari társadalom elméletének egyik kidolgozója és legnevesebb képviselője W.W.Rostow, amerikai közgazdász. Fő művében - "A gazdasági növekedés szakaszai /Egy nem kommunista kiáltvány/" - a társadalom eddigi történetét öt egymást követő fázisra osztja fel, amelyek a gazdasági növekedés szakaszait testesitik meg, s amelyekbe, szerinte, valamennyi eddig létezett és létező társadalom besorolható. Ezek a fázisok a következők: hagyományos társadalom, a kibontakozás előfeltételeleinek érlelődése,a kibontakozás szakasza, az érettség időszaka, s végül a nagyfoku tömegfogyasztás kora.[3] Rostow könyvében világosan megfogalmazza, hogy a társadalmi fejlődés egyes nagy szakaszait nem a termelési módok alapján, hanem egyedül és kizárólag az alkalmazott tudomány és technika alapján hasonlitja, ill. osztja fel. Ez teszi lehetővé számára, hogy a "hagyományos társadalom" cimszó alatt az összes kapitalizmus előtti formációkat, sőt a fejlődő országok tulnyomó többségét is, - mint a Newton előtti technikán alapulókat - egy fejlődési szakaszba összefoglalva, a kapitalizmus eddigi fejlődését pedig négy önálló szakaszra bontva, elméletét szembeállitsa az egymást törvényszerüen követő társadalmi-gazdasági alakulatokról szóló tudományos, marxista elmélettel.

A rostowi elméletben tehát eltünnek a különböző termelési módok, az eltérő tipusu tulajdonviszonyok stb. csak a mindenható technika marad meg. A rostowi "modern társadalomban", a "magasfoku tömegfogyasztás korában" nincsenek egymással szembenálló osztályok, kizsákmányolók és kizsákmányoltak csak a tudományok alkalmazásával és a technika müszaki-pénzügyi-szervezeti problémáival foglalkozó, különböző területeken dolgozó, de azonos érdekü emberek vannak.

A technika és a tudomány szerepének a tulhangsulyozása ebben a koncepcióban azt a célt szolgálja, hogy a mai kapitaliz-

3 Az egyes szakaszok részletes jellemzését adja Ripp Géza: A gazdasági növekedés szakaszai és az ipari társadalom elmélete /Kossuth 1967./, illetve H.Meissner: Konvergencia elmélet és valóság /Kossuth, 1971./ c. könyve.

must - ezen belül a gazdaságilag fejlett nyugati tőkés országokat - nyilvánithassa korunk legfejlettebb, s egyben a jövő társadalmának, s az USA-t az összes többi ország példaképének.

Rostow elmélete nyiltan antikommunista, a szocializmus és a marxista ideológia ellen irányul. Szerinte a szocializmus letérés a történelmi fejlődés normális utjáról, tévut a történelemben, amelyről a tudományos-technikai fejlettség adott fokán, az un. "érettség időszakában" a szocialista országok népeinek vissza kell térniök a helyes - vagyis a kapitalista - utra. "A kommunizmus - irta - a magas szintü tömegfogyasztás korában... elsorvad."[4] Ez az elmélet tulajdonképpen gazdasági megalapozásául szolgál a 6o-as években rohamosan kibontakozó és terjedő, a szocializmus és a kapitalizmus közeledését, majd egybeolvadását hirdető "konvergencia" elméleteknek.

Az ipari társadalomról szóló elméletek egy másik - ugyancsak elterjedt - változatát a francia R.Aron fejtette ki. "Előadások az ipari társadalomról" c. müvében Aron lényegében Rostowéhoz hasonló, formájában azonban annál rugalmasabb elméletet hirdet. Amig Rostownál a szocializmus csak kisiklás az emberi társadalom fejlődésének történetében, addig Aron szerint az egyik lehetséges alternativa, a technika fejlődési szakaszainak egyik lehetséges formája, bár olyan forma, amely csak a viszonylag fejletlen technikával rendelkező országok esetében fordulhat elő. Aron lehetségesnek tartja, hogy a kapitalizmus és a szocializmus egy ideig egymás mellett létezzen, de az a meggyőződése, hogy amilyen mértékben a Szovjetunió és a szocialista világrendszer egésze előrelép a tudományos és technikai fejlődés utján, közeledik a "nagyfoku tömegfogyasztás korához", ugy közeledik egyre inkább a kapitalizmushoz és válik a két rendszer mindinkább hasonlóvá egymáshoz, ugy fejlődik ki a jelenlegi két rendszerből "a harmonikusan fejlett világkapitalizmus". Az aroni elmélet tehát a "konvergencia" elmélet egyik megjelenési formája is.

A különböző "ipari társadalom" és "konvergencia" elméletek egyik közös és lényegi vonása, hogy a szocializmus és a kapitalizmus közötti különbséget a politikai rendszerek közötti különbségre szükitik, tagadják a gazdasági szerkezet, a termelési viszonyok meghatározó szerepét. A két rendszer "közeledésének" - pontosabban a szocializmus kapitalizmus fe-

4 Idézi Ripp Géza emlitett könyvében /15. oldal/

lé való közeledésének - szerintük a tulzottan centralizált diktatorikus politikai rendszer, a tervgazdálkodást és a gazdasági irányitást megvalósitó szocialista állam a legfőbb akadálya. Ezt a hatalmi strukturát kell tehát "demokratizálni", "pluralizálni", "nyilt" és "szabad", azaz a nyugati országokéhoz hasonló rendszerrel felváltani.

Az itt tárgyalt elméleteknek antikommunista és szocializmus ellenességük mellett egyik nyilvánvaló célja az is, hogy a gyarmati és félgyarmati sorból nemrég felszabadult országok fejlődését - amelyeknek tulnyomó többsége most van abban a történelmi periódusban, amit Rostow a hagyományos társadalomból a modern társadalomba való átmenetnek tart - elterelje a nem kapitalista és az ebből majd kifejlődő szocialista átalakulás utjáról, hogy számukra a legjobb és legeredményesebb perspektivaként a kapitalista fejlődés utját ajánlja.[5] A szocialista ut perspektivájának elvetésével az un. fejlődő országokban természetesen együtt kell járnia a szocialista országoktól való elszigetelődésüknek.

Az "ipari társadalom" különféle elméleteinek, s méginkább a "konvergencia" elméleteknek, mint a "hidegháboru" utáni periódus termékeinek - alapvető társadalmi-politikai céljaik mellett és azokkal együtt - az is egyik jellemzője, hogy a korábbi elméletekhez képest jobban számolnak korunk valóságos viszonyaival és feltételeivel. Elfogadják a két társadalmi rendszer békés egymás mellett élésének elvét, támogatják a két rendszer gazdasági kapcsolatainak erősitését, a gazdasági versenyt stb. Éppen ez a történelmi realitásokat jobban figyelembe vevő alapállásuk az, ami megtévesztőleg hat és befolyásuk alá vonja a szocialista országok értelmiségi köreinek, különösen a müszaki értelmiségnek egy részét is.

A vázolt polgári elméletek közös jellemzője, hogy egyrészt elmossák a szocializmus és a kapitalizmus közötti lényegi különbségeket, másrészt haladást a polgári társadalom kereteire korlátozzák. Ezek mellett a nemzetközi ideológiai életben vannak olyan, az ellenkező végletet képviselő elméle-

5 "Valamennyiünk sorsát - irta Rostow -, akik jelenleg a magas szintü tömegfogyasztás korában élünk, lényegében az fogja eldönteni, hogy ezeknél a távoli népeknél hogyan megy majd végbe az előfeltételek megteremtésének és kibontakozásának a folyamata, és milyen lesz e folyamatok jellege." /Idézi Ripp Géza u.o. 13. oldal/

tek is, amelyek a kapitalizmus abszolut, totális tagadását, az egész eddigi történelmi örökség elvetését hirdetik, s olyan "uj" társadalom létrehozását tüzik ki célul, ami semmit nem tart meg, semmit nem épit magába az előzőekből. Ennek egyik példája - ként a "nagy proletár kulturális forradalmat" emlithetjük, másiknak pedig azokat az előbbivel rokon ujbaloldali ultraradikális áramlatokat, amelyek a kapitalizmusban kialakult technikai fejlettség, értékrendszer, hagyományos intézmények totális tagadásával lépnek fel, s a kommuna, az ellenkultura, a hippi és más hasonló mozgalmakban öltenek testet. Nyilvánvaló, hogy ezek az "elméletek", ugyancsak a társadalmi haladás marxista elméletének elvetésére épülnek, szocializmus ellenesek, s a nemzetközi imperializmusnak tesznek jó szolgálatot.

A társadalmi haladás lényege

Az emberiség története is - hasonlóan az anyagi valóság más területeihez - a szakadatlan változások és átalakulások sorozata. Változnak a munkaeszközök, a termelési eljárások, a tulajdon- és munkamegosztási viszonyok, változik a társadalom csoportstrukturája, az életmód, a politikai berendezkedés stb. Ezeknek a változásoknak a módja és iránya különböző lehet. Adott változásban pl. a termelés területén ugyanaz a szint termelődhet ujra, más változások eredményeként uj, magasabb szintet képviselő fejlettebb jelenség keletkezhet /uj termelési mód/. Ismét más változások a fejlődés gátlói, visszavetői lehetnek /fasizmus uralomrajutása, ellenforradalom győzelme/ stb.

A társadalmi változások alapvető iránya - mint erre már utaltunk - az egymást követő társadalmi-gazdasági alakulatokban jut kifejezésre. Ebben az értelemben a társadalom története azonos az egymást követő társadalmi-gazdasági alakulatok történetével. Minden uj formáció előrelépés a társadalmi haladás utján.

A haladás kategóriája - amely tulajdonképpen a dialektikus materializmus fejlődésfogalmának, ezen belül is a progressziv fejlődésnek a társadalomra való alkalmazása - azokat a változásokat jelöli, amelyek révén a társadalom magasabb szervezettségüvé, magasabb rendüvé, fejlettebbé válik. A társadalmi haladás kategóriája ugyanis a társadalmi fejlődés egészének általános irányára vonatkozó kategória. Azt mutatja meg, hogy a társadalomban végbemenő szakadatlan változásoknak és átalakulásoknak van egy alapvető iránya, amely az alacsonyabb rendü formációktól a magasabb rendüek felé tart: az állatvilágból kiemelkedett első még kezdetleges társa-

dalmi rendből az osztálykizsákmányolásra épült társadalmakon keresztül az eddig ismert legfejlettebb emberi társadalom, a kommunizmus irányába. A társadalmi haladás kategóriája tehát a társadalom egészére - és nem annak részterületeire - vonatkozik. Azt fejezi ki, hogy a társadalom mozgásában, változásában minden ellentmondásosság, stagnálás, visszaesés stb. ellenére /az antagonisztikus társadalmakban is/ a haladás tendenciája dominál.

Az azonban, hogy a társadalmi haladásnak meghatározott iránya van, egyáltalán nem jelenti azt, mintha a társadalmi fejlődés valamiféle eleve meglevő, belső, immanens cél felé haladna. Hibás az olyan - lényegét tekintve teleológikus - elképzelés, amely szerint az összes eddigi lépcsőfok az emberiség történetében azért volt, hogy az "igazi" emberi társadalom, a kommunizmus létrejöhessen. A haladás alapvető iránya nem valamilyen eleve meglevő célból, hanem a társadalom belső lényegéből, objektiv társadalmi törvényszerüségekből, mindenekelőtt a termelőerők és a termelési viszonyok dialektikájából fakad.

A különböző társadalmi-gazdasági alakulatok létrejöttét, fejlődését és uj társadalmi-gazdasági alakulattal való felváltását tehát a társadalom objektiv törvényei determinálják. E folyamat legmélyebben fekvő oka, - mint ezt a termelési mód kérdéseit tárgyaló fejezetben kimutattuk - a termelési mód változásában rejlik, és fő mozzanata a társadalmi forradalom, amely megőrizve a régi társadalom eredményeit, uj, minőségileg magasabbrendü társadalomhoz vezet.

Az, hogy a történelem a társadalmi formációk története, egyben arra is utal, hogy a különböző formációk a társadalmi fejlődés alapvető szakaszait, nagy korszakait képezik.

Bár már érintettük, a fentiekkel kapcsolatban felmerülhet a kérdés: törvényszerü-e a különböző fejlődési fokok, az egymást követő összes társadalmi formáció végigjárása? Igen is és nem is. Törvényszerü, mint erre utaltunk, a világtörténelmi fejlődés, de nem törvényszerü, az egyes országok vagy népek számára. Az emberiségnek egyetemes fejlődése során szükségszerüen végig kell járnia a történeti fejlődés összes lépcsőfokát, nagy szakaszait. Az egyes népek azonban - adott társadalmi-történeti feltételek megléte esetén, ha más népek már egy jóval fejlettebb formációt hoztak létre - átugorhatják, kikerülhetik a fejlődés egy-egy történelmi szakaszát.

Korunk a kapitalizmusból a szocializmusba és a kommunizmusba való átmenet korszaka. Az a szakasza az emberi társadalom előrehaladó fejlődésének, amelyben a tőkés társadalomban kifejlődött hatalmas társadalmi termelőerők történelmi szükségszerüségként tüzik napirendre a tőkés társadalmi rend felszámolását, a kizsákmányolásmentes, a tényleges társadalmi egyenlőségen alapuló társadalom megteremtését, s amelynek folyamata a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal el is kezdődött. Korunkban tehát a társadalmi haladás fő tartalmát a kapitalizmusból a szocializmusba és a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet képezi.

A korábban már tárgyalt "ipari társadalom" és konvergencia elméletek mellett - melyek mint láttuk, a szocializmust csak a társadalmi fejlődésnek egy adott fejlettségi fokához kapcsolódó lehetséges alternativájaként fogják fel, s tagadják a kommunizmus felé haladás történelmi szükségszerüségét - az utóbbi években a nemzetközi, de részben a hazai irodalomban is[6] jelentkeznek bizonyos az előbbiekkel eszmeileg rokon "ujbaloldali" frazeológiába öltöztetett nézetek, amelyek szerint a történelem menetében csak különböző lehetőségek vannak, amelyek közül az emberek "szabadon" választanak, s igy a szocialista társadalom létrejötte sem tekinthető szükségszerünek. A szocializmus "választása" az emberek ilyen vagy olyan csoportja által nem a szükségszerüségen, annak felismerésén nyugszik, hanem meghatározott "értékek" választása, azok mérlegelése alapján. A szocializmus-kommunizmus tehát csak egy a lehetséges alternatívák közül.

A történelmi materializmus egyik korábban már tárgyalt alaptétele, hogy az emberek maguk csinálják történelmüket, hogy a társadalomban végbemenő minden változás - jelentős és jelentéktelen, progressziv és regressziv irányu egyaránt - a céltudatos emberi tevékenység produktuma, következésként, hogy minden konkrét lépést és tettet megelőz a célkitüzés, a választás. Azt is megmutattuk azonban, hogy ez nem jelent valamiféle abszolut szabadságot, hogy az alternatívák, lehetőségek köre, amelyekből az ember választhat, mindig korlátozott, körülhatárolt, s ezeket a határokat a társadalmi fejlettség adott szintje, s ezen belül végső soron a termelőerők jellege és fejlettsége szabja meg. "Az emberek - irta Marx - maguk csinálják a történelmüket, de nem szabadon, nem maguk választotta, hanem közvetlenül készen talált, adott és örökölt körülmények között

6 Lásd erről: Az MSZMP KB mellett müködő kulturpolitikai munkaközösség állásfoglalása néhány társadalomkutató antimarxista nézetéről. Megtalálható: Szociológia 1873/1, vagy Magyar Filozófiai Szemle 1973/1-2.

csinálják."[7] Kétségtelen tehát, hogy az objektive adott feltételek és körülmények határain belül mindig léteznek különböző lehetőségek, alternatívák. Korunkban, a termelőerőknek a kapitalizmusban elért fejlettségi szintje nemcsak lehetővé, de történelmileg szükségszerűvé is tette a kapitalizmus megsemmisítését, a kizsákmányolástól mentes társadalom megteremtését. Ez a lehetőség és történelmi szükségszerűség azonban csak a munkásosztály, az elnyomott és kizsákmányolt tömegek osztályharcában, összehangolt, szervezett, a történelmi szükségszerűség tudatos felismerésén alapuló forradalmi cselekedetében realizálódik.

A társadalmi haladás kritériumai

A társadalmi haladás tudományos elmélete számára alapvető jelentőségü annak tisztázása, hogy van-e a haladásnak objektiv kritériuma. Egyrészt, mert ez dönti el, hogy lehet-e tudományos elmélet a haladásról, másrészt, mert - mint fentebb láttuk - a polgári szociológia éppen az objektiv kritérium lehetőségének elvi tagadásával, illetve hamis, egyoldalu kritériumok felállitásával veti el a társadalmi haladás tudományos elméletét.

A történelmi materializmus szerint a társadalmi haladásnak vannak olyan objektiv mutatói, kritériumai, amelyek lehetővé teszik az emberi történelem egyes nagy korszakainak, s az egyes konkrét társadalmaknak az egymással való tudományos egybevetését, amelyek objektiv mércéül szolgálnak ahhoz, hogy eldönthessük, melyik társadalom áll a fejlettség magasabb szintjén.

Egy adott jelenség kritériumainak, fő jellemzőinek mindig a szóban levő jelenség belső lényegéből, alapvető tartalmából kell fakadniok. A társadalmi haladás kritériumainak tehát a társadalomnak mint olyannak, mint egységes egésznek a lényegéhez kell kapcsolódniok. Mivel egy adott fejlettségi fokon álló társadalom alapvető lényegét a társadalmi-gazdasági alakulat fogalma fejezi ki, e kritériumok feltárásának elvi alapjául a társadalmi-gazdasági alakulatokról szóló tanitás szolgál. Ezért mind az egymást követő nagy történelmi szakaszoknak, mind az egyes konkrét társadalmak fejlettségi szintjének az összehasonlitásánál a társadalmi-gazdasági alakulatok fő jellemzőit, tartalmi jegyeit kell megvizsgálni és egymással egybevetni. Ebből azonban az következik, hogy a társadalmi haladás kritériumai sokrétüek és összetettek.

7 Marx-Engels Müvei 8. köt, 1o5. oldal.

Minden társadalmi változás végső forrása a termelőerők fejlődése. Ebből következik, hogy a társadalmi haladás legfőbb kritériuma a termelőerők, azok jellege, fejlettsége.

Azt, hogy a termelőerők fejlettsége és jellege képezi a társadalmi haladás első és legfőbb kritériumát, a marxizmus klasszikusai, igy például Engels[8] és Lenin is nem egyszer hangsulyozták. Erre utalt pl. Lenin, amikor a szociáldemokrácia agrárprogramjával kapcsolatban megállapitotta: "A termelőerők fejlődésének /a társadalmi haladás e legfőbb kritériumának/ érdekeit szem előtt tartva, nekünk nem a földesuri tipusu polgári fejlődést kell támogatnunk, hanem a paraszti tipusu polgári fejlődést."[9]

A termelőerők fejlettsége tehát végső soron a társadalmi haladás legfőbb krétiruma. A társadalmi formációk elméletére alkalmazva ez azt jelenti, hogy az a társadalom a fejlettebb, a magasabb rendü, amely kifejlődésével - megfelelő történelmi perspektivában vizsgálva - az előző társadalomnál fejlettebb, azaz termelékenyebb munkaeszközöket hozott létre. "A kapitalizmust - irta ezzel kapcsolatban Lenin - azzal lehet véglegesen legyőzni, ha a szocializmus a munkának uj, sokkal magasabb foku termelékenységét hozza létre."[10] Ez utóbbit sem lehet azonban elvontan, a konkrét társadalmi-történelmi körülményektől elszakitva vizsgálni.

A fentebb tárgyalt "ipari társadalom" elméletnek egyebek mellett az is egyik alapvető módszertani hibája, hogy a legfejlettebb tőkésországok és a szocialista világrendszer országainak fejlettségi szintjét a konkrét társadalmi-történelmi feltételektől elszakitva vizsgálja. Figyelmen kivül hagyja mind a szo-

---

8 Lényegében ezt hangsulyozza Engels, amikor megállapitja: "A társadalomnak az állati vadság fokán tulmenő minden fejlődése azon a napon kezdődött,amikor a család munkája több terméket hozott létre, mint amennyi fenntartására szükséges volt... A munkaterméknek a munka fenntartási költségeit tulhaladó bizonyos többlete és egy társadalmi termelési és tartalékalapnak a többletből való létrehozása és gyarapitása volt és marad minden társadalmi,politikai és értelmi fejlődés fundamentuma." /Anti-Dühring, 199.old. Szikra, 195o./

9 Lenin Összes Müvei 16. köt. 2o3. oldal.

1o Lenin Müvei 29. köt. 435. oldal.

cialista országok örökölt - forradalom előtti - fejlettségi szintjét, mind azt, hogy a fejlett tőkésországok hatalmas gazdaságukat volt gyarmataik - amelyek többsége gazdaságilag ma is kiszolgáltatott nekik - kizsákmányolásából szerezték.

A termelőerők fejlettsége azonban csak egyik - bár a legfőbb - kritériuma a társadalmi haladásnak, amelyik a természet feletti uralom szintjét mutatja. A társadalom azonban mint korábban kimutattuk, "az emberek kölcsönös tevékenységének a terméke," s mint ilyen az emberek társadalmi viszonyainak rendszere, s a termelőerők fejlődése is elválaszthatatlan a társadalmi viszonyoktól. Ezért rendkivül fontosak azok a kritériumok is, amelyek az emberek saját társadalmi viszonyaik feletti uralmának szintjét mutatják meg. A legfontosabb ilyen kritérium a termelési viszonyok fejlettsége.

A termelési viszonyok szerepe sokrétü. Mindenekelőtt a termelési viszonyok határozzák meg a munka társadalmi megszervezésének tipusát. A proletárdiktatura "gazdasági alapja, életképességének és sikerének záloga az - irta Lenin -, hogy a proletariátus a társadalmi munkaszervezetnek magasabb tipusát képviseli és valósitja meg, mint a kapitalizmus... A társadalmi munka hübéri szervezete a deres fegyelemre támaszkodott, és emellett a dolgozók, akiket maroknyi földesur rabolt és gyötört, a legteljesebb sötétségben és megfélemlitésben éltek. A társadalmi munka kapitalista szervezete az éhség fegyelemre támaszkodott, s a dolgozók óriási tömege a polgári kultura és polgári demokrácia minden haladása ellenére, még a legelőrehaladottabb, legcivilizáltabb és legdemokratikusabb köztársaságokban is, a bérrabszolgák vagy leigázott parasztok tudatlan és megfélemlitett tömege maradt, amelyet maroknyi kapitalista fosztogatott és gyötört. A társadalmi munka kommunista szervezete, amely felé az első lépés a szocializmus maguknak a dolgozóknak szabad és tudatos fegyelmére táma szkodik, akik lerázták mind a földbirtokosok, mind a kapitalisták igáját, és mindinkább erre fog támaszkodni."[11] A társadalmi munka szervezetének uj tipusát minden esetben az uj termelési viszonyok alakitják ki.

A termelési viszonyok mutatják meg, hogy a termelés társadalmi jellege mennyire fejlődött ki, s mennyire van összhangban vagy ellentmondásban a termelés irányitása, a csere és az elosztás módja a termelés társadalmi jellegével. A magántulajdonon alapuló termelési viszonyokat, amit - erről más témánál

11 Lenin Müvei 29. köt. 435. oldal.

már szó volt - a társadalmi termelés és az egyéni kisajátitás ellentmondása jellemzi. A kapitalizmus ezt az ellentmondást a termelés társadalmi jellegének teljes kifejlesztésével olyan mértékben kiélezte, hogy megoldása csak a termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételével, a szocialista forradalom végrehajtásával lehetséges.

Végül a termelési viszonyok a legfontosabb mutatói annak, hogy az emberek mennyire tudnak uralkodni saját társadalmi termelőerőik és társadalmi viszonyaik felett. Az emberek maguk csinálják történelmüket, de még a kapitalizmusban is "kolosszális aránytalanság áll fenn a kitüzött célok és az elért eredmények között... az előre nem látott hatások tulsulyban vannak... a nem-ellenőrzött erők jóval hatalmasabbak a tervszerüen mozgásba hozottaknál. Csak a társadalmi termelésnek tudatos megszervezése, amelyben tervszerü termelés és elosztás folyik, emelheti ki az embereket rajtuk kivüli állatvilágból társadalmi vonatkozásban is éppugy, mint ahogy azt egyáltalában a termelés az emberekkel fajlagos vonatkozásban megtette. A történelmi fejlődés mindennap elkerülhetetlenebbé, de mindennap lehetségesebbé is teszi az ilyen megszervezést." 12

Teljesen nyilvánvaló, hogy ha a termelési viszonyok ilyen központi helyet foglalnak el és ilyen sokrétü szerepet töltenek be a társadalom életében és fejlődésében, ugy a termelőerők mellett a termelési viszonyok is a társadalmi haladás egyik nagyon fontos kritériumát képezik. A fentiek következtében éppen a termelési viszonyok rendszere az, ami elsősorban az egyes társadalmi-gazdasági alakulatokat egymástól megkülönbözteti, minden uj formációt az előzőnél magasabb rendüvé, fejlettebbé teszi.

A társadalmi haladás kritériumait azonban nem lehet csak a társadalom gazdasági életére, az anyagi javak termelési módjára korlátozni. A társadalmi fejlődés egyes nagy korszakai és az egyes konkrét társadalmak összehasonlitásában fontos szerepet játszik a társadalom politikai és szellemi életének szinvonala is.

A társadalmi-politikai berendezkedésnek, mint a társadalmi haladás kritériumának kiemelése rendkivül fontos az osztálytársadalmak, s különösen korunk problémáinak vizsgálatá-

12 MEM 2o. köt. 336. oldal.

nál. Ez esetben az összehasonlitás alapja az, hogy melyik társadalom - és a társadalmi élet milyen területein - biztosit nagyobb foku egyenlőséget tagjainak, hogyan vonja be a társadalom tagjait, - illetve a társadalom különböző osztályait - a társadalom közös ügyeinek intézésébe.

A társadalom szellemi életének szinvonala - mint a társadalmi haladás ugyancsak fontos kritériuma - azt mutatja meg, hogy az adott társadalom meddig jutott el a valóság törvényeinek megismerésében, az ember társadalmi lényegének, alkotó képességének kifejlesztésében, az alkotó munka, az erkölcsi és érzelmi gazdagság stb. kibontakoztatásában, azokat milyen széles tömegek sajátitották el.

A társadalom politikai berendezkedése és a társadalom szellemi élete a gazdasági élet területén levő kritériumok függvénye, azok által determinált. Másodlagos voltuk azonban egyáltalán nem csökkenti szerepüket. A társadalom meghatározott szervezettsége, a termelési viszonyokra épülő, s azokat segitő politikai berendezkedése, valamint a szellemi élet megfelelő haladása nélkül nem fejlődhet megfelelően a termelési mód, a társadalom anyagi-gazdasági élete sem.

Összegezve a fentieket, a társadalmi haladás legfőbb kritériumai a következők: a termelőerők; a termelési viszonyok ; a társadalom politikai és szellemi élete. Az utóbbi három, elsősorban a termelési viszonyok, - mint erre rámutattunk - azt mutatják meg, hogy milyen az emberek uralmának szintje saját társadalmi viszonyaik felett. Ezek a kritériumok nem szakithatók el egymástól, csak egységükben, a termelőerők elsődlegessége alapján megnyilvánuló kölcsönhatásukban lehetnek a társadalmi haladás mutatói.

A társadalmi haladás e fő kritériumai tulajdonképpen azt tárják fel, hogy az adott történelmi időszakban és fejlettségi fokon milyen a ténylegesen, gyakorlatilag megvalósult emberi szabadság foka, mennyire vált az ember urává a külső természetnek és saját társadalmi viszonyainak. Ezért a fenti kritériumokat egy kritériumba sürítve azt mondhatjuk, hogy ez azonos az emberi szabadság mindenkori ténylegesen megvalósult szintjével, állapotával.

Ha a társadalmi haladás tárgyalt kritériumait korunk társadalmi viszonyaira alkalmazzuk, akkor a két társadalmi rendszer összehasonlitása során - szemben a Rostow és Aron-féle állitásokkal, de Toynbee elméletével is - nyilvánvalóan kitünik a

szocializmus magasabbrendüsége, az, hogy a szocializmus korunk legfejlettebb társadalma.

A társadalmi haladás jellemző vonásai a kizsákmányoló társadalmakban

A társadalom fejlődése, előrehaladása a történelem összes eddigi szakaszait, az összes formációkat jellemezte. A haladás konkrét megvalósulása és jellege azonban jelentősen változott és változik a történelem során. A társadalmi haladás konkrét jellemzőit döntő módon befolyásolja az egyes formációk szerkezete, különösen az adott társadalomban uralkodó termelési viszonyok jellege. Ez utóbbiak alapján a társadalmi haladás két különböző módja, tipusa különböztethető meg: társadalmi haladás a magántulajdonra épülő kizsákmányoló társadalmakban és társadalmi haladás a kizsákmányolásmentes társadalmakban, konkrétan a szocialista-kommunista formációban.

A magántulajdonra épülő kizsákmányoló társadalmakban a társadalmi haladás legszembetünőbb vonása annak antagonisztikus jellege. "Minthogy a civilizáció alapzata - irta Engels, - az, hogy az egyik osztály kizsákmányolja a másikat, egész fejlődése állandó ellentmondásban mozog. A termelés minden előrelépése egyidejüleg visszalépés az elnyomott osztály, azaz a nagy többség helyzete szempontjából. Ami jótétemény egyeseknek, az szükségszerüen csapás a többieknek, ami uj felszabadulás egyik osztálynak, az uj elnyomás egy másiknak."[13] A fejlődés antagonisztikus jellege különös élességgel nyilvánul meg a kapitalizmusban.

Mindezek ellenére helytelen lenne a haladás antagonisztikus jellegét ugy értékelni a kizsákmányoló társadalmakban, hogy az kizárólag az uralkodó osztályoknak és kiszolgálóiknak hasznos, s a kizsákmányolt tömegek számára semmiféle eredményt nem hozott. Azok a hatalmas eredmények, amelyek a társadalom előrehaladó fejlődése során a termelés, a tudomány, a kultura, az egészségügy, az általános életviszonyok terén születtek, megmutatkoznak a kizsákmányolt és elnyomott tömegek életében is. Az antagonizmus e vonatkozásban is elsősorban az alapvető érdekellentétekben, s ennek folytán abban nyilvánul meg, hogy milyen arányban és módon hatnak a fejlődés ujabb és ujabb eredményei az egymással szembenálló osztályok életére.

A társadalmi haladás másik jellemzője a kizsákmányoló társadalmakban a haladás egyoldalusága és egyenlőtlensége. Ez az egyenlőtlenség és egyoldaluság megnyilvánul mind az

13 Marx-Engels Müvei 21. köt. 156. oldal.

egyes országokon belül, mind nemzetközi méretekben. Kifejeződik ez mindenekelőtt abban, hogy mig a társadalom a maga egészében egyre magasabbra tör, mind magasabb fejlettségi szintet ér el az egyes országokban, addig más országok és népek, esetleg egész világrészek jelentősen lemaradnak a társadalmi fejlődésben. Sőt, az egyes országok gyors, kiugró fejlődése általában más népek, országok rovására valósul meg. Az egyenlőtlen fejlődés törvénye különösen jellemző a kapitalizmusra, s méginkább annak imperialista szakaszára.

Az antagonisztikus társadalmak előrehaladó fejlődésének az is egyik közös jellemzője, hogy a haladás nem folytonos, nem szakadatlan, hanem kisebb-nagyobb megrázkódtatásokon, stagnálásokon, visszaeséseken keresztül érvényesülő folyamat. A magántulajdon uralma, az antagonisztikus osztályok szembenállása és harca, az egyes országok uralkodó köreinek hóditási törekvései stb. adott feltételek mellett gazdasági válságokhoz, ellenforradalmakhoz, háboruhoz, a nemzeti függetlenség elvesztéséhez stb. vezetnek, amelyek átmenetileg megszakitják, visszavetik az adott társadalom fejlődését.

A magántulajdon talaján végbemenő társadalmi haladás egyik jellemzője végül annak ösztönös jellege is, az, hogy a társadalmi viszonyok uralkodnak az emberek felett, s nem az emberek saját társadalmi viszonyaik felett.

A társadalmi haladásnak ezek a kizsákmányoló társadalmakra jellemző tartalmi vonásai a tőkés társadalomban mélyültek el és nyilvánulnak meg a legtisztábban. Mégis ez a társadalom az, amely az összes szocializmust megelőző formációk közül a legmagasabb és a leggyorsabb fejlődést biztositotta. A társadalmat korábban elképzelhetetlen fejlettségi szintre emelte, s megteremti az emberek tényleges felszabadulásának, emberi lényegük kibontakoztatásának alapvető anyagi-gazdasági és szellemi előfeltételeit, utat nyit - a szocialista társadalmi forradalmon keresztül - a szükségszerüség birodalmából a szabadság birodalmába való átmenetnek. Ahogy már Marx megállapitotta: "A történelem burzsoá szakaszának meg kell teremtenie az uj világ anyagi bázisát - egyrészt az emberiség kölcsönös függőségén alapuló egyetemes érintkezését és ennek az érintkezésnek az eszközeit, másrészt az ember termelőerőinek fejlődését és az anyagi termelés átalakitását természeti erők fölötti tudományos uralommá... Ha majd egy nagy szociális forradalom urrá lesz a polgári korszak eredményein... és aláveti ezeket a leghaladottabb népek közös ellenőrzésének, csak akkor nem lesz többé az emberi haladás ahhoz az irtózatos po-

gány bálványhoz hasonlatos, aki csak megöltek koponyájából issza a nektárt."14

A társadalmi haladás jellemzői a szocializmusban és a kommunizmusban

A kapitalista társadalmi rend forradalmi átalakitásával, a szocialista társadalmi viszonyok kialakitásával, majd fokozatosan kommunista viszonyokká való átfejlesztésével gyökeresen átalakul a társadalmi haladás jellege és olyan uj jellemzői alakulnak ki, amelyek összességükben annak uj tipusát eredményezik.

A társadalmi haladás ezen uj tipusát mindenekelőtt az jellemzi, hogy a szocialista épités folyamatában - természetesen fokozatosan - megszünik a haladás antagonisztikus jellege.[15] A volt kizsákmányoló osztályok felszámolásával, a társadalmi tulajdon uralomra jutásával a gazdasági élet minden területén, az előrehaladás már nem egyes társadalmi csoportok rovására történik, hanem megfelel az egész társadalom érdekeinek.

Az osztályantagonizmus megszünésével szoros összefüggésben eltünik a társadalmi haladás egyenlőtlensége és egyoldalusága is, helyébe fokozatosan az arányosság és kiegyenlitődés, a minden oldalu egyenletes fejlődés lép. A szocializmus és méginkább majd a kommunizmus kizárja annak lehetőségét, hogy egyes országok és népek a népgazdaság, illetve a társadalmi élet egyes területei más népek és országok, más népgazdasági ágak, illetve társadalmi szférák rovására fejlődhessenek. A haladásnak nemcsak minden társadalmi csoport, hanem minden nép és ország, illetve a társadalmi élet minden szférájának a javát kell szolgálnia.

Az arányosság és kiegyenlitődés törvényei természetesen csak a kommunista épités kibontakozó szakaszában, s méginkább a fejlett kommunizmusban válhatnak egyértelmüen a társadalmi haladás jellemző törvényeivé. A szocializmus épitésének időszakában hatókörük még jelentős mértékben a nemzeti kere-

14 Marx-Engels Müvei 9. köt. 214. oldal.

15 Ez természetesen nem az ellentmondások megszünését jelenti. Az ellentmondások a szocializmus-kommunizmus fokán is természetes velejárói a társadalomnak. "Az antagonizmus és az ellentmondás - irta Lenin - korántsem egy és ugyanaz. Az előbbi eltünik a szocializmusban, az utóbbi megmarad."

tekre korlátozódik.

A szocialista forradalom gvőzelmével jelentős mértékben csökken azon tényezők száma, amelyek a haladást az antagonisztikus társadalmakban megrázkódtatásos, visszaesésekkel terhes folyamattá tették. Az egymással szemben álló osztályok és ezek harca, a gazdasági válságok, a háboruk idegenek a szocializmus természetétől.

A társadalmi haladás uj, antagonizmustól mentes tipusának lényeges vonása, hogy ebben a folytonos előrehaladás tudatos folyamataként, a tudatos tervezés és irányitás közreműködésével megy végbe. A tudatosság érvényesülése - amely szintén csak a kommunizmusban bontakozhat ki teljesen - a korábbi társadalmakhoz képest jelentősen megnöveli az emberi tevékenység effektivitását. Saját történelmi tapasztalatait tudományosan általánositva a társadalom elkerülhet egész sor hibát, a legcélszerübb és legrövidebb uton haladhat kitüzött céljai felé.

A társadalmi haladás következő sajátosságát a haladás kimerithetetlenségében jelölhetjük meg. Az összes megelőző társadalmi formációk fejlődése - beleértve az ősközösséget is - az uralkodó tulajdonformák által meghatározott keretek közé volt szoritva, amelyek határát elérve, egyfelől lelassult, felemássá vált további fejlődésük, másrészt előbb vagy utóbb átadták helyüket az uj, fejlettebb formációnak. A kommunista tulajdonforma nem szab ilyen határokat, ellenkezőleg, - ujabb és ujabb fejlettségi fokokat elérve - mind a termelőerők, mind a szellemi kultura fejlődésének elvileg korlátlan határokat biztosit. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kommunizmus bármely fokán a fejlődés megáll, befejeződik. A kommunizmusra is érvényes Engels alábbi megállapitása: "az egymás után következő összes történelmi állapotok csak muló fokok az emberi társadalomnak az alacsonyabbtól a magasabb felé haladó vég nélkiili fejlődésmenetében. Mindegyik fok szükségszerü, tehát jogosult azt az időt és azokat a feltételeket tekintve, melyeknek eredetét köszönheti; de tarthatatlanná és jogosulatlanná válik a saját méhében fokozatosan kifejlődő uj magasabbrendü feltételekkel szemben; át kell adnia helyét egy magasabb foknak, amelyet azután megint csak utolér a hanyatlás és pusztulás sora."[16] Ez az ujabb fok azonban nem valamilyen mi-

16 Marx-Engels Müvei 21. köt. 257. oldal.

nőségileg más társadalmi formáció, hanem lényegét tekintve ujra csak kommunizmus, még fejlettebb kommunizmus lesz.

Az eddig tárgyalt sajátosságok egyben a szocialista, kommunista formáció haladásának ujabb jellemzőjét eredményezik, azt, hogy a haladás üteme jelentősen me ggyorsul a megelőző korszakokhoz képest.

A haladás ütemének gyorsulása a társadalmi fejlődés egyik általános törvénye. Az antagonisztikus társadalmakban azonban ez a törvény csak korlátozottan érvényesülhetett. A társadalmi haladás fentebb tárgyalt jellemzői ugvanis egyfelől akadályozták, gátolták a fejlődés ütemét, másfelől a pusztitó háboruk, a reakciós uralkodó körök szüklátókörü rabló politikája stb. folytán, hatalmas anyagi és szellemi értékek pusztulásához vezettek.

A szocializmus, majd a kommunizmus megteremtésével ezek a korlátok eltünnek. Ezért hangsulyozta Lenin: "csak a szocializmussal kezdődik majd a gyors, igazi, valóban tömegeket átfogó, a lakosság többségének, azután pedig az egész lakosságnak a részvételével végbemenő haladás a társadalmi és az egyéni élet minden területén."[17]

Végül e társadalmi haladás megkülönböztető vonása a humanista jelleg is. A kizsákmányoló társadalmakban, különösen a kapitalizmusban a termelés célja a magasabb haszon, a profit volt, a dolgozó-termelő ember alapvetően mint a profitszerzés eszköze szerepelt. A szocialista-kommunista formációban viszont - a munkatermelékenység növelése, a tudomány, a technika, a kultura stb. eredményei, ezek fejlesztése a társadalom tagjai szükségleteinek mind teljesebb kielégitését szolgálja, mind csak eszköz ahhoz, hogy a sokoldaluan és harmonikusan fejlett személyiség mind teljesebben kibontakozhasson.

17 Lenin Összes Müvei 33. köt. 91. oldal.

VI. fejezet

A TÁRSADALMI TAGOZŐDÁS A TÁRSADALOM ÉS AZ EGYÉN ÉRDEKVISZONYAI, AZ ÉRDEKVISZONYOK ÖSSZEEGYEZTETÉSE A SZOCIALIZMUSBAN

A korábbi fejezetekből már kiderült a társadalmi mozgásnak az a lényeges sajátossága, hogy az ember aktiv, tevékeny lény, hogy a társadalomban mindig tudatos lények, meghatározott célokra törekvő emberek tevékenykednek, s az ő cselekedeteikből és azok következményeiből áll a történelem. Most azt vizsgáljuk meg, hogy mik az elinditói, forrásai, mozgatórugói az emberi tevékenységnek. Választ adunk arra is, hogy a különböző emberek és az egyes nagy társadalmi csoportok miért tüznek ki maguk elé egymással ellentétes célokat, miért keresztezik egymást az emberi szándékok.

1./ AZ ÉRDEK FOGALMA. A TÁRSADALMI, A CSOPORT- ÉS AZ EGYÉNI ÉRDEK DIALEKTIKÁJA

A régi, Marx-előtti filozófia - a materializmust is beleértve - csak az emberi tevékenység eszmei inditékait vizsgálta a különböző tettek, célok, szándékok mögött általában csak eltérő eszméket, véleményeket látott. Még a leghaladóbb polgári gondolkodók - a felvilágosodás korának materialistái is - csak a "hasznosság" elvont elvéig jutottak el, ugy vélve, hogy az ember - az egyén - céljait, tevékenységének irányát az szabja meg, hogy az számára, egyrészt egy változatlannak tartott emberi természet, másrészt az ebből levezetett erkölcsi értékek szempontjából hasznos-e, avagy sem.

A szükséglet és az érdek viszonya

A marxizmus is abból indul ki, hogy mindennek, ami az emberek tevékenységének inditóokává válik, a fejükön kell keresztülmenniök, mert az ember céltudatosan tevékenykedő lény. De mivel a tudat a lét tükröződése, az eszmei okok mögött fel kell tárni az azokat előidéző, meghatározó materiális tényezőket.

A történelmi materializmus tehát az emberi tevékenység

hajtóerőit keresve kimutatja, hogy az egyes ember esetében is, de méginkább az emberek nagy tömegeinél, anyagi-gazdasági helyzetükben és ebből fakadó érdekeikben kell keresni azt a mélyebb okot, amely eszmei inditóokaikat is meghatározza. Az érdekek tehát a tevékenység valóságos anyagi mozgatórugói, vagyis az anyagi-gazdasági viszonyok kifejeződései.

Az érdekek mibenlétének és szerepének a felismerése lehetővé tette, hogy a történelmi materializmus az eszmei inditékokat valóságos szerepük szerint értékelje, hogy ezeket az anyagi okok eszmei burkaként értelmezze. "A politikában - irta Lenin - az emberek mindig az ámitás és az önámitás együgyü áldozatai voltak és maradnak, amig meg nem tanulják, hogy bármely erkölcsi, vallási, politikai, szociális frázis, nyilatkozat, igéret mögött fel kell fedniök egyik vagy másik osztály érdekeit." [1]

Az érdek megértéséhez mindenekelőtt a szükséglettel való kapcsolatát kell figyelembe vennünk. Az emberi szükséglet mint ismeretes, egyrészt társadalmi történelmi termék, mert minden kielégitett szükséglet uj szükségletet szül."... a kielégitett első szükséglet - irta Marx és Engels - a kielégités cselekvése és a kielégitésnek már megszerzett szerszáma uj szükségletekhez vezet és uj szükségleteknek ez a megteremtése az első történelmi tett." [2] Másrészt, mint erre az előbbi idézet is utal, az emberi szükségletek kielégitése - szemben az állatival - közvetett. Az ember szükségletei és a szükséglet tárgya /élelem, ruházat, lakás stb./ közé beiktatódik a munka, a termelés, a szükséglet tárgyainak az ember tárgyi tevékenységén keresztül való létrehozása.

A társadalom objektiv, történelmileg kialakult viszonyai által meghatározott szükségletek képezik tehát azt a legmélyebb okot, motivumot, ami cselekvésre készteti az embert. A szükséglet tárgyainak a létrehozása feltételezi az emberek közötti társadalmi kapcsolatokat, az együttmüködés különböző formáit, amelyeken belül a különböző emberek különböző helyet foglalnak el. A szükséglet kielégitő tevékenység tehát, mindig feltételez olyan körülményeket, viszonyokat, továbbá eszközöket és cselekvésmódokat, amelyek lehetővé teszik a szükséglet kielégitését. És itt jutunk el az érdekhez. Az érdek tulaj-

1 Lenin Összes Müvei 23. köt. 46. oldal.

2 Marx-Engels Müvei 3. köt. 29. oldal.

donképpen az a viszonyrendszer - különböző feltételeknek, eszközöknek, cselekvésmódoknak és emberi kapcsolatoknak olyan összessége -, amely közvetiti a szükségletek kielégitését.

A történelmi materializmus tehát az érdekek kérdésében az emberek objektiv társadalmi szükségleteiből és azok történelmi fejlődéséből indul ki. Kimutatja, hogy az érdekek alapja nem az elvont emberi természet és nem is a "hasznosság" elve, hanem a társadalomban létrejövő és történelmileg fejlődő szükségletek, s hogy a szükségletekhez hasonlóan kielégitésük feltételei és módjai is az anyagi társadalmi viszonyok által meghatározottak. Az emberek cselekedeteit közvetlenül befolyásoló érdekekben tehát mindig anyagi társadalmi viszonyok fejeződnek ki, amelyek objektive meghatározzák mind az emberek valóságos szükségleteinek körét és mértékét, mind azok kielégitésének feltételeit és módjait.

A cselekvő ember számára saját társadalmi helyzete, a társadalommal való kapcsolatai mindenekelőtt érdekek formájában jelennek meg. Az ember mindennapi életében nem tudatositja magában a társadalom törvényszerü összefüggéseit, nem ismeri fel azokat az objektiv társadalmi viszonyrendszereket, amelyek között tevékenysége végbemegy, s amelyek a tevékenységét determinálják. Ezek a viszonyrendszerek számára az érdekek formájában jelennek meg. Ezért mondja Engels, hogy "..adott társadalom gazdasági viszonyai mindenekelőtt érdekek képében jelentkeznek."[3] Az érdekek tehát végsősoron a gazdasági viszonyok megjelenési formái.

Az eddigiekből több lényeges következtetés adódik. Mindenekelőtt az, hogy az érdekeknek objektiv alapja van - az emberek társadalmilag meghatározott objektiv szükségletei és azok történelmi fejlődése. Ez azt jelenti, hogy az érdekek is objektive léteznek, a szükségletek által determináltak, függetlenül attól, hogy hordozóik, az emberek mennyire ismerik - vagy nem ismerik - fel az érdekeiket.

Másodszor az, hogy anyagi alapjukhoz, a szükségletekhez hasonlóan az érdekek mindig társadalmi jellegüek, az emberek társadalmi viszonyainak, mindenekelőtt a termelési viszonyoknak a kifejeződései. Minden érdek, legyen az anyagi vagy

3 Marx-Engels Válogatott Müvei I. köt. 611. oldal.

szellemi, napi vagy távlati, akár az egyes egyén, akár a társadalom kisebb vagy nagyobb csoportja, vagy az egész társadalom a megjelenitője, társadalmi meghatározottsággal rendelkezik.

A fentiekből adódó harmadik következtetés, hogy az érdekek a társadalmi viszonyok fejlettségétől függően differenciáltak.

Az érdekek felosztása

Az érdekek differenciálódása több sikon megy végbe, s ezért felosztásuk is több féle lehet. Felosztható ók az érdekek aszerint, hogy azokban milyen - gazdasági, politikai, szellemi-ideológiai - szükségletek fejeződnek ki, illetve, hogy az adott szükségletek a társadalom, az adott osztály vagy egyén létfeltételeivel, továbbfejlődésének alapvető irányával, vagy napi aktuális létével vannak-e kapcsolatban. Az első esetben érdekszférákat, gazdasági, politikai, ideológiai-kulturális érdekeket kapunk. A második felosztás az alapja az alapvető és nem alapvető, távlati és napi érdekek megkülönböztetésének.

Az érdekek felosztható k az érdekek hordozói szerint is, aszerint tehát, hogy azok megjelenitői, szubjektumai az egyes emberek, egyének, a kisebb-nagyobb társadalmi csoportok, közösségek vagy a társadalom egésze-e. Ennek oka végső soron a társadalmi munkamegosztásban rejlik. A munkamegosztás révén ugyanis a szükséglet tárgyainak a létrehozása csak az együttes munka eredménye lehet, az egyén szükségleteinek a kielégitése is csak a többi ember közreműködésével válik lehetségessé. Mindez azt eredményezi, hogy az egyéni érdekek mellett és azokkal együtt kialakulnak különböző közösségi - társadalmi, osztály stb. - érdekek is. Ezeknek hordozói a különböző közösségek, érvényesitésük tehát nem az egyén szükségleteinek, hanem a közösség szükségleteinek kielégitésére, funkcionálásának biztositására irányul, ugyanakkor ezek közvetitésével válik lehetővé az egyéni érdek megvalósulása is.

Az érdekek differenciálódása egyuttal jelzi az érdekek ellentmondásosságát is. Egyrészt, mint láttuk, a társadalomnak, az osztályoknak, a szükebb közösségeknek, de az egyénnek is egyszerre sokféle érdeke van - alapvető és nem alapvető, távlati és pillanatnyi, gazdasági és politikai, erkölcsi és jogi stb.-, amelyek gyakran keresztezhetik és keresztezik is egymást, másrészt ellentmondás lép fel az érdekeket megjelenitő különböző közösségek, csoportok és az egyének érdekei között is. Ezek az érdekellentétek különösen jellemzőek a magántulajdonra épü-

lő társadalmak viszonyai között, ahol a termelési eszközökhöz való ellentétes viszonyból fakadóan az egyes nagy társadalmi csoportok - osztályok - érdekei antagonisztikus ellentmondásba kerülnek egymással, s éppen ezek az osztályellentétek, az osztályérdekekért folytatott harc válik a társadalmi mozgás legfőbb hajtóerejévé.

Az érdekek felismerése és érvényesitése

Az érdekek az emberi cselekvés mozgatórugói, de nem automatikusan határozzák meg az emberek cselekedeteit, hanem az emberek tudatán keresztül, az érdekek felismerése és többé-kevésbé tudatos érvényesitése utján. Az érdekek tehát az emberek fejében cselekvésük közvetlen szubjektiv motiválójává válnak, ami azonban nem jelenti azt, hogy az érdekek azonosak magukkal a szubjektiv törekvésekkel, szándékokkal és célokkal.

A valóságban az emberi cselekvés szubjektiv motivumai - a szándék, a cél, a törekvés, a tudatos irányultság stb. - mögött mindig objektiv érdekek rejlenek, s a szubjektiv motivumok ezeknek a szubjektiv kifejezési formái. Az emberek társadalmi cselekvései anyagi mozgatórugóinak feltárása, éppen azt jelenti, hogy a szubjektiv szándékok és célok mögött meg kell keresni az azokat meghatározó objektiv érdekeket.

Az emberek tettei, cselekedetei mögött tehát objektiv érdekek huzódnak meg. Ez azonban nem jelenti azt, hogy minden emberi tettben mindig kimutatható valamilyen érdek érvényesitése, illetve hogy az érdekek mindig egyértelmüen meghatározzák az emberek tetteit.

Egyrészt, mint láttuk, az érdekek differenciáltak és ellentmondásosak. Hogy a különböző - gyakran egymást keresztező - érdekek közül melyik érvényesül, melyik válik dominálóvá egy adott pillanatban, az sokféle körülménytől, ezen belül a szubjektiv tényezőktől, az érdekek felismerésének mértékétől is függ. Másrészt, különösen az antagonisztikus osztálytársadalmakban, az emberek nem mindig ismerik fel helyesen érdekeiket. Saját érdekeik sokszor eltorzulva, egyoldaluan jelennek meg tudatukban, nem tudnak különbséget tenni különböző, pl. napi és távlati érdekeik között, s nem ritkán vélt, képzelt érdekek alapján cselekednek. Az érdekek felismerése és tudatosodása maga is ellentmondásos folyamat, amelyet a kizsákmányoló társadalmakban az érdekviszonyok bonyolultságából és ellentmondásossá-

gából fakadó objektiv határ mellett - különösen a kizsákmányolt tömegek számára - még az uralkodó osztályok reakciós osztályideológiája is jelentősen megneheziti.

Az érdekek objektiv forrásának és tartalmának az elismerése tehát nem jelentheti a szubjektiv tényezők szerepének a lebecsülését az érdekek felismerésében és tudatos érvényesitésében.

Az érdekek felismerésének és tudatos érvényesitésének különösen nagy jelentősége van a szocializmus épitésében. Ahhoz, hogy a szocializmus céljai megvalósuljanak, elengedhetetlen, hogy a társadalom mind nagyobb része ismerje fel, hogy a szocialista célkitüzések a társadalom minden tagjának személyes érdekeit is kifejezik, hogy a szocialista épitésben való aktiv és tudatos részvétellel valósithatja meg saját érdekeit is. Ennek másik oldala, hogy a társadalom tagjait személyesen is érdekeltté kell tenni a társadalom előtt álló feladatok végrehajtásában, hogy érvényesiteni kell az anyagi érdekeltség elvét. Az érdekviszonyok helyes érvényesitése, a különböző érdekek összehangolása viszont megköveteli a valóságos érdekviszonyok, a különböző dolgozó osztályok és rétegek érdekeinek a helyes ismeretét.

A társadalmi, a csoport- és az egyéni érdekek viszonya a szocializmusban

A szocialista forradalom a magántulajdon és az osztálykizsákmányolás megszüntetésével, a volt kizsákmányoló osztályok felszámolásával gyökeresen átalakitja a társadalom érdekviszonyait is. Az osztályantagonizmus megszünésével megszünik az érdekek antagonizmusa is. A még meglevő osztályok és rétegek - a munkásosztály a szocialistává váló parasztság és az értelmiség - alapvető érdekei azonosakká lesznek. A társadalom egészének érdekévé válik a szocialista, majd az ebből fokozatosan kifejlődő kommunista társadalom megteremtése.

Az érdekek azonban a szocializmusban is differenciáltak és ellentmondásosak. A még meglevő osztályok között az érdekazonosság mellett eltérő érdekek is vannak, s ugyanigy a kisebb-nagyobb közösségeknek, üzemeknek, vállalatoknak, szövetkezeteknek stb., s minden egyes embernek is megvannak a saját konkrét helyzetükből fakadó, a többi közösségtől, ill. egyéntől különböző, s gyakran azokkal összeütközésbe kerülő érdekei, de érdekellentétek keletkezhetnek a népgazdaság

különböző ágai, a távlati és napi érdekek stb. között is.

A szocialista épités egyik legnehezebb és legösszetettebb feladata ezeknek az érdekellentéteknek a felismerése, állandó szem előtt tartása és megfelelő egyeztetése, összehangolása. Az érdekek összeegyeztetésének legfőbb követelménye, hogy a társadalom, a különböző közösségek /osztályok stb./ és az egyén érdekei optimálisan érvényesüljenek. Az optimalitás azonban csak tendenciaszerüen valósulhat meg, hiszen a sokféle gyakran egymást is keresztező érdek mindegyike egyszerre, nem érvényesülhet. Ilyen esetekben mindig az átfogóbb, nagyobb közösség érdekeinek kell elsőbbséget biztositani, a részérdekeket ezeknek alá kell rendelni. Az érdekek összehangolásának legfőbb alapelve tehát az egyéni-, a csoport- és a társadalmi érdekek összeegyeztetése a társadalmi érdek elsődlegessége alapján, a részérdekeknek a társadalmi érdekeknek való tudatos alárendelésével.

A társadalmi érdekek hordozója és megtestesitője a szocialista épités viszonyai között elsősorban az az osztály, amelyik a társadalomban elfoglalt helyzeténél, osztályérdekeinél fogva a legkövetkezetesebben képviseli a szocialista épités célkitüzéseit, s a társadalom számban is legnagyobb osztálya - a munkásosztály. A munkásosztály érdekeit koncentrált formában politikája és az azt megvalósitó politikai szervezetek fejezik ki, tehát az érdekei érvényesitésében, s az érdekellentétek megoldásában, az érdekek egyeztetésében is döntő szerepe van a munkásosztály vezető szerepét megvalósitó forradalmi pártnak és a szocialista államnak.

A szocialista társadalom még meglevő osztályai közötti érdekkülönbségek feloldásának, a különböző érdekek összehangolásának legfőbb eszköze a munkásosztály és a párt szövetségi politikája, amely a munkásosztály vezető szerepére és a különböző osztályok és rétegek alapvető érdekeinek lényegi egységére épül.

2./ A TÁRSADALOM CSOPORTTAGOZÓDÁSA OSZTÁLY- ÉS RÉTEG-STRUKTURA

Az emberi együttélés és együttmüködés során és eredményeképpen a társadalomban különböző kisebb-nagyobb csoportok, történelmileg tartós jelleget öltő, vagy csak rövid ideig

fennálló emberi közösségek jönnek létre. Ezek az igy kialakuló társadalmi csoportok, s azok a különböző közösségi formák, amelyekből a társadalom a történelmi fejlődés egy adott szakaszán mint egész összetevődik, adják a társadalom mindenkori csoporttagozódását, alkotják a társadalom szociális strukturáját.

A társadalmi csoportokat képző kritériumok

Ezek a társadalmi csoportok és közösségi formák a legkülönbözőbb kritériumok alapján képződnek. Vannak olyan emberi csoportok, amelyeknél természeti tényezőknek, pl. az éghajlatnak van döntő szerepe /emberi fajták/. Vannak olyanok, amelyek kialakulása a települési viszonyokkal függ össze /városi, falusi, tanyasi lakosság/. Más emberi csoportok esetében az életkor /ifjuság stb./ vagy más biológiai tényező /nők, férfiak/ játszik meghatározó szerepet. Végül olyanok, amelyek társadalmi-gazdasági tényezők, munkamegosztási viszonyok, tulajdonviszonyok stb. alapján alakulnak ki. A történelmi materializmus, amely a társadalom alapvető folyamataival, ezek összefüggéseivel, törvényszerüségeivel foglalkozik, mindenek előtt a társadalmi-gazdasági kritériumok alapján képződő és tartós, történelmi jelleget öltő csoportok és közösségi formák tanulmányozásával foglalkozik.

A társadalom csoporttagozódása, szociális strukturája a társadalom magyarázat egyik legrégibb problémája. A Marx - előtti felfogások e kérdésre is, mint a társadalom magyarázat általában minden más problémájára, idealista választ adtak. A fennálló társadalmi tagozódást, az éles szociális ellentéteket, a kizsákmányoló, uralkodó és a kizsákmányolt, elnyomott osztályok létét gyakran isteni eredetünek és öröknek tüntették fel, vagy ami elsősorban a polgári ideológusokra jellemző, az emberi természettel, az emberek individuális képességeinek különbségeivel, a munkamegosztás szükségességével, a társadalmi funkciók különbségeivel magyarázták. E nézetek egyben mindig az osztálykülönbségek, a szociális ellentétek fennmaradása elkerülhetetlenségének az igazolását és szntesitését is szolgálták.

A csoporttagozódás vizsgálatának módszertani kiinduló pontjai

A társadalom csoporttagozódásának, szociális strukturájának tudományos vizsgálata és magyarázata csak a marxizmusban, a történelmi materializmus kidolgozásával vált lehetővé. Ezzel összefüggésben különösen három módszertani felismerésnek volt döntő szerepe.

Mindenekelőtt annak, hogy minden társadalomban szoros összefüggés van a társadalom gazdasági szerkezete - a termelési viszonyok rendszere - és a csoporttagozódás között, hogy az előbbi meghatározza az utóbbit. Az tehát, hogy milyen nagy csoportok - osztályok és rétegek, - milyen közösségi formák stb. vannak egy adott társadalomban, mindig a termelési viszonyok függvénye. Sőt a termelési viszonyok adott rendszere döntő befolyással van az adott társadalom települési viszonyaira, a nemek, a különböző nemzedékek viszonyára is. A társadalom gazdasági szerkezetéből kell tehát a csoporttagozódást levezetni.

Másodszor annak a felismerésnek, hogy a szociális tagozódás nem örök és változatlan, hanem a gazdasági szerkezet függvényeként minden adott struktura történelmileg jött létre és a termelési viszonyok változásának, fejlődésének megfelelően maga is változik és fejlődik. Ez tette lehetővé, hogy a marxizmus az osztályok létét ne tartsa örökéletünek, hanem feltárja azokat az anyagi, a termelési mód fejlődésében rejlő okokat, amelyek adott társadalmi történelmi feltételek között létrehozzák, majd megszüntetik az osztályjellegü nagy társadalmi csoportokat. Ezzel összefüggésben Marx saját érdemét a következőkben összegezte Weydemeyerhez irott levelében: "...Ami mármost engem illet, nem az én érdemem sem a modern társadalomban levő osztályok létezésének, sem ezek egymással való harcának a felfedezése. Polgári történetirók már jóval előttem ábrázolták az osztályok e harcának történelmi fejlődését, polgári közgazdászok pedig az osztályok gazdasági anatomiáját. Ami ujat cselekedtem az annak bizonyitása volt, 1. hogy az osztályok létezése csupán a termelés fejlődésének meghatározott történelmi szakaszaihoz van kötve; 2. hogy az osztályharc szükségszerüen a proletariátus diktaturájához vezet; 3. hogy maga ez a diktatura csak átmenet valamennyi osztály megszüntetéséhez és az osztály nélküli társadalomhoz..." 4

Végül annak a felismerésnek, hogy a társadalom rendkivül bonyolult, sokrétüen tagolódó szociális strukturáján belül azoknak a társadalmi csoportoknak van döntő és meghatározó, az összes többi csoportot és közösségi formát befolyásoló szerepe, amelyek közvetlenül a termelési viszonyok rendszeréből fakadnak, arra épülnek és annak kifejeződései,

4 Marx-Engels Müvei 28. köt. 479. oldal.

vagyis - a társadalmi fejlődés hosszu történelmi szakaszaiban - az osztályoknak. Ezért foglal el az osztályokról szóló tanitás központi helyet a marxizmusban, ezért kell a csoporttagozódás elemzését, az osztályokra vonatkozó tanitással kezdeni.

Az osztályok keletkezése és meghatározása

Az osztályokat, mint fentebb láttuk, a marxizmus történelmi kategóriaként, olyan társadalmi jelenségként értelmezi, amely a társadalmi fejlődés meghatározott történelmi szakaszához kötődik. Az osztályok az ősközösségi - a termelési eszközöket közösségi tulajdonként birtokló - társadalom felbomlásával alakultak ki. A termelőerőknek az ősközösségben elért fejlődése - különösen a kőszerszámokról, a fém, a réz, bronz, majd vasszerszámokra való áttérés, - oda vezetett, hogy jelentősen megnőtt a munka termelékenysége, fokozatosan kialakult a többlettermék. A többlettermék az egyes közösségekben vagyoni különbségekhez vezetett, a vagyoni különbségek pedig a közösség kettészakadásához egy vagyonnal, tulajdonnal rendelkező és egy az előbbitől megfosztott részre, tulajdonképpen két, a társadalomban elfoglalt helyzetéből adódóan ellentétes érdekü osztályra. A tulajdonnal rendelkező osztály vagyona révén felszabadult a közvetlen termelésben való részvétel alól, s hogy kiváltságos helyzetét fenntartsa, a tulajdonnal nem rendelkezőket munkára kényszeritse, létrehozta az államot, saját uralmának erőszakszervezetét, a maga összes tartozékaival.

Az osztályok keletkezésének oka tehát a társadalom gazdasági életében, a termelés fejlődésében, a magántulajdon kialakulásában rejlik. Ebből fakad, hogy ha lényegüket, az osztályok általános ismérveit, kritériumait akarjuk megragadni, akkor ugyancsak az osztályok gazdasági viszonyaiból kell kiindulnunk. A marxizmus klasszikusai ennek megfelelően az osztályok közötti különbség fő ismérvét a társadalmi termelésben elfoglalt helyükben, a termelési eszközökhöz való viszonyukban jelölték meg.

Az osztályok legteljesebb meghatározása Lenin nevéhez füződik. Eszerint: "Osztályoknak az emberek olyan nagy csoportjait nevezik, amelyek a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében elfoglalt helyük, a termelési eszközökhöz való /nagyrészt törvényekben szabályozott és rögzitett/ viszonyuk, a munka társadalmi szervezetében játszott szerepük,

következésképpen a társadalmi javak rendelkezésükre álló részének megszerzési módjai és nagysága tekintetében különböznek egymástól. Az osztályok az emberek olyan csoportjai, amelyek közül az egyik eltulajdonithatja a másik munkáját, annak következtében, hogy a társadalmi gazdaság adott rendszerében különböző a helyzetük." 5

Lenin az osztályok meghatározásánál abból indul ki, hogy az osztályok az emberek nagy csoportjai, vagyis az osztályfogalom esetében olyan absztrakcióról van szó, amely direkt módon nem alkalmazható az egyének egymástól való megkülönböztetésére. Az osztályok mindig, minden korban nagy társadalmi csoportokként léteznek.

A lenini osztálykritériumok jelentősége

Ezeknek a nagy csoportoknak Lenin, mint látható, négy alapvető kritériumát különbözteti meg.

Az első "a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében elfoglalt hely." Ebben a kritériumban Lenin általános formában fogalmazza meg azt, hogy az osztályok léte a társadalmi termelés történeti fejlődésének meghatározott szakaszaihoz kötődik, hogy az osztályok mindig konkrét formában léteznek csak, hogy minden osztályokra bomló társadalomnak megvannak a saját, csak rá jellemző osztályai. Pl. a rabszolgaságban a rabszolga és a rabszolgatartó, a feudalizmusban a földesur és a jobbágy, a kapitalizmusban a burzsoá és a proletár. Az osztályok vonatkozásában mindig a társadalmi termelés adott rendszerében elfoglalt helyük a meghatározó.

A második lenini osztálykritérium "a termelési eszközökhöz való /nagyrészt törvényekben szabályozott és rögzített/ viszony", vagyis a tulajdonviszonyok. Ez az osztályok legfontosabb ismérve, mert ez határozza meg az osztályok helyét a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében, de az osztály különbségek másik kettő, a munkamegosztási és az elosztási viszonyokat magába foglaló ismérveit is. Hogy egy adott osztály milyen helyet foglal és a termelés rendszerében milyen szerepet játszik a munka társadalmi szervezetében, milyen módon és mértékben részesül a megtermelt társadalmi javakból, azt az dönti el, hogy rendelkezik-e lényeges termelési eszközökkel vagy sem, hogy vannak-e saját munkaeszközei

5 Lenin Müvei: 29. köt. 428. oldal.

vagy csak munkaereje van és hogy szabadon rendelkezik-e munkaerejével, vagy személyileg is kiszolgáltatott a lényeges termelési eszközöket birtoklóknak.

Az osztálykizsákmányolás és az osztályuralom konkrét formája tehát a tulajdonviszonyok tipusától függ - az egymást követő társadalmi-gazdasági alakulatok mindenekelőtt a tulajdonviszonyok uralkodó formájában különböznek egymástól -, következésképpen az osztálytársadalom felszámolása is csak a tulajdonviszonyok gyökeres átalakításának az eredménye és következménye lehet.

"A munka társadalmi szervezetében játszott szerep" a harmadik kritérium, amely a társadalmi munkamegosztásban betöltött szerepet jelenti, azt, hogy az adott osztály részt vesz-e, s milyen módon az anyagi javak termelésében, vagy csak a termelés irányitójaként funkcionál. Mint már jeleztük, ebben a tulajdonviszonyoknak van meghatározó szerepe. Ahogy Marx a kapitalizmusra vonatkozóan megállapitotta: a tőkés nem azért válik a termelés parancsnokává, mert tőkés, mert az ő kezében vannak a lényeges termelési eszközök.

A negyedik lenini osztálykritérium "A társadalmi javak... megszerzési módjai és nagysága", mint az elosztási viszonyok megnyilvánulása, ugyancsak a tulajdonviszonyokból vezethető le. Az, hogy az adott osztály milyen módon - pl. profit, munkabér, kamat stb. formájában - jut a számára szükséges anyagi javakhoz, s mennyit kap ezekből a javakból ugyancsak szerves összefüggésben van azzal, hogy rendelkezik-e saját termelési eszközökkel vagy nem, s ha igen, mennyivel, s azok milyen jellegüek.

Az osztályok minden ismérvének tehát megvan a maga szerepe és jelentősége, az osztályok társadalmi-gazdasági helyzetének, különbségeinek mindegvik más és más oldalát ragadja meg. Mégis, sulyos hiba lenne, ha ezeket elszakitanánk egymástól, egy-egy ismérvet a többivel való összefüggéséből kiragadva, akarnánk egy adott társadalom osztálystrukturájának jellemzésére felhasználni. A lenini definició, a benne helyet foglaló ismérvek egységes egészet alkotnak, csak együtt - a termelési eszközökhöz való viszonyok primátusa alapján - alkalmasak a valóságos osztálykülönbségek megragadására és bemutatására.

Az osztályok lenini meghatározása, mint láttuk, az osztályokat a termelési viszonyaik alapján különbözteti meg egymástól, mégis sulyos hiba lenne a termelési viszonyok és az osztályviszonyok azonositása. Egyrészt azért, mert a termelési viszonyok nem mindig öltenek osztályjelleget, csak akkor, ha azok a termelési eszközök magántulajdonát testesitik meg, másrészt, mert az osztályok elkülönülése, egymással való szembekerülése nem szükül a társadalom gazdasági életére, a termelési viszonyok rendszerére, hanem kiterjed a politikai és a szellemi élet területére is. Vagyis az osztályoknak vannak un. "másodlagos" ismérvei is, olyan kritériumok, amelyek a közöttük levő politikai, ideológiai, kulturális különbségekben, eltérő szokásokban és tradiciókban stb. fejeződnek ki. A konkrét osztálystruktura, az osztályok mozgásának és egymáshoz való viszonyának a vizsgálatánál rendkivül fontos ezeknek az ismérveknek a figyelembevétele is.

A hazai és a nemzetközi marxista irodalomban hosszu idő óta vita folyik arról, hogy az osztályok lenini meghatározása alkalmazható-e, s milyen mértékben a szocialista országok, köztük hazánk szociális strukturájára, hogy olyan társadalmi-történelmi körülmények között, amikor a magántulajdonos kizsákmányoló osztályokat már felszámolták, társadalmi méretekben uralkodóvá váltak és megszilárdultak a szocialista termelési viszonyok, lehet-e még a munkások és a parasztok között osztálykülönbségekről beszélni, osztályok-e ezek a szó marxista-leninista értelmében.

A vitában mindinkább az az álláspont kristályosodik ki, hogy a lenini meghatározás a szocializmust épitő társadalom szociális strukturája vizsgálatának is módszertani kiindulópontja, hogy a munkásosztály és a parasztság közötti különbségek még osztályjellegüek, amelyek csak a kommunizmusba való átfejlődés folyamatában tünnek teljesen el. Természetesen a lenini meghatározást a maga teljességében és konkrétan kell alkalmazni. Mivel a szocializmus osztályainak a társadalmi termelés rendszerében elfoglalt helye gyökeresen különbözik a megelőző kizsákmányoló társadalmak osztályainak helyétől - mindkét osztály egyszerre tulajdonos és dolgozó osztály, a munkásosztály vezető szerepe érvényesitésében sem az osztály-elnyomás, sem a kizsákmányolás eszközét nem alkalmazza a másik osztállyal szemben, mivel mindkét osztály a szocialista tulajdon talaján áll stb. - köztük mindinkább a közös, sőt azonos vonások válnak jellemzővé.

Alapvető és nem alapvető osztályok

Adott osztálytársadalom szociális struktúráját, mint erre már utaltunk, elsősorban az határozza meg, hogy abban milyen osztályok léteznek, s milyen ezeknek a sulya és szerepe az osztályszerkezetben. Az egyes osztályok sulya és szerepe alapján minden osztálytársadalomban megkülönböztethetünk alapvető és nem alapvető osztályokat.

Alapvető osztályoknak azokat az osztályokat nevezzük, amelyek léte elengedhetetlen az adott formáció fennmaradásához, amelyek hordozói, megtestesitői az adott termelési módnak, az uralkodó termelési viszonyoknak. Minden magántulajdonra épülő osztálytársadalom két alapvető osztályt feltételez /pl. földesur, és jobbágy: feudalizmus; tőkés és proletár: kapitalizmus/, amelyek közül az egyik uralkodó és kizsákmányoló, a másik elnyomott és kizsákmányolt osztály.

Az alapvető osztályok mellett minden osztálytársadalomban léteznek nem alapvető osztályok is, amelyek általában vagy az előző társadalmi-gazdasági alakulatok maradványai /pl. a kapitalizmusban a földesuri osztály és a parasztság/, vagy az uj eljövendő alakulatnak már a régi társadalom méhében kialakuló csirái, /pl. a feudalizmusban a városi polgárság/. Ezek a nem alapvető osztályok a konkrét társadalmi-történelmi feltételektől, az egyes országok sajátos viszonyaitól stb. függően a lakosság széles tömegeit foglalhatják magukba, és az osztályok mozgásában, harcában, de az osztálystruktura konkrét alakulásában is rendkivül fontos szerepet játszhatnak.

A társadalom rétegstrukturája

Az osztályok, mint láttuk, az osztálytársadalmak szociális strukturájának központi, de mégsem egyetlen eleme. A fent bemutatott osztálykritériumok nem azonos módon nyilvánulnak meg az osztály minden egyes tagjánál, az adott osztályhoz tartozó minden egyes csoportnál, s mindig vannak olyan csoportok is, amelyeknek - ellentmondásos helyzetüknél fogva - nagyon nehéz kimutatni az osztály-hovatartozásukat. Mindez azt jelenti, hogy részben az osztályokon belül, részben az osztályok mellett kialakulnak viszonylag tartós történelmi jelleggel biró különböző rétegek is.

Mindebből következik, hogy az osztálystruktura mellett a marxizmus fontos feladata a rétegstruktura vizsgálata is, bár hozzá kell azonnal tenni, hogy a rétegstruktura vizsgálata nem

helyettesiti, hanem kiegészíti, tovább konkretizálja az osztálystruktura vizsgálatát.

A történelmi materializmusban általában a rétegek három tipusát szokás megkülönböztetni.

Mindenekelőtt az osztályok belső rétegeződését. Minden osztálynak kialakulnak a maga sajátos rétegei a legkülönbözőbb kritériumok alapján. A tulajdonos osztályoknál ilyen lehet pl. a tulajdon nagysága és felhasználási területe - a burzsoázia esetében pl. eszerint beszélhetünk kis-, közép- és nagyburzsoáziáról, ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági tőkésekről stb. A kizsákmányolt osztályok esetében kritériumként szerepelhet a kizsákmányolás konkrét formája, a termelési ág, amelyben dolgoznak stb. A munkásosztály esetében pl. rendkivül jelentős az ipari és az agrár proletariátus megkülönböztetése, az ipari proletariátuson belül a nagyipari proletariátusnak, mint a munkásosztály legfőbb és leghaladóbb rétegének a kiemelése stb.

Az osztályok **belső** rétegződésének figyelembevétele elsősorban az érdekstruktura alakulása szempontjából jelentős. A különböző rétegeknek - a közös osztályérdekek bázisán - kialakulnak a viszonylag önálló sajátos rétegérdekei is, amelyek adott esetben szembeállithatják az egyes rétegeket más rétegekkel vagy magával az egész osztállyal is. Ezeknek a rétegérdekeknek a figyelmen kivül hagyása akadályává válhat és gyakran válik is - az osztályérdekek megfelelő érvényesitésének.

A társadalmi rétegek másik tipusát a mai marxista irodalom általában átmeneti rétegeknek nevezi. Itt olyan kisebb-nagyobb embercsoportokról van szó, amelyek a különböző osztályok határain képződnek, amelyekre egyértelmüen nem alkalmazható az osztályfogalom, mert a különböző kritériumok alapján részben az egyik, részben egy másik osztályhoz is sorolhatók. Tipikus példái ennek pl. a félproletár, a szegényparaszt, vagy a mi társadalmi viszonyaink között a kispolgárság. Az ilyen rétegek kialakulásának az objektiv alapját az adja, hogy az osztályok határai nyitottak, a termelőerők fejlődése, a termelési viszonyok változása, s különösen egy-egy adott gazdasági szerkezeten belül a munkamegosztási viszonyok állandó módosulása mindig megváltoztatja az emberek kisebb-nagyobb részének a társadalomban elfoglalt he-

lyét, egyes csoportok más osztályokba áramlanak át, miközben még sokáig megmarad a régi osztályokkal való kapcsolatuk, csak fokozatosan asszimilálódnak uj osztályokba. Az átmeneti rétegek sulya és aránya különösen jelentős lehet a nagy társadalmi átalakulások korszakaiban, amikor a termelési viszonyok egész rendszere átalakul és felgyorsul az osztályok mozgása, átalakulása.

A társadalmi rétegek harmadik tipusát azok a rétegek alkotják, amelyeket a társadalmi munkamegosztás nagy, viszonylag tartós történelmi formái alakitanak ki. A társadalmi munkamegosztás ilyen tartós - több társadalmi-gazdasági alakulatot végigkisérő - formája mindenekelőtt a szellemi és a fizikai munka, a falu és a város különbsége. Az e kritériumok rétegképző hatása részben egybeesik az osztálykülönbségekkel, az előbb emlitett különbségek mögött a magántulajdonra épülő osztálytársadalmakban antagonisztikus ellentmondások huzódnak meg, de a munkamegosztás e formái viszonylag önálló rétegeket is létrehoznak. /Gondoljunk pl. a falusi és városi burzsoáziára, a városi ipari munkásokra és a falusi mezőgazdasági munkásokra stb./

Az értelmiség és rétegződése

A társadalmi munkamegosztás viszonylag tartós történelmi formái alapján képződő rétegek közül különösen fontos szerepe van az értelmiségnek. Az értelmiség általános jellemzője a hivatásszerüen végzett kvalifikált szellemi munka.

A hovatartozást tehát nem az osztálykritériumok, hanem kizárólag a munkamegosztásban elfoglalt hely dönti el. Ebből következik, hogy az értelmiség mint olyan nem képez önálló társadalmi osztályt. Nem tekinthető osztálynak egyrészt, mert nincs önálló helye a társadalmi termelés történelmileg meghatározott rendszerében - nem tulajdonos és nem termelő -, másrészt mert nincs önálló a társadalom más, különösen alapvető osztályaitól eltérő, kizárólagosan rá jellemző érdeke. Ugyanakkor az értelmiség a maga egészében, mint szociális réteg nem tartozik egyik osztályba sem.

Mindez, természetesen nem jelenti azt, hogy az értelmiség független a társadalom alapvető osztálytagozódásától. Az értelmiség maga is sokféleképpen rétegződik, egyes rétegei - az osztálykritériumok alapján - egyik, más rétegei más osztályokhoz állhatnak közelebb. Az osztályokhoz való kötődésüket fejezi ki emellett az is, hogy a kizsákmányoló ural-

kodó osztályok évezredeken keresztül monopolizálták a szellemi munkát, a szellemi munka képviselőit a saját érdekükben használták fel. Az értelmiség tehát az összes kizsákmányoló társadalmakban arra volt kényszeritve, hogy az uralkodó osztály érdekeinek kiszolgálója legyen.

Az értelmiség társadalomban elfoglalt helyét és helyzetét a szocialista forradalom változtatja gyökeresen meg. A szellemi munka minden funkciója ettől fogva a munkásosztály és a szocialista társadalom érdekeit szolgálja. Az értelmiség utánpótlása tömegesen most már a munkásosztály és a parasztság soraiból kerül ki, ami egyik döntő tényezője lesz az értelmiség és a dolgozó osztályok közeledésének. Mégis, amig a szellemi és a fizikai munka közötti lényeges különbségek fennmaradnak - s a kettő harmonikus egybeolvadása csak a kommunista társadalom megteremtésével válik teljessé - addig az értelmiség a szocialista társadalomban is egy sajátos, viszonylag önálló társadalmi réteget képez.

3./ AZ OSZTÁLYHARC, MINT A KIZSÁKMÁNYOLÓ TÁRSADALMAK FEJLŐDÉSÉNEK LEGFŐBB HAJTÓEREJE

A kizsákmányoló társadalmakban - amelyeket a különböző osztályok szembenállása, alapvető érdekellentéte jellemez - a szükségletek kielégitése, az érdekek érvényesitése, ennek folytán pedig a társadalom életében végbemenő minden változás és haladás, az ellentétes érdekü osztályok összeütközésén, harcán keresztül realizálódik. Ezzel kapcsolatban hangsulyozta Engels: a történelmi materializmus "minden fontos történelmi esemény végső okát és nagy mozgatóerejét a társadalom gazdasági fejlődésében, a termelési és cseremód változásaiban, a társadalomnak különböző osztályokra való ebből következő megoszlásában és ezeknek az osztályoknak egymás elleni harcaiban keresi."[6]

Az osztályharc szükségszerüsége és fogalma

Az antagonisztikus társadalmakban elsősorban az osztályharc az, amelyben a társadalmi élet egészének, egyes jelenségeinek folyamatainak és eseményeinek el-

6 Marx-Engels Müvei 2o. köt. 595. oldal.

lentmondásos természete kifejeződik, az osztályok összeütközése, harca adja a társadalmi fejlődés belső tartalmát. Azt, hogy az egyes osztályok tevékenységére, aktivitására /akár a kizsákmányolt, akár a kizsákmányoló osztályokról van is szó/ milyen konkrét okok, tényezők vannak hatással, hogy az elnyomott osztályok milyen mértékben részesülnek a létrehozott anyagi és szellemi javakból, van-e, s milyen beleszólásuk a társadalom ügyeinek intézésébe, hogy milyen az osztályharc intenzitása és eredményessége stb. döntő módon befolyásolja az egyes osztályok fejlettsége, szervezettsége, ereje. Bármilyen legyen is azonban ez, minden előrehaladásban és visszaesésben, kivivott győzelemben vagy vereségben az osztályok egymás elleni harca nyilvánul meg. Ezért képezi az osztályharc az antagonisztikus társadalmakban a társadalmi haladás fő hajtóerejét.

Azt, hogy a társadalom nagy csoportjai, az osztályok között harc folyik, - amint arra az első fejezetben rámutattunk - már a haladó Marx előtti gondolkodók, különösen a feltörekvő polgárság ideológusai is felismerték. Az un. restaurációs kor /a XIX. sz. eleje/ francia történeirói /Guizot, Thierry, Mignet/ pl. a XVII. századi angol és a XVIII. századi francia forradalmat az osztályok harcával próbálták magyarázni. Arra is voltak kisérletek e gondolkodóknál, hogy a harc okát és forrását gazdasági indítékokban keressék, de idealista történelemszemléletük miatt e törekvésük csak a helyes megsejtések szintjén maradt, nem tudtak tudományos választ adni az osztályharc okára.

A történelmi materializmus tárta fel és bizonyitotta be tudományosan, hogy a magántulajdon kialakulásával - aminek eredménye és következménye a társadalom osztályokra szakadása - az egyes osztályok tagjainak különböző, egymással ellentétes lesz a termelési eszközökhöz való viszonya, a társadalmi termelésben elfoglalt helye és szerepe is. A társadalmi termelés adott rendszerében különböző helyet elfoglaló nagy embercsoportok - az osztályok - cselekedeteit, magatartását és gondolkodását, más osztályokhoz való viszonyát stb. pedig alapvetően éppen az a különbözőség determinálja. A magántulajdon kialakulása, a termelési eszközökhöz való ellentétes viszonyok tehát - amelyek mind az egyes emberek, mind az osztályok akaratától és tudatától függetlenül jönnek létre, amelyekbe az emberek belészületnek - egymással ellentétes érdekeket szülnek az emberek között. Ezek az ellentétes érdekek csak egymás rovására érvényesithetők.

Az azonos társadalmi helyzetben levő embercsoportoknak többé-kevésbé azonos érdekeik alakulnak ki, azaz az ugyanazon osztályhoz tartozó emberek alapvető érdekei azonosak. Az osztálytársadalom kialakulása tehát nem általában ellentétes érdekeket, hanem szükségszerüen ellentétes osztályérdekeket eredményez. Ebből az ellentétes osztályérdekből fakad az osztályok közötti minden ellentét, ez szüli az osztályharcot, amely igy az osztályok létezéséhez hasonlóan objektiv jellegü, oka és alapja a magántulajdonban és az ebből fakadó egymással ellentétes osztályérdekekben rejlik.

Az osztályharc tehát az érdekeikben ellentétes osztályok közötti küzdelem, amely az osztályoknak a társadalomban elfoglalt helyzetéből fakadó osztályérdekeik és erre épülő céljaik megvalósitásáért folyik.

Az egyes osztályok között, különösen a kizsákmányolt osztályok között - pl. a munkásosztály és a parasztság, általában a kispolgári osztály között a kapitalizmusban - nemcsak ellentétes, hanem azonos, hasonló vagy egymáshoz közelálló érdekek is vannak. Adott történelmi-társadalmi körülmények között az is lehetséges, hogy alapvető érdekeik tekintetében szemben álló osztályoknak is kialakulnak lényeges közös érdekeik.[7] Ezeknek az azonos vagy egymáshoz közelálló érdekeknek a felismerése és számbavétele is nagyon lényeges, mert ezek képezik az osztályok közötti szövetség objektiv alapját. Az osztályszövetség pedig különösen fontos tényezője a haladó, forradalmi osztályok győzelmének.

Az osztályharc szerepe a társadalom fejlődésében

Fentebb már utaltunk arra, hogy az antagonisztikus társadalmakban minden jelentősebb társadalmi esemény, változás - a termelőerők fejlődése, jellegük megváltozása, a termelési viszonyok átalakulása, a társadalom politikai és szellemi életének változása stb. - igy vagy ugy az osztályok, elsősorban az alapvető osztályok harcában valósul meg. Ez azonban a konkrét társadalmi folyamatban a felszinen korántsem ennyire nyilvánvaló. A társadalmi viszonyok

7 A fasizmus uralma idején pl. a munkásosztálynak és a hazafias érzelmü burzsoáziának egyaránt érdeke volt a fasizmus elleni harc, vagy ma a volt gyarmati és félgyarmati országok dolgozó tömegeinek és nemzeti burzsoáziájának a nemzetközi imperializmus neokolonialista törekvései elleni harc.

szövevénye, az emberek közötti kapcsolatok sokfélesége mögött általában rejtve maradnak a tényleges mozgatóerők, a gazdasági tényezők. Az osztályok közötti érdekellentétek és az osztályösszeütközések igen gyakran a vallási, faji, nemzeti stb. harcok formáit öltik magukra, amelyek elkendőzik a küzdelmek tényleges osztálytartalmát, olyan látszatot keltenek, mintha nem alapvető érdekellentétek, hanem csak világnézeti, nemzeti, nemzedéki stb. különbségek lennének a harc okai. Különösen érvényes ez a kapitalizmus előtti antagonisztikus társadalmakra, pl. a feudalizmusra, ahol a fentieken tul még a rendi viszonyok, a hierarchikusan felépitett társadalmi struktura is neheziti a valóságos osztályviszonyok és osztályellentétek megjelenését, méginkább felismerését.

Az osztályharc valóságos társadalmi alapjának és szerepének a felismerését a fentiek mellett jelentősen megneheziti az uralkodó osztályok politikusainak és ideológusainak tevékenysége is, akik - a korábbi formációkban inkább ösztönösen, a mai kapitalizmusban azonban egyre tudatosabban - tagadják az osztályharcot és annak anyagi-gazdasági alapját, s az osztályok közeledésének, együttmüködésének, vagy éppen mint az egyház, az osztályok közötti szeretetnek az elméletét hirdetik. Az osztályharcot tagadó különféle elméletek - az "egyensulyelmélet", a kapitalizmus "transzformációjának", a "népi kapitalizmusnak", a "nyitott társadalomnak" és a társadalmi mobilitásnak stb. az elmélete, illetve az osztályharcot a nemzedékek, nemzetek, fajok stb. harcával felváltó elméletek - különösen jellemzőek a mai állammonopolista kapitalizmusra.

Az osztályharc társadalmi szerepének felismerése a marxizmus egyik legnagyobb történelmi érdeme. Marx tárta fel "azt a törvényt - irta Engels -, amely szerint minden történelmi harc, akár politikai, akár vallási, filozófiai vagy más ideológiai téren játszódik le, valójában csak a társadalmi osztályok harcának többé-kevésbé világos kifejezése..."[8]

A marxizmus, a történelmi materializmus egyik alapvető és ma is változatlanul aktuális feladata, hogy a konkrét történelmi folyamatban megragadja a lényeget, a felszinen jelentkező sokféle ellentét, a látszat mögött felismerje az osztályellentéteket és az ezekből fakadó osztályharcot, mint a társadalmi fejlődés hajtóerejét.

8 Marx-Engels Müvei 8. köt. 55o. oldal.

Az osztályharc ilyen módon az ellentétek egysége és harca törvényének sajátos megnyilvánulási formája az antagonisztikus osztálytársadalmakban, ahol a szemben álló pólusokat az adott termelési mód két alapvető osztálya testesiti meg, s ezek dinamikus kölcsönviszonya, harca képezi a progressziv irányu fejlődésnek, de minden másirányu változásnak is az objektiv belső tartalmát és forrását.[9]

Az osztályok szembenállása, harca a kizsákmányoló termelési módok minden egyes fejlődési fázisát jellemzi, végigkiséri azok keletkezését, fennállását és pusztulását, mindig a belső impulzusát és tartalmát képezve a folyamatnak, mégis a társadalom felfelé ivelő fejlődésében betöltött szerepe teljes nagyságában csak akkor bontakozik ki, amikor az egyre fejlődő termelőerők összeütközésbe kerülnek a fennálló, fejlődésüket már gátló termelési viszonyokkal. Az osztályharc az osztálytársadalmak fejlődésének objektiv törvénye.

Az osztályharc területei és formái

Amint a fentiekből kitünik, az osztálytársadalmak kialakulása óta nincs olyan társadalmi esemény és jelenség, nincs a társadalmi életnek olyan területe, ahol - igy vagy ugy, közvetve vagy közvetlenül - ne érvényesülne az osztályok ellentétes érdeke, ahol ne kerülnének egymással szembe az adott társadalom osztályai, mindenekelőtt a két alapvető osztály. Éppen ezért az osztályharc a társadalom életének minden jelenségét és minden területét áthatja.

A társadalom életét, mint ismeretes, az osztálytársadalmak idején három nagy egymással funkcionálisan összefüggő, ugyanakkor viszonylagos önállósággal is rendelkező területre lehet osztani: a gazdasági, a politikai és a szellemi /vagy ideológiai-kulturális/ élet szféráira. E felosztásnak megfelelően az osztályharcnak is három nagy területéről: a gazdasági, a politikai és az ideológiai-kulturális harc területéről, s az ezeken a területeken érvényesülő formáiról beszélhetünk, attól függően, hogy a harc elsődlegesen és közvetlenül gazdasági, politikai vagy ideológiai-kulturális osztályérdekekért folyik-e, illetve, hogy a harcot gazdasági, politikai vagy ideológiai eszközökkel - módszerekkel vivják-e?

9 Az ellentétek egysége és harca törvénynek e sajátos társadalmi megnyilvánulásával már a materialista dialektikát tárgyaló témában is foglalkoztunk, amikor az antagonisztikus és nem antagonisztikus ellentmondásokat elemeztük. Az osztályharc nem más, mint az antagonisztikus ellentmondások konkrét megnyilvánulása.

Az osztályharc említett területeit és formáit nem helyes egymástól mereven elszakitani, szembeállitani. Ezek egyfelől összefonódnak egymással, sőt át is mehetnek egymásba, s ezért esetenként nagyon nehéz a megkülönböztetésük, másfelől - mivel a harc minden esetben az osztályok egymáshoz való viszonyát testesiti meg, s ezért igy vagy úgy kapcsolatba kerül az államhatalommal - az osztályharc minden formájában és minden területén közvetve vagy közvetlenül érvényesül a politikai jelleg. Különösen nehéz lehne a fenti megkülönböztetéseket a kapitalizmust megelőző osztálytársadalmak osztályharcára mereven alkalmazni. Ezeknek a társadalmaknak a viszonylagos fejletlensége, a bonyolult rendi tagozódás, amely elfedte a valóságos osztályviszonyokat, a kizsákmányolt osztályok széttagoltsága és szervezetlensége, önálló osztályideológiájuk hiánya stb. nem tette lehetővé, hogy az osztályok összeütközése minden területén egyformán megnyilvánuljon, az osztályharc mindhárom formája megfelelően kibontakozhasson. E területek és formák viszonylagos elkülönitése, különbségük kimutatása csak a kapitalista formáció kibontakozásával, a proletariátus osztállyá szerveződésével válik lehetővé.

Az osztályharc eredményességében lényeges szerepe van annak, hogy az milyen széles tömegeket fog át és milyen a tömegek szervezettsége. Az uralkodó osztályok saját érdekeik védelmében, s az elnyomottak elleni harcukban meghatározott intézményeket és szervezeteket /elsősorban az államot/ hoznak létre, a maguk szervezett erejét állitják szembe az elnyomottakkal és kizsákmányoltakkal. Nyilvánvaló, hogy az elnyomott, kizsákmányolt tömegek harca is csak akkor lehet eredményes, ha soraikat egyesitik, ha szervezett erőt állitanak szembe az uralkodó osztállyal, ha létrehozzák saját osztályszervezeteiket. Ezeknek a szervezeteknek - a modern korban a pártoknak - az a feladatuk, hogy összehangolják az adott osztály különböző csoportjainak, rétegeinek tevékenységét, szervezzék és irányitsák az elnyomott osztályok harcát az uralkodó osztályok ellen. Miután az uralkodó osztályok elsősorban politikai intézményeiken és szervezeteiken keresztül védelmezik saját osztályérdekeiket, az elnyomott és kizsákmányolt osztályok osztályszervezeteinek is szükségképpen elsősorban politikai szervezeteknek kell lenniök.

Az elnyomott osztályok legfőbb érdeke - amelynek érvényesitéséért végső soron az osztályharcot vivják - az adott társadalmi-gazdasági rend megváltoztatása, olyan termelési vi-

szonyok létrehozása, amelyek az ő osztályérdekeiknek felelnek meg. Ezt azonban csak akkor érhetik el, ha a harcot az uralkodó osztály államhatalma ellen, az intézmény ellen irányitják, amelynek segitségével az uralkodó osztály a maga hatalmát fenntartja, a fennálló társadalmi rendet védelmezi. Mindez azt bizonyitja, hogy az osztályharc fő szintere a politikai élet szférája, hogy annak legfontosabb területe és legfőbb formája minden társadalomban - mindaddig, amig antagonisztikus osztályok léteznek - a politikai terület és a harc politikai formája. A gazdasági viszonyok megváltoztatása, az osztályok gazdasági felszabadulása - csak a politikai harc sikján és politikai eszközökkel érhető el.

4./ TERMÉSZETADTA ÉS TÖRTÉNETI KÖZÖSSÉGI FORMÁK: A CSALÁD, A NEMZETSÉG, A NEMZETISÉG ÉS A NEMZET

Az ember, mint már többször hangsulyoztuk, lényegénél fogva közösségi lény. Ezért minden társadalomra jellemzőek meghatározott közösségi formák, amelyekben az emberek közösségi élete megvalósul, s amelyek egyfajta keretet adnak a szociális struktura fentebb tárgyalt formáinak a létezéséhez is. Ezek a közösségi formák kezdetben, az őstársadalomban természetadta formák voltak és az emberréválásnak, az emberi élet termelésének és ujratermelésének természeti előfeltételét jelentették. "Az állatsorból való kifejlődéshez a legnagyobb előrehaladás véghezviteléhez, amelyet a termé szet felmutat - irta Engels -, egy további elemre volt szükség: arra, hogy az egyed hiányzó védekezőképességét a horda egyesitett ereje és együttmüködése pótolja... Az állat emberré válása csakis nagyobb és tartósabb csoportokban mehetett végbe."[1o] Ezek a tartósabb csoportok kezdetben a család, továbbá a nemzetségek, törzsek voltak.

A család | Az emberré válás folyamatában és az őstársadalomban az első "eleve természetadta társulás" a férfi és a nő, a szülők és a gyermekek közti viszony: a család volt. A család Marx megállapitása szerint, "kezdetben az egyetlen társadalmi viszony." A család kialakulását, fejlődésének történelmi formáit Engels "A család, a magántulajdon és az

1o Marx-Engels Müvei 21. köt. 37. oldal.

állam eredete" c. munkájában írja le. Eszerint a család első formái a csoportközösség különböző fokát képviselték, amelyekből fokozatosan kialakult a páros-házasság, majd ebből - az ősközösségi társadalom viszonylag magas fokán, tulajdonképpen bomlásának kezdetén - a monogám család. Ez abban különbözik az előzőtől, hogy a házasság köteléke már sokkal szilárdabb, ez a családforma, már nem annyira a természeti, mint inkább gazdasági feltételekre épül. "Ez volt az első családforma, - írta Engels - amely nem természeti, hanem gazdasági feltételeken alapult, tudniillik a magántulajdonnak az eredeti természetadta köztulajdon felett aratott győzelmén."[11] A család tehát már gazdasági egységgé, vagyoni közösséggé is válik, a család tulajdonát, birtokát stb. a családtagok öröklik.

A család fejlődése ettől - a magántulajdon kialakulásától - kezdve alá van rendelve a gazdasági viszonyok fejlődésének, a család konkrét formái és funkciói társadalmi-gazdasági alakulatokként, s ezeken belül osztályonként is változnak. Minden osztálytársadalomnak és minden egyes osztálynak kialakulnak rá jellemző, a társadalom gazdasági berendezkedésének megfelelő és az osztályoknak a társadalomban elfoglalt helyét kifejező családformái.

A család a szocialista társadalomban is a férfi és a nő, a szülők és a gyermekek kapcsolatának tartós formája, amelynek alapvető funkciója az utódok létrehozása és felnevelése, de emellett egyéb - gazdasági, szociális, jogi, erkölcsi stb. funkciókat is betölt. A szocialista társadalom alapvető feladata, hogy a családot megszabaditsa a magántulajdon sokévezredes deformáló hatásától, hogy a családon belüli kapcsolatokat ne a vagyongyüjtés és vagyonvárás determinálja stb., hogy a család funkcióit is szocialista tartalommal töltse, a férj és feleség, a szülő és gyermek között valódi emberi, az egymás tiszteletére, megértésére és szeretetére épülő kapcsolatok váljanak uralkodókká. E vonatkozásban jelenleg a legfontosabb társadalmi méretü feladat a nők tényleges egyenjogusságának biztositása a társadalmi élet minden területén, a munkában, a közéletben stb. Azok a határozatok, amelyeket a párt és az állam az elmult években hozott - a nő- és ifjuságpolitikai határozatok, a különböző szociális intézkedések - e feladat minél gyorsabb és eredmé -

11 Ugyanott 61. oldal.

nyesebb végrehajtásához teremtenek kedvező feltételeket.

A nemzetségi-törzsi szervezet

Az ősközösségi társadalomban a csoportházasságok formáinak fejlődésével és párosházassággá való átalakulásával egyidőben a vérségi kapcsolatokon nyugvó közösségek más szélesebb formái is kifejlődtek. Ilyen szélesebb, ugyancsak "természetadta" közösségi formák voltak a nemzetségek és a törzsek. A nemzetség tulajdonképpen a család kiszélesedett - sok rokon családot magába foglaló - formája volt, amelynek tagjait a vérrokonság kapcsolta össze. Az egyes nemzetségek a fejlődés során törzseket, vagyis még nagyobb, de még mindig a vérségi kapcsolatokra épülő közösségeket alkottak, amelyek egyben szükségszerü előfeltételként és keretként szolgáltak az emberi létfennmaradáshoz és továbbfejlődéshez.

Az igy kialakult törzsi-nemzetségi szervezet az emberi együttélés első, nagy - a társadalom és a termelőerők alacsony fejlettségi fokának megfelelő - történelmi formáját képezte. Mivel ez a fejlettségi fok még nem tett lehetővé sem uralmat, sem szolgaságot, az adott közösségen belül nem volt különbség jogok és kötelességek között, a nemzetségi törzsi szervezet elégséges volt az összes társadalmi funkciók ellátására. Gazdálkodása forma és szervezet volt, ellátta a társadalom szervezésének, irányitásának a feladatait, s emellett tartós történelmi jelleggel rendelkező közösségi formát is jelentett. Az ugyanahhoz a nemzetséghez, törzshöz tartozó embereket a vérrokonságon tul a tartós együttélés során kialakult közös hagyományok, tradiciók, szokások stb. valamint a közös nyelv is összekapcsolta egymással.

A nemzetiség

Az ősközösségi társadalom bomlásával, a vagyoni különbségek, majd a magántulajdon, s ennek folytán az osztályok kialakulásával a nemzetségi - törzsi szervezet fokozatosan felbomlik. Mint gazdálkodási formát és szervezetet az individuális magángazdaság, mint a társadalom szervezésének és irányitásának formáját az állam váltja fel, de tulhaladottá válik mint közösségi és együttélési forma is és átadja a helyét egy uj közösségi formának, az un. nemzetiségnek, vagy népiségnek.[12] "Minél kevésbé fejlett még

12 A nemzetiség itt nem az elterjedt "nemzeti kisebbséget" jelöli, hanem azt a történelmileg kialakult etnikai közösséget, amely még nem szerveződött nemzetté, amely az ősközösség felbomlásától a kapitalizmus kialakulásáig kiséri végig a társadalom történetét. Gyakran ebben az értelemben használják a társadalom tudományok a "nép", a "népiség" fogalmát is.

a munka, minél korlátozottabb termékeinek mennyisége, tehát a társadalom gazdasága is - irja Engels -, annál tulnyomóbban uralkodóként jelennek meg a társadalmi rendben a nemzetiségi kötelékek. A társadalom e nemzetségi kötelékeken alapuló tagozódásának keretei között viszont egyre jobban fejlődik a munka termelékenysége; vele együtt a magántulajdon és a csere, a gazdaságbeli különbségek, idegen munkaerő értékesithetősége és ezzel osztályellentéteknek az alapzata: uj társadalmi elemek, amelyek nemzedékeken át igyekeznek a régi társadalmi berendezkedést az uj állapotokhoz idomitani, mig végül a kettő összeegyeztethetetlensége teljes forradalma sodást nem idéz elő. A nemzetségi kötelékeken nyugvó régi társadalmat az ujonnan kifejlődött társadalmi osztályok összecsapása során szétrobbantják; helyébe egy uj társadalom lép, az államba összefogva, amelynek alsóbb egységei már nem nemzetiségi, hanem területi kötelékek, - egy olyan társadalom, amelyben a család rendjén teljesen a tulajdon rendje uralkodik, és amelyen belül most szabadon kibontakoznak azok az osztályellentétek és osztályharcok, amelyek az egész eddigi irott történelem tartalmát alkotják."[13]

Erre az uj, az első osztálytársadalommal kialakuló közösségi, együttélési formára is jellemző a tartós együttélés során kialakult hagyományok, szokások, tradiciók, az egész életmód közös volta és a közös nyelv is, de a vérségi kapcsolatok helyébe egyre inkább a közös terület lép. Ez a közösségi forma, mint a fentiekből következik, nem tételez fel közös gazdaságot - a gazdasági élet a magántulajdon alapján fejlődik tovább -, de nem esik egybe a társadalom politikai szervezetének, az államnak a kereteivel sem. Mind a rabszolgatartó társadalom, mind a feudalizmus állami képződményei általában etnikailag heterogén, sokféle "nemzetiséget" felölelő embercsoportokat foglaltak magukba.

Ez az etnikai tarkaság és széttagoltság a feudalizmus késői szakaszában kezdett a fejlődés komoly gátjává válni, amikor a naturális gazdálkodást kezdte felváltani az árutermelés, elkezdődött a polgárosodás, a tőkés viszonyok fokozatos kibontakozása a feudalizmus méhében. Ez teremtette meg a lehetőségét annak, hogy az egymással laza kapcsolatokban álló nemzetiségek nemzetté szerveződjenek.

---

13 Marx-Engels Müvei. 21. köt. 25-26. oldal.

A nemzet

A nemzet kialakulásának gazdasági alapja tehát az árutermelés a tőkés termelési viszonyok kifejlődése volt. A tőkés viszonyok kialakulása a belső piac, a mind sokoldalubbá váló kereskedelmi kapcsolatok stb. segitségével gazdaságilag is összekapcsolja egymással az azonos területen élőket és azonos nyelvet beszélőket, vagyis a nemzetté szervezi őket. "Az a korszak, irta Lenin, amelyben a kapitalizmus végleg legyőzi a feudalizmust, világszerte nemzeti mozgalmakkal jár együtt. E mozgalmak gazdasági alapja az, hogy a burzsoáziának az árutermelés teljes győzelme érdekében meg kell hóditani a belső piacot, állammá kell összeforrasztani azokat a területeket, amelyeknek a lakossága egyazon nyelven beszél, elháritva mindazokat az akadályokat, amelyek gátolják e nyelv fejlesztését és az irodalomban való rögzitését. A nyelv az emberek legfontosabb érintkezési eszköze; a nyelvi egység és a nyelv akadálytalan fejlődése az egyik legfontosabb feltétele a modern kapitalizmussal összhangban levő, valóban szabad és széles körü kereskedelmi forgalomnak, a lakosság osztályok szerinti szabad és széles körü csoportosulásának, s végül annak, hogy a piac szoros kapcsolatban legyen minden egyes nagy- vagy kisvállalkozóval, eladóval és vásárlóval." [14]

A nemzeti mozgalmak nem minden országban vezettek egyben a nemzeti állam kialakulásához. Nyugat-Európa országaiban többé-kevésbé igen - francia, angol stb. nemzet, - Kelet-Európában az eltérő történelmi okok, pl. a centralizált állam korábbi kialakulása folytán inkább többnemzetiségü államok alakultak ki. A nemzet kialakulásának alapfeltétele azonban itt is a nemzeti piac és a nemzeti nyelv kialakulása volt.

Mindezek alapján a nemzetet igy jellemezhetjük: a nemzet az emberek olyan tartós történelmi közössége, amelyet az egységes közös gazdasági élet, a közös terület és közös nyelv egyesit, s amelyhez hozzátartozik a társadalmi pszichikum néhány olyan sajátossága, amelyeket a kultura sajátosságai is rögzitenek, s amelyek ezt a kulturát megkülönböztetik más nemzetek kulturájától.

A nemzet tehát mint az emberi együttélés közösségi formája a kapitalizmus terméke, s mint ilyen, hordozója, megjelenitője - ebben a történelmi formájában - a kapitalizmus ösz-

14 Lenin Összes Müvei 25. köt. 258-259. oldal.

szes ellentmondásának, mindenekelőtt a burzsoázia és a proletariátus antagonizmusának. A burzsoázia ideológiája azonban ezeket az osztályellentéteket tagadva a nemzeti egységet abszolutizálja, ugy tünteti fel, mintha az adott nemzethez tartozó osztálynak az érdekei egybeesnének. Ez a nemzeti egységet abszolutizáló, osztálybékét hirdető felfogás a nacionalista ideológia egyik leglényegesebb megjelenési formája.

A szocialista forradalom győzelmével a nemzet gyökeres átalakuláson megy keresztül. A magántulajdon és az osztálykizsákmányolás megszüntetése megváltoztatja a nemzet szociális tartalmát. Fokozatosan megszünnek a nemzeten belüli antagonisztikus ellentmondások, gazdasági alapját a kapitalista árutermelés helyett a társadalmi tulajdonra épülő szocialista népgazdaság képezi, vezető osztályává a kizsákmányolástól felszabadult leghaladóbb osztály, a munkásosztály válik. A társadalom során bekövetkező gyökeres átalakulások lehetővé teszik, hogy a nemzetnek egy ujtipusu egysége jöjjön létre: a szocialista népi-nemzeti egység.

MÁSODIK RÉSZ

A TÁRSADALOM POLITIKAI ÉLETE MINT AZ OSZTÁLYTÁRSADALMAK VISZONYLAGOS ÖNÁLLÓSÁGGAL RENDELKEZŐ TÁRSADALMI ÉLETSZFÉRÁJA

A társadalom élete két fő oldalának: a társadalmi létnek és a társadalmi tudatnak a meghatározott viszonyát, összefüggését és kölcsönhatását - amelyek a termelés folyamatában az emberek között kialakulnak és minduntalan magasabb fokon, bonyolultabban ujratermelődnek - az osztályok kialakulása óta döntően a politikai felépitmény közvetiti, miután a politika tartalmát, lényegét a mindenkori uralkodó osztály vagy osztályszövetség érdekei határozzák meg. A politikának ez a közvetitő szerepe az állami és társadalmi intézményeken és szervezeteken keresztül a politikai tevékenységben, vagyis a társadalom politikai életében valósul meg. E közbülső vagy közvetitő szerepe elismerése nélkül sem a társadalmi tudatnak, sem a politikai felépitménynek a társadalmi létre való hatását, befolyását és szerepét nem láthatjuk meg a maga bonyolult valóságában.

Feljegyzések:

I. fejezet

A MARXIZMUS-LENINIZMUS TANITÁSA A POLITIKÁRÓL, A TÁRSADALOM POLITIKAI RENDSZERÉRŐL ÉS AZ ÁLLAMRÓL

Az ősközösségi társadalom felbomlásával, a magántulajdon és az egymással ellentétes érdekü osztályok kialakulásával - mint az előző fejezetben már láttuk - uj, az őstársadalomban ismeretlen intézmények és szervezetek jöttek létre, mindenekelőtt az állam, mint a gazdaságilag uralkodó osztály politikai hatalmát megtestesitő intézmény. Az osztályok és az állam kialakulása tehát a társadalmi viszonyok uj fajtáját hozta létre, a politikai és a jogi viszonyokat, s ezzel a társadalmi élet egy uj területét, a politikai életet, a politikát.

1./ A POLITIKA FOGALMA, A GAZDASÁG ÉS A POLITIKA VISZONYA, A POLITIKAI INTÉZMÉNYRENDSZER

A politika lényegének, a politikai intézmények, általában a politikai jelenségek természetének feltárására irányuló törekvés a társadalom magyarázat egyik legrégibb problémája. A politikára, az államra stb. vonatkozó Marx előtti felfogások közös jellemzője az idealista megközelités. A politikát, az államot vagy isteni eredettel ruházták fel, vagy különösen az ujkori polgári elméletek képviselői az emberek örök, változatlan természetéből próbálták levezetni. Ezt a nézetet egyébként már az ókorban is megtaláljuk, elsősorban Arisztotelésznél, aki az embert természeténél fogva politikai, állami életre hivatott élőlényként fogta fel "zoon politikonnak", azaz "politikus állatnak" tartotta. Ez vált kiindulópontjává azoknak a polgári elméleteknek, amelyek szerint az állam és a politika okait "az emberek közös természetéből és alkatából kell levezetni."

A politika lényege

Ezekben a felfogásokban a politika egyrészt azonosul az állammal, az állam pedig magával a társadalommal, másrészt örök, a társadalmi fejlődés minden fokán szükségszerüen létező jelenségként tételeződik.

Tudományos választ a politika kérdésére is csak a marxizmus, a történelmi materializmus adott. Ebben döntő szerepet játszott az a felismerés, hogy a politika keletkezését, lényegét, tartalmát és szerepét csakis a társadalom osztálystrukturájából kiindulva és más társadalmi jelenségekhez, mindenekelőtt a gazdasághoz való viszonyában lehet feltárni.

A politikának, a politikai intézményeknek stb. nincs önálló léte, a politika, az állam az osztályokra szakadt társadalom gazdasági viszonyainak a következménye. A politika tehát felépitmény. Annak kifejeződése, hogy "a társadalom megoldhatatlan ellentmondásba bonyolódott önmagával, kibékithetetlen ellentétekre hasadt,"[1] ami szükségszerüvé teszi egy, az uralkodó osztály érdekeit érvényesitő politikai intézmény, az állam létrehozását.

A politika mint felépitmény az összes felépitmény elemek közül a legközvetlenebbül kapcsolódik a gazdasághoz, a politikában az osztályok alapvető gazdasági érdekei fogalmazódnak meg, "a politika a gazdaság koncentrált kifejeződése."[2] A politikában tehát a gazdasági viszonyok rendszere fejeződik ki, az osztályok különböző gazdasági viszonyai érdekellentétei politikai formát öltenek. Ez már azt is jelenti, hogy a politika a gazdasági viszonyok megjelenési formája is. A gazdaság az osztályok kialakulásával azért szüli meg a politikát, mert e forma nélkül sem létezni, sem müködni nem képes.

A politikának, mint felépitménynek a specifikuma még, hogy az előzőből következően a leggyorsabban és legérzékenyebben reagál a gazdaság mozgására, változásaira, továbbá, hogy az alap - a társadalom gazdasági szerkezete - nagyrészt rajta keresztül határozza meg a felépitmény többi elemét - az erkölcsöt, a müvészetet, az általános világnézetet stb. Ez utóbbiak pedig nagyrészt a politikai felépitmény közvetitésével gyakorolnak hatást az alapra, annak mozgására, változásaira.

Ezzel együtt, mint az egész felépitménynek, a politikának is megvan a maga viszonylagos önállósága, ami alapvetően visszaható szerepében, az alapot, a gazdaságot alakitó, változtató, formáló funkciójában fejeződik ki. Ez a visszahatás a po-

1 Marx-Engels Müvei 21. köt. 15o. oldal.

2 Lenin: Müvei 32. köt. 74. oldal.

litika osztálymeghatározottságától, az osztály-erőviszonyoktól stb. függően sokirányu lehet, elősegitheti, gyorsithatja, vagy gátolhatja, akadályozhatja is a gazdaság fejlődését, illetve érvényesülhetnek a kettő különböző kombinációi is.

Mindezen tul a konkrét társadalmi-történelmi folyamatban, ahogy Marx mondja: a politika "bizonyos értelemben maga is gazdasági tényező", a politikának elsőbbsége is van a gazdasággal szemben. Nem abban az értelemben, természetesen, hogy a politika határozza meg a gazdaságot /hiszen a gazdaság az alap/, hanem abban, hogy a politikai döntéseknek meghatározó szerepe van a gazdaság alakitásában, hogy a gazdaság fejlődésének kereteit és irányait mindig behatárolják a politikai döntések, s hogy a gazdasági érdekek érvényesitése lehetetlen a politika, a különböző politikai intézmények, szervezetek aktiv közremüködése, kezdeményező szerepe nélkül.

A politika tehát felépitmény, s mint ilyennek fő jellemzője - amelynek alapján más társadalmi jelenségektől, felépitmény elemektől megkülönböztethető - abban van, hogy az osztályoknak az érdekviszonyait, s ezek alapján az egymáshoz való viszonyát testesiti meg és egyenes, közvetlen kapcsolatban áll az államhatalommal, az államhatalmi és kormányzati tevékenységgel.

A politika alkotó elemei

A politika mint sajátos, a fenti értelemben felfogott társadalmi jelenség, három egymással kölcsönhatásban levő oldalból tevődik össze.

a/ Az osztályok egymáshoz és az államhoz való viszonyát, harcát, a társadalomban elfoglalt helyét, törekvéseit, céljait stb. kifejező, tükröző beidegződésekből, érzelmekből, elképzelésekből, nézetekből, elméletekből, programokból stb. - vagyis a politikai tudatból, a politikai ideológiából.

b/ Az osztályérdekek érvényesitése céljából különböző osztályok vagy osztály- és rétegszövetségek által létrehozott különböző intézményekből és szervezetekből - pl. állam, állami intézmények, pártok, tömegmozgalmak, más politikai szervezetek - vagyis a politikai intézményrendszerből.

c/ Az osztályérdekek érvényesitéséért és ezek eszközeiért vivott harcból. Ez magába foglalja az államhata-

lom megtartásáért, ill. meghóditásáért, felhasználásáért, befolyásolásáért, a politikai intézményrendszer átalakitásáért, a különböző politikai eszmék elterjesztéséért, a tömegbefolyás kiszélesitéséért stb. folyó harcot - végső soron az un. gyakorlati politikát. A gyakorlati politikának is, hasonlóan a politikához nagyon sok konkrét területe lehet: pl. bel- és külpolitika, gazdaságpolitika, kulturpolitika, müvelődéspolitika, iskolapolitika, ifjuságpolitika stb.

A politika itt felsorolt elemeinek a konkrét tartalma, megjelenési formája stb. a társadalom és az egyes osztályok fejlettségétől, szervezettségi fokától, az adott fejlettségi fokon betöltött szerepétől stb. végső soron az osztályerőviszonyoktól, azok alakulásától függ.

A politikának ezek az elemei szerves egységet alkotnak, csak egymással kölcsönhatásban funkcionálnak, mégis a három felsorolt oldal közül alapvető jelentősége van a politikai intézményrendszernek, a különböző intézményeknek és szervezeteknek, mindenekelőtt az államnak.

A politikai intézményrendszer szerepe

A politikai intézményrendszernek a politikán belül elfoglalt döntő helyét bizonyitja, hogy az osztályharc sorsa, annak eredményessége vagy eredménytelensége, sikere és kudarca a politikai harc sikján, elsősorban az intézmények területén dől el. Az osztályharc, mint korábban erről már szóltunk, végső soron mindig az államhatalom kérdése körül forog. A hatalmon levő osztályok, hogy uralmukat megtartsák, mindenekelőtt államhatalmukat védik, a feltörekvő osztályoknak, hogy céljaikat elérhessék, az államhatalmat kell meghóditaniok. "Nemcsak az áll - irta Lenin -, hogy az osztályharc csak akkor válik igazi, következetes, fejlett osztályharccá, ha a politika területére is kiterjed. A politikában is lehet kis részletekre szoritkozni, és lehet mélyebbre, egészen a lényegig hatolni. A marxizmus csakis akkor ismeri el az osztályharcot teljesen fejlettnek, "össznemzetinek", ha nemcsak kiterjed a politikára, hanem a politikában is a leglényegesebbet ragadja meg: az államhatalom berendezését."[3] Saját politikai szervezetek nélkül egyetlen osztály sem képes eredményes osztályharcot folytatni, a központi politikai intézmény, az állam meghóditása nélkül, az uj, fejlettebb társadalomért harcoló forradalmi osztályok az uj társadalmat győzelemre vinni.

3 Lenin Müvei: 19. köt. 1o7. oldal.

A politikai intézmények és szervezetek rendkivül fontos szerepét mutatja az is, hogy a politikai eszmék, elméletek, ideálok, a politikai célkitüzések eljuttatása a tömegekhez, a tömegek szervezése, mozgósitása, harcuk összehangolása stb. az intézményeken és szervezeteken keresztül történik. Az eszmék behatolva a tömegekbe anyagi erővé válnak - mondotta Marx. Ahhoz azonban, hogy az eszmék a tömegekbe behatolhassanak, azokat el kell juttatni hozzájuk, az eljuttatáshoz pedig szervezetre, szervezett erőre van szükség.

Végül a politikai intézményrendszer döntő szerepét bizonyitja az is, hogy a gyakorlati politika bármiféle megvalósitása, végrehajtása szintén feltételezi a különböző intézményeknek és szervezeteknek mint eszköznek a meglétét. Ahhoz, hogy bármelyik osztály - beleértve az uralkodó osztályokat is - bármilyen konkrét célkitüzést megvalósitson a belpolitika, a gazdaságpolitika, vagy bármilyen más területen, elengedhetetlen, hogy ehhez megfelelő eszközökkel, a végrehajtást lehetővé tevő intézménnyel vagy szervezettel rendelkezzen. A saját osztályszervezetek létrehozása különösen fontos az elnyomott, kizsákmányolt osztályok harca szempontjából. Az uralkodó osztályok szervezett ereje ellen csak ugy vivhat eredményes harcot, ha saját szervezett erejét állitja azzal szembe. A proletariátus mint a kapitalizmus elnyomott és kizsákmányolt osztálya csak akkor valósithatja meg saját és az összes elnyomottak felszabadítását, ha megteremti saját osztályszervezeteit, mindenekelőtt a marxizmus-leninizmus tudományos elméletével felvértezett forradalmi pártját.

A politikai intézményrendszer legfőbb eleme az állam

A politikai intézményrendszer tulajdonképpen kettős funkciót tölt be. Egyrészt lehetővé teszi a tömegek - az osztályok és rétegek - megszervezését, céljaik és tevékenységük összehangolását, a megfelelő irányba terelését. A társadalom léte egyébként, kialakulásától kezdve mindaddig, amig fennmarad, mindig megkövetel valamilyen szervezettséget, az együttélést lehetővé tevő normák, szabályok, magatartásformák érvényesülését, ezek többé-kevésbé intézményes betartását és betartatását. Az osztálytársadalom kialakulása óta és az osztályok teljes elhalásáig elsősorban a politikai intézményrendszer, - az állam, a különböző politikai szervezetek azok, amelyek a társadalom funkcionálásához szükséges szervezettséget biztositják.

A politikai intézményrendszer teszi lehetővé másrészt az osztályérdekek, az osztályuralom érvényesitését, a hatalom megvalósitását az uralkodó osztályok részéről. Az intézmények - az intézményeket irányitó vezető testületek /a kormányok, a pártok vezérkarai stb./ - dolgozzák ki az adott nép, ország, osztály, réteg stb. előtt álló feladatokat, tulajdonképpen a gyakorlati politikát, hozzák meg a megfelelő döntéseket, s rendelkeznek azokkal az eszközökkel /költségvetés, hivatalnoki kar, erőszak szervezetek, jogi előirások, kommunikációs eszközök stb., amelyek lehetővé teszik a kitüzött célok megvalósitását, a tömegek mozgósitását.

Különösen vonatkoznak az előbbiek az államhatalomra - értelemszerüen az államhatalmi szervekre, testületekre stb. - s ezért mondható az, hogy a hatalom a döntések rendszere, s hogy a politikai jelenségek lényege a politikai hatalom. Ebből fakad az is, hogy a politikai szféra vizsgálata, tanulmányozása során a történelmi materializmus elsősorban az államot, annak keletkezését, lényegét, ismérveit, tipusait és formáit stb. vizsgálja.

A politikai intézményrendszer legfőbb eleme, meghatározó része tehát az állam, de nem korlátozódik az államhatalmi, kormányzati szervekre, intézményekre. A politikai intézményrendszer minden osztálytársadalomban magába foglalja az összes, tehát nem állami jellegü politikai szervezeteket is - pl. az összes politikai pártokat, a politikai tömegmozgalmakat, az osztály vagy réteg érdekek érvényesitését szolgáló egyéb szervezeteket. E vonatkozásban különösen fontos szerepet töltenek be a politikai pártok - mint az osztálycélkitüzések, az osztályideológia kidolgozói és terjesztői, mint valamely osztály vagy réteg valóságos vagy vélt érdekeit szolgáló, képviselő politikai szervezetek, mint a tömegek nevelésének, mozgósitásának, összefogásának eszközei stb. Azt, természetesen, hogy adott párt valójában milyen érdekeket és célokat szolgál, nem a jelszavai, hanem gyakorlati tettei döntik el.

2./ A KIZSÁKMÁNYOLÓ ÁLLAM LÉNYEGE, ISMÉRVEI ÉS FUNKCIÓI. ÁLLAMTIPUS ÉS ÁLLAMFORMA

Az állam kialakulása, mint erről már az előző fejezetben is szóltunk - az alapismeretek az államról és a jogról cimü tantárgyban pedig foglalkoztunk e témával - az ősközösségi tár-

sadalom, a nemzetségi-törzsi szervezet felbomlásának, a magántulajdon uralkodóvá válásának és a társadalom osztályokra szakadásának a következménye volt. "Az állam az osztályellentétek kibékithetetlenségének terméke és megnyilvánulása. Az állam ott, akkor és annyiban jön létre, ahol, amikor és amennyiben objektive lehetetlen az osztályellentétek kibékitése."[4]

Az állam keletkezése, lényege és ismérvei

Az állam ugy jön létre, mint a kialakult magántulajdonos osztály szervezete, - azért, hogy ez az osztály a társadalom többi része feletti uralmat megszerezze és megtartsa, a maga kiváltságos helyzetét biztositsa. Az állam tehát az osztályuralom szerveként és a kizsákmányolás eszközeként, s nem pedig az osztályok kibékitése céljából, a társadalmi "közjó" érdekében alakult ki, ahogy a különböző polgári és kispolgári ideológusok állitják. "Marx szerint - irta Lenin - az állam nem keletkezhetett volna és nem maradhatott volna fenn, ha az osztályok kibékitése lehetséges volna... Marx szerint az állam az osztályuralom szerve, az egyik osztály szerve a másik elnyomására, egy olyan "rendnek" a megteremtése, amely az osztályok közötti összeütközéseket mérsékelve, ezt az elnyomást törvényesiti és tartóssá teszi."[5] Az állam tehát a mindenkori uralkodó osztály erőszakszerve a vele szemben álló társadalmi erők elnyomására és fékentartására, az osztálykizsákmányolás lehetőségének zavartalan biztositására.

Az állam kialakulása egyben maga után vonta a jognak a kialakulását is. A jog, mint "az uralkodó osztály törvényerőre emelt akarata", lehetővé tette az uralkodó osztály számára, hogy az ő érdekeinek legjobban megfelelő együttélési, erkölcsi normákat, mindenekelőtt a magántulajdon szentségét, törvényerőre emelve az egész társadalomra rákényszeritse, büntető szervei segitségével betartassa.

A társadalomnak az államot megelőző szervezési formájához, a nemzetségi-törzsi szervezethez viszonyitva Engels az állam három alapvető ismérvét emeli ki: a lakosság területi felosztását, a néptől különvált közhatalmat és az adók intézményét.

4 Lenin: Összes Müvei 33. köt. 6-7. oldal.

5 Ugyanott, 7. oldal.

A területi elv, a lakosság terület szerinti felosztása a vérrokonság helyébe lépett. A magántulajdon, az osztályellentétek kialakulásával a rokoni kapcsolatok mindinkább háttérbe szorultak /ugyanazon nemzetség egyes tagjai az uralkodó, más tagjai az elnyomott osztály soraiba kerültek vagy legalábbis kerülhettek/, s mind fontosabbá vált a lakóhely. Az állam az uralkodó osztály érdekeit mindenekelőtt egy adott terület keretein belül védelmezi, hatóköre egy meghatározott területre és az ott élő lakosságra terjed ki. Ez egyben azt jelenti, hogy az uralkodó osztály érdekeit nemcsak az elnyomottakkal szemben, hanem kifelé is védelmezi, megvédve az adott területet más államok terjeszkedési törekvéseitől, miközben - legtöbbször - maga és területének, befolyásának növelésére törekszik.

Az állam második és legfontosabb ismérvének Engels a közhatalmat tekinti. Mindenekelőtt ez mutatja meg, hogy az állam nem a társadalom egészének, hanem egy osztálynak a szerve, s hogy alapvető rendeltetése az osztályelnyomás érvényesitése. "A második vonás - irta - egy olyan közhatalom létesitése, amely már nem esik közvetlenül egybe az önmagát fegyveres hatalomként megszervező népességgel. Ez a külön közhatalom azért szükséges, mert a népesség öntevékeny fegyveres szervezete az osztályokra szakadása óta lehetetlenné vált... Ez a közhatalom minden államban létezik; nem csupán fegyveres emberekből áll, hanem dologi függelékekből is, börtönökből és mindenféle kényszerintézményekből, amelyekről a nemzetségi társadalom mit sem tudott."[6] Ez az igy kialakult közhatalom külön válik a társadalomtól, annak fölébe kerekedik a társadalom felett áll, mindjobban elidegenedik a társadalomtól. Ez a néptől elidegenedett hatalom az, amelyen keresztül a lényeges termelési eszközöket birtokló magántulajdonos osztály a maga uralmát megvalósitja, amelynek segitségével a vele szembenálló tömegeket elnyomja és fékentartja.

Végül a harmadik alapvető ismérv az adók rendszere. Az uralkodó osztály az adóztatást a hatalmi apparátus fenntartására vezeti be. Az adózási kötelezettség az országok tulnyomó többségében csak a kizsákmányoltakra vonatkozik /az uralkodó osztályok tagjai vagy adómentességet élveznek, vagy aránytalanul kevés adót fizetnek/, vagyis az uralkodó osztályok - a kizsákmányolás mellett - még az osztályelnyomás költségeit is az elnyomott kizsákmányolt osztályokkal fizettetik meg.

6 Marx-Engels Müvei 21. köt. 15o-151.oldal.

Az állam funkciói

Az állam lényege legkézzelfoghatóbban funkcióiban ragadható meg. A marxista irodalomban tradicionálisan az állam két, egy belső /fő/ és egy külső /nem fő/ funkcióját szokás megkülönböztetni.

A belső, fő funkcióban fejeződik ki az állam osztálylényege, az, hogy az osztályuralom, az elnyomás és a kizsákmányolás szerve, hogy feladata az uralkodó osztály érdekeinek védelme saját elnyomott és kizsákmányolt osztályával szemben. Ez a funkció tehát az osztályok egymáshoz való viszonyának a kifejeződése, s hogy milyen módon és konkrét formákban valósul meg, az elsősorban az uralkodó osztály történelmi szerepétől, erejétől, szervezettségétől, valamint a szembenálló osztályok érettségétől, törekvésétől, szervezettségének szintjétől, de egész sor más tényezőtől is függ. Ez a belső, fő funkció végső soron az adott állam - az adott uralkodó osztály - belpolitikáját, annak leglényegesebb megnyilvánulási formáit fejezi ki.

A külső, nem fő funkció: az adott uralkodó osztály érdekeinek védelme kifelé, más országokkal, államokkal szemben, más államokkal való kapcsolatok szabályozása, a terület, az állami függetlenség védelme, illetve a terület kiszélesitésére való törekvés, más államok feletti befolyás megteremtése, vagy területének meghóditása. A külső funkció a belső funkció folyománya, az állam külső tevékenységében is az uralkodó osztály természete, érdeke érvényesül, végső soron az adott állam külpolitikájának megtestesülése, ami általában alá van rendelve az adott állam belső funkciójának. Hogy ez az alárendelés milyen mértékü, az nagymértékben függ a nemzetközi kapcsolatok sokoldaluságától, a nemzetközi erőviszonyoktól és a nemzetközi helyzet fejlődésének alapvető irányától. Napjainkban mind gyakrabban találkozunk olyan jelenséggel, hogy a nyilt diktatórikus, reakciós politikát folytató államok is rákényszerülnek nemzetközi politikájukban a szocialista országokkal való kapcsolatok kialakitására, a nemzetközi feszültség enyhülését szolgáló politikai törekvések támogatására.

A fenti funkciók tehát az állam lényegi, társadalmi rendeltetését és osztálytartalmát közvetlenül kifejező funkciói, de egyáltalán nem meritik ki az állam sokoldalu tevékenységének minden oldalát.[7]

7 Az állam funkciójának, igy a belső funkció értelmezésében is eltértünk a Tanácsakadémia Szervezési Tanszékének "Alapismeretek az államról és a jogról" cimü tankönyvében kifejtettektől, amelyek az állam belső funkcióit kimondottan csak elnyomó funkcióként értelmezik, s az un. közfunkciót össztársadalmi érdekként megvalósuló szervező funkcióként fogja fel. /Idézett tankönyv 39-42. oldal./

Az állam, mint fentebb már jeleztük, létrejötte óta - s amig létezik - ellátja a társadalom szervezésének általános feladatait is, biztositja - elsősorban a különböző jogi normák, előirások rendszerén keresztül - a társadalom meghatározott szervezettségét, a gazdasági élet többé-kevésbé normális funkcionálását /pl. csatornákat, utakat, öntözőmüveket stb. épittet/, kiépiti a közigazgatást, a közbiztonságot, egészségvédelmet, a közoktatás rendszerét, szabályozza a társadalom szociális-családi, nemzetiségi stb. - viszonyainak összességét, egyéb gazdasági és kulturális feladatokat is ellát. Mindezek mellett az állam mint az uralkodó osztály legfontosabb és központi politikai szervezete szervezi és szabályozza a saját osztályának a tagjai közötti viszonyokat és törekszik azok egységére, közös érdekeik biztositására.

Az állam tehát, létezésének minden történelmi periódusában mindig ellát un. "össztársadalmi" funkciókat is, elvégez olyan feladatokat, amelyek elengedhetetlenek a társadalom fennmaradásához, a társadalmi élet biztositásához, s amelyeket rajta kivül egyetlen más társadalmi intézmény vagy szervezet sem végezhet el. Ezek a funkciók keltik azt a látszatot - amit a burzsoázia ideológusai valóságként interpretálnak, - hogy az állam az egész társadalom, az összes osztályok érdekeinek képviselője, hogy az osztályok felett áll, tehát nem egy meghatározott osztály - a lényeges termelési eszközöket birtokló, uralkodó osztály - erőszak szerve, eszköze, hanem a társadalmi "közjó" megtestesitője, amely biztositja az osztályok együttmüködését, levezeti a társadalom különböző nagy csoportjai közötti ellentmondásokat, feszültségeket.

Ezek az un. "össztársadalmi" funkciók azonban egyáltalán nem szüntetik meg az állam osztályjellegét és osztálytermészetét. Egyrészt mert ezeknek az ellátásához nem feltétlenül szükséges egy osztályérdekeket védő és szolgáló központi politikai intézmény létezése. A társadalom szervezésének feladatait az ősközösségben ellátta az akkori viszonyokkal adekvát nemzetségi-törzsi szervezet, s el fogja látni - a társadalmi fejlettség egy összehasonlithatatlanul magasabb fokán - a kommunista társadalmi önigazgatás is. Másrészt, mert az e funkciók érvényesitése során is mindig megnyilvánul az adott állam osztálymeghatározottsága. Az, hogy az állam milyen módon és célból avatkozik be a gazdasági életfolyamatokba, hogy milyen tulajdon szentségét védelmezi,

milyen közigazgatási rendszert vezet be, milyen müvelődési és kulturális politikát érvényesit stb. mindig kifejezésre juttatja az állam osztályjellegét, azt, hogy melyik osztály érdekében valósitja meg az un. "össztársadalmi" funkciókat. A feudális állam a földesuri tulajdon védelmé ben avatkozik be a gazdasági életbe, a tőkés állam a burzsoázia érdekeit szolgálja müvelődési és kulturális politikájával. A szocialista állam lényegéből fakad, hogy a magántulajdon minden formájának megszüntetése az egyik legfontosabb központi feladata stb. Az un. "össztársadalmi" funkciók tehát motiválják, bonyolultabbá teszik az állam lényegi funkcióinak érvényesitését, de nem szüntetik, s nem is szüntethetik meg azt, hogy az állam mindig valamelyik osztály érdekéből kiindulva, s annak megfelelően gyakorolja összes feladatait.

Államtipus és államforma

Amit az állam ismérveiről, lényegéről,s az ezt kifejező funkcióiról a fentiekben elmondtunk, az adott határokon belül minden eddig létezett, kizsákmányoló államra érvényes. A történelem folyamán azonban a tulajdonviszonyok és a társadalom osztálystrukturája változásának megfelelően változtak a politikai intézmények, szervezetek, a politikai nézetek és elméletek, vagyis a társadalom politikai szervezete is. Másképpen szólva, az államnak az osztálytársadalmak története során különböző tipusai jöttek létre és az osztályuralom érvényesitésének különböző módjai és formái alakultak ki.

Az államtipus mindig a fennálló, létező állam lényegét, osztálytartalmát fejezi ki, azt mutatja meg, hogy az adott állam a termelési viszonyok milyen rendszerére épül és melyik osztály osztályuralmát testesiti meg. Másképpen szólva az állam tipusát az uralkodó termelési viszonyok jellege, illetve az uralmon levő osztály jellege határozza meg. Mivel az emberi történelem alapvetően négy olyan termelési módot, társadalmi gazdasági alakulatot ismer, amelyben osztályok léteztek, ill. léteznek, az államnak is négy történelmi tipusát különböztetjük meg: a rabszolgatartó, a feudális, a burzsoá /tőkés/ és a szocialista államtipust.

Az első három alkotja ezek közül a kizsákmányoló államtipusokat. A szocialista állam, az előzőektől gyökeresen különböző uj tipusu állam, amelynek alapvető feladata nem az osztálykizsákmányolás és az osztályuralom fenntartása, hanem ezeknek, s ezen keresztül magának az államnak a megszüntetése is. /A szocialista állam kérdéseiről részletesen a

következő fejezetekben lesz szó./

Az állam fenti tipusainak egymástól való megkülönböztetése a tudományos elemzés számára nélkülözhetetlen. Egyebek mellett ez teszi lehetővé, hogy az egyes társadalmi-gazdasági alakulatok politikai berendezkedésének közös vonásait, ill. a más társadalmakétól eltérő specifikus jegyeit feltárhassuk. Sulyos hiba lenne azonban, ha az előbbi négy tipusba, ill. azok valamelyikébe a történelem során eddig létezett összes államokat egyértelmüen be akarnánk gyömöszölni. Mint korábban erről már szóltunk, a konkrét történelmi folyamatban az egyes társadalmi képződmények általában nem tiszta formában jelentkeznek, az egyes országok, népek története egyedi arculatot ölt. A társadalmi fejlődés során egyes alakulatok elemei összefonódhatnak, a különböző magántulajdonos osztályok /pl. földesuri osztály és burzsoázia/ kompromisszumra léphetnek egymással, ami az állam esetében valamilyen "kevert", "átmeneti" képződményben ölthet testet.

A nagy társadalmi átalakulások idején, forradalmi korszakokban az is előfordulhat, hogy - átmenetileg - egymással ellentétes érdekü osztályok kezébe kerül a hatalom, hogy a korábbi uralkodó osztály gyengeségénél fogva rákényszeriil a hatalom egy részének átengedésére a vele szemben álló erők kezébe, ill. hogy a feltörekvő, forradalmi, az uj fejlettebb társadalomért harcoló osztály nem elég erős még a hatalom teljes megszerzéséhez. Az ilyen "átmeneti" "osztott" hatalmi képződmények létrejöttére a szocialista forradalmak eddigi története is például szolgál és ilyenekkel napjainkban is találkozunk.

Az államtipus tehát az állam osztálytartalmára ad választ. Az állam funkcionálása, feladatainak ellátása, az osztályharc feltételei stb. azonban rendkivül fontossá teszik annak a vizsgálatát is, hogy az adott állam hogyan, milyen módon, milyen eszközök felhasználásával biztositja az uralkodó osztály érdekeinek érvényesülését, hogy az osztályuralom milyen formát ölt. Erre az oldalra ad választ a marxista államelméletben az államforma kérdése. Az államforma tehat az osztályuralom érvényesitésének a hogyanját mutatja meg, azoknak a történelmileg kialakult politikai intézményeknek és módszereknek az összességét, amelyek utján az uralkodó osztály saját államhatalmát megvalósitja.

Az államforma maga is bonyolult több, egymással kölcsönhatásban levő elemből álló képződmény, beletartozik a

kormányforma, az állam szervezeti felépitése /a központi és helyi hatalmi szervek strukturája, egymáshoz való viszonya stb./ a hatalom gyakorlásának konkrét módja és módszerei, tulajdonképpen az állam politikai rendszere.

Az államforma, mint az osztályuralom érvényesitésének módja, mindig adott államtipuson belül vizsgálandó probléma. A történelem azt tanusitja, hogy a különböző államtipusoknál sok vonatkozásban hasonló formákat találunk, pl. köztársaság volt a rabszolgaság idején, előfordult a feudalizmusban is /Svájc/ és tipikus formája a burzsoázia államainak is, a királyság is jellemző mindhárom felsorolt tipusra, ezek azonban csak külső hasonlóságok. A rabszolgatartó köztársaság a rabszolgatartó osztály államhatalma volt, ugyanugy, ahogy abban a társadalomban a királyság vagy a császárság is. A tőkés állam a burzsoázia osztályérdekeinek az érvényesitője akár öröklik a legfőbb államhatalmi tisztséget, akár időszakonkénti választások utján töltik azt be.

Az, hogy az adott állam milyen konkrét formát ölt, hogy milyen politikai rendszert épit ki, az mindenek előtt az adott társadalomban érvényesülő osztályerőviszonyoktól függ, de jelentős szerepet kapnak egyéb tényezők is, igy pl. a történelmi tradiciók, hagyományok az előző társadalmakból örökölt formai elemek, az uj társadalom kialakulásának konkrét körülményei stb. Az, hogy a királyság intézménye a tőkés országok jelentős részében napjainkig fennmaradt alapvetően az utóbbi tényezőkkel magyarázható.

A demokrácia és a diktatura viszonya

A demokrácia és a diktatura kérdését a polgári államelméletek az államforma kérdésével hozzák összefüggésbe, olyan problémaként kezelik, amely csak a kormányzás módjára vonatkozik. A demokratikus állam eszerint a társadalom minden tagja számára biztositja a demokráciát, a szabadságot - s szerintük a polgári államot ez jellemzi -, a diktatórikus állam pedig megszünteti a szabadságjogokat, elnyomja az egész lakosságot, vagy legalábbis annak tulnyomó többségét, s ilyen szerintük a szocialista állam, amelyeik a proletárdiktatura hirdetésével ezt nyiltan be is vallja.

A demokrácia és a diktatura ilyen felfogása a valóság meghamisitása, az állam osztályjellegének a tagadását jelenti. A demokrácia és a diktatura ugyanis mindenekelőtt az állam

lényegéhez kapcsolódó fogalmak. Az állam mindig a demokrácia és a diktatura egységét testesiti meg. Nincs olyan állam, amelyik csak demokráciát biztosit, s nem alkalmaz diktaturát és forditva, amelyik csak diktaturát gyakorol demokrácia nélkül. Az állam demokrácia az uralkodó osztály - a kizsákmányoló társadalmakban a kizsákmányoló kisebbség, a proletárdiktatura viszonyai között a dolgozók, a társadalom nagy többsége - számára, és diktatura a vele szemben álló osztályok /a kizsákmányoló társadalmakban a kizsákmányolt osztályok, a proletárdiktatura idején a volt kizsákmányolók/ irányába. A kérdés marxista módon, ahogy Lenin mondta, csak ugy tehető fel, hogy melyik osztály számára demokrácia és melyik osztály számára diktatura.

A demokrácia és a diktatura viszonya felmerül az államforma vonatkozásában is, de csak az előző kérdésfeltevésen belül, ugy mint a hatalom gyakorlásának konkrét módja, azaz, hogy az uralkodó osztály milyen módszerekkel és eszközökkel, menynyire demokratikusan vagy diktatórikusan valósitja meg a maga osztályuralmát /diktaturáját/, illetve, hogy az elnyomott és kizsákmányolt tömegek mennyi és milyen politikai jogokat tudtak kivivni maguknak az adott állam keretein belül. Ebben az összefüggésben nemcsak tartalmában, hanem formájában is diktatórikus az az állam, amely a hatalmat általában egy szükebb csoporton keresztül katonai eszközökkel, a terror különböző formáinak alkalmazásával, az elnyomottak politikai jogainak megszüntetésével stb. gyakorolja. Formájában demokratikusnak nevezhető viszont az az állam, amely a hatalom gyakorlásába bevonja az uralkodó osztály széles tömegeit, minden jelentősebb rétegét és amely, legalábbis formálisan, politikai jogokat biztosit az állam összes polgárai, tehát az elnyomott és kizsákmányolt osztályok számára is.

Az államformát, mint láttuk, mindig az adott államtipus keretei között kell vizsgálni. A kizsákmányoló államtipusok közül az állam fejlődésének legmagasabb fokát a kapitalizmusban, az utolsó kizsákmányoló társadalomban érte el. A burzsoá állam legelterjedtebb és legjellemzőbb formája a demokratikus köztársaság, az az államforma, amely meghatározott jogokat biztosit a társadalom minden polgára számára, /jogi egyenlőséget, gyülekezési, szólás, és szervezkedési szabadságot stb./, lehetővé teszi, hogy a kizsákmányoltak, igy a munkásosztály is saját osztályszervezeteket, pártokat hozzanak létre. Ezek a jogok a tőkés magántulajdon bázisán csak formálisak lehetnek, valóságos egyenlőséget nem biztosithatnak, mégis a kizsákmányoltak számára nagy jelentőségüek. A munkásosztálynak, ahhoz, hogy

osztályharca eredményes legyen, a burzsoázia feletti győzelemmel végződjön, saját osztályszervezetekre van szüksége, ezek létrehozásának egyik feltétele a polgári demokratikus jogok megléte.

A polgári demokrácia tehát olyan politikai formát képvisel, amely a legmegfelelőbb módon, - a teljes demokrácia látszatát keltve - biztositja a burzsoázia gazdasági-politikai uralmát, a dolgozók elnyomását. A polgári demokratikus politikai rendszer, természetesen nem zárja ki az erőszak nyilt formáit sem. Ezt bizonyitják a munkásellenes törvények, a kommunista pártok betiltása, üldözése az egyes kapitalista országokban. Gyakran előfordul az is - napjainkban pl. Olaszországban, Argentinában stb. - hogy az állami erőszak mellett a monopoliumok támogatásával különféle terrorista szervezetek jönnek létre, amelyek üldözik a haladó mozgalmakat, személyiségeket, megfélemlitik a dolgozó tömegeket. A burzsoázia legreakciósabb körei minden komolyabb válság esetén a demokratikus szabadságjogok korlátozására, felszámolására törekszenek, megkisérlik az áttérést, vagy át is térnek az osztálydiktatura nyilt, terrorista formáihoz. Ez a reakció felé való fordulás a demokratikus szabadságjogok felszámolására való törekvés különösen jellemző az imperializmus korszakára, aminek legdurvább megjelenési módja a fasiszta diktatura.

Az imperialista-monopolista köröknek ez a polgári demokratikus jogok és vivmányok elleni egyre fokozódó támadása teszi szükségessé, hogy a munkásosztály, a kapitalizmus elnyomott és kizsákmányolt tömegei mind erőteljesebb harcot vivjanak a polgári jogok megvédéséért és kiszélesitéséért.

A gazdaságilag fejlett tőkés országok államának főbb jellemző vonásai

A mai tőkés államok politikai rendszerének a vizsgálatánál az állammonopolista kapitalizmus jellemzőiből a kapitalizmus általános válságának fokozódó mélyüléséből a burzsoázia mai történelmi szerepéből kell kiindulni. A burzsoá állam, mint az állammonopolista kapitalizmus érdekei érvényesitésének legfőbb eszköze egyre reakciósabbá válik.

A tőkés állam reakciós jellegét, s e reakciós jelleg fokozódását egész sor az állam politikai rendszerében végbemenő módosulás bizonyitja.

Mindenekelőtt szükül az állam társadalmi osztálybázisa. A monopolista körök mindinkább a saját érdekeiknek rendelik alá az államot, a hatalom a burzsoázia szük, legfelsőbb rétegének a kezében összpontosul.

Nő az állam gazdasági szerepe, mind gyakrabban és mind szélesebb mértékben avatkozik be közvetlenül is a gazdasági életbe, az állami megrendelések rendszerén, az adó politikán, a tervszerüség elemeinek bevezetésén, a szubvenciók rendszerén stb. keresztül, de ugyis, hogy egyes termelési ágakat közvetlenül az állami irányitás alá von. Mindez azt eredményezi, hogy az állam ma már nemcsak a kizsákmányolás külső - politikai - feltételeit biztositja, azaz nemcsak a kizsákmányolás eszköze, hanem áthatja a társadalmi élet minden területét, maga is kizsákmányolóvá válik, megteremti a kizsákmányolás állami formáját.

Ezek a változások együtt járnak az államapparátus és az állami bürokrácia jelentős megnövekedésével. Az állam tevékenységi köreinek kiszélesedése mind nagyobb hivatalnoki apparátust követel, az osztályharc szélesedése, az ellenállás fokozódása az elnyomó szervek, a rendőrség, a csendőrség, a hadsereg stb. létszámának megsokszorozódását eredmé nyezi. Mindez pedig egyrészt az állam militarizálódását, másrészt az uj hivatalok egész sorát, a különböző jogi szabályok és előirások mennyiségének gyors növekedését idézi elő.

Jelentős változásokon megy keresztül maga az állami struktura is. A népk épviseleti, alkotmányos szervek - a törvényhozói hatalom, a képviselőház, parlament stb. - vagyis azok a szervek, amelyek valamikor a polgári demokrácia nagy vivmányai voltak és a "teljes" demokrácia látszatát keltették, mindinkább háttérbe szorulnak, dekorativ szervekké válnak. A valóságos hatalom a végrehajtói apparátus kezében összpontosul, a politikai, gazdasági stb. a társadalom egészét érintő döntések nem a választott testületekben, hanem a végrehajtó hatalom szintjén születnek. Különösen nyilvánvaló ez az un. elnöki rendszerekben /pl. USA, Franciaország/ de kimutatható a többi fejlett tőkésországban is.

A népk épviseleti szervekre, a parlamentre, szenátusra stb. a polgári demokrácia látszatának fenntartására a burzsoáziának, a monopoltőkés köröknek azonban továbbra is szükségük van. Ezért ezeknek a monopoltőke érdekeinek megfelelő összetételeket csalárd választási rendszerrel biztositják. En-

nek a különböző cenzusokhoz kötött választási rendszerek mellett, fontos eszköze a választó körzetek olyan mesterséges kialakitása, ami lehetővé teszi, hogy a reakciós, konzervativ erők képviselői sokkal kevesebb szavazattal szerezzenek mandátumot, mint a baloldali, haladó erők. Az 1958-as francia választásokon pl. egy kommunista képviselő megválasztásához 388 ezer, egy szocialista képviselőéhez 79 ezer, s egy gaullista képviselő megválasztásához mindössze 19 ezer szavazatra volt szükség. Ennek megfelelően a kommunisták, bár 3,9 millió szavazatot kaptak, csak 1o képviselőt küldhettek a nemzetgyülésbe, a gaulleisták viszont 3,8 millió kapott szavazattal 18o képviselőt. Ha nem is ilyen élesen kimutathatóan, de alaptendenciájukban hasonlóak a többi tőkés országok választási rendszerei is.

A tőkés állam szerepében politikai rendszerében bekövetkezett módosulásokat természetesen a polgári ideológusok is érzékelik, de okait és valóságos lényegét hamisan, a burzsoázia érdekeinek megfelelően interpretálják.

Az állam növekvő gazdasági szerepét, a gazdasági folyamatokba való közvetlen beavatkozást ugy értékelik, mint ami az állam osztályfelettiségét bizonyitja, hogy ezáltal az állam saját önálló gazdasági alapra tesz szert, ami a korábbiaknál jobban biztositja, hogy a "közjót" szolgálja, az osztályok együttmüködését koordináló, megvalósitó szervezet legyen.

Az államapparátus felduzzadását valamint a képviseleti szervek szerepének a csökkenését a társadalmi szervezettség növekedésével az irányitási-igazgatási feladatok bonyolultabbá válásával próbálják magyarázni. Mindez azt jelenti, állitják, hogy a laikusoknak, a választott képviselőknek a bevonása az irányitásba zavart okoz, az irányitás, a szakemberek feladata, jó döntéseket csak a képzett, jól felkészült szakapparátusok hozhatnak stb.

A marxisták feladata, hogy a mai burzsoa államban végbemenő, s itt jelzett módosulásokat állandóan szem előtt tartsák, hogy a kommunista pártok stratégiájuk és taktikájuk kidolgozásánál figyelembe vegyék a tőkés állam uj vonásait. Ugyanakkor szálljanak szembe e változások tulértékelőivel, azokkal, akik csak az uj elemeket látják, készpénznek veszik a polgári ideológusok állitásait, s nem veszik észre a változatlan osztálytartalmat, azt, hogy az állam változatlanul a tőkés osztály erőszakszerve, az osztályuralom és a kizsákmányolás eszköze, hogy az államban végbemenő módosulások az állammonopolista

kapitalizmus szükségszerü termékei, s éppen az állam lényegi funkcióinak hatékonyabb érvényesitését szolgálják.

Az állam és a társadalom politikai rendszere

Az eddigiekben a politikai rendszer fogalmát az állammal összekapcsolva, mint az államforma egyik, napjainkban leglényegesebb elemét értelmeztük, azt az elemét, amely a hatalom gyakorlásának konkrét módját, hogyanját fejezi ki, és arra ad választ, hogy mennyire demokratikusan vagy diktatórikusan valósul meg az osztályuralom. Mint láttuk, az állam politikai rendszere elsősorban az osztályerőviszonyok alakulásától, valamint egyéb társadalmi körülményektől stb. függően változhat, módosulhat, különböző formákat ölthet. Általában megállapitható, hogy minél reakciósabbá válik az uralmon levő kizsákmányoló osztály, annál reakciósabb politikai rendszer megvalósitására törekszik.

Az állam politikai rendszere mellett beszélhetünk a társadalom politikai rendszeréről is. Ez az előbbinél stabilabb képződmény, alapvető vonásaiban végig kiséri az adott társadalmi-gazdasági alakulat létezésének minden periódusát, az adott formáció alapvető osztályai egymáshoz való viszonyának a kifejeződése. Ebben az értelemben a tőkés társadalom politikai rendszere, a tőkés termelési viszonyokra épül és a tőkésosztály osztályuralmának a megtestesülése. Amig a tőkés rend fennáll, a munkásosztály szocialista forradalma meg nem dönti, lényege változatlan marad: a tőkésosztály kezében maradnak a lényeges termelési eszközök, ő a hatalom birtokosa, ő uralkodik a társadalmi élet minden szférájában, a proletariátus kizsákmányolt elnyomott osztály, s ez a helyzete a kapitalista viszonyok között nem szüntethető meg.

A társadalom politikai rendszerével kapcsolatos fenti megállapitások a szocializmus politikai rendszerére is érvényesek. Amig a politikai szféra, a politikai rendszer fennmarad - azaz az osztályok teljes megszünéséig - a szocializmus politikai rendszere is lényegét tekintve ugyanaz marad: a dolgozók hatalmát testesiti meg; célja mindenfajta kizsákmányolás és magántulajdon felszámolása, a tényleges társadalmi egyenlőség megteremtése; ebben a politikai rendszerben mindvégig, bár különböző formákban érvényesül a munkásosztálynak, mint a társadalom legforradalmibb osztályának a vezető szerepe; s ezt a vezető szerepet elsősorban, bár nem kizárólagosan, a tudományos elmélettel felvértezett, a tudatosságot a legmagasabb szinten érvényesitő forradalmi pártján keresztül valósitja meg stb.

II. fejezet

A MARXIZMUS-LENINIZMUS TANITÁSA A SZOCIALISTA ÁLLAMRÓL ÉS A PROLETÁRDIKTATURA TÖRTÉNELMI SZÜKSÉGSZERÜSÉGÉRŐL

Az előző fejezetben tárgyaltak alapján megfogalmazhatjuk, hogy a politika a társadalmi életnek viszonylag önálló területe, s lényegét tekintve aktiv módon tükrözi az uralkodó osztály érdekeit. Vagyis nemcsak tükrözi az osztálynak vagy az osztályoknak az anyagi-gazdasági viszonyai által determinált érdekeit, hanem formálja, alakitja is a létfeltételeket, hat a gazdaság fejlődésére, önmaga megujulására, sőt az egész felépitmény rendszerére is. A politikának ez az aktiv szerepe, az állam és a jog utján valósul meg. Az állam, mint politikai hatalom, az uralkodó osztály vagy a szövetséges osztályok vezető szerepének biztositását, a társadalom belső rendezettségének kialakitását és védelmét az osztályellenség elnyomását és fékentartását stb. teszi feladatául. Felmerül azonban a kérdés, hogy miképpen történik mindez a szocialista állam esetében; hogy melyek a szocialista állam lényegének jellemzői; miképpen módosul belső tartalma és változnak funkciói stb. Ezekre a kérdésekre a marxizmus-leninizmusnak a szocialista államról és a proletárdiktaturáról szóló tanitása alapján válaszolhatunk.

1./ A SZOCIALISTA ÁLLAM LÉNYEGE A SZOCIALISTA DEMOKRÁCIA

A proletárosztályharc kérdéseinek elemzésekor a marxi-lenini osztályharcelmélet leglényegesebb elemeként azt hangsulyoztuk, hogy csak az marxista, aki az osztályharc elismerését kiterjeszti a politikai hatalomnak, vagyis a proletárdiktaturának az elismerésére. A politikai hatalom meghóditása tehát alapvető érdeke a proletariátusnak, mert csak a hatalom birtokában, annak eszközeivel tudja szocialista forradalmát győzelemre vinni. Lenin azt mondja, hogy a politikában a leglényegesebb "...az államhatalom berendezése."[1]

1 Lenin Müvei 19. k. 1o7. oldal.

A szocialista államtipus lényege

Az előző fejezetek tanulmányozása során eljutottunk annak felismeréséhez, hogy a proletariátus osztályharca hogyan jut el a tőkés társadalom megdöntéséhez és saját, szocialista társadalmának megteremtéséhez. Az uj társadalmi rend megteremtése azonban hosszu történelmi folyamat, melyben alapvető változások következnek be a társadalom gazdasági, szociális és politikai szerkezetében egyaránt. E változások megvalósításának fontos eszköze a proletariátus kezében az állam.

A szocialista társadalom állama, a szocializmus gazdasági alapjának politikai felépitménye. A szocialista állam az állam uj tipusa, amely a szocialista forradalom első eredményeként a burzsoá államot váltja fel. A szocialista államtipus minőségileg különbözik a kizsákmányoló államoktól. Minőségi magasabbrendüsége a szocialista társadalom lényegéből, a termelési viszonyok szocialista jellegéből következik. Addig, amig az előző államok gazdasági alapját a termelési eszközök magántulajdona jellemezte, a szocialista állam a termelési eszközök kollektiv, társadalmi tulajdonára épül. Ebből a tényből következik, hogy a szocialista állam nem az osztályuralom fenntartásának, a kizsákmányolás biztositásának, hanem ellenkezőleg, a kizsákmányolás felszámolásának, az osztály nélküli társadalom megteremtésének eszköze.

A marxizmus klasszikusai azért élesen megkülönböztetik a kizsákmányoló társadalmi rendszerek államaitól a szocialista államtipust. Engels és Lenin az előbbit a "szó igazi értelmében vett államnak", az utóbbit "félállamnak" nevezi. Lenin kiemeli, hogy a szó igazi értelmében vett állam legfőbb jellemzője, hogy eszköz a kizsákmányoló kisebbség kezében, amellyel a lakosság óriási többségét kitevő dolgozók tömegét elnyomja. Ezzel szemben az állam szocialista tipusa fejlődésének első szakaszában a nagy többség uralmát jelenti az előbbi kizyákmányoló kisebbség felett, később pedig az egész társadalom eszközévé válik. Fejlődési tendenciájában végső fokon a társadalom önigazgatásához vezet.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai előre látták a kommunista társadalomalakulat kialakulásának és fejlődésének fő történelmi fázisait: átmeneti időszak, szocializmus, kommunizmus. Az élet teljes mértékben igazolta a marxista-leninista prognózis helyességét, és egyszersmind konkretizálta a kommunizmushoz való felemelkedés fokairól alkotott fogalmakat. A társadalomnak a kommunizmus felé haladása utján a szo-

cialista rendszer tovább fejlődik és tökéletesedik. Ebben a forradalmi folyamatban fejlődik történelmi szerepének megfelelően a szocializmus állama is, amely az átmenet időszakában a proletárdiktatura állama.

A proletáriátus diktaturája a proletariátus államhatalma, amely a burzsoá államgépezet szétzuzása eredményeként jön létre. A proletárdiktatura alkotja a szocialista forradalom fő tartalmát, ez győzelmének elengedhetetlen feltétele és legfőbb eredménye. Lenin müveiben többször rámutatott a proletárdiktatura elismerésének jelentőségére. "Aki nem értette meg, hogy győzelme érdekében minden osztálynak elkerülhetetlenül szüksége van a diktaturára, az semmit nem értett meg a forradalmak történetéből, vagy semmit nem akar tudni ezen a téren"[2] - irta Lenin. Ugyanakkor azt is irja, hogy "Marxista csak az, aki az osztályharc elismerését kiterjeszti a proletárdiktatura elismeréséig."[3] E gondolatok folytatását adják Marx és Engels munkásosztály harcáról és történelmi küldetéséről szóló tanitásának. A történelmi tapasztalatok viszont - a fenti elméleti tételek, helyessége ellenére - bizonyitják, hogy a proletárdiktatura szükségességének kérdése, vitatása többször képezte a mozgalom problémáját.

A proletárdiktatura szükségszerüsége

A proletárdiktatura szükségszerüsége azokból a történelmi feladatokból fakad, amelyeket a munkásosztálynak, a szocialista forradalom során a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában meg kell oldania.

Ezek a feladatok a szocialista társadalom teljes felépitését foglalják magukba. Tehát a társadalom gazdasági, politikai és kulturális oldalainak gyökeres átalakitását tételezik fel. Miért éppen a proletárdiktatura szükséges a szocialista forradalom feladatainak megoldásához?

A munkásosztálynak, elsősorban végre kell hajtani a kizsákmányoló osztályok likvidálását. A szocialista társadalom termelési viszonyai is gyökeresen különböznek a tőkés termelési viszonyoktól, ezért nem jöhetnek létre spontánul a kapitalista társadalom keretein belül. Tehát elengedhetetlenül szükséges a kizsákmányoló osztályok kisajátitása. A kizsákmányoló osztályok termelési eszközöktől való megfosztása

2 Lenin Müvei 31. kötet 347. oldal.

3 Lenin Müvei 25. kötet 441. oldal.

természetesen különböző formákban, különböző módon és ütemben mehet végbe, de a feladat megoldása minden körülmények között feltételezi a társadalom legforradalmibb osztályának, a munkásosztálynak a diktatúráját.

Másodsorban biztositani kell a megdöntött, de meg nem semmisitett burzsoázia ellenállásának letörését. A történelem tapasztalatai arra tanitanak, hogy a megdöntött osztályok nem nyugodhatnak bele hatalmuk elvesztésébe, ellenkezőleg, minden eszközzel igyekeznek elvesztett hatalmukat visszaszerezni. Ezért a hatalomra került osztálynak elsőrendü feladata a diktatura alkalmazása, a restaurációs kisérletek letörése, meghiusitása. A burzsoázia a politikai hatalom elvesztésével nem adja fel a harcot, ellenáll, ellenforradalmi terveket sző. A burzsoázia nemcsak a restauráció óhajával rendelkezik, hanem ereje is van ahhoz, hogy ilyen kisérleteket végrehajtson. Lenin az Októberi Forradalom győzelme után kifejtette, hogy a megdöntött, de meg nem semmisitett burzsoázia sokáig erősebb marad a hatalomra jutott munkásosztálynál. Ezt az erőt egyrészt a nemzetközi tőke összefogása, másrészt a vagyonnal /pénzzel, arannyal stb./ való rendelkezés, a magasabb képzettség, a vezetésben való jártasság különösen a katonai ügyekben, s végül a kisárutermelők nagy tömege, a régi szokások hatása adja. Ezért Lenin nem zárta ki a győztes restauráció lehetőségét.

Helytelen és hiba lenne azonban, ha a proletárdiktatura szükségességét csak az elnyomás, vagyis az erőszak oldaláról vizsgálnánk. Lenin több munkájában figyelmeztet arra, hogy az előbb emlitett okok mellett szükség van a proletárdiktatúrára azért is, hogy a lakosság hatalmas tömegeit, a parasztságot, kispolgárságot, félproletárokat, a nem proletár tömegeket - akik az eddig szocializmus utjára lépett országokban a lakosság jelentős többségét adják - szervezhesse a szocialista gazdasági berendezkedésbe. De szükség van a proletárdiktatúrára a szocialista gazdaság tervszerü működése, a nemzetközi kapcsolatok megszervezése, a kulturforradalom véghezvitele, a dolgozó osztályok és rétegek szocialista szellemben történő átnevelése céljából is.

A feladatok, melyek a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakának /a felépült szocializmusig terjedő időszakról van szó/ célkitüzéseit foglalják magukban, megkövetelik, hogy a szocialista állam proletárdiktatúrájának formája valósuljon meg. A szocialista társadalom épitésének több mint félévszázados tapasztalatai a Szovjetunióban és

közel három évtized tapasztalatai más szocializmust épitő országban bizonyitják, hogy a kizsákmányolás megszüntetése, a szocialista társadalom felépitése nem lehetséges a munkásosztály államhatalma, a proletariátus diktaturájának létrehozása és állandó fejlesztése nélkül.

A proletárdiktatura osztálytartalma és szövetségi politikája

A proletárdiktatura tehát államhatalom és mint ilyen, az uralkodó osztály hatalmi szervezete, legfontosabb eszköze és ennyiben azonos az előző államokkal. De a proletárdiktatura olyan speciális vonásokat tartalmaz, amelyek minőségileg megkülönböztetik a kizsákmányoló államtipusoktól. A proletárdiktatura gazdasági alapját is a termelési viszonyok képezik, jellegét is osztálytartalma határozza meg. Ezekből a tényezőkből következik a proletárdiktaturának, mint uj államtipusnak a jellege.

A proletárdiktatura - osztálytartalmát tekintve - a munkásosztály államhatalma. A munkásosztály a hatalom birtokában uralkodó osztállyá válik, de olyan uralkodó osztállyá, amely a hatalom kivivása után is a társadalom legfontosabb dolgozó, termelő osztálya marad. Hatalmát nem akarja örökössé tenni. Ellenkezőleg. Arra használja fel, hogy a társadalom minden tagját önmagához hasonló dolgozóvá változtassa. Ilyen osztály a történelem során eddig nem volt hatalmon, s már ez minőségi különbséget ad a proletárdiktaturának.

A munkásosztály jellemzésénél megállapithatjuk, hogy a munkásosztály a kapitalizmus elleni harc és a szocialista átalakulás legkövetkezetesebb, legszilárdabb hive, a társadalom legforradalmibb osztálya. A munkásosztály azonban - bár a legforradalmibb osztály - egyedül nem képes sem a politikai hatalmat kivivni és megtartani, sem a szocialista társadalmat felépiteni. Szükségszerü, hogy szövetségre lépjen a nem proletár rétegekkel, mindenekelőtt a dolgozó parasztsággal. A munkás-paraszt szövetség a legfontosabb osztályszövetség a szocialista forradalom időszakában, mivel a parasztság a másik legnagyobb létszámu, legfontosabb termelő osztály. Ugyanakkor hangsulyozni kell, hogy a proletárdiktatura a munkás-paraszt szövetségnél szélesebb osztályszövetség, felöleli az összes dolgozó osztályokat és rétegeket. E szélesebb osztályszövetség magva a munkás-paraszt szövetség.

Minden szövetség alapja a különböző osztályok, rétegek, közötti érdekazonosság. Ez az érdekazonosság lehet időleges,

de lehet tartós is. A munkásosztály és a parasztság közötti szövetség azért jöhet létre, mert a parasztság is dolgozó osztály - igy e két osztály alapvető érdekei azonosak. Ebből következően a parasztság alapvető érdekeit a szocialista társadalom épitése, megvalósulása fejezi ki. Mégis, a munkásosztály és a parasztság érdekazonossága az átmeneti korszakban nem teljes. Ez főleg az első időszakban jellemző, mikor még jelentős számu a kispolgárság. A kistulajdonost, a kisárutermelőt kettős érdekek mozgatják; mint dolgozó a munkásosztályhoz, a szocializmushoz huz, mint árutermelőt, kistulajdonost a kapitalizmus is vonzza, tehát ebben a vonatkozásban a termelés elavult formáját, a termelés multját képviseli. Ugyanez vonatkozik a kispolgárság más rétegeire is. Ezért mondja Lenin, hogy "A proletárdiktatura sajátos formáju osztályszövetség a proletariátus, a dolgozók élcsapata és a dolgozók nagyszámu nem proletár rétege /kispolgárság, kistulajdonosok, parasztság, értelmiség stb./ vagy azok többsége között - szövetség és a tőke ellen, s szövetség a tőke teljes megdöntésére, a burzsoázia ellenállásainak és restaurációs kisérleteinek teljes elnyomására, a szocializmus végleges megteremtésére és megszilárditására." 4

Miután tehát a szocialista forradalom egyetlen mindvégig következetes hive a munkásosztály, ezért elengedhetetlenül szükség van a munkásosztály vezető szerepének biztositására. Ez azonban egyben azt is jelenti, hogy a munkásosztály a hatalmat nem osztja meg más osztályokkal.

A hatalom osztatlansága ugyanis egy osztály akaratának, vezetésének érvényesülését, biztositását jelenti.

Noha a munkásosztály nem osztja meg a hatalmat, annak gyakorlásába bevonja a vele szövetséges dolgozó rétegeket és azok képviselőit, tagjait. A hatalom gyakorlásában való részvétel feltétele a munkásosztály vezetésének, a munkásosztály pártja által kidolgozott politikának az elfogadása és végrehajtása.

A proletárdiktaturában megvalósuló osztályszövetség, tartalmát és terjedelmét tekintve, lényeges fejlődésen megy keresztül a szocializmus épitésének időszakában. Különösen jelentős változás következik be a szocializmus alapjainak lerakásával. Ennek megfelelően pártunk VIII. kongresszusa elemezve társadalmi rendünk uj fejlődési fázisát megállapitotta,

4 Lenin Müvei 29. kötet. 387. oldal.

hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésével a munkás-paraszt szövetség uj tartalmat nyert, amennyiben ez a szövetség ma már az alapvető politikai érdekeken tul a szocialista gazdaság és kultura fejlesztésének érdekközösségét is közvetlenül tartalmazza. A magasabb szinvonalra került munkás-paraszt szövetség talaján valósul meg társadalmi rendünk valamennyi osztályát és rétegét átfogó szocialista nemzeti egység. A szocializmus alapjainak lerakásával, vagyis a fejlett szocialista társadalom épités időszakával tehát a munkásosztály szövetségeseinek köre kiszélesedett, lényegében felöleli az egész nemzetet, megtestesiti a nemzeti egységet.

A proletárdiktatura demokratizmusának magasabbrendüsége

A történelem tanusága, hogy a diktatura és a demokrácia viszonyának vizsgálata nemcsak elméleti vonatkozásban, hanem fontos gyakorlati kérdésként is nagyon sokszor felvetődött, magyarázata körül éles viták alakultak ki. Napjainkban is sokan megkérdőjelezik a demokrácia létjogosultságát. Sokan kérdezik, hogy a szocialista demokrácia fejlesztése egyáltalán összeférhető-e a proletárdiktatura rendszerével. A demokrácia erősödése nem fogja-e gyengiteni az államhatalmat? Hogy az ellenvetésekre megfelelő választ adjunk, tisztáznunk kell röviden néhány fogalmat.

A demokrácia tudományos értelmezését a marxizmus határozta meg először. A demokrácia az állami berendezkedés politikai formája. Minden olyan államban, amely antagonisztikus osztályokra épül, a demokrácia és a diktatura együtt van jelen, hiszen az állam nem egyéb, mint az uralkodó osztály elnyomó szerve. A kérdés az, hogy kinek a számára biztositt demokráciát és diktaturát. Ahol a kizsákmányoló osztályok vannak hatalmon, ott az állam a kizsákmányolás fenntartásának, a dolgozók elnyomásának eszköze. Ebben az esetben a kizsákmányoló kisebbség számára demokrácia és a nagy többség számára diktatura. A szocialista állam esetében történik meg először, hogy alapvetően megforditja a fenti képletet.

Tehát alapjában véve a demokrácia és a diktatura nem ellentétes fogalmak, hanem ugyanazon dolognak, a hatalomnak két oldalát jelentik. A proletárdiktatura osztálytartalmából következik, hogy a demokráciának uj tipusát, a megelőző államokhoz viszonyitva minőségileg magasabbrendü tipusát valósitja meg.

Miben áll a proletárdemokrácia magasabbrendüsége?

1. A proletárdiktaturát megelőző minden államhatalom, igy a polgári demokrácia is lényegében a kizsákmányolók számára jelentett tényleges demokráciát. Ezzel szemben, a proletárállam, a volt kizsákmányolt osztályok és rétegek, a dolgozó tömegek demokráciája. Ebből a minőségi különbségből következik, hogy miután a kizsákmányoló osztályok mindig a lakosság kisebbségét, a dolgozók pedig a lakosság óriási többségét tették ki, a proletárdemokrácia a történelem során először, a többség demokráciáját valósitja meg, a többség számára biztosit demokráciát.

2. Addig, amig a dolog természeténél fogva a polgári demokrácia csak formálisan biztositja a dolgozók szabadságjogait, a proletárdemokrácia azzal, hogy megszünteti a termelési eszközök magántulajdonát, megteremti a tényleges jogegyenlőség gazdasági alapját.

3. A proletárdiktatura előtt egyetlen államhatalom, a polgári demokrácia sem tette lehetővé a dolgozó tömegek, vagyis a többség részvételét az állami ügyek intézésében, az állam irányitásában. Ellenkezőleg, az államhatalom mindenkor különvált, elzárta magát a tömegektől. A proletárdemokrácia nemcsak lehetővé, de egyben szükségessé is teszi, hogy a dolgozók mind nagyobb tömege részt kérjen és részt vegyen az állam irányitásában.

Látjuk tehát, hogy az állami élet fejlődése és a szocialista demokrácia fejlesztése egyazon folyamat két oldala. A szocialista demokrácia ugyanakkor széles fogalom, az államélet mellett magábanfoglalja a társadalmi szervezetek tevékenységét a gazdasági élet szféráját.

A demokrácia fejlődésében fontos szerepe van a párton belüli demokráciának. A proletárdiktatura mechanizmusából adódóan a pártélet belső demokratizmusa, ösztönző, segitő szerepet tölt be a néptömegek alkotó tevékenységében. Társadalmi életünk demokratizmusának fejlődésében fontos szerepük van a tömegszervezeteknek is. A különböző rétegek politikai élete, társadalmi tevékenysége sokban függ tömegszervezeteinek munkájától. A demokratizmus kiszélesitése követeli, hogy e szervek jellegzetesebben fejlesszék ki speciális érdekvédelmi tevékenységüket, alkotóbban járuljanak hozzá a párt politikájának kialakitásához és megvalósitásához. Fontos

e vonatkozásban a Hazafias Népfront, mely jelentős szerepet játszik a tanácsok tömegpolitikai munkájában is.

Jelentős a szocialista demokrácia továbbfejlesztése a termelés területén is. A X. kongresszus fogalmazta meg, hogy a gazdasági döntéseknek politikai következményük van, és a politikai állásfoglalásoknál számolni kell azok gazdasági kihatásaival is. Ezért fontos az üzemi demokrácia fejlesztése.

Pártunk az államélet és a szocialista demokrácia fejlesztéséről

Pártunk XI. kongresszusi irányelvei értékelték a X. kongresszus óta az államélet és a szocialista demokrácia fejlesztésében elért eredményeinket. A párt abból indult ki, hogy a két kongresszus között a párt kezdeményezésére tett intézkedések előmozditották az államélet és a szocialista demokrácia fejlesztését. Ennek eredményeként tervszerübbé vált a munka, fokozódott a tömegek aktivitása, az állampolgárok érdekeltsége és felelőssége a szocialista épitésben, a társadalmi élet minden területén. Növekszik szocialista államunk szerepe elsősorban a gazdasági épitésben és a kulturális életben. Az országgyülés módositotta alkotmányunkat, amely kifejezi a hazánkban végbement szocialista átalakulást és tükrözi társadalmi, politikai, gazdasági viszonyaink fejlődését. Az országgyülés megfelelően gyakorolja törvényalkotó tevékenységét, a kormányzati munka alkotmányos irányitását és ellenőrzését.

A X. kongresszus állásfoglalása alapján alkotott törvény rendezte a tanácsoknak, a szocialista állam népképviseleti, önkormányzati és államigazgatási szerveinek tevékenységi körét, növelte önállóságukat, felelősségüket. A tanácsok népképviseleti, önkormányzati és államigazgatási szerepének kibontakoztatása, munkájuk továbbfejlesztése azonban folyamatos feladat. Erősiteni kell irányitó, ellenőrző tevékenységüket a hatáskörükbe tartozó gazdasági, kulturális, egészségügyi és szociális intézmények felett.

A párt abból indul ki, hogy tovább kell erősiteni a törvényhozás társadalmi nyilvánosságát, elfogadás előtt szélesebb körben és rendszeresebben kell megvitatni a tervezeteket és hasznositani az állampolgárok, a társadalmi szervek észrevételeit, javaslatait, hogy országgyülési képviselők és a tanácstagok füzzék még szorosabbra kapcsolataikat választóikkal, az üzemi, munkahelyi kollektivákkal, legyenek a helyi közélet aktiv részesei, a közérdek figyelembevételével teljesitsék választóik megbizatásait.

Az üzemi demokrácia a szocialista demokrácia alapvető része, amely lehetőséget ad a vállalati gazdálkodásba, a helyi és közügyekbe való beleszólásra; növeli a dolgozók felelősségtudatát, fokozza aktivitásukat. Ezért a párt ugy foglalt állást, hogy az üzemi demokrácia jelenlegi müködése és hatékonysága nem felel meg a követelményeknek. Mind tartalmában, mind módszereiben tovább kell fejleszteni az üzemi demokráciát.

A jelenlegi időszakban az a legfontosabb, hogy jobban épitsünk az üzemi demokrácia meglevő fórumaira. Teremtsük meg mindenütt a szükséges feltételeket ahhoz, hogy a dolgozó közösségek megfelelően élhessenek jogaikkal, befolyásuk növekedhessék. Tartalmasabbá kell tenni az üzemi demokrácia közvetlen fórumainak a munkáját, több érdemi ügyet kell eléjük terjeszteni.

A szakszervezetek a mühelyekben, az üzemegységekben és vállalati méretekben fokozatosan szervezzék meg a munkásgyüléseknek - nagyobb egységekben a munkásküldöttek gyüléseinek -, illetve a bizalmiak tanácskozásainak a rendszerét.

A szocialista államélet alapelve a demokratikus centralizmus

Az államélet, a szocialista demokrácia továbbfejlesztése a szocializmus teljes felépitésének egyik központi feladata. Ezt ugy kell megoldani, hogy erősödjön a központi hatalom, fokozódjon a kormányzati szervek munkájának hatékonysága és ugyanakkor növekedjen a helyi szervek önállósága, a tanácsok önkormányzati tevékenysége és mind aktivabb legyen a lakosság részvétele a tanácsok és más állami szervek és testületek munkájában. Ilyen módon erősitjük a demokratikus centralizmust az állami életben is.

A proletárdiktatura müködésének alapelve ugyanis a demokratikus centralizmus. A gazdaság és a társadalom irányitása elkerülhetetlenné teszi a centralizmust. Ennek a centralizmusnak kell a demokratikus elvekkel összekapcsolódnia.

A demokratikus centralizmusnak tehát két oldala van: a központositott irányitás, valamint az öntevékenység és a kezdeményezés széles körü kifejlesztése. Ezek összhangjának megteremtése azért is fontos, mert a gyakorlatban mindig jelentkeznek olyan ellentmondások, amelyeket nem lehet

előre látni és gyakran nem is lehet őket az általános irányitás keretei között megoldani. Éppen ezért hiba lenne az alsóbb foku vezető szervek vagy az állampolgárok jogainak kiterjesztését szembeállitani a centralizmussal.

A demokratikus centralizmus alapelvében a központi célok és irányelvek következetesen érvényesülnek, a központi és a helyi érdekek összeegyeztethetők, a helyi kezdemé nyezések kibontakoztathatók. Jelenlegi fejlődésünk, a fejlett szocialista társadalom, s teljes felépitésének folytatása azt kivánja, hogy szélesitsük a demokratizmust, fejlesszük a helyi öntevékenységet. Ugyanakkor növekedjen a központi irányitás és ellenőrzés hatékonysága, a munka szakszerüsége.

A demokratikus centralizmus érvényesülése a társadalmi és állami életben mindenekelőtt a marxista-leninista párt irányitó tevékenységétől függ.

2./ A PROLETÁRDIKTATURA FORMÁINAK KÜLÖNBÖZŐSÉGE, SZERVEZETEINEK MÜKÖDÉSE ÉS FUNKCIÓI

Lenin az 1917-es Októberi Forradalom, majd a Magyar és Bajor Tanácsköztársaság tapasztalatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a munkásosztály hatalmának lényege minden országban azonos lesz, azaz a proletárdiktatura megvalósulása minden országban elkerülhetetlen. E hatalom megvalósulásának formái azonban az egyes országokban egymástól eltérőek, különbözők lesznek.

Lenin álláspontjának helyességét a történelem végérvényesen bebizonyitotta. A második világháboru után a szocialista forradalom az európai és ázsiai országok egész sorában uj formák között juttatta hatalomra a munkásosztályt. A proletárdiktatura ezekben az országokban különböző formák között valósult meg, alapvető lényegük azonban közös, azonos. Az 1957-es Moszkvai Nyilatkozat összegezte a szocialista forradalom közös törvényszerüségeit. E közös törvényszerüségek oka egyrészt abban van, hogy a szocializmus épitésének utjára lépő országok alapvető osztályviszonyai mindenütt azonosak, másrészt ebből következően minden országban azonosak az alapvető feladatok, a célok is.

A proletárdiktatura formáinak különbözősége

Ugyanakkor léteznek a formai különbségek is, amelyeket fontos figyelembe venni. Miből fakadnak a formai különbségek?

Marx Károly már 1869-ben Engelsnek irott egyik levelében rámutatott, hogy miután a különböző munkásszekciók fejlődési foka egyazon országban és a munkásosztály fejlődési foka a különböző országokban szükségképpen igen különböző, a valóságos mozgalom is szükségképpen igen különböző elméleti formákban nyilvánul meg.[6] Az osztálytársadalom, különösen a kapitalizmus tehát nemcsak az egyes országokon belül differenciálja a társadalmat, hanem egyenlőtlen fejlődést eredményez a különböző országok között is. Ebből következik, hogy a szocialista forradalom időszakában az egyes országok a társadalmi fejlettségség különböző szinvonalán állnak. Különböző az ipar fejlettsége, koncentráltsága, sulya a nemzetgazdaság egészében; különböző a mezőgazdaság szinvonala, jellege, a mezőgazdaság kapitalizálódásának fok a, a feudális ma radványok mértéke és szerepe stb. A gazdasági fejlettség terén meglevő különbségek következtében más és más az egyes országok osztálystruktúrája is. Eltérő a munkásosztály létszáma és aránya, koncentráltsága, müveltsége, különböző a nem proletár dolgozó rétegek, különösen a parasztság létszáma és aránya, rétegeződése stb. A proletárdiktatura formai különbségét eredményezik az adott nemzet kulturális, ideológiai és politikai hagyományai is.

Végül, miután az imperializmus egyenlőtlen fejlődése következtében a szocialista forradalom nem egyszerre, egyidőben zajlik le valamennyi országban, hanem ellenkezőleg, a társadalmi átalakulás különböző időben megy végbe, ebből következően a nemzetközi osztályerőviszonyok is különbözőek.

Tehát alapvetően Lenin is kifejtette azt a gondolatot, hogy lehetségesek a proletárdiktatura különféle politikai formái. Minden nemzet eljut a szocializmushoz, ez elkerülhetetlen, irta, de nem teljesen egyformán jutnak el, mindegyik belevisz valamilyen sajátosságot a demokrácia ilyen vagy olyan formájában, a proletárdiktatura ilyen vagy olyan válfajába, a társadalmi élet különböző szférái átalakitásának ütemébe. A

6 Marx-Engelsnek. London 1869. március 5. Marx-Engels Válogatott Müvek II. Kossuth Könyvkiadó 1963. 439. old.

kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet természetesen szükségképpen a politikai formák roppant bőségét és változatosságát produkálja, de lényegük, mint Lenin hangsulyozta, elkerülhetetlenül egy lesz: a proletariátus diktaturája. Lenin óva intette a Kommunistákat arról, hogy eltulozzák az oroszországi proletárdiktatura sajátosságát, de ugyanakkor hangsulyozta a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet azon általános törvényszerüségeinek döntő jelentőségét, amelyeket az a proletárdiktatura megtestesitett. Az oroszországi proletárdiktaturának, irta Lenin 1919-ben, vannak bizonyos sajátosságai, de ezek nem érinthetik a lényeget. Hibás az a szemlélet, amely egy valamely nemzet keretében, meghatározott történeti körülmények között kialakult formát a legjobb, legtökéletesebb formának tekinti. Az ilyen felfogás szükségszerüen olyan következményekkel jár, hogy a szocializmus utjára lépő országokban elhanyagolják saját konkrét viszonyaik beható elemzését, a mechanikus másolás utjára lépnek.

A proletárdiktatura általános és sajátos vonásai

Ebből természetesen nem következhet az, hogy a proletárdiktatura formája minden országban csak különbözik egymástól, hogy a forma vonatkozásában nincsen ismétlődés, nincsen egybeesés, azonosság. Ennek megfelelően:

1. A szocialista államoknak - formáikat tekintve - bármennyire eltérő körülmények között jönnek is létre, vannak általános, közös sajátosságai, amelyek gyökeresen különböznek az előző államtipusok államformáitól. A közös formai vonások a szocialista állam közös tartalmából következnek. Ennélfogva ezek a közös vonások a döntőek, a jellemzőek a szocialista államformára.

2. Ugyanakkor nem téveszthetjük szem elől azt a tényt, hogy az egy időben, viszonylag azonos körülmények között létrejövő szocialista államok rendelkeznek az általánostól eltérő, csak rájuk jellemző különös vonásokkal, sajátosságokkal. Ilyenek pl. a Szovjetunióban megvalósitott proletárdiktatura formája vagy a népi demokratikus államok különböző formái.

3. Végül az egyes szocialista államok rendelkeznek egyedül csak rájuk jellemző individuális vonásokkal.

A szocialista állam politikai rendszere két tényezőből áll, a munkásosztály állami vezetésének módszereiből és a feladatok megvalósitását szolgáló szervezeti rendszerből. E vonatkozásban egyik fontos probléma és napjainkban is felvetődő kérdés az egy-, illetve többpárt-rendszer.

Az állam helye társadalmi vezetési rendszerünkben

Pártunk X. kongresszusa társadalmi vezetési rendszerünkkel kapcsolatban az alábbi hármas feladatot jelölte meg:

- a párt vezető szerepének erősitését,
- az állami szervek hatáskörének és önállóságának növelését,
- a tömegszervezetek tevékenységének fejlesztését, szélesitését.

A párt, az állam és a tömegszervezetek társadalmunkban közös célért, egy "fővonal" szerint dolgoznak, de a mindennapos munka során a kérdések más és más oldalával foglalkoznak, különböző összefüggésekben vizsgálják azokat. Ez azért van igy, mert a fő célkitüzések tekintetében teljes az érdekazonosság, ezen belül azonban különböző érdekek léteznek, amelyek figyelemmel kisérése, helyes egyeztetése állandó feladat és ezek nem hagyhatók figyelmen kivül.

Ahhoz, hogy a párt betöltse vezető szerepét és a társadalmi szervek is megtalálják a helyüket, jól müködő államra van szükség. A párt és a kormányzat a közelmultban sokat foglalkozott az állami élet fejlesztésével. Az állam szocialista fejlesztésének egyik leglényegesebb vonása a gazdasági funkciók erőteljes kibontakoztatása. Ez a szocialista gazdaság tervszerü irányitásában nyilvánul meg. A szocialista állam gazdasági tevékenysége elválaszthatatlan az állam politikai funkciójától, azzal szerves egységet alkot.

Az állam gazdasági szerepe, a népgazdaság központi irányitása például a szocializmusban nem egyszerüen mennyiségileg, a centralizáció mértékében különbözik a kapitalizmustól, hanem minőségileg. Elvileg és történelmileg uj jelenségről van szó.

A szocialista társadalmi rend alkalmasabb ésszerübb gazdálkodásra, mint a kapitalizmus. A döntő területeken a jobb megoldások lehetőségét biztositja. E lehetőségek realizálása

azonban nagymértékben függ a szocialista állam gazdasági irányitó tevékenységétől.

A szocialista társadalomban a gazdaságpolitika realizálásának legfontosabb területe a termelés népgazdasági szintü, átfogó irányitása, arányosságának tudatos biztositása. E feladat nem oldható meg a társadalom érdekstrukturájának felismerése, az alapvető érdekszférák /társadalmi, vállalati, egyéni/ képviselőinek alkotó energiája felhasználása nélkül.

A tőkés gazdaságban a tőkés tulajdonosi funkcióktól szükségszerüen elkülönülnek az állami gazdasági funkciók. A tulajdonosi funkciót a tőketulajdonosok - akik általában részvényesek - gyakorolják. Ők a menedzserek főnökei. A menedzser tehát, bármilyen önállóságot is élvez, a tőketulajdonos alkalmazottja.

A szocialista állam viszont nemcsak általános állami gazdasági funkciókat gyakorol, hanem tulajdonosi funkciókat is. A szocialista állam, mint a termelési eszközök tulnyomó többségének tulajdonosa, a gazda szerepét is betölti. A szocialista állam gazdasági irányitásának tartalma: a gazdaságpolitika céljainak és eszközeinek kidolgozása a párt politikai irányitása alapján, a gazdasági eszközök igénybevételén alapuló gazdaságszabályozás, a hatósági jellegü igazgatás és a tulajdonosi jogokon alapuló felügyelet és rendelkezés. Ezen elemek összekapcsolódó, egységes rendszert alkotnak.

A szocialista állam gazdasági irányitó szerepének megértése fontos kiindulópont, mely a szocialista népgazdasági irányitás egységes rendszere létrehozásának szükségességét huzza alá. Lenin szavai szerint a szocializmus felépitése "a központositott gazdaság. A központilag irányitott népgazdaság létrehozása."[7]

A népgazdasági irányitás egységes rendszerként való felfogása termé szetesen nem jelenti a népgazdaság egy vállalatként való értelmezésének felujitását. Jelenti azonban az irányitás különböző szintü centralizált és decentralizált tevékenységeinek helyes arányu kombinációját, integrációját.

A párt helye és szerepe a proletárrendszerben

A szocialista állam szerepével összefüggésben önkéntelenül is adódik a kérdés, hogy milyen he-

7 Lenin Müvei. 37. kötet. 42. oldal.

lyet foglal el a párt a proletárdiktatura rendszerében és hogy egy, vagy több párt vezetése jellemzi-e a szocialista állam ismérvét. A Szovjetunióban a sajátos történelmi körülmények következtében egypártrendszer alakult ki, noha Lenin az egypártrendszert nem tekintette a proletárdiktatura kötelező ismérvének. 1917. novemberében, nem sokkal a II. szovjetkongresszus után, amely pártösszetételét tekintve bolsevik kormányt alakított, Lenin azt irta, hogy "hajlandók vagyunk megosztani a hatalmat a szovjet kisebbségével, azzal a feltétellel, hogy ez a kisebbség lojálisan és becsületesen aláveti magát a többségnek és kötelezi magát annak a programnak a végrehajtására, amelyet jóváhagyott az egész második összoroszországi szovjetkongresszus, és amely a szocializmus felé vivó fokozatos, de szilárd és tántorithatatlan lépések programja." Annak, hogy a Szovjetunióban - a baloldali eszerekkel alkotott rövid életü kormányblokk után - egy politikai párt, a kommunista párt maradt hatalmon, az a magyarázata, hogy a mensevik és eszer kispolgári pártok az ellenforradalom erőihez kapcsolódtak és teljes politikai kudarcot vallottak. Lenin ugy vélte, hogy a proletárdiktatura több párt létezése esetén is feltételezi a kommunista párt vezető, irányitó szerepét, minthogy ez a párt fejezi ki a leghelyesebben és legteljesebben a munkásosztály feladatait és akaratát, az összes dolgozók érdekeit. Ez a párt látja a legvilágosabban a szocializmusba való átmenet utjait, ez a párt küzd a legkövetkezetesebben és legönfeláldozóbban a proletariátusnak és szövetségeseinek fő céljaiért.

A népi demokratikus országokban a kedvező belső és külső körülmények hatására a hatalom átvétele viszonylag békés uton ment végbe. A békés átmenet lehetővé tette a kispolgári dolgozók, sőt bizonyos kis- és középburzsoá rétegek leválasztását az ellenforradalmi burzsoázia oldaláról. Igy a népi demokratikus országok többségében többpártrendszer alakult ki.

A többpártrendszer fennállása azonban nem jelenti a hatalom megosztását, miután ezek a pártok elfogadják a kommunista párt vezető szerepét. A kommunista párt vezető szerepének elfogadása ugyanakkor nem valamiféle taktikai meggondoláson alapszik, hanem azon az alapvető tényen, hogy a munkásosztály és a vele szövetséges dolgozó tömegek között objektive alapvető érdekazonosság áll fenn, hogy a munkásosztály pártjának politikája következetesen kifejezi a nem proletár dolgozók érdekeit is.

Az egy-, illetve többpártrendszer tehát a proletárdikta-

tura formai eleme, egyik sem jelent általános kötelező törvényszerüséget. A proletárdiktaturának ugyanis minden formája minőségileg különbözik a burzsoá diktatura formáitól. Amig a burzsoá állam formáit ugy alakitják ki, hogy az távol tartja a dolgozó tömegeket az államügyektől, addig a proletárállam formáinál a legfontosabb szempont, hogy lehetővé tegyék a dolgozó tömegek bevonását az állami feladatok végrehajtásába, az állam irányitásába. Ez összefüggésben áll a népi demokratikus fejlődés és a népi demokratikus államforma többi sajátosságaival.

A politikai szervezetek és müködésük a proletárdiktatura rendszerében

A szocialista állam a funkciói és a sokrétü társadalmi feladat ellátására különböző szervezeteket hoz létre. A szervezetek a társadalmi élet szinte minden területén jelentkeznek. Munkájuknak megfelelően megkülönböztetünk gazdasági, kulturális, politikai stb. szervezeteket. A politikai szervezetek tipusait abból kiindulva határozhattuk meg, hogy milyen helyet foglalnak el a politikai rendszerben. Ennek megfelelően megkülönböztetünk:

1. Állami-politikai szervezeteket.
2. Nem állami /társadalmi/ politikai szervezeteket.
3. Állami - nem politikai szervezeteket.
4. Nem állami - nem politikai szervezeteket.

E szervezetek közül kiemelve az állami-politikai szervezeteket tartalmilag elsősorban az különbözteti meg más szervezetektől, hogy tevékenységük során közvetlenül individuális emberi viszonyokat alakitanak, éspedig általában kötelező, kikényszerithető jelleggel. Ebből adódik, hogy az állami-politikai szervezetekben hozott döntések is sajátosak, éspedig - tágabb értelemben - jogalkalmazó jellegüek. Vannak természetesen az állami-politikai szervezetek között kifejezetten jogalkotásra hivatott vagy más tevékenységük mellett jogszabályokat is alkotó szervezetek is. Ezeknek a szervezeteknek a tevékenysége is jogalkalmazó jellegü annyiban, hogy eljárásuk jogszabályi előirásoknak megfelelően történik. Az állami politikai szervezetek általános jellemzője tehát, hogy döntéseik közvetlenül érintik az egyéni emberi viszonyokat /vagy más szervezetek viszonyait/ is, és ezért privilegizáltan vehetnek igénybe hatalmi eszközöket döntésük megvalósitása során. Olyan lehetőséget a döntések kikényszeritésére, amellyel más tipusu szervezetek nem rendelkeznek. De mert ez a lehetőség adott, ezért

a történelem során egyre határozottabban észlelhető tendencia, hogy az állami-politikai szervezetek döntéseit - különösen akkor, ha azok közvetlenül érintenek individuális emberi /vagy szervezeti/ viszonyokat - fokozottan határolják körül jogszabályokkal. Ma már az a jellemző, hogy az állami politikai szervezetek számára - különböző méretü diszkrecionális lehetőséget hagyva ugyan - általában jogszabályok segitségével kötelezően állapitják meg a döntés kereteit.

Az állami politikai szervezetek másik sajátossága, hogy bennük a hierarchikus felépitettségnek különösen nagy jelentősége van. A szervezetek emberek tevékenységét foglalják össze, müködésük folyamatossága nem nélkülözheti az ugynevezett hivatásos, függetlenitett emberek tevékenységét. Ezzel függ össze a bürokrácia és a bürokratizmus kérdése.

A proletárdiktatura funkciói

A proletárdiktatura funkcióit - hasonlóan a kizsákmányoló államhoz - a marxista államelmélet alapján közismert két fő területen koncentrálva vizsgálhatjuk. Eszerint a proletárdiktatura funkcióit is belső és külső funkciók szerinti csoportositásban tárgyaljuk, bár megjegyezzük, hogy a klasszikus értelemben vett, vagyis kizsákmányoló államhoz képest gyökeresen más tartalmat adnak a proletárdiktatura funkciói a társadalom valamennyi életjelenségének.

A társadalom életében gyökeresen uj tartalmat adó proletárdiktatura ugyanis a munkásosztály hatalma, s mint ilyen a belső és külső funkcióit egyaránt a munkásosztály, a dolgozó nép érdekében gyakorolja. Akár politikai, gazdasági, kulturális, oktatási, egészségügyi, vagy más társadalom-politikai kérdésben dönt, a célkitüzések és feladatok a munkásosztály érdekei és céljai által meghatározottak még akkor is, ha a döntések össztársadalmi szükséglet kielégitéseként realizálódnak. Ez a munkásosztály hatalmának lényegéből következik, s nem utolsósorban abból, hogy a hatalmon levő munkásosztály érdekei, a társadalom szocialista átalakitásának alapvető kérdéseit illetően azonosak a többi dolgozó réteg érdekeivel. Ennek megfelelően a diktatura is, mint minden állam elsődleges funkciója, a belső ellentétes erőkkel szemben a proletárdiktatura esetében ujszerüen vetődik fel.

A proletárdiktatura a munkásosztály politikai hatalma. Mi az oka annak, hogy Lenin e hatalmat mint "proletárdiktatúrát" jellemezte, hogy ragaszkodott a proletariátus diktaturájának követeléséhez, hogy a proletárdiktatura megteremtését

a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet elengedhetetlen feltételének tekintette? Szükségesnek tartotta ennek hangsulyozását a szociálreformistákkal és a revizionistákkal szemben, akik hajlandók szép szavakat mondani a munkásosztály hatalmáról, de nem akarják elismerni e hatalom forradalmi mivoltát, nem hajlandók elismerni azt, hogy ki kell sajátitani a kapitalista tulajdont, hogy le kell törni a megdöntött kizsákmányoló osztályok ellenállását. Mint ismeretes, több tőkésországban ma is a szociáldemokrata pártok vezetői vannak hatalmon, akik a munkásosztály képviselőinek nevezik magukat; de a valóságban eszük ágában sincs, hogy hozzányuljanak a kapitalista rend alapjaihoz.

Antagonisztikus osztálytársadalomban minden állam az uralkodó osztály diktaturája, állapitotta meg Lenin, vagyis az uralkodó osztály hatalma, amely fegyveres erőre támaszkodik. Az uralkodó osztály a politikai hatalmat felhasználja uralma gazdasági alapjainak védelmére és osztályellenfeleinek elnyomására. A lényeg tehát az, hogy a burzsoázia diktaturája a lakosság óriási többségének, a dolgozóknak az erőszakos elnyomása, a proletariátus diktaturája viszont a lakosság kisebbségét alkotó kizsákmányolók ellen irányul.

A proletariátus diktaturája feltételezi, hogy a társadalomban a vezető szerepet a munkásosztály tölti be mint a legforradalmibb és legszervezettebb osztály, amelyet a nagyipari termelés feltételei eleve eggyé forrasztanak. De ez nem jelenti azt, hogy a munkásosztály szemben áll a dolgozók nem proletár rétegeivel. Sőt, a munkásosztálynak a parasztsággal és a dolgozók más, nem proletár rétegeivel alkotott szövetsége, állapitotta meg Lenin, a proletárdiktatura legfőbb elve.

Ahogy nincs és nem lehetséges diktatura általában, akként nincs és nem lehetséges "tiszta demokrácia", demokrácia általában - állapitotta meg Lenin. Van burzsoá demokrácia, amely a kapitalizmusban mindenkor a gazdagok és a kizsákmányolók szük és képmutató demokráciája marad. És van proletár, szocialista demokrácia. A proletariátus, miután hatalomra jut, kénytelen kisebb vagy nagyobb mértékben korlátozni /ezt a megdöntött kizsákmányolók ellenállásának foka határozza meg/ a demokráciát a kizsákmányoló osztályok vonatkozásában. Nem adhat szabadságot az ellenforradalmároknak, a szocializmusellenes erőknek, akik a világimperializmussal szövetkezve igyekeznek kihasználni a demokratikus jogokat a kapitalizmus restaurálására. A proletariátus diktaturája soha nem látott mértékben fejleszti és kiterjeszti a demokráciát a lakosság óriási többsége, a dolgozók számára. A burzsoá demokráciától elté-

rően, amely lényegében a politikai jogok és szabadságok formális deklarálására szoritkozik, a szocialista demokrácia ténylegesen biztositja a kizsákmányolás és a szellemi elnyomás alól felszabadult dolgozóknak a társadalmi és politikai jogok gyakorlását. "A proletárdemokrácia - irta Lenin - milliószor demokratikusabb minden polgári demokráciánál; a szovjethatalom milliószor demokratikusabb, a legdemokratikusabb polgári köztársaságnál."

A hatalmon levő munkásosztálynak erélyesen le kell törnie a kizsákmányolók - a tőkések, a földbirtokosok és cinkosaik - ellenállását. "Aki ezt nem értette meg - irta Lenin -, az nem forradalmár, azt el kell távolitani a proletariátus vezetőinek és tanácsadóinak tisztjéből." Azt, hogy a munkásosztály milyen mértékben alkalmazza a forradalmi erőszakot, mint már emlitettük, a megdöntött kizsákmányolók ellenállásának foka határozza meg. Az Októberi Forradalom után, mondta Lenin, nem tiltották be még a burzsoá lapokat sem, terrorról pedig szó sem volt. A szovjethatalom szabadon engedte az ideiglenes kormány sok miniszterét, Krasznov tábornokot, a lázadás vezetőjét is. Éppen a burzsoázia szabotázsa és terrorja kényszeritette a szovjethatalmat, hogy szigoru ellenintézkedésekhez folyamodjon. Amikor a kizsákmányoló osztályok elnyomásának feladatát "megoldjuk - mondta Lenin -, mindennemü kivételes rendszabályt mellőzünk". Lenin rámutatott arra, hogy olyan országban, ahol a burzsoázia nem tanusit ilyen dühödt ellenállást, a proletárhatalom feladatai könnyebbek lesznek, a proletárhatalom dolgozhat anélkül az erőszak nélkül, amelyet az imperialisták és a belső ellenforradalom kényszeritettek rá a szovjet államra.

A legfontosabb viszont az, hogy ez a funkció egyáltalán nem alapvető és meghatározó oldala a proletárdiktaturának. "... Nem egyedül az erőszak a proletárdiktatura legfőbb lényege és nem elsősorban az erőszak - irta Lenin. - A proletárdiktatura legfőbb lényege a dolgozók vezető osztagának, élcsapatának, egyetlen vezetőjének, a proletariátusnak szervezettsége és fegyelmezettsége. A proletariátus célja, hogy megteremtse a szocializmust, megszüntesse a társadalom osztályokra tagozódását, dolgozóvá tegye a társadalom valamennyi tagját és megfossza talajától az embernek ember által való mindenféle kizsákmányolását."

A gazdasági szervező funkció

Amint az előzőekben már láttuk, a kizsákmányoló államok fő belső funkciója az elnyomás volt. Ezen alapult a gazdasági funkció is. Amig azonban a kizsákmányoló társadalmi

rendszerekben az objektiv viszonyok kizárják, - a szocializmus építésének viszonyai, az objektiv körülmények szükségszerüvé teszik az állam átfogó, gazdasági, szervező tevékenységét.

A proletárdiktatura gazdasági, szervező tevékenysége közvetlenül a szocializmus felépitésére irányul. Ennek megfelelően e tevékenység tartalma:

a/ a szocialista termelési viszonyok kialakitása;

b/ miután a szocialista termelési viszonyok között a termelés nem folyhat és nem fejlődhet spontánul, az állam központilag megtervezi, megszervezi a termelést;

c/ végül az állam biztositja a munka szerinti elosztási elv érvényesülését, a központilag kidolgozott bérrendszeren keresztül.

A modern revizionizmus tagadja a szocialista állam gazdasági, szervező tevékenységének szükségességét. Egyesek olyan elméleti következtetésre jutottak, hogy az állam beavatkozása a gazdasági életbe a szocializmus építésének időszakában, megzavarja, gátolja a gazdasági törvények érvényesülését. Ezzel tulajdonképpen elvetik a tervszerüség, a tudatosság szükségességét, ami az ösztönösség előtti meghódoláshoz, ez pedig szükségképpen anarchiához vezet. Természetesen a másik véglet sem ad helyes megoldást. A tulzott központositás nem ad teret a helyi kezdeményezésnek. A gazdasági irányitás mechanizmusának reformja mindkét véglettől elhatárolva arra törekszik, hogy a központi irányitás és tervszerüség biztositása mellett a pénz- és árugazdálkodás törvényeinek felhasználásával megnövelje a vállalatok önállóságát és felelősségét.

Népi demokratikus államunk a proletárdiktatura gazdasági, szervező funkcióját egészében véve betöltötte. Fokozatosan kialakitotta, majd uralkodóvá tette a szocialista termelési viszonyokat, és e keretben a termelést, a termelőerők fejlődését központilag irányitott tervgazdálkodás utján biztositotta.

A kulturális - nevelő funkció

Bár a szocializmus építésében a gazdasági oldal, a szocialista gazdasági viszonyok kialakitása, fejlesztése az első helyen áll, a szocializmus felépitéséhez ez önmagában mégsem elég. Elengedhetetlenül szükséges a tömegek átnevelése, a szocialista tudat, a szocialista ember kialakitása. A munkásosztály pártja és államhatalma nem bizhatja a szocialista tudat kialakulását a spon-

taneitásra. Miután a kulturforradalom a szocialista forradalomnak szerves része, a proletárállam pedig a szocialista forradalom legfőbb eszköze, ebből logikusan következik, hogy a szocialista állam egyik igen fontos tevékenysége a dolgozó tömegek, de szélesebb értelemben az egész lakosság szocialista szellemben történő átnevelése. Az állam rendelkezik e feladat végrehajtásához szükséges eszközökkel, az oktatás, a nevelés, a propaganda, a művészet minden eszközével.

A kulturális nevelés feladata természetesen adminisztrativ eszközökkel, adminisztrativ intézkedésekkel nem oldható meg eredményesen. A türelmetlenség, az adminisztrativ eszközök tulzott előtérbe állitása több területen, csak látszateredményeket hoz. Az emberek gondolkodásában még mélyen élnek a burzsoá, kispolgári nézetek, s ezek leküzdése csak szivós, rendszeres eszmei harcban valósulhat meg. A szocializmus teljes felépitésének feladata hangsulyozottan előtérbe állitotta a kulturális-nevelő tevékenységet, amelynek alapvető tartalma a szocialista világnézet elterjesztése, általánossá tétele.

Pártunk számol azzal a ténnyel is, hogy társadalmunk világnézetileg még nem egységes. Az ideológiai élet a közgondolkodás alapvetően kedvező irányu fejlődésével egyidőben és azzal ellentétesen érvényesülnek a szocializmustól idegen jelenségek és folyamatok is. Időnként felerősödnek a polgári, kispolgári jelenségek, a szocializmus nagy történelmi érdekeit és távlatait szem elől tévesztő individualizmus, önzés legkülönbözőbb formái: egyrészt jobboldali, másrészt ultraradikális nézetek jelentkeznek.

A párt - eddigi politikájának megfelelően - azt vallja, hogy a negativ jelenségek leküzdésében legfontosabb fegyverünk a párt ideológiai felvértezettsége és egysége, eszméink terjesztése, a marxizmus-leninizmus propagandájának elmélyitése, hatékonyságának erősitése.

Az ország védelmének funkciói

A belső funkciók mellett jelentkeznek a külső funkciók is. A proletárdiktatura külső funkcióit befolyásolja az a körülmény, hogy van, létezik a kapitalista világrendszer, mely létéből adódóan nem szünt meg a szocializmus ellen harcolni. Ezért a kapitalista, imperialista államok létéből következik, hogy a hatalomra jutott munkásosztálynak meg kell szerveznie védelmét a külső támadások ellen. A proletárdiktatura

védelmi funkciója tartalmában, lényegében azonban minőségileg különbözik a kizsákmányoló államok külső funkciójától. A dolgozók társadalmi rendjét védelmezi, nincsen hóditó feladata, tevékenysége, ami természetesen nem jelenti azt, hogy egy szocialista hadsereg védelmi háboru esetén nem foglalhat el, vagy szállhat meg ideiglenesen idegen területeket.

A proletárdiktatura államának és a fejlett szocializmus össznépi államának védelmi funkciójában egyaránt kiemelkedő és mindinkább növekvő szerepe van a munkásőrségnek, amely a szocialista országok népi hatalmának védelmére létesitett önkéntes szervezet. Magvarországon az 1956-os ellenforradalom maradványainak felszámolására, a népi hatalom, az ország belső rendje és a békés épitőmunka védelmére alakult meg az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságának 1957. február 12-i határozata, illetve a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány rendelete alapján. A munkásőrségnek azok a szocializmushoz hü munkások, parasztok és értelmiségiek lehetnek tagjai, akik önként vállalják a szocialista társadalmi rendszer fegyveres védelmét.

A védelmi funkció betöltése - mindaddig, amig az általános és teljes leszerelés meg nem valósul - megköveteli a korszerü honvédelem megszervezését, állandó fejlesztését. Ezért pártunk és kormányunk nagy figyelmet fordit néphadseregünk fejlesztésére, és a Varsói Szerződésben vállalt kötelezettségeinek teljesitésére.

A szocialista államok együttmüködése és az internacionalizmus elve

A szocialista világrendszer létrejöttével kialakult a szocialista államok uj külső funkciója, amelynek feladata a szoros testvéri együttmüködés megszervezése. A szocialista államok uj külső funkcióját az SZKP XXI. kongresszusa fogalmazta meg. E funkció létrejöttének külső feltétele a szocialista világrendszer kialakulása, belső forrása pedig az azonos szocialista termelési viszonyok, a szocialista társadalom gazdasági törvényei, amelyek nemzetközi méretekben is megkövetelik a szocialista világrendszer tervszerü fejlődését, együttmüködését.

Az együttmüködés felöleli a gazdasági /KGST/, a politikai és katonai területet /Varsói Szerződés/ és átfogja a kulturális életet is.

Az együttmüködés és kölcsönhatás eredményeként minden szocializmust, kommunizmust épitő országban, igy az egész szo-

cialista világrendszerben meggyorsul a fejlődés.

A szocialista államok létrejöttével, a szocialista világrendszer kialakulásával uj tartalmat kapott a proletárinternacionalizmus. Ez képezi a szocialista országok államközi kapcsolatainak elvi-politikai alapját, továbbá a szocialista országok lenini pártjainak és népeinek a tőkésországok dolgozói és a nemzeti felszabadulásukért, a békéért, a demokráciáért és a szocializmusért harcoló népekhez való viszonyának alapját.

A béke védelme és a békés egymásmellett élés elve

A proletárdiktatura funkciójához tartozik és a szocialista államok külpolitikájának alapvető tartalma az a harc, amelyet a szocialista államok a béke fenntartásáért, az általános és teljes leszerelésért folytatnak.

E feladat fontos részét képezi a békés egymás mellett élés politikája, amelynek gondolata Leninnél vetődik fel először abból az objektiv helyzetből, hogy a szocialista Oroszország mellett létezik a kapitalista világrendszer. Azóta a szocializmus is világrendszerré vált, igy napjainkban a békés egymás mellett élés megvalósitása a két társadalmi rendszer harcaként jelentkezik.

A békés egymás mellett élés a különböző társadalmi rendszerü államok közötti érintkezés elve abban a meghatározott történelmi időszakban, amikor elkerülhetetlen, hogy a szocialista államok mellett tőkés államok is létezzenek. Az elv gyakorlatilag feltételezi a háboruról, mint a vitás kérdések megoldásának eszközéről való lemondást. A szocialista állam külpolitikájának elvi alapját adja a fenti nézet, mely a szocialista államok - igy a mi államunk - gyakorlati munkájában kifejezésre kell, hogy jusson.

A jelenlegi nemzetközi társadalmi viszonyokban mindinkább a békés egymás mellett élés elvei válnak a két világrendszer országai közötti kapcsolatok reális alapjává. A békés egymás mellett élés, mint a nemzetközi osztályharc uj és rendkivül bonyolult területe, a nemzetközi viszonyok fejlődésének fő tendenciájává lett, amely aktiv és felelősségteljes politikát követel a szocialista államok közösségétől, de külön-külön mindegyikétől is. Ez a követelmény ugy is megfogalmazható, mint a külső funkció egyik uj ágazata, amely a nemzetközi osztályharcban való aktiv részvételt és helytállást határozza meg.

A nemzetközi viszonyoknak ebben az uj tendenciájában mindenekelőtt jelentős szerepet töltött be az az erő, amelyről még Lenin beszélt, nevezetesen: a gazdasági élet nemzetközivé válása, a nemzetközi munkamegosztás elmélyülése, a tudomány és a technika rohamos fejlődése. A legdöntőbb azonban az, hogy a nemzetközi küzdőtéren a reális erőviszonyok egyre nyilvánvalóbban a világszocializmus javára változnak meg.

A békés egymás mellett élés nem pusztán azt jelenti, hogy a szocialista és a kapitalista országok egyazon bolygón élnek háboru nélkül. A békés egymás mellett élés feltételezi a legfontosabb nemzetközi problémák tárgyalások utján történő rendezését, a kölcsönösen előnvös gazdasági, kereskedelmi, müszaki-tudományos és kulturális kapcsolatokat.

A békés egymás mellett élésnek mint az osztályharc formájának sajátossága abban rejlik, hogy itt független, szuverén államok harcolnak egymás ellen és hogy a szocializmus és a kapitalizmus harca kiterjed minden szférára; a gazdaságra, a politikára és az ideológiára. A kapitalista rendszerrel folyó gazdasági versenyben a szocializmus egyre jobban érvényesiti előnyeit, a dolgozók érdekében biztositja a társadalmi termelés fejlődésének gyorsabb ütemét és saját példájának erejével győzi meg szerte a világon a dolgozó emberek millióit arról, hogy szükség van a társadalom szocialista alapon történő átalakitására.

A nemzetközi küzdőtéren politikai téren is éles harc folyik a két társadalmi rendszer között. A Szovjetunió és valamennyi szocialista állam külpolitikája következetesen osztálypolitika. Ez a politika a munkásosztálynak és minden dolgozónak mint az uj társadalom megteremtőinek gyökeres érdekeiből indul ki, ezt a politikát a haladás és a reakció, a szocializmus és az imperializmus erőinek az a párharca határozza meg, amely korunkban kibontakozik és a társadalmi élet minden oldalára kiterjed. A szocialista országok külpolitikája az egyetemes béke biztositására, a szocializmus és a kommunizmus épitéséhez szükséges békés feltételek megteremtésére irányul.

Az osztályérdekek kibékithetetlensége, a szocializmus és a kapitalizmus osztálypolarizációja a békés egymás mellett élés közepette különösen szembetünően megnyilvánul és legélesebb az ideológiai harcban. "A szocializmus katonai visszaszoritását" célzó politika tarthatatlanságáról, a Szovjetunióval és a szocialista világrendszerrel az erő nyelvén folytatandó párbeszéd haszontalanságáról meggyőződve az antikommunisták az eszmék valóságos háboruját inditották ellene. A "deideológizá-

lásról", "az ideológiák együttéléséről" szóló nézetekre azért volt szükségük, hogy megtévesszék a beavatatlanokat, és hogy a pártonkivüliségnek - amely Lenin meghatározása szerint a burzsoá ideológia lényege - zászlaja alatt kivivják a győzelmet a kibontakozott ideológiai csatában.

A történelem egymás mellett élésre itélte a két társadalmi világrendszert. Ez objektiv szükségszerüség. E két rendszer eszmei, gazdasági, politikai harcban áll egymással és fog állni a jövőben is. A kommunistáknak szilárd meggyőződésük, hogy ebben a világméretü harcban előbb vagy utóbb a szocializmusé lesz a győzelem.

A proletárdiktaturáról szóló marxista tanitás történelmi tapasztalatai

A Szovjetunió és kommunista pártja, továbbá a szocialista világrendszer országainak és pártjainak történelmi tapasztalatai igazolták a marxizmus-leninizmusnak azt az igen fontos következtetését, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet, a szocialista épités feladatainak sikeres megoldása csak a proletárdiktatura alapján lehetséges, vagyis csak akkor, ha a társadalom politikai és állami irányitása a munkásosztály kezében van.

A proletariátus diktaturájára elsősorban azért van szükség, hogy az országon belül megtörje a megdöntött kizsákmányolók és a szocializmussal ellenségesen szemben álló összes osztályerők ellenállását, hogy megvédje a szocializmus vivmányait külső ellenség támadásával szemben.

A proletárdiktatura nemcsak erőszak, sőt nem is elsősorban erőszak. Legfontosabb feladata, hogy a munkásosztály révén megvalósitsa a dolgozó parasztság, a nem proletár városi dolgozó rétegek, az értelmiség állami vezetését, szorosabbra füzze velük a szövetséget átnevelésük és a szocialista épitésbe való bevonásuk céljából.

A proletárdiktatura sajátos formája annak az osztályszövetségnek, amelyet a munkásosztály a sokmilliós dolgozó rétegekkel, elsősorban a dolgozó parasztsággal a szocializmus megteremtése és megszilárditása céljából köt. Ennek a szövetségnek a fejlődése a szocializmus korszakában a társadalom szociális, politikai és ideológiai egységének kialakulására vezetett.

A proletárdiktatura a dolgozók érdekeit fejezi ki és vé-

delmezi. A burzsoá demokráciával szemben a demokrácia uj, magasabb formáját testesiti meg. A Szovjetunióban a szocializmus győzelmével a demokratizmus általános, szocialista demokratizmussá lett.

Az SZKP és a szocializmust épitő országok története arra tanit, hogy a proletariátus diktaturája nem valósitható meg Kommunista Párt nélkül. "... a proletariátus diktaturája - mondotta Lenin - másként, mint a Kommunista Párt révén nem lehetséges."[1o]

A dolgozókat megszervezni, politikailag felvilágositani, megmutatni nekik a szocializmushoz és a kommunizmushoz vivő utat, hőstettekre lelkesiteni őket, ezt csak a tömegek élén haladó marxista-leninista Párt tudja.

A Szovjetunió és más szocialista országok tapasztalatai igazolták az államról szóló marxista-leninista tanitás helyességét, uj fontos megállapitásokkal és következtetésekkel gazdagitották ezt a tanitást.

A munkásosztály az egyetlen olyan osztály a történelemben, amely nem tüzi ki célul hatalmának örökössé tételét. A munkásosztálynak csak azért van szüksége a hatalomra, hogy felépithesse a szocializmust, a kommunizmus első szakaszát.

A marxizmus alkotó továbbfejlesztéséről tanuskodik az is, hogy a marxisták-leninisták felfedezték a proletárdiktatura uj formáját; a népi demokráciát. A második világháboru előtt a proletárdiktaturának csak egy formáját ismertük - a szovjeteket. A szovjetország tapasztalatai - amelyeknek jelentősége még jobban növekedett azáltal, hogy a Szovjetunió felépitette a szocialista társadalmat és győzött a második világháboruban - bebizonyitották a szovjetek életerejét. De a marxisták, figyelembe véve a második világháboru idején és utána kialakult nemzetközi helyzetet, figyelembe véve a forradalmi folyamatok reális fejlődését azokban az országokban, amelyekben kibontakozóban volt a népi forradalom, a proletárdiktatura különféle formáinak lehetőségéről szóló lenini tételre és a tömegek tapasztalataira támaszkodva, megtalálták a proletárdiktatura uj formáját, a népi demokráciát. Ezt a formát alkalmazták a második világháboru után alakult többi szocialista államban.

1o Lenin Müvei. 32. kötet. 2o5. oldal.

3./ A PROLETÁRDIKTATURA ÁLLAMÁNAK ÖSSZNÉPI ÁLLAMMÁ FEJLŐDÉSE ÉS A MUNKÁSOSZTÁLY VEZETŐ SZEREPE

A szocialista forradalom fejlődési szakaszainak áttekintésekor rámutattunk, hogy a fejlett szocialista társadalom vonásai fokozatosan alakulnak ki a szocialista termelési viszonyok alapján, a szocializmus gazdasági és politikai szervezetének fejlődése folyamán.

Az össznépi állam a kommunizmus építésének eszköze

A fejlett szocializmus fokának eléréséhez a Szovjetunió esetében is egy történelmi időszakra volt szükség, amely alatt gyökeres változások következtek be a társadalmi élet minden szférájában.

A szovjet szocialista forradalom eddigi történetét áttekintve azt tapasztaljuk, hogy a szocialista államnak, - amely a burzsoá állam romjain épül fel - gigantikus feladatai vannak a proletárhatalom kiépitésében, védelmében; a társadalom osztályokra tagozódásának megszüntetésében; a nemzeti kérdés megoldásában; a társadalom forradalmi átalakitásában; az emberek millióinak szocialista, majd kommunista nevelésében; a népek és nemzetek felemelkedésében. Ezeket a feladatokat az Októberi Forradalom győzelmével elkezdődött folyamatban, a történelmi haladás élvonalába kerülve olykor óriási erőfeszitések árán oldotta meg az uj történelmi közösséggé formálódott szovjet nép. E történelmi átalakulás lehetetlen lett volna a munkásosztály diktaturája nélkül.

A forradalom és az állam kölcsönös kapcsolatát elemezve azt láttuk, hogy a politikai hatalom kézhezvételével kezdődött szocialista forradalom egységes folyamata első szakaszának a proletárdiktatura az állama.

A felépült szocializmusnak, vagyis a kommunista társadalom kibontakozó épitése időszakának állama pedig az össznépi állam, amelynek fejlődése a teljes demokrácia fokozatos kiteljesülése. Ez annak a történelmi időszaknak a még politikainak mondható történelmi megnyilvánulása, amelyben az emberiség a kommunizmusba érkezik. E két szakasz társadalompolitikai alapjára utalva az SZKP programjának bevezetőjében ez az összefüggés a következőképpen fogalmazódik meg:

"... Az 1919-ben, a VIII. kongresszuson elfogadott máso-

dik programjában a párt célul tüzte ki a szocialista társadalom felépitését. A szovjet nép a kommunista párt vezetésével, addig ismeretlen utakon járva, a nehézségeket és a nélkülözéseket leküzdve megvalósitotta a szocializmus épitésének lenini tervét. A szocializmus teljesen és végérvényesen győzött a Szovjetunióban.

... Jelenleg a Szovjetunió Kommunista Pártja /SZKP/ harmadik programját fogadja el: a kommunista társadalom felépitésének programját. Az uj program alkotóan általánositja a szocializmus épitésének gyakorlatát, figyelembe veszi a világ forradalmi mozgalmának tapasztalatait, és a párt kollektiv gondolatát kifejezve, meghatározza a kommunizmus épitésének fő feladatait és alapvető szakaszait."[11]

Ennek a fejlődésnek megfelelően, vagyis amikor a szocializmus teljes és végleges győzelmet arat és a társadalom a kommunizmus kibontakozó épitésének a szakaszába lép, a proletárdiktatura állama egyetemes népi állammá alakul át, amely az egyetemes népi akarat kifejezésének a szerve. Ebben a fejlődési szakaszában a szocialista állam a szocializmus megszilárditásának, a kommunista társadalom épitésének az eszköze.

Az egyetemes népi állam, vagy össznépi állam az egész nép, az egész társadalom eszközévé alakul át. Először jön létre a történelemben olyan állam, mely nem egy osztály, hanem az egész társadalom eszköze. Az össznépi állam legfőbb jellemzője, hogy befelé nem tartalmaz diktaturát és az egész lakosság számára biztosit demokráciát. Ez a történelmi folyamat ment végbe a legutóbbi időkben a Szovjetunióban. Az össznépi állam is azonban még osztályviszonyokat tükröz.

A Szovjetunióban például a proletariátus diktaturája össznépi államba nőtt át, de megmaradt a munkásosztály vezető szerepe. Tovább fejlődik a szocialista demokrácia. Növekszik a marxista-leninista párt vezető szerepe. A szocialista nemzetek testvéri barátságának, sokoldalu gazdasági, politikai és kulturális együttmüködésének fejlődése, fokozatosan halad előre a társadalmilag egynemü, osztálynélküli társadalom kialakulásának folyamata.

11 A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja. SZKP XXII. kongresszusa, Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1962. 712-713. oldal.

A kommunista épités és az össznépi állam vezetőereje a munkásosztály

A kommunizmust épitő fejlett szocializmus országa, a Szovjetunió jelenlegi helyzete is igazolja, hogy az össznépi állam vezető ereje a munkásosztály. A Szovjetunió munkásosztálya ma az ország dolgozó lakosságának több mint a felét foglalja magában, s alapját annak ipari magva képviseli. A szovjet munkásosztálynak csaknem fele az egész népgazdaság gerincét képező ipari termelésben dolgozik. A szovjet népgazdaság fejlődésének, a kommunizmus anyagi bázisa megteremtésének alapja - a munkások nagy termelékenységü munkája.

Nagy társadalmi, gazdasági jelentősége van annak, hogy az utóbbi ötéves tervekben gyorsan formálódtak a munkásosztály uj csapatai. Sehol a világon nem folyik olyan nagymértékü állami szakmunkásképzés, mint a Szovietunióban. E képzési rendszerhez több mint 5 ezer iskola tartozik, amelyek az utóbbi 3o esztendőben több mint 23 millió jól képzett szakmunkást bocsátottak a szovjet gazdaság rendelkezésére. Visszavonhatatlanul a multba tünt az a szakmához vezető rögös ut, amellyel a kapitalizmusban együtt jár az emberi méltóság megalázása.

Az ipari munkások létszámával együtt növekszik a munkásosztály a mezőgazdaságban is. Ma a kolhozparasztság mellett csaknem 9 millió munkás és alkalmazott dolgozik a mezőgazdaságban. A szovhozok adják most az országban termelt kenyérgabona csaknem felét, a hus és a tej körülbelül egyharmadát, és más mezőgazdasági termékek jelentős részét.

A munkásosztály aktivan részt vesz a szovjet állami szervek munkájában. 197o-ben a Legfelső Tanácsba 481 munkást választottak képviselőnek. A helyi szovjetek a legtömegesebb, valóban demokratikus szervezetek, s kifejezik a szovjet társadalom minden rétegének érdekeit. Mivel a szovjetek a központban és vidéken valóban a néphatalom szervei, naponta érintkeznek az állampolgárok millióival, közvetlenül kifejezik e milliók akaratát, s a kommunizmus épitésének harci szervezetei.

A szocialista demokrácia elválaszthatatlan vonása a dolgozók részvétele a termelés irányitásában. Ezt a szakszervezetek, a népi ellenőrzés, a gyülések, termelési tanácskozások, valamint a munkások és alkalmazottak társadalmi öntevékenységének különböző formái biztositják. A kommunis-

ta építés jelenlegi szakaszában a szovjet munkásosztály vezető szerepének megnyilvánulását éppen növekvő termelési és társadalmi-politikai aktivitása jelenti.

Az össznépi állam feladatai

Az SZKP uj programja részletesen elemzi az össznépi állam funkcióit. Ezek a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet követelményeiből fakadnak. Tehát, amig a proletárdiktatura funkciói a szocializmus felépitésére, addig az össznépi állam funkciói a kommunista társadalom felépitésére irányulnak.

Belső funkciók:

1. A gazdasági, szervező funkció, amelynek tartalma a/ a kommunizmus anyagi és technikai bázisa létrehozásának megszervezése, b/ a szocialista termelési viszonyok továbbfejlesztése kommunista termelési viszonyokká, c/ a munka és a fogyasztás mértékének ellenőrzése, a szükségletek szerinti elosztás fokozatos bevezetése.

A szocialista állam gazdasági szerepét a korszerü termelés követelményei határozzák meg. Az érett szocializmusban a termelés össztársadalmivá válik és igen magas szinten koncentrálódik. Az állam - fejlődésének ebben a szakaszában - a munka- és termelési eszközök legfőbb tulajdonosa. Már csak ezért sem szoritkozhat a termelésbe való puszta beavatkozásra, hanem jellegéből fakadóan magára vállalja az ország egész népgazdaságának irányitását és igy betölti az egységes gazdasági központ valamennyi funkcióját. A társadalom fejlődésének minden területre kiterjedő tervezése a szocializmus egyik leglényegesebb vivmánya. E funkció kivonása az állam illetékességi köréből egyértelmü lenne a termelés társadalmi tervezéséről, a szocializmusról való lemondással.

2. A kulturális - nevelő funkció, amelynek tartalma a társadalom tagjainak kommunista szellemben történő átnevelése. A szocialista állam szerepe és hatásköre annak következtében növekedett, hogy mind bonyolultabbá és szélesebb körüvé válnak a szociális-kulturális épitőmunka feladatai. A Szovjetunióban az állam sokrétü tevékenységet fejt ki a kultura, a közoktatás, a közegészségügy fejlesztése, a lakáskérdés megoldása és az életmód átalakitása érdekében.

3. A szocialista tulajdon és a szocialista jogrend védelme, az állam belső, elnyomó, diktatórikus funkciója helyébe lép. A szocialista tulajdon és jogrend védelmének feladata elsősorban a neveléssel, a kommunista együttélési szabályok kialakításával függ össze, de ugyanakkor állami kényszert is jelent, feltételezi az állami kényszerítés alkalmazását a társadalom azon egyéneivel szemben, akik nem tisztelik a szocialista tulajdont, nem tartják be a szocialista együttélés jogi szabályait. Ez a kényszer, amelyet az össznépi állam gyakorol, nem nevezhető diktatúrának, miután nem egy vagy több osztály érdekében, egy vagy több osztály ellen, hanem az egész társadalom érdekében a társadalom egyes tagjai ellen irányul.

Külső funkciók.

1. Továbbra is megmarad a szocialista állam külső védelmi funkciója, és ennek a funkciónak az érvényesitése bizonyos értelemben diktatórikus jelleggel is bir, amennyiben a nemzetközi burzsoázia agressziós kisérleteit hárítja, fojtja el. Éppen ezért mindaddig, amig a szocializmus világméretekben nem győz, vagy nem valósul meg a teljes és általános leszerelés, az össznépi állam elsőrendü feladata marad a honvédelem rendszeres erősitése és fejlesztése. Vagyis nem egyszerüen megmaradtak, hanem megnövekedtek az össznépi állam külpolitikai feladatai is.

2. Az össznépi állam a világszocializmus megszilárditásának hathatós tényezője lett. A Szovjetunió egyre növekvő segitséget nyujt a szocialista közösség országainak gazdaságuk, kulturájuk fejlesztésében, védelmezi a testvéri országok érdekeit a nemzetközi küzdőtéren.

3. Egyre nagyobb szerepet játszik a szovjet állam az egyetemes béke megszilárditásáért folyó küzdelemben, az agresszió, a kolonializmus és a neokolonializmus imperialista politikája elleni harcban. A Szovjetunió és a szocialista közösség országai nélkül ma már a világpolitika egyetlen jelentős kérdése sem oldható meg.

4. Az össznépi állam külső funkciója a szocialista világrendszer országai közötti együttmüködés szervezése, biztositása, és a békés egymás mellett élés fenntartásnélkuli elfogadtatása.

E funkciok gyakorlása feltételezi, hogy sokirányu gondoskodás történjen az állami munka fejlesztéséről, hogy a fejlett

szocializmus állama be tudja tölteni történelmi küldetését. Ezért az SZKP szüntelenül gondoskodik a szocialista demokrácia mechanizmusának tökéletesitéséről. Az utóbbi időkben aktivizálódik a szovjetek munkája is. Bővülnek funkcióik, nagyobb mértékben érvényesül az az elv, hogy a végrehajtó szervek kötelesek beszámolni a képviseleti szerveknek, növekszik a választók iránti felelősségük. Az állami intézmények egyre gondosabban, összehangoltabban és kulturáltabban dolgoznak, engesztelhetetlen harc folyik a szocialista demokrácia megsértésének kisérletei, a bürokratikus elfajulások, a tömegek szükségleteinek és igényeinek semmibe vevése ellen. Hatékony szerepet játszanak a társadalmi életben a népi ellenőrzés szervei, továbbá a dolgozók tömegszervezetei: a szakszervezetek, a Komszomol.

A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy az igazgatás mechanizmusa azon az uton halad, amelyen elmélyülnek a társadalom irányitásának tudományos alapjai, és amelyen a dolgozók egyre nagyobb részt vesznek a társadalmi és állami ügyek igazgatásában.

A kommunista épités, a szocialista demokrácia fejlődése folyamán, miként a tudományos kommunizmus megalapitói előre látták, az államhatalom szervei fokozatosan a társadalmi önkormányzat szerveivé alakulnak át.

Az állam elhalása

A marxista államelmélet az államot történelmi kategóriának tekinti, tehát olyan kategóriának, amely a társadalom fejlődésének egy meghatározott fokán keletkezett és egy másik, fejlettebb fokán elhal. Az állam elhalásának eszméjét Marx és Engels dolgozták ki. A II. Internacionálé opportunista pártvezérei elfogadták az állam elhalásának tézisét, de azt a burzsoá államra, a polgári demokráciára értelmezték, s ezzel alapvetően meghamisitották Marxot. Marx és Engels több helyen világosan hangsulyozták, hogy a burzsoá állam nem hal el, hogy a burzsoá államot a munkásosztály forradalmi osztályharcban számolja fel. Csak a proletár állam - amely Engels szavai szerint "félállam" - hal el.

Az anarchisták egyetértettek a marxistákkal abban, hogy a burzsoá államgépezetet fel kell számolni, de tagadták a proletár államhatalom szükségességét. Ugy vélték, hogy a burzsoá államgépezet felszámolása után közvetlenül megvalósitható a társadalom állam nélküli állapota. Az anarchista álláspont alapvetően metafizikus jellegü. Nem veszi figyelembe, hogy az állam csupán következmény, okozat, s mindaddig, amig az álla-

mot létrehozó okok /a társadalom osztálytagozódása/ léteznek, az állam nem szünhet meg. Más szavakkal szólva, az állam elhalásának feltétele az államot létrehozó okok megszünése, vagyis az osztálynélküli kommunista társadalom felépitése. Csak a felépült kommunista társadalom teremti meg az állam nélküli állapot belső gazdasági, társadalmi feltételeit. Amenynyiben a felépült kommunista társadalom mellett fennáll még a kapitalista világrendszer is, ezen kiilső ok miatt az állam fennmarad a kommunizmusban is.

Az állam elhalása nem egyetlen aktus, hanem hosszan tartó folyamat. Ez a folyamat a proletárdiktatura kivivásakor kezdődik meg és a kommunizmus felépitése után fejeződik be. Lenin hangsulyozza, hogy a proletárdiktatura kivivása után, amikor megvalósul a többség uralma a kisebbség felett, már nincs szükség a szószoros értelmében vett külön hatalomra. Már itt megkezdődik az állam elidegenedésének, a néptől való elkülönülésének megszünése. Ebben az értelemben a proletárdiktatura már csak "félállam", "elhaló" állam.

Az állam elhalása tehát olyan folyamat, amely egyuttal az állam állandó erősitését tételezi fel. Az állam erősitésének értelmezése azt jelenti, hogy az állam egyre jobban és tökéletesebben tölti be feladatát. A szocialista állam természetéből következik, hogy feladatait akkor tudja mind jobban elvégezni, ha egyre nagyobb tömegeket von be az állam irányitásába, az állami feladatok végzésébe. Tehát az állam erősitése a szocialista demokrácia állandó szélesitését, fejlesztését tételezi fel.

A tömegek bevonása, a szocialista demokrácia kifejlesztése, amely a kommunista önigazgatás fejlődésének és az állam elhalásának feltétele, alapvetően két vonalon történik. Egyrészt az állami szervek, másrészt a társadalmi szervek területén. A Szovjetunióban és majd a többi szocialista országban is a szocialista demokrácia mindenoldalu kifejlődésének folyamata, más oldalról a kommunista társadalmi önigazgatás kiszélesedése és erősitése együttesen, egymást feltételezve jelentik az állam elhalását. Az SZKP XXII. kongresszusa hangsulyozta, hogy ebben a folyamatban az állami vezetés és az önigazgatás hosszu ideig együtt, összefonódva létezik. E folyamat során a szocialista demokrácia egyre jobban kifejlődik, az állam funkciói pedig átalakulnak és fokozatosan elvesztik politikai jellegüket. Végbemegy az állam elhalása. Engels szavaival élve, az emberek igazgatását felváltja a termelési folyamatok, a dolgok igazgatása. Ez a folyamat a felépült kommunizmusban fejeződik be.

Az össznépi állam tehát, mint az osztálynélküli kommunista társadalom felépitésének eszköze, megteremti azokat a feltételeket, amelyek közepette az állam fokozatosan elhal. Az össznépi állam létének ideje azonban egész történelmi korszakot ölel fel. A kommunista épitőmunka során az össznépi állam állandóan tökéletesiti szervezeti formáit, politikai és jogi intézményeit. E fejlődés logikus betetőzése lesz a jövőben az a folyamat, amelynek során a szocialista államiság fokozatosan átnő az össztársadalmi kommunista önkormányzat állapotába.

Feljegyzések:

III. fejezet

A TÁRSADALMI FORRADALOM MARXI - LENINI ELMÉLETE

A társadalmi osztályokról és az osztályharcról szóló fejezetben arra a következtetésre jutottunk, hogy a proletariátus osztályharcának legmagasabbrendü formája a politikai harc, amely már a társadalmi élet egész területét érinti. "A marxizmus csakis akkor ismeri el az osztályharcot teljesen fejlettnek, - össznemzetinek - ha, nemcsak kiterjed a politikára, hanem a politikában is a leglényegesebbet ragadja meg: az államhatalom berendezését"[1] - irja Lenin arra utalva, hogy csak a győztes politikai harc biztosithatja a munkásosztály létfontosságu gazdasági, egészségügyi, kulturális stb. érdekeit, a kizsákmányolás alóli teljes felszabadulását. A győztes politikai harc elsöpri az utból a fejlődést, haladást gátló uralkodó osztályokat és a hatalomnak a proletariátus kezébe juttatásával, az uj tipusu szocialista állam létrehozásával megteremti a feltételt és utat nyit a szocialista társadalmi forradalom teljes kibontakoztatásához, végigviteléhez. A proletariátusnak ez a történelmi tette a társadalmi forradalom.

1./ A TÁRSADALMI FORRADALOM FOGALMA, TARTALMA, TIPUSAI ÉS FORMÁI

Marx és Engels az osztályharc és a forradalom összefüggéseire utalva mondották, hogy az osztályharc a társadalmi haladás legfontosabb hajtóereje, a forradalom pedig a történelem mozdonya. A társadalmi forradalom tehát csakis folyamatként fogható fel, olyan hosszu történelmi időszakként, amelynek során az uj társadalmi-gazdasági alakulat teljessé válik.

A társadalmi forradalom fogalma

A forradalom lényegét tudományosan első izben a marxizmus tárta fel. Marx, Engels és Lenin mutatta ki, hogy az emberiség a magántulajdon létrejötte és a társadalom antagonisztikus osztályokra szakadása óta a szocializmusra való átmenet megvalósitásáig forradalmakon keresztül emelkedik az egyik társadalmi-gazdasági alakulatból a másikba.

1 Lenin Müvei. 19. kötet. Szikra. 1955. 1o7. oldal.

A forradalom mindegyik tipusának megvannak a maga specifikus vonásai, amelyeket a társadalom gazdasági, politikai és ideológiai fejlettségi szinvonala, a forradalmi folyamat objektiv tartalma, a harcban álló osztályok jellege, szervezettsége és tudatossága határoz meg. Az ősközösségi rendről a rabszolgatartó /vagy feudális/ rendre való átmenet az osztálynélküli társadalom átmenete volt az osztálytársadalomba. Nélkülözte a társadalmi-politikai forradalom számos vonását /az osztályok csupán kialakulóban voltak, s ezért nem merült fel az osztályuralom felváltásának a kérdése stb./. A társadalmi-politikai fordulat első tipusára a rabszolgatartó rend pusztulását előidéző belső és külső tényezők specifikus kölcsönhatása nyomta rá a maga bélyegét. Fejlett alakjában a forradalom a feudalizmus megdöntésekor, majd a kapitalizmus bukásakor jelenik meg. Mindamellett mélyreható minőségi különbségek vannak a polgári forradalom és a szocialista forradalom között.

Az osztályharcelmélet áttekintésekor láttuk, hogy a proletariátus gazdasági, politikai és ideológiai téren vivja osztályharcát, amelynek számos eszköze van és amely legélesebb formában a társadalmi forradalomban jut kifejezésre. A forradalom ugyanis az osztályharc különböző szakaszait és szféráit átfogó olyan társadalmi mozgás, amelynek eredményeként az emberiség a magántulajdon létrejötte és a társadalom antagonisztikus osztályokra szakadása óta egészen a szocializmus győzelméig az egyik társadalmi-gazdasági alakulatból a másikba emelkedik. Általa a társadalom életében, fejlődésében alapvető minőségi változás következik be, a társadalom egész arculata gyökeresen megváltozik.

A történelmi materializmus szerint forradalomnak a társadalom életében, fejlődésében végbemenő olyan nagy átalakulásokat nevezzük, amikor a társadalom minden - gazdasági, politikai, ideológiai - területén minőségi változás következik be, amikor a társadalom egész arculata minőségileg megváltozik. A forradalom tehát a társadalom fejlődésének az a szakasza, amikor megvalósul az átmenet az egyik társadalmi-gazdasági alakulatból, a másik, fejlettebb alakulatba, amikor a régi társadalmat fejlettebb társadalmi rend váltja fel.

A társadalmi forradalom ugrás, alapvető minőségi változás a társadalom egészében. A társadalmi forradalomról szóló marxista-leninista tanitás tehát azt mutatja meg, hogy az ellentétek egysége és harca törvényének érvényesülése alapján - amely a kizsákmányoló társadalmakban elsősorban az

osztályok, mindenekelőtt az alapvető osztályok harcán keresztül valósul meg - a társadalmi fejlődés meghatározott szakaszán milyen okok következtében válik szükségszerüvé a társadalom egészének minőségi átalakitása és hogyan, milyen módon és formákban megy végbe ez a minőségi átalakulás.

A történelmi materializmus szerint a forradalom a társadalmi fejlődés objektiv törvényszerüsége, amelynek legmélyebben fekvő oka a társadalom gazdasági életében, a termelési mód fejlődésében rejlik. "A társadalom anyagi termelőerői, fejlődésük bizonyos fokán, ellentmondásba kerülnek a meglevő termelési viszonyokkal, vagy - ami ennek csak jogi kifejezése - azokkal a tulajdonviszonyokkal, amelyek között eddig mozogtak. Ezek a viszonyok a termelőerők fejlődési formáiból a termelőerők béklyóivá csapnak át. Ekkor a társadalmi forradalom korszaka következik be"[2] - irta Marx.

A forradalom gazdasági alapja

A forradalom gazdasági alapját az anyagi javak termelési módjának ellentmondásai alkotják. Az egyik társadalmi-gazdasági alakulatról a másikra való átmenet folyamán a forradalom történeti szerepe éppen az, hogy szétzuzza az elavult uralkodó termelési viszonyokat, amelyek fékezik a társadalmi fejlődést és biztositsa az uj, a termelőerők jellegének megfelelő termelési viszonyok megszilárditását.

A forradalom anyagi-gazdasági alapja tehát a termelőerők és a termelési viszonyok közötti összhang felbomlásában, a köztük levő ellentmondás kiéleződésében van. Ez a társadalmi forradalom alapvető oka és legfőbb mozgatója. Enélkül soha és sehol sem bontakozhat ki forradalom.

A forradalom gazdasági alapja és ennek feltárása egyben bizonyitja a forradalom objektiv szükségszerüségét is. A termelési viszonyok lemaradása a termelőerők fejlődése mögött fékezi, akadályozza a termelőerők fejlődését és előbb-utóbb elkerülhetetlenné teszi megváltoztatásukat. Mivel azonban az uralkodó - a termelési eszközöket birtokló - osztály minden rendelkezésre álló eszközt felhasznál az elavult termelési viszonyok fenntartására és konzerválására, azok átalakitása csak forradalmi uton, az uralkodó osztály megdöntésével, a társadalom egész berendezkedésének minőségi megváltoztatásával érhető el.

2 Marx-Engels Válogatott Müvek. I. kötet. 367. oldal.

Minthogy az osztálytársadalom történetének egy-egy szakaszán a termelőerők fejlődése a termelési eszközök rabszolgatartó, majd feudális, végül tőkés magántulajdonával került ellentmondásba, a forradalom alaptipusai is ennek megfelelően különböztetendők meg egymástól. A szocialista forradalom ugyanakkor különleges helyet foglal el közöttük, mert rendeltetése az, hogy megszüntesse a magántulajdont, s hogy a társadalmi élet valamennyi oldalát uj, szocialista alapokra helyezze. Ezek ellenére, ha csupán a fordulat gazdasági alapjait vesszük is figyelembe, akkor sem redukálható a társadalmi-politikai forradalmak változatos sokfélesége ezekre az alaptipusokra. Ismeretesek ugyanis olyan forradalmak, amelyek gazdasági alapját a termelőerők fejlődese és az uralkodó termelési viszonyok bizonyos oldalai közti ellentmondás képezte. Az ilyen forradalmak nem mennek tul az adott társadalmi-gazdasági alakulat keretein, habár lényeges változásokat idéznek elő a termelési viszonyok rendszerében és a fennálló tulajdon ujraelosztását eredményezik. Például szolgálnak erre a XIX. századi francia polgári forradalmak, amelyek a tőkés alakulat keretei között játszódtak le. Voltak azután a XX. században olyan forradalmak is, amelyek alapja nem egy, hanem két különnemü, jóllehet egymással összefüggő ellentmondás: egyrészt a termelőerők fejlődése és az elavult feudális vagy félfeudális termelési viszonyok közti ellentmondás, másrészt a nemzeti gazdasági fejlődés érdekei és a külföldi monopoltőke közötti ellentmondás volt. Ilyenek az európai és az ázsiai népi demokratikus forradalmak, a nemzeti demokratikus, antiimperialista, antifeudális forradalmak számos ázsiai és afrikai országban stb. Végül a jelenlegi helyzetben, az imperializmus gyarmati rendszerének széthullása közepette kibontakoznak olyan forradalmak, amelyek alapja a nemzeti termelőerők fejlődése és a külföldi imperializmus erőszakos beavatkozása között fennálló specifikus ellentmondás. Ezekhez tartoznak az ázsiai, afrikai és latinamerikai országok nemzeti felszabaditó forradalmai. A különböző társadalmi-gazdasági szektorok bonyolult összefonódása egyes országok életében, sajátos nemzetközi helyzetük rendkivül sokféle variációját hozza létre a forradalmak gazdasági alapjának, azoknak a társadalmi ellentmondásoknak, amelyek a legváltozatosabb osztályerőket hozzák mozgásba.

A társadalmi forradalom feladata és tartalma

A társadalmi forradalomnak, lényegéből fakadóan sok és bonyolult, a társadalom minden oldalára kiterjedő feladatokat k ell megoldania. Fő feladatai:

Politikai téren: megdönteni a volt uralkodó osztály politikai hatalmát és hatalomra juttatni az uj osztályt, amely uj államtipust, uj politikai, jogi intézményeket és szervezeteket hoz létre, amely minőségi változást eredményez a társadalom politikai és jogi berendezkedésében, nézeteiben és intézményeiben.

Társadalmi-gazdasági téren: meg kell szüntetni a tulajdon régi formáját és ezzel az elavult, a termelőerők által kinőtt termelési viszonyok egészét és uralkodóvá kell tennie az uj, a termelőerők fejlettségének megfelelő termelési viszonyokat. Át kell alakitania a társadalom osztályszerkezetét, az elavult termelési viszonyokkal együtt felszámolni a volt uralkodó osztályt s megteremteni az uj uralkodó osztály gazdasági uralmát.

Ideológiai-kulturális téren: a politikai és gazdasági változást követve, lassabban vagy gyorsabban, alapvető változást kell megvalósitania a társadalom erkölcsi, filozófiai, müvészeti stb. nézeteiben és intézményeiben, a társadalom uralkodó kulturájában.

A forradalomnak tehát három fő területéről beszélhetünk. A forradalom e fő területei és folyamatai, viszonylagos önállósággal rendelkeznek, mindegyiknek - mint látjuk - megvannak a maga sajátos feladatai és ezért azok megoldásának, megvalósitásának módjai, módszerei is különbözőek. Ugyanakkor e területek elválaszthatatlanok egymástól, összefonódnak és egységet alkotnak. Bár a forradalom egyes periódusaiban az egyik vagy a másik feladat kerül előtérbe, nem lehet az egyik vagy a másik területet kiszakitani a többivel való összefüggéséből és kölcsönhatásából. A forradalom egységes folyamat, csak az egész társadalom minőségi megváltozásával beszélhetünk győztes forradalomról, illetve arról, hogy a forradalom végbement.

A forradalom feladatai egyben megmutatják, hogy annak tartalma mindig az önmagát tulélt, reakcióssá vált társadalmi-gazdasági és politikai rend megsemmisitése, és az uj társadalmi-gazdasági alakulat létrehozása. Ebből viszont az is következik, hogy csak olyan, a társadalom egészét érintő minőségi változást tekinthetünk társadalmi forradalomnak, amelynek eredményeként az előzőnél fejlettebb, magasabb rendü társadalmi formáció jön létre.

A társadalmi forradalmat igen gyakran leszükitve politikai forradalomként, azaz az államhatalom osztályjellegének megváltozásaként értelmezik. Ez elsősorban a politikai forradalomnak a társadalmi forradalmon belül elfoglalt helyéből és szerepéből következik.

A társadalomban, igy a társadalmi forradalomban is - mint ismeretes - a gazdasági oldal a döntő, a meghatározó. A társadalom politikai rendszerének, kulturális, ideológiai életének minőségi átalakulása csak a gazdasági-társadalmi viszonyok megváltozásával me het teljesen végbe. Mégis, a politikai oldalnak elsőbbsége van a gazdasági-társadalmi és kulturális-ideológiai oldalakkal szemben.

A politikai forradalom és ezzel az egész társadalmi forradalom legfőbb ismertetője az, hogy annak során az államhatalom az egyik osztály kezéből a vele szembenálló másik osztály kezébe megy át. A politikai forradalom kiemelésének, a forradalom ilyen szükebb értelmezésének tehát van létjogosultsága, de csak a fenti értelmében és keretek között. A politikai forradalom ugyanis csak része - bár legfontosabb része - a társadalmi forradalomnak. Ahogy nem lehetséges a forradalom győzelme gazdasági-társadalmi és kulturális téren a politikai győzelem nélkül, ugyanigy halálra van itélve az a forradalom, amely megáll a hatalom kivivásánál és nem valósitja meg a minőségi fordulatot a gazdasági és kulturális életben.

A politikai forradalom tehát a hatalom osztályjellegének gyökeres átalakulása. Ezért az olyan hatalmi változásokat, amelyek érintetlenül hagyják egyik vagy másik osztály uralmának alapját, a hatalom osztálytartalmát, azaz csak a vezető körökben hoznak változást, /amint ez pl. a latin-amerikai országokban gyakran történik/, nem lehet forradalomnak nevezni, ez csak államcsiny, puccs vagy ugynevezett "palotaforradalom".

A forradalom objektiv és szubjektiv feltételei

A gazdasági alap önmagában nem elégséges a forradalomhoz. A forradalom nem következik automatikusan a termelőerők és termelési viszonyok közötti összhang felbomlásából. Ha ez igy lenne, akkor ma már az egész kapitalista világban győzött volna a szocialista forradalom, hiszen a kapitalizmus termelőerői és termelési viszonyai közötti ellentmondás a végsőkig kiéleződött. Ahhoz, hogy a forradalom egy adott országban végbemenjen, az anyagi-gazdasági alap talaján kialakuló objektiv és szubjektiv feltételekre van szükség.

A forradalom objektiv feltételei az adott országokban mindig az osztályharc folyamán, az osztályerőviszonyok változása nyomán alakulnak ki. Lenin ezeket a feltételeket, vagy másképpen a forradalmi helyzetet a következőképpen határozta meg:

"1. Az uralkodó osztályok számára lehetetlenné vált uralmuk változatlan formában való fenntartása, a "felső rétegek" valamilyen válsággal küzdenek. Az uralkodó osztályok politikája válságba jutott, s ennek következtében rés támad, amelyen áttör az elnyomott osztályok elégedetlensége és forrongása. Ahhoz, hogy forradalom legyen, rendszerint nem elegendő, hogy az "alsó rétegek nem akarnak" a régi módon élni. A forradalomhoz még az is szükséges, hogy a "felső rétegek se tudjanak", a régi módon élni;

2. Az elnyomott osztályok nyomora és szenvedése a szokottnál nagyobb;

3. A tömegek aktivitása az említett okokból jelentékenyen fokozódik. A tömegek a "békés" korszakban nyugodtan engedik magukat kifosztani, de viharos időkben a válságos helyzet és maguk a "felső rétegek" is önálló történelmi fellépésre késztetik őket.

Ezek nélkül az objektiv változások nélkül, amelyek nemcsak egyes csoportok és pártok, hanem egyes osztályok akaratától sem függenek, forradalom - rendszerint - lehetetlen. "Ezeknek az objektiv változásoknak összességét nevezzük forradalmi helyzetnek."[3]

A forradalom győzelméhez azonban nem elegendő az "alsók" és "felsők" válsága. A forradalom csak akkor győzhet, ha az objektiv feltételek mellett kialakulnak annak szubjektiv feltételei is. Mindenekelőtt arra van szükség, hogy a forradalomra törekvő osztály rendelkezzen azzal az erővel, amely szükséges a válságba került uralkodó osztály megdöntéséhez és a forradalmi hatalom megteremtéséhez. "Nem minden forradalmi helyzet, hanem csak olyan helyzet vezet forradalomra, amikor a fentebb felsorolt objektiv változásokhoz még egy szubjektiv tényező is hozzájárul, - állapitja meg Lenin -, vagyis amikor a forradalmi osztály forradalmi tömegakciókra képes, e tömegakciók elég erősek, hogy a régi kormányhatalmat széttörjék, /vagy megtörjék/, mert a régi kormányhatalom sohasem, még a válságok korszakában sem "dől meg", ha meg nem "döntik".[4] Ahhoz, hogy a forradalmi osztály elég erés legyen, az uralkodó osztály megtöntéséhez, a forradalmi erőszak alkalmazásához, a forradalmi osztály meghatározott öntudatosodására, szervezettségére, a többi

3 Lenin Müvei. 21. kötet. 2o8. oldal.

4 Lenin Müvei. 21. kötet. 2o8-2o9. oldal.

elnyomott tömegekkel való szövetségére és mindezekhez olyan megfelelő szervezett erőre, pártra van szüksége, amely szervezi és neveli a tömegeket, vezeti a hatalomért folyó harcot.

A forradalom feltételeiről szóló tanitásnak nagy jelentősége van a társadalmi forradalom elméletén belül. Megmutatja és bebizonyitja, hogy forradalmat nem lehet önkényesen "csinálni", hogy a forradalom nem egyes emberek vagy pártok szubjektiv elképzelésének, akaratának eredménye, hanem az objektiv társadalmi viszonyok, az osztályharc változásainak szükségszerü következménye és csak akkor mehet végbe, ha anyagi-gazdasági alapja mellett kialakultak feltételei is.

A forradalom tipusa, jellege és hajtóerői

Amint az előzőekben rámutattunk, a történelem különböző tipusu és jellegü forradalmakat ismer. Az adott társadalmi forradalom tipusa attól függ, hogy milyen társadalmi ellentmondásokat old meg, vagyis milyen termelési viszonyokat szüntet meg, illetve juttat uralomra, milyen társadalmi rendet hoz létre.

Ennek alapján a társadalmi forradalom négy fő történelmi tipusát különböztethetjük meg:

1. az ősközösségi társadalmat megszüntető és a rabszolgatartó társadalmat kialakitó társadalmi forradalmat;

2. a rabszolgatartó társadalmat felszámoló és a feudális társadalmat létrehozó társadalmi forradalmat;

3. a feudalizmust megdöntő és a kapitalizmust uralomra juttató társadalmi forradalmat, azaz polgári vagy burzsoá forradalmat; és

4. a tőkés társadalmat megszüntető és a szocialista társadalmat létrehozó társadalmi forradalmat, azaz a proletár-, vagy szocialista forradalmat.

A forradalmak tipusából következtethetünk a forradalom jellegére. A társadalmi forradalom jellegét ugyanis annak tipusa és hajtóerői együttesen határozzák meg.

A forradalom hajtó- vagy mozgató erőinek azokat a tömegeket - osztályokat és társadalmi rétegeket - nevezzük, amelyek megvivják és előrelendítik a forradalmat, amelyek megszüntetik az elavult reakciós társadalmi rendet, a termelőerők által már tulhaladott termelési viszonyokat, amelyek megteremtik

az uj, az előzőnél fejlettebb társadalmat. Általában minden forradalom fő hajtóerőit a széles dolgozó tömegek képezik.

Az, hogy milyen osztályok, rétegek válnak a forradalom hajtóerőivé, elsősorban a forradalom előtt álló feladatoktól, valamint a konkrét történelmi viszonyoktól és körülményektől függ. Sokszor az azonos tipusu forradalmak is lényegesen különböznek egymástól hajtóerőik és ezért jellegük tekintetében.

A forradalom hajtóerőinek összetétele, a forradalmat megvalósitó osztályok társadalmi helyzete jelentősen kihat az adott forradalom eredményeire. A feladatok megoldásának módját, ütemét és radikalizmusát döntően befolyásolja az, hogy a dolgozó tömegek milyen mértékben és szélességben vesznek részt a forradalomban.

A forradalom hajtóerőinek problémájával szorosan összefügg a forradalom vezető erejének kérdése. A forradalom vezető erejét, hegemónját az az osztály alkotja, amely a forradalom hajtóerői közül a legszervezettebb és amely a hajtóerők élén állva vezeti a tömegeket a forradalom megvivására. Hogy a forradalomban résztvevő osztályok közül melyik válik vezető erővé, a forradalom motorjává, az a forradalom feladatain tul, az adott történelmi feltételektől és a konkrét osztályerőviszonyoktól függ. /Polgári demokratikus forradalom pl. végbemehet a burzsoázia, de a proletariátus vezetése alatt is./ Az adott forradalom eredményessége, következetessége szempontjából azonban egyáltalán nem közömbös, hogy melyik osztály képezi annak vezető erejét.

Az egyes forradalmak tanulmányozásánál tehát fontos tényező a vezetőerő vizsgálata is. A forradalom vezetőerejének, hajtóerőinek és az utóbbiak összetételének figyelembevétele különösen fontos korunk forradalmi mozgalmainak elemzésénél.

A politikai forradalom formái

A társadalmi forradalmat bevezető politikai forradalom végrehajtásának módja, formája, a hatalom megszerzéséért és a társadalom átalakitásáért vivott harcban alkalmazott eszközök és módszerek jellege végtelenül változatos lehet. Hogy a politikai forradalom milyen formát ölt, milyen módon megy végbe, az minden esetben az adott ország konkrét körülményeitől, elsősorban osztályerőviszonyaitól függ.

A forradalmi osztály által a forradalom során alkalmazott erőszak jellegétől függően a politikai forradalom két fő formáját;

a nem békés fegyveres, és a viszonylag békés formát különböztetjük meg. A forradalom nem békés formájáról akkor beszélünk, ha az ujért, a fejlettebb társadalomért küzdő osztály fegyveres harcban, tehát fegyveres felkeléssel és polgárháborun keresztül dönti meg a reakciós osztály hatalmát, teremti meg a maga politikai és gazdasági uralmát. Viszonylag békés a forradalom akkor, ha ebben a forradalmi küzdelemben nem kerül sor a fegyveres erőszak alkalmazására, ha a forradalmi osztály fegyveres felkelés és polgárháboru nélkül jut el az uj társadalmi rend megteremtéséhez.

Az, hogy az adott országban a forradalom melyik formája kerül alkalmazásra, nem annyira a forradalmi osztályon, mint inkább a reakciós, a forradalommal szembenálló osztályokon mulik. A forradalmi osztály számára mindig előnyösebb a viszonylag békés ut, mert ez jóval kevesebb emberáldozatot, kevesebb pusztitást és rombolást követel. A reakciós osztály - amely uralma védelmében kész mindent, a legkegyetlenebb eszközöket is igénybe venni - nincs azonban mindig olyan helyzetben a forradalom megvivásának időszakában /pl. ha elvesztette az ingadozó tömegek támogatását, vagy ha a fegyveres testületek tulnyomó része a forradalmi erők oldalára állt stb./, hogy fegyveres harccal próbálja a forradalom győzelmét megakadályozni.

Mindezek alapján helytelennek és egyoldaluaknak kell tekintenünk azokat a nézeteket - mint ismeretes, ilyen felfogás jellemzi a dogmatizmust, a szektás baloldali tulzókat-, amelyek a polgárháborut a forradalom általános érvényü, minden esetben kötelező formájának tartják. A társadalmi forradalmak története, beleértve korunk szocialista forradalmait is, egyértelmüen cáfolja az ilyen felfogást.

A forradalom formája - mint a forma minden esetben - a forradalom tartalmához, vagyis a forradalom által megoldandó feladatokhoz képest másodlagos. Bármilyen formában megy is végbe az adott forradalom, a feladatait meg kell oldania és a lényege ugyanaz lesz: megszünteti a történelmileg tulélt rendet és uj, fejlettebb, a termelőerők fejlettségének és jellegének megfelelő társadalmi-gazdasági alakulatot teremt.

2./ A DEMOKRATIKUS ÉS A SZOCIALISTA FORRADALOM ÖSSZEFÜGGÉSE, A PERMANENS FORRADALOM ÉS A REFORM

A Párizsi Kommün leverésével végetért a kapitalizmus fejlődésének forradalmi korszaka. A munkásmozgalomnak azonban fel kellett készülnie arra, hogy előbb-utóbb véget fog érni a kapitalizmus fejlődésének ez a békés időszaka és ujabb forradalmi korszak fog beköszönteni.

A 90-es években már számos előjele mutatkozott annak, hogy ez a korszak hamarosan befejeződik. Több országban a munkásság egyre radikálisabb küzdelmet folytatott. Tömeges és sokszor politikai jellegü sztrájkok zajlottak le. Ugyanazon időben a parasztság megmozdulásaiban is jelentkeztek a munkásmozgalom tapasztalatai, harci formái /pl. agrárszocialista mozgalmak/. A századforduló időszakában a kapitalizmus viszonylag békés fejlődése végetért, a kapitalizmus átfejlődött az imperializmus - a világháboruk és a proletárforradalmak - korszakába. Ebben az uj helyzetben nagy jelentősége volt a marxizmusnak a demokratikus és a szocialista forradalom összefüggéséről szóló tanitásának, illetve a forradalomelmélet lenini továbbfejlesztésének.

A demokratikus és szocialista forradalmi feladat összefüggései

A tudományos szocializmus megteremtői a szocialista forradalom elméletének kidolgozásakor korántsem gondoltak valami "tiszta szocialista forradalomra", s ezért azon az álláspontón voltak, hogy nem kell megvárni, amig a munkásosztály a kapitalizmusban a társadalom többségét alkotja, mert ügyével nem áll egyedül. Történelmi hivatása teljesitésében szövetségesei lehetnek mind a forradalom győzelméért vivott harc időszakában, mind a hatalom megszerzése után.

Marx határozottan birálta és mindenkor támadta azt a nézetet, amely szerint a munkásosztállyal szemben valamenynyi többi osztály csak egyetlen reakciós tömeget alkot.

1875-ben élesen lépett fel Lassalenak e koncepciója ellen. "Értelmetlenség - irta -, hogy a középosztályok a burzsoával, s méghozzá a feudálisokkal együtt a munkásosztállyal szemben csak egyetlen reakciós tömeget alkotnak."[5]

5 Marx: a Gothai program kritikája, ME Vál.M.II.köt. Szikra, 1949. 19. oldal.

Marx a lehetséges szövetségeseknek /középrétegeknek/ oly nagy jelentőséget tulajdonitott, hogy 1856-ban Engelshez irt levelében a következőket irta: "Németországban minden attól függ majd, hogy lehetséges lesz-e a proletárforradalmat a parasztháborunak valamiféle második kiadásával támogatni."[6]

Lenin hangsulyozta, hogy a szocialista forradalmat elképzelni sem lehet más jellegü forradalmi mozgalmaktól elszigetelni. Kigunyolta azt a felfogást, hogy a szocialista forradalom pillanatában az egyik oldalon "Mi a szocializmust akarjuk" jelszóval, a másik oldalon az imperializmus védelmének jelszavával sorakoznak fel a szemben álló erők. Aki "tiszta szocialista forradalmat" vár, az soha sem fogja megérni, irta Lenin, s arra figyelmeztetett, hogy a szocialista forradalom nem egyetlen ütközet, hanem az osztálycsaták egész sora, egész láncolata, amely láncolat egyáltalán nem indul feltétlenül szocialista zászló alatt. A szocialista forradalmi mozgalom egybekapcsolódik a néptömegek különféle felszabaditó harcaival és mozgalmaival, az elnyomott nemzetek és gyarmatok felszabaditó harcával, a parasztságnak a földesuri uralom elleni küzdelmével, a reakciós rendszerek elleni, s demokratikus jogokért folyó harcokkal, háboruellenes mozgalmakkal. E sokrétü forradalmi folyamat osztagai alkotják a munkásosztály szövetségeseit és tartalékát. S a proletárpárt feladata, hogy ezt a sokféle harcot egy cél: a szocialista forradalom érdekében összefogja és irányitja.

A hatalom kérdése a forradalomban

Az államhatalom kérdése a forradalom alapkérdése. "Az államhatalom átmenete az egyik osztály kezéből a másik osztály kezébe a forradalom első, fő és alapvető ismertetőjele, e fogalomnak mind szigoruan tudományos, mind gyakorlati politikai értelmében."[7] A társadalmi fordulatért vivott küzdelem elkerülhetetlenül az államhatalomért - a fennálló társadalmi viszonyok fenntartásának vagy átalakitásának eszközéért - folytatott osztályharc jellegét ölti. A forradalom fejlődésmenete az erőviszonyoktól függően lehet nem békés /fegyveres felkelés, polgárháboru/ vagy békés, amikor a forradalmi erők véráldozat nélkül aratnak győzelmet. A történelmi tapasztalat tanusága szerint a forradalom végbemehet háboru közepette is, de a forradalom és a háboru között nincs szükségszerü össze-

6 Marx Engelshez, 1856. április 16. Marx-Engels Vál. Levelek, Szikra, 1950. 101. oldal.

7 Lenin Müvei. 24. kötet 26. oldal.

függés. A különböző társadalmi rendszerü államok békés egymás mellett élése, a békeharc elősegiti a forradalom és a demokrácia erőinek tömörülését.

A forradalom hajtóerőit alkotó osztályok hozzák létre az uj felépitményt. A forradalom győzelmével rendszerint éppen az az osztály kerül a hatalom birtokába, amely az adott országban a termelési viszonyok történetileg uj formájának a hordozója. Ez határozza meg végső soron a forradalom szociális tartalmát. Ám itt sincs automatizmus: ahogyan a hajtóerők osztályösszetétele viszonylag önálló a forradalom gazdasági alapjához képest, a létrejövő hatalom osztálytartalma is viszonylag önálló a forradalom hajtóerőihez képest. Előfordulhat, hogy a forradalmi osztályoknak nincs elég erejük a döntő győzelemhez, s ekkor az uj államhatalom a fordulat következetlen, felemás voltának kifejeződéseként a reakciós erőkkel kompromisszumra törekvő szociális csoportok kezébe kerül /ez történt pl. az 1848-as forradalom idején Németországban/. A forradalmi tömegek döntő harca eredményeként hatalomra kerülhetnek olyan szociális csoportok, amelyek a legradikálisabb átalakitásokra törekszenek, jóllehet ezek megvalósitásához még nem értek meg a szükséges objektiv és szubjektiv feltételek. E szociális csoportok, ha nem támaszkodhatnak a forradalom ujabb fellendülésére, előbb-utóbb jobboldali erőknek adják át helyüket, s ezzel megkezdődik a forradalom fejlődésének "hanyatló" szakasza /pl. az 1789-1794-es forradalom Franciaországban/. Végül egyes országokban, ahol még megoldatlanok a történelmi fejlődés különböző fokainak osztályellentmondásai, lehetőség nyilik következetes szociális átalakulásokra, amikor a forradalom folyamán olyan osztály kerülhet hatalomra, amelynek társadalmi eszményét nem az adott, hanem majd csak a következő forradalom valósitja meg. A szükséges feltételek megléte esetén a forradalmi átalakulás a "permanens" forradalom alakját öltheti: a napirenden levő forradalom feladatainak radikális és teljes megoldása uj forradalomba nő át /ezen az uton igyekeztek a bolsevikok tovább fejleszteni az oroszországi polgári demokratikus forradalmakat, igy bontakozott ki a népi demokratikus forradalom számos európai és ázsiai országban/.

A permanens forradalom

Az antagonisztikus osztálytársadalomból a szocialista társadalomba történő átmenet forradalmának szakadatlan továbbfejlődéséről, permanenciájáról, folyamatos magasabb szintre emelkedéséről szóló elméletét Marx és Engels dolgozták ki az 1848-as német polgári forradalom után. Az 1848-as forradalmakban lehetőség

nyilott a polgári és a proletárforradalom összefonódására. Amennyiben ez bekövetkezik, a forradalom szakadatlanná /permanenssé/ válhatott volna. Marx és Engels arra figyelmeztették a német munkásokat /1850-ben/, hogy egy elkövetkező demokratikus forradalomban a radikális kispolgárság csak olyan változtatásokra törekszik, amely a fennálló /kapitalista/ társadalmi rendet számukra kényelmessé, elviselhetővé tenné /demokratikus adó- és hitelrendszer, a földkérdés kispolgári megoldása, demokratikus köztársaság stb./. Csakhogy a proletariátus ennyivel nem elégedhet meg, a proletariátus pártját ezek a követelések korántsem elégithetik ki. Mig a demokrata kispolgárok a forradalmat lehetőleg gyorsan és legfeljebb a fenti kivánságok teljesitésével akarják befejezni, a mi érdekünk és a mi feladatunk a forradalmat permanenssé tenni, mindaddig, mig valamennyi többé-kevésbé birtokos osztály ki nincs szoritva a hatalomból.[8]

A permanens forradalom elméletét azután V.I. Lenin fejlesztette tovább az 1905-ös oroszországi forradalom idején a polgári demokratikus forradalomból a szocialista forradalomba való átnövéséről szóló tanitással. Lenin kimutatta, hogy az imperializmus szakaszában a polgári és szocialista forradalom között nincs feltétlenül szükség a burzsoázia hatalmának hosszu időszakára, lehetőség van a szocialista forradalomba való közvetlen átmenet megkezdésére. Ennek oka, hogy az imperialista nagyburzsoázia támogatja a feudalizmus maradványait, ezért az utóbbi ellen folyó harc a kapitalizmus alapjait is érinti: a burzsoázia reakcióssá vált, ezért a forradalmi harcot - szövetségben a parasztsággal - a forradalom demokratikus szakaszában is a munkásosztály vezeti. A forradalom megvalósulásához arra van szükség, hogy a polgári demokratikus forradalom győzelmével létrejövő államhatalom biztositsa a forradalom továbbfejlődését. Ilyen államhatalom a munkásosztály és a parasztság forradalmi demokratikus diktaturája.

A munkás-paraszt demokratikus diktatura feladatait, jellegét tekintve polgári demokratikus, azaz még nem lépi tul a kapitalizmus kereteit, célja a radikális és demokratikus átalakulás kikényszeritése és a forradalom szocialista irányba való továbbfejlődésének biztositása.

A munkás-paraszt demokratikus diktatura széles osztályszövetséget megtestesitő hatalom. Összetartó ereje az az ér-

8 Lásd Marx-Engels: Válogatott Müvek. Kossuth Könyvkiadó, 1963. 128-129. oldal.

dekegység, amely a feudális önkényuralom megdöntéséből következik. Mikor a forradalom ezt a történelmi feladatot teljesitette, a hatalomra jutott osztályok, rétegek a maguk sajátos érdekeit akarják a továbbiakban érvényesiteni.

A polgári demokratikus forradalom kivivása után uj stratégiai szakasz kezdődik. A két szakasz különbségét Lenin a következőképpen jellemzi: "A proletariátusnak végig kell vinnie a demokratikus forradalmi átalakulást, magához kapcsolva a parasztság tömegét, hogy az önkényuralom ellenállását erőszakkal letiporja és a burzsoázia ingadozását ellensulyozza. A proletariátusnak végre kell hajtania a szocialista forradalmi átalakulást, magához kapcsolva a népesség félproletár elemeinek tömegét, hogy erőszakkal megtörje a burzsoázia ellenállását és ellensulyozza a parasztság és a kispolgárság ingadozását." [9]

Lenin az imperializmus korszakának oroszországi és más országok forradalmi mozgalmának, az osztályerők megoszlásának és elhelyezkedésének tapasztalatait figyelembe véve abból indult ki, hogy a proletariátusnak a parasztság milliós tömegeivel szövetségben és a burzsoáziát elszigetelve már a szocialista forradalmat megelőzve is harcolni kell a polgári demokratikus forradalom győzelméért, az önkényuralom megszüntetéséért, a feudális maradványok felszámolásáért.

A reform és a forradalom

A permanens forradalom marxista felfogásával szemben merül fel a társadalmi élet valamely oldalának, vagy viszonyainak olyan átalakitása, átépitése, amely nem szünteti meg, érintetlenül hagyja a fennálló társadalmi struktura alapjait, amely már eleve nem az adott társadalmi rendszer gyökeres megváltoztatására irányul. A társadalom ilyen átalakitására, formálódására való törekvés a reformban jut kifejezésre.

Formális szempontból a reform bármilyen uj tartalom bevezetését jelenti. A politikai gyakorlatban és a politikai elméletben azonban a reform bizonyos haladó irányu átalakitást jelent. [1o]

Az antagonisztikus társadalmakban a reform, minthogy kényszerjellegü /engedmény az uralkodó osztály részéről az osztályellenfélnek/, kétarcu mind tartalmában, mind a társadal-

9 **Lenin: A szociáldemokrácia két taktikája.** Idézett mü 643. oldalán.

1o Lásd Lenin Összes Müvei. 15. kötet. 1o2. oldal.

mi folyamatok menetére gyakorolt hatásában. Egyrészt reális előrelépés, amely valamilyen tekintetben javitja a dolgozó osztályok helyzetét, előfeltétele a további harcnak, másrészt "elővigyázatossági reakció is lehet, vagyis olyan rendszabály, amely megóvja az uralkodó osztályokat a bukástól..." [11]

A reform ellentmondásos jellegét a kapitalizmus szociális törvényhozásának egész története bizonyitja. A fejlett burzsoá országokban a munkásosztály szervezett harca számos reform bevezetését eredményezte, amelyek javitottak a munkásosztály helyzetén és uj lehetőséget teremtettek az imperializmus elleni harcra. Egyidejüleg a munkásmozgalom részleges sikerei a reformista illuziók erősödésével jártak együtt, terjedt a szociáldemokrácia befolyása. A kommunista pártok támogatják a dolgozók közvetlen, legközelebbi követeléseit, de eltökélten hirdetik, hogy a harcot a társadalom forradalmi átalakitásáig kell folytalni.

A reform és a forradalom viszonya a nemzetközi munkásmozgalom egyik legfontosabb elméleti és gyakorlati problémája. A reformista és a forradalmi ut elvileg abban különbözik, hogy az előbbi esetben a hatalom az addig uralkodó osztály, a burzsoázia kezében marad, az utóbbiban viszont az uj osztály kezébe kerül.

A reform és a forradalom viszonyát objektiv és szubjektiv tényezők bonyolult összefonódása határozza meg. Ezek közül az osztály-erőviszonyok a leglényegesebbek mind nemzetközi sikon, mind egy-egy országon belül. Az erőviszonyoktól függően két ut vezethet a szocializmushoz, a békés és a nem békés. S attól függően, hogy a forradalom a kettő közül melyik uton halad, lényegesen más a reform szerepe is.

A marxizmus fennállásának első száz esztendejében /körülbelül a XX. sz. közepéig/ a kommunisták alapvető stratégiai álláspontja, bár elvben nem zárta ki, hogy a munkásosztály békés uton is magához ragadhatja a hatalmat, a forradalom nem békés fejlődéséből indult ki. "... A sztrájk es a felkelés a munka és a tőke közötti döntő harc egyedüli módszere" - hangzott a Komintern Végrehajtó Bizottságának "Parlamentarizmus és harc a Szovjetekért" c. körlevele. [12]

11 Lenin Összes Müvei. 7. kötet. 198. oldal.

12 "Kommuniszticseszkij Internacional." 1919. 5. sz. 7o7. old.

. . E koncepció keretei között teljes pontossággal jelölte meg Lenin a reform szerepét és jelentőségét ugy, mint "... a proletariátus forradalmi osztályharcának melléktermékét..."[13] Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy a munkásosztály és forradalmi pártja radikális politikai, majd társadalmi-gazdasági átalakitások közvetlen megvalósitására veszi az irányt. Ilyen körülmények között egy-egy reform érdekében folytatott harcot elsősorban ugy tekintettek, mint eszközt a politikai forradalom hadseregének kiképzésére, az osztályszervezetek létrehozására, a proletártudatosság kinevelésére. Ugyanakkor, amig a hatalom a régi uralkodó osztályok kezében marad, azok nem vesztik el a reményt, hogy különféle részleges engedményekkel, felemás lépésekkel elejét vegyék a forradalmi harcnak. Az ilyen jellegü reform ellenforradalmi rendszabály, s a burzsoázia "reformtaktikája" elleni harc pedig elengedhetetlen feltétele a forradalom sikeres fejlődésének. Ha a forradalom győz, a reform annak "melléktermékeként" valósul meg. Ha viszont vereséget szenved, az uralkodó osztályoktól kicsikart engedmények jellegét és jelentőségét az határozza meg, hogy milyen volt a forradalmi harc mérete és mélysége, milyenek voltak az osztály-erőviszonyok.

A strukturális reformokról

A reform és a forradalom viszonyával kapcsolatos fenti álláspontnak, amelyet Lenin munkái és a Komintern okmányai fejtenek ki, ma is van gyakorlati jelentősége azokban az országokban, ahol a forradalom fejlődésének nem békés perspektivája a legvalószinübb. De a békés átmenet stratégiájának perspektivájában, - amelyet a kommunista és munkáspártok nemzetközi tanácskozásainak nyilatkozatai, a testvérpártok dokumentumai és az SZKP programja fejtenek ki - az a formula, amely szerint a reform "melléktermék", már nem tükrözi vissza a mai forradalmi folyamat valamennyi sajátosságát. "Sok ország munkásosztálya - állapitja meg az SZKP programja - az uj történelmi helyzetben, már a kapitalizmus megdöntése előtt is olyan intézkedések megvalósitására kényszeritheti a burzsoáziát, amelyek a szokványos reformok keretein tulmenve, létfontosságuak mind a munkásosztály és a szocializmusért vivott harcának további fejlődése szempontjából, mind a nemzet többsége szempontjából."

A szocializmushoz vezető békés ut több olyan átmeneti szakaszt, közbülső intézkedést és képződményt, a gazdasági

13 Lenin Összes Müvei. 15. kötet. 1o3. oldal.

és politikai szervezet "kombinált tipusát" /Lenin/ tételezi fel, amelyek korlátozni fogják a burzsoázia gazdasági és politikai hatalmát, erősitik a monopóliumellenes koalíciót, megváltoztatják magát a társadalom strukturáját. Ezért az ilyen mélyrehatő - számos kommunista /az olasz, osztrák, spanyol, brazil stb./ párt dokumentumaiban "strukturálisnak" nevezett - reformok megvalósitásáért vivott harc fontos eszköze annak, hogy aktivizálják a tömegeket, hogy fokozatosan aláássák az uralkodó osztály pozicióit. A strukturális reformok nem valamilyen egyedi és részleges változtatások, hanem olyan fokozatos jellegü gyökeres átalakitások folyamata, amelyek nem mennek ugyan tul a tőkés rend keretein, de már közvetlenül érintik alapjait. Az ilyen messzemenő reform-program célkitüzései egyebek között: a társadalmi élet általános demokratizálása, a monopóliumok gazdasági és politikai hatalmának lényeges korlátozása, sőt - mint több kommunista párt dokumentuma leszögezi -, felszámolása, a munkásellenőrzés különböző formáinak megszervezése a tőkés vállalatoknál, az oktatás és a müvelődés területén stb. Az ilyen reformok még nem jelentik a szocializmus "bevezetését", de fokozzák a monopóliumellenes front összeforrottságát és megnyitják a szocialista perspektivát, gyakorlati kifejezései a demokráciáért és a szocializmusért folyó harc összekapcsolásának.

A marxisták a szocializmus irányába mutató reformokról

A dogmatikusok és a szektások "opportunizmusnak" és "revizionizmusnak" nevezik a strukturális reformokért a forradalom békés fejlődéséért vivott harcot, s kategórikusan állitják, hogy semmiféle reform nem rendelkezhet forradalmi jelleggel, szocialista tendenciával a munkásosztály hatalomra kerülését megelőzően. Ez az álláspont a forradalom leegyszerüsitett, sematikus felfogásának következménye: ma a burzsoázia diktatúrája, holnap a proletariátus diktatúrája.

A marxisták-leninisták abból indulnak ki, hogy a szocializmus felé haladás átmeneti formákat tételez fel, amelyekre nincs semmiféle kész séma, de jellemzője, hogy a tömegek maximális mértékben kihasználják a demokráciát és olyan forradalmi reformokat valósitanak meg, amelyek aláássák a monopoltőke hatalmát. Egy céltudatos szocialista parlamenti többség, amelyet támogat a munkásosztály és a lakosság más csoportjainak tömegmozgalma, a parlamentet a népakarat érvényesitésének és a burzsoá társadalom átalakitásának hatékony eszközévé változtathatja. Ez az álláspont abban különbözik elvileg a reformista álláspontól, hogy a kommunisták a reformo-

kért vivott harcot nem szakitják el a politikai hatalomért és e hatalom segitségével végrehajtandó gyökeres forradalmi átalakitásokért folytatott harctól. A strukturális reformok politikájának éppen az az értelme, hogy ne passzivan várjuk a forradalmi helyzetet, hanem szüntelenül harcoljunk azokért a demokratikus célokért, amelyeknek elérése erősiti a szocialista erőket és megteremti a feltételeket ahhoz, hogy a munkásosztály és szövetségesei békésen szerezzék meg a hatalmat. A szocializmusra való békés átmenet körülményei között a reform lényeges eleme a szocialista irányban átalakitó forradalmi folyamatnak.

A szocializmus győzelmével végleg megszünik a reform és a forradalom ellentéte. Minthogy nincsenek többé osztályantagonizmusok, a társadalmi viszonyok terén a gyökeres forradalmi változások a fennálló állapotok többé-kevésbé fokozatos átalakitása, megreformálása utján mennek végbe. A szocializmusban a reform mélysége és hatékonysága attól függ, hogy milyen a szocialista társadalom konzervativ és progressziv elemeinek egymáshoz való viszonya, mennyire pontos és teljes a szociológiai elemzés, mennyire sikerül időben észrevenni és helyesen megfogalmazni a felmerülő társadalmi szükségletet. Ekkor a reformnak már nemcsak a legközelebbi, hanem a távolabbi, a közvetett társadalmi-szociális következményeit is lehetséges lesz előzetesen felmérni és szem előtt tartani.

3./ A SZOCIALISTA FORRADALOM TARTALMA, SZAKASZAI ÉS FORMÁI

A szocialista forradalom gazdasági alapja is a kapitalizmusban kifejlődött hatalmas termelőerők és a tőkés termelési viszonyok közötti ellentmondás. Ez elsősorban a kapitalizmus alapvető ellentmondásában, a termelés társadalmi jellege és a kisajátitás magántőkés formája közötti ellentmondásban nyilvánul meg.

Korunkban a kapitalizmus alapvető ellentmondása világméretekben, az egész kapitalista világrendszer viszonylatában kiéleződött, függetlenül az egyes országok gazdasági fejlettségétől, illetve a társadalmi fejlődésben való elmaradottságától. A tőkés termelési viszonyok, történelmileg tulélték magukat, s gazdasági viszonyait tekintve a kapitalista világrendszer egésze megérett a szocialista forradalomra.

A szocialista forradalom tartalma és általános törvényszerüségei

A szocialista forradalom alapvető tartalmát, legfőbb feladatát, a tőkés társadalmi rend megszüntetése és az uj szocialista társadalom megteremtése képezi. Részeire bontva ez azt jelenti, hogy:

Politikai téren: meg kell dönteni a burzsoázia politikai hatalmát, szét kell zuznia államgépezetét és államapparátusát, fel kell számolnia a burzsoázia politikai szervezeteit. Létre kell hozni a munkásosztály államhatalmát és a proletárdiktatura rendszerét.

Gazdasági téren: meg kell szüntetnie a tőkés és minden más magántulajdont, az embernek ember által való kizsákmányolását, a tőkések gazdasági uralmát, létre kell hoznia a szocialista termelési viszonyokat, gyors ütemben és sokoldaluan fejlesztenie kell a termelőerőket. Ezekkel együtt fel kell számolnia a volt kizsákmányoló osztályokat.

Ideológiai, kulturális téren: meg kell szüntetnie a burzsoázia kulturális monopóliumát, le kell küzdenie és eszmei harcban meg kell semmisitenie a burzsoázia reakciós ideológiáját, ennek a dolgozó tömegekre való hatását és befolyását. El kell terjesztenie és az egész nép közkincsévé tennie a proletariátus ideológiáját, a tudományos világnézetet, a kommunista erkölcsöt stb.

A szocialista forradalom tartalmát, főbb feladatait legkézzelfoghatóbban a szocialista forradalom általános törvényszerüségei fejezik ki.

Ezeket az általános törvényszerüségeket a szocialista országok kommunista és munkáspártjainak 1957-es Moszkvai Nyilatkozata foglalta össze. Az 196o-as Moszkvai Nyilatkozat és az SZKP XXII. kongresszusa, majd az 1969-es Moszkvai Tanácskozás azokat ismételten megerősitette. Az 1957-es Nyilatkozat a következőket állapitja meg: "A Szovjetunió és a többi szocialista ország tapasztalata teljes mértékben igazolta a marxista-leninista elmélet azon tételének helyességét, hogy a szocialista forradalom és a szocialista épités folyamata egy sor olyan fő törvényszerüségre épül, amely mindazon országokra jellemző, amelyek a szocialista utra léptek. ... Ilyen közös törvényszerüség:

- a dolgozó tömegek vezetője a munkásosztály, amelynek magvát a marxista-leninista párt alkotja. Ennek vezetése érvényesül a proletárforradalom bármilyen formáju véghez-

vitelében és a proletárdiktatura akármilyen formáju megteremtésében.

- A munkásosztály szövetsége a parasztság alapvető tömegeivel és a dolgozók egyéb rétegeivel.
- A kapitalista tulajdon felszámolása és az alapvető termelőeszközök társadalmi tulajdonbavétele.
- A mezőgazdaság fokozatos szocialista átalakitása.
- A népgazdaság tervszerü fejlesztése, amely a szocializmus és a kommunizmus felépitésére, a dolgozók életszinvonalának emelésére irányul.
- A szocialista forradalom megvalósitása az ideológia és kultura területén, valamint nagyszámu, a munkásosztályhoz, a dolgozó néphez és a szocializmus ügyéhez hü értelmiség megteremtése.
- A nemzeti elnyomás felszámolása és a népek közötti egyenjoguság, testvéri barátság megteremtése.
- A szocializmus viszonyainak védelme a külső és belső ellenség támadásaival szemben.
- Az adott ország munkásosztályának szolidaritása, más országok munkásosztályával, vagyis a proletár nemzetköziség." [14]

A szocialista forradalom ezen általános fő törvényszerüségei minden szocializmust épitő országra kötelezőek. Konkrét érvényesülési módjuk azonban igen eltérő, különböző lehet az adott ország gazdasági és társadalmi fejlettségétől, nemzeti sajátosságaitól és történelmi hagyományaitól, a nemzetközi helyzettől és erőviszonyoktól függően. Vagyis az általános törvények nem a konkrét helyzettől és feltételektől függetlenül, hanem éppen ezekben és ezeken keresztül érvényesülnek minden egyes országban. Ezért lehet nagyon változatos a szocialista forradalom végrehajtásának utja, és jöhetnek létre a proletárdiktatura különböző formái.

Fontos helyet foglal el a szocialista forradalom elméletében a szocialista forradalom általános törvényeiről szóló tétel. Az általános törvények ismerete és azoknak a konkrét feltételeknek a beható tanulmányozása nélkül, amelyek között az adott országban ezek érvényesülnek, egyetlen párt sem vezetheti el a munkásosztályt a győztes szocialista forradalomhoz.

14 Társadalmi Szemle, 1957. 8. szám. 136. oldal.

A szocialista forradalom vezető ereje és hajtóerői

A szocialista forradalom vezető ereje, hegemónja és egyben legfőbb hajtóereje a forradalmi párt vezette proletariátus. A szocialista forradalom vezetőjének szerepét feladatainál fogva a munkásosztályon kívül egyetlen más társadalmi osztály sem töltheti be. A szocialista forradalom hajtóerői még a munkásosztállyal szövetséges nem proletár kizsákmányolt tömegek.

Korunkban az imperializmus reakciósságának erösödésével, a kapitalizmus általános válságának mélyülésével mind szélesebb nem proletár tömegek kerülnek szembe az imperializmussal. Ezáltal szélesedik a szocialista forradalom osztálybázisa és bővülnek hajtóerői.

Ma a proletariátus a hatalomért folytatott harc időszakában már nemcsak a szegényparasztsággal léphet szövetségre - amely továbbra is a munkásosztály leghüségesebb támasza marad -, hanem a középparasztság jelentős részével, a haladó értelmiséggel, valamint más, nem proletár dolgozó rétegekkel is. A hajtóerők ilyen kiszélesedésére példaként szolgálnak már a második világháboru után a népi demokratikus országokban, köztük hazánkban végbement szocialista forradalmak is. Ma a nemzetközi erőviszonyok további eltolódása, a szocializmus vonzerejének növekedése, a kapitalizmus válságának további mélyülése következtében a hajtóerők kiszélesedése méginkább lehetséges, mint a második világháboru után volt.

A munkásosztálynak a szocialista forradalomban való vezető szerepe állandóan növekszik az átmenet időszakában is. Az MSZMP XI. kongresszusi irányelvei ezt a folyamatot értékelve megállapitják, hogy szocialista társadalmunk épitése során a munkásosztály politikai állásfoglalása, tevékenysége, fegyelme, szemlélete meghatározó módon befolyásolja a dolgozók minden csoportjának, rétegének felfogását.

A szocialista épités döntő követelménye - és a sorqn levő feladatok végrehajtásának feltétele -, hogy a munkásosztály vezető szerepe a társadalmi élet minden területén érvényesüljön. A munkások céltudatos eszmei nevelésével, valamint általános és szakmai ismereteinek bővitésével fokozni kell a munkásosztály politikai felvértezettségét, közéleti aktivitását - hangsulyozza a kongresszusi irányelvek.

A munkásosztály vezető szerepe és annak érvényesülése ugyanis az egész dolgozó nép érdeke, amely mint össztársadalmi érdek, mindenekelőtt pártunk marxista-leninista politikájában testesül meg. Ezért elvi fontosságu követelmény, hogy a párt-, társadalmi-, állami szervek vezető tisztségeibe és testületeibe növekvő számban, kellő arányban kerüljenek a termelésben élenjáró, a társadalmi tevékenységben kiemelkedő és megfelelően felkészült, tehetséges fizikai dolgozók - olvashatjuk a kongresszusi irányelvekben.

A munkásosztály vezető szerepének növekedése jellemző a már felépült, a sokoldaluan fejlett szocialista társadalomra a szocialista forradalom érett szakaszára is. A szovjet népgazdaság fejlődésének, a kommunizmus anyagi bázisa megteremtésének alapja is a munkások nagy termelékenységü munkája.

A munkásosztály aktivan részt vesz a szovjet állami szervek munkájában. Az 1974. junius 16-án megválasztott Legfelsőbb Tanácsnak például 1517 küldöttje van. Közülük 498 munkás, 271 a kolhozparaszt.

A fejlett szocializmus körülményei között állandóan erősödik a párt és a nép egysége. Nő a munkások aránya a párttagság körében is, tükrözve azt a helyes irányvonalat, hogy a munkásosztály sulyának továbbra is növekednie kell a párt szociális összetételében. Mig 1966-ban a tagjelöltek 45,4%-a volt munkás; 197o-ben ez az aránv 55,5%-ra, 1971-ben 56,9%-ra, 1972-ben 57,3%-ra nőtt. A kolhozparasztok aránya az utóbbi időben valamelyest csökkent. Ez főként azzal magyarázható, hogy amint nő a mezőgazdaság technikai ellátottsága, a kolhozpártszervezetek ugy töltődnek fel mérnök-technikus szakemberekkel, falusi értelmiséggel. A kolhozparasztok abszolut száma a párton belül 1966. és 1973. között 17o ezerrel nőtt. [15]

A szocialista forradalom szakaszai

A szocialista forradalom sokoldalu elemzésén belül fontos, elvi jelentőségü kérdésként merül fel a kapitalizmusból a kommunizmus felé haladó társadalom forradalom-fejlődésének periodizálása, szakaszolása is. Egy adott ország pontosan meghatározott fejlődési szakaszának az ismeretében válik csak le-

15 E.M. Cseharin: Az SZKP vezető szerepének erősödése és a szovjet politikai rendszer további tökéletesitése a fejlett szocializmus körülményei között. Voproszi Isztorij 1973. 12.sz. 33-48. oldal.

hetővé olyan alapvető kérdések tisztázását, mint a kor tartalmához és jellegzetes mozgásához való viszonyulás, a forradalmi világfolyamat és a nemzeti keretekben fejlődő szocialista forradalmak perspektivikus és akciókban megujuló mozgásainak összekapcsolása; a szocialista forradalomnak az adott szakasz feltételeihez igazodó és a szakasz feltételeinek megfelelő módszerek és formák kialakitása. Vagyis a társadalmi viszonyoknak a szocialista forradalom fejlődéséhez, haladásához történő tudományos és forradalmi hozzáigazitása magának a forradalomnak a tudományos vezetése.

A szocialista forradalom, vagy másként megfogalmazva a kommunizmus mint társadalmi alakulat, tudományos periodizációjának alapjait Marx és Engels rakta le, majd Lenin fejlesztette tovább. Ők előre meghatározták a kommunizmus kialakulásának és fejlődésének a következő fő, történelmi periódusait: átmeneti időszak, szocializmus és kommunizmus. A szovjet nép és a többi szocialista ország népeinek történelmi tapasztalatai megerősilették a marxista-leninista prognózis helyességét.

A szocializmus felé haladó fejlődés kiindulópontja a szocialista forradalom politikai aktusa és tartalma maga a szocialista forradalom, a politikai élcsapat vezette munkásosztály, a dolgozók hatalmának megszilárdulása. Ez az a fordulat, amikor végbemegy a kizsákmányoló társadalom pilléreinek szétzuzása és megkezdődik az átmeneti időszak. A kapitalizmusból a szocializmusba vezető átmeneti időszak tehát a fejlődésnek olyan történelmi szakasza, amelynek folyamán a proletárdiktatura körülményei közepette és a "ki-kit" elv alapján folyó éles osztályharcban valósul meg a kapitalizmus forradalmi átalakitása, szünik meg az ember ember által való kizsákmányolása, jönnek létre az uj rend alapjai, épülnek a szocializmus pillérei.

A szocialista forradalom menetében összegyült tapasztalat bizonyitja, hogy a szocializmus felépitéséhez nemcsak a szocialista forradalom győzelme, a munkásosztály hatalmának megszilárdulása szükséges, de az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem szocialista átalakulása, a kulturális forradalom végrehajtása, a nemzeti kérdés megoldása, a szocializmus anyagi-müszaki bázisának létrehozása is. Ebből következik, hogy miután a szocializmus a társadalmi viszonyok átfogó rendszere, átfogó organizmus, helytelen lenne a szocializmus korszakának kezdetét a társadalmi élet egyik vagy má-

sik, elkülönitve vizsgált szférájában bekövetkezett, meghatározott fordulathoz kötni. Komplex megközelitésre van szükség, hiszen az átmeneti időszak befejezéséhez és ahhoz, hogy a társadalom a szocialista fázisba lépjen, létre kell hozni a szocializmus alapjait a társadalom életének minden fontos szférájában.

A nemzetközi tapasztalat azt bizonyitotta, hogy a szocializmus alapjainak az átmeneti időszakban történő lerakása, az uj rend győzelme után kezdődik meg a szocializmus fejlődése saját bázisán, vagyis a szocialista termelési viszonyok és az ezekhez füződő törvények és elvek alapján. Másként szólva, a szocializmus mint következő fázis nem rövid időtartamu szakasz, hanem a társadalmi fejlődés hosszantartó fázisa. Ez a hosszan tartó fejlődési fázis a sokoldaluan fejlett szocialista társadalom, amely a kommunizmus alapjainak megteremtését tüzi feladatául.

Magától értetődik, hogy a fejlett szocialista társadalom kialakulási szakaszának időtartama nem lehet azonos a különböző országokban. A szocializmus utjára lépve mindegyikük más-más anyagi-müszaki bázissal rendelkezett, különböző volt a szocialista tulajdonformák részaránya, a társadalmi-osztályviszonyok specifikuma, az emberek tudatában élő ilyen vagy olyan maradványok befolyásának szinvonala stb.

A fejlett szocialista társadalom szakasza tehát akkor kezdődik, amikor már kialakultak a szocializmus fő jellemző vonásai, amikor a társadalom elérte a termelőerők ehhez nélkülözhetetlen szintjét, megszilárdultak a szocialista társadalmi viszonyok, megfelelő szintre emelkedett az anyagi jólét, a kultura és a dolgozó tömegek öntudata. A fejlett szocialista társadalom tehát szintén viszonylag hosszas fejlődési időszak, amelynek folyamán kialakul a kommunizmus anyagi-müszaki bázisa, a társadalom életét a kommunista erkölcs normái szabályozzák és tökéletesebbé válnak a társadalmi viszonyok.

Az SZKP XXIV. kongresszusa arra a következtetésre jutott, hogy a Szovjetunió éppen ezeket a feladatokat oldja meg napjainkban. - A fejlett szocialista társadalom olyan társadalom, amelyben sokoldaluan feltárulnak a szocializmus előnyei, a tudományos-technikai forradalom vivmányai szervesen kapcsolódnak az uj társadalmi viszonyokhoz, teljes mértékben müködnek a szocializmus objektiv törvényszerüségei és elvei, egybehangoltan fejlődik a társadalmi élet minden oldala: a gazdasági, a társadalmi-politikai és szellemi oldal. A Szovjetunióban kialakult az emberek uj történelmi közössége, a szovjet nép. Közös munkában és küzdelemben a szocializmusért, a haza védelméért vivott harcban szi-

letett meg az osztályok és társadalmi csoportok, nemzetek és nemzetiségek között a harmonikus viszony, a barátság és az együttmüködés.

A fejlett szocializmus tehát a kommunizmus felé vezető ut egyik szakasza, a kommunizmus első vagy alsó foka, amely biztositja a szakadatlan társadalmi haladást, egyre teljesebben feltárja az uj társadalmi rend lehetőségeit és biztositja az anyagi és szellemi élet felvirágzását, egyre nagyobb hatással van a világban végbemenő társadalmi folyamatokra, gyakorlati feleletet ad korunk problémáira.

A népi demokratikus forradalom, mint a szocialista forradalom uj formája

A fasisztaellenes küzdelem forradalmi tartalmaként kialakult uj politikai irányvonal a második világháboru idején és a főleg a háborut követően tovább fejlődött, uj forradalmi elemekkel gazdagodott, amely azután a népi demokratikus forradalomban nyilvánult meg.

A kommunista pártok a második világháboru utáni uj helyzet feltételeit megértve a Kominternn VII. kongresszusának szellemében nem a közvetlen szocialista forradalom programjával léptek fel. Valamennyi országban már a háboru alatt létrejött /vagy megerősödött/ az antifasiszta-demokratikus front. Egyre szélesebb tömegek kapcsolódtak be az antifasiszta harcokba, melyek élén a kommunista párt vezette munkásosztály haladt.

A forradalom belső feltételeinek fejlődését, a realitásokat figyelembe véve tüzték ki a közvetlen célokat, amelyeket fokozatosan ujakkal fejlesztettek tovább - az ujabbak megoldásával biztositották az előzőket: az imperialista elnyomás alól való teljes felszabadulást, a nemzeti függetlenség kivivását, a feudális maradványok likvidálását, a régi államgépezet maradványainak szétzuzását, uj, demokratikus államapparátus megteremtését, a monopoltőke kisajátitását, a népgazdaság kulcspozicióinak államositását stb. A népi demokratikus forradalmak kibontakozásának, menetének és fejlődésének ez volt az általános képe. Az egyes forradalmakban - a már korábban emlitett okok miatt - ez sajátos formákban zajlott le.

A kommunista pártok a társadalmi erőviszonyok és a forradalom feltételeinek elemzése alapján dolgozták ki további irányvonalukat. Ezen irányvonal lényege az volt, hogy a forradalom első szakaszának eredménye sem lehet a klasszikus pol-

gári demokrácia, hanem olyan hatalom, amely a néptömegekre támaszkodva lehetővé teszi a reakció elszigetelésével a népi demokratikus forradalom további fejlődését s ezen az uton elvezet a szocialista rendszerhez.

Felismerték azt, hogy ezen stratégiai irányvonal és célkitüzés megvalósul:

- ha a munkásosztály a kommunisták vezetésével megőrzi hegemóniáját a forradalomban;
- ha végig biztositani tudják a munkásosztály és az összes dolgozók forradalmi egységét és lendületét;
- ha a burzsoá elszigetelődik;
- ha a reális erőt meg tudják tartani a forradalom oldalán és a burzsoázia nem tud erőszakot alkalmazni;
- ha a hatalmi szervek összetétele és jellege a forradalom követelményeinek megfelelően alakul;
- ha végig a Szovjetunióra és egymásra, a népi demokráciákra támaszkodnak.

E törekvés számára sikerült megnyerni a szociáldemokrata pártok balszárnyát; ilyképpen létrejött a munkásosztály politikai és szervezeti egysége.

Természetesen a kommunista pártok sem láttak mindent előre, részletekben hibákat is követtek el, de a jelzett irányvonal egészében helyesnek bizonyult és megvalósult. A népi demokratikus forradalmak ezen irányvonal alapján győzedelmeskedtek.

A népi demokratikus forradalom jellege

A nemzetközi marxista irodalomban a népi demokratikus forradalom jellegéről különösen az utóbbi években viták folytak. A forradalom jellegéről adott meghatározások alapjában véve a következő négy álláspontra vezethetők vissza:

1. A népi demokratikus forradalom sem nem polgári demokratikus, sem nem szocialista forradalom, hanem a kettőt együttesen, differenciálatlanul tartalmazó, uj tipusu forradalom.

2. A népi demokratikus forradalom első szakasza a fasizmus bukásával vagy az alapvető demokratikus átála-

kulások befejeződésével zárul, ez a polgári demokratikus forradalom, ezt követi a második szakasz, mely szocialista forradalom. Tehát a népi demokratikus forradalom két forradalom.

3. A népi demokratikus forradalom a szocialista forradalom egyik válfaja, kezdettől fogva a szocialista feladatok, a munka-tőke ellentétének a megoldására hivatott, változó tartalmu előkészitő időszakkal.

4. A népi demokratikus forradalom a polgári demokratikus forradalom uj tipusa.

Véleményünk szerint a népi demokratikus forradalom uj tipusu permanens forradalom; a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet uj utja. Az egyes népi demokratikus forradalmak feltételeiknek, menetüknek megfelelően természetesen sajátosak, de a népi demokratikus forradalom sem egészében, sem egyes szakaszaiban nem határozható meg, mint csak polgári demokratikus forradalom vagy csak mint szocialista forradalom, illetve a forradalom polgári demokratikus vagy szocialista szakasza alapján. A népi demokratikus forradalom lényegében egységes forradalmi folyamat, amelynek első szakaszában többségében a demokratikus, későbbi szakaszán pedig a szocialista forradalom feladatainak a megoldása áll az előtérben és megy végbe, de ugy, hogy már az első szakasz is tartalmazza a szocialista forradalom követelményeinek egy részét. Vagyis mind az első, mind a második szakasz önmagában alapvető uj elemeket is tartalmaz minden korábbi demokratikus, illetve szocialista forradalomhoz képest. A népi demokratikus forradalom egységes, uj tipusu permanens forradalom. Uj tipusa a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetet biztositó forradalomnak.

A népi demokratikus forradalom győzelmének jelentősége

A népi demokratikus forradalmak győzelmével több nép hozzákezdhetett a szocializmus épitéséhez. A népi demokratikus forradalmak győzelme jelentősen hozzájárult a világ arculatának gyökeres megváltozásához. A forradalom továbbvitelével kialakult a szocialista világrendszer. A nemzetközi erőviszonyok a szocialista világrendszer kialakulásával, a szocializmus, a béke, a demokrácia, a függetlenség javára tovább tolódtak. A népi demokratikus forradalmak elméleti és politikai tapasztalatai gazdagitották a forradalom és az állam marxista-leninista elméletét. A népi demokratikus forradalom ujszerü és a forradalmi gyakorlatban kipróbált elméleti és politikai megoldásai nemcsak a mult szempontjából értékesek,

hanem napjaink demokratikus és szocialista mozgalmai számára is aktuálisak és utmutatóak.

A népi demokratikus forradalmak még inkább megerősitették a marxizmusnak a világ forradalmi folyamatában a demokráciáért és a szocializmusért folyó forradalmi mozgalmak sokféleségének létjogosultságát. Aki "tiszta" szocialista forradalmat vár, sohasem fogja ezt megérni, mondja Lenin. A valóságban abban az egységes világforradalmi folyamatban, amely megrenditi és szétzuzza a kapitalizmust, összeolvadnak a szocialista forradalmak, az imperialistaellenes nemzeti felszabaditó forradalmak, a népi demokratikus forradalmak, a nagy parasztmozgalmak, a különböző általános demokratikus mozgalmak. "... Aki azt gondolja, hogy szociális forradalom elképzelhető a gyarmati és európai kis nemzetek felkelései nélkül, a mindenféle előitéletekkel teli kispolgárság egy részének forradalmi kitörései nélkül, az öntudatlan proletár és félproletár tömegeknek a földesuri, egyházi, monarchikus, nemzeti stb. elnyomás ellen irányuló mozgalma nélkül, az lemond a szociális forradalomról." 16

A nemzetközi forradalmi mozgalom tapasztalatait általánositva és abból kiindulva, hogy a nemzetközi erőviszonyok a második világháboru után gyökeresen megváltoztak a szocializmus javára, a marxista-leninista pártok továbbfejlesztették a demokráciáért és a szocializmusért vivott harc kölcsönös viszonyáról szóló lenini tételeket. Az uj történelmi helyzetben több ország munkásosztálya még a kapitalizmus megdöntése előtt rászorithatja a burzsoáziát olyan intézkedések életbeléptetésére, amelyek többet jelentenek a szokásos reformoknál,mert létfontosságuak mind a munkásosztály, mind azon további harc fokozása szempontjából, amelyet a munkásosztály a forradalom, a szocializmus győzelméért viv, mind pedig a nemzet többsége szempontjából. A munkásosztály a fő csapást a tőkés monopóliumokra méri.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a proletariátus diktaturájának a szovjet köztársaság államformájában való megteremtése Oroszországban, a népi demokratikus és szocialista forradalmak és a proletariátus diktaturájának a népi demokrácia formájában való megteremtése a második világháboru után számos európai és ázsiai országban, a szocialista épités konkrét formáinak és módszereinek különbözősége ezekben az or-

16 Lenin: Az önrendelkezés körül folyó vita eredményei. Összes Müvei. 30. kötet. Kossuth Könyvkiadó, 1971. 52. oldal.

országokban a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet általános törvényszerüségeinek megvalósitása során, - mindez igazolja Lenin következtetéseinek helyességét.

A népi demokráciák kommunista pártjai a vezetés gyakorlatában elsősorban a Szovjetunió tapasztalataira voltak utalva, de ugyanakkor számos sajátos feladatot is meg kellett oldaniuk. A kommunista mozgalom akkori állapotából következően nehéz volt megszabadulni a sablonosságtól és nehéz volt számba venni a sajátosságokat. A népi demokráciákban is megjelent a személyi kultusz, a kommunista pártokban erősödött a "baloldali" dogmatikus és szektás elhajlás, de terjedtek a jobboldali nézetek is. Ezeket is a szocializmus épitése során kellett leküzdeni. Az is bebizonyosodott, hogy az osztályharc a proletárdiktatura megteremtésével nem szünt meg, hanem uj, bonyolultabb és árnyaltabb formákban, időnként ki-kiéleződve folytatódott.

IV. fejezet

A MUNKÁSOSZTÁLY FORRADALMI PÁRTJÁNAK TÖRTÉNELMI SZEREPE A SZOCIALISTA FORRADALOM MENETÉBEN

A történelmi tapasztalatok a szocialista forradalom általános törvényszerüségeit illetően egyértelmüen bizonyitják, hogy a munkásosztály a történelmi hivatását, harcát a burzsoáziával a hatalomért és annak megszerzése után az uj társadalomért csakis a forradalmi pártja vezetésével tudja győzelemre vinni. A párt szerepéről szóló Lenini tanitás ezért nélkülözhetetlen része a marxizmus-leninizmusnak, a proletariátus osztályharcáról és forradalmáról szóló tudománynak.

1./ MARX ÉS ENGELS KÜZDELME A POLITIKAI MUNKÁSPÁRT LÉTREHOZÁSÁÉRT

Az osztályharcban az osztályok törvényszerüen létrehozzák saját politikai pártjaikat, melyek a társadalmi osztályok - különösen az egymással szemben állók - harcát vezetik. A politikai párt tevékenységében arra az osztályra támaszkodik, amelynek érdekeit kifejezi és képviseli, amelyben megtalálja politikai programja megvalósitására az anyagi erőt. Az osztály leginkább aktiv részeként, érdekei kifejezőjeként és védelmezőjeként lép fel az osztályharcban.

Marx és Engels a forradalmi munkáspárt szükségességéről

A politikai pártok azonban sohasem foglalják magukban az osztály egészét. Csak a legöntudatosabb, a legtevékenyebb és legkövetkezetesebb tagjait tömöritik soraikba. Az ilyen forradalmárokból álló pártok alakitják ki, fogalmazzák meg az osztályuk előretöréséhez szükséges ideológiát, amelyet igyekeznek elterjeszteni, meggyökereztetni osztályuk kevésbé tudatos tagjaiban is. A pártok azonban nemcsak eszmei neveléssel foglalkoznak, hanem szervezik is osztályuk harcát.

Noha a párt nem öleli fel az egész osztályt, kapcsolatának az osztállyal szorosnak kell lenni. Ennek a kapcsolatnak az alapja a pártnak a meghirdetett politikája és ennek a politikának az érdekében kifejtett tevékenysége. Lenin különösen a

párt tevékenységére hivta fel a figyelmet: "Ha a pártok harcában el akarunk igazodni, ne higgyünk a szónak, hanem tanulmányozzuk a pártok valóságos történetét. Tanulmányozzuk nem annyira azt, amit a pártok magukról mondanak, mint inkább azt, amit tesznek... hogyan viselkednek azokban az ügyekben, amelyek a különböző társadalmi osztályok, a földbirtokosok, tőkések, a parasztok, a munkások stb. létérdekeit érintik.

Marx és Engels már tevékenységük első éveiben felismerték egy olyan kommunista szervezet szükségességét, amely képes magával ragadni a munkástömegeket, s ráébreszteni őket történelmi hivatásukra: a kapitalizmus megdöntésére, az uj, kizsákmányolástól mentes társadalom felépitésére.

A marxi-engelsi pártelmélet kibontakozásának kezdeti szakaszában Marx és Engels Brüsszelben létrehozták a Kommunista Levelező Bizottságokat /1846/. Ebben az időben Marx és Engels főleg a proletariátus szervezkedését életrehivó körülményeket tanulmányozzák. Feltárják a kapitalizmus belső ellentmondásait és arra a következtetésre jutnak, hogy ennek a társadalomnak szükségszerüen el kell buknia. Megállapitják, hogy ehhez elkerülhetetlenül társadalmi forradalom kell és felismerik, hogy ezt a forradalmat csak a munkásosztály hajthatja végre. Marx és Engels felismerik azonban azt is, hogy e forradalom megvivásához fel kell készitení a munkásosztályt.

Az adott időszakban a legfontosabb feladat volt kialakitani a munkásosztály valósághoz hü történelmi tudatát saját helyzetéről, helyzetének okairól és kizsákmányolt, elnyomott helyzetét megváltoztató forradalmi feladatáról. Mindezt felismerve vonták le a következtetést, hogy a munkásosztály ráébresztését történelmi hivatására legsikeresebben egy forradalmi politikai munkáspárt végezheti el.

Már Marx és Engels idején, sőt korábban is léteztek munkásszervezetek és pártok. Ezért Marx és Engels a szervezeti formákat is tanulmányozták.

A proletariátusnak a korai szervezetei több vonatkozásban különböztek a polgári szervezetektől. Annak tudatában voltak, hogy meg kell dönteni a nagyburzsoázia politikai hatalmát. Tudták, hogy ehhez szervezetekre van szükség. Tisztában voltak az erőszak nélkülözhetetlenségével is és győzelem esetén a forradalmi diktatura bevezetését tervezték. Nagy fogyatékossága volt azonban ezeknek a szervezeteknek, hogy a kevéssé

fejlett proletariátus szervezésének kétségtelenül óriási nehézségeitől visszariadva, nem próbáltak tömegmozgalmat kialakitani, hanem egy szervezett kisebbség ügyének tekintették a forradalom végrehajtását. Ennek ellenére hozzájárultak a proletárpárt szükségessége eszméjének kialakitásához.

Az 183o-as és az 184o-es években a legfejlettebb tőkésországokban: Angliában, Franciaországban és Németország nyugati részén a proletariátusnak már voltak különböző szervezetei. Ezek az első szervezkedések sok uj mozzanattal járultak hozzá Marx és Engels pártfelfogásának kialakulásához. Angliát elsősorban Engels tanulmányozta... Megirta "A munkásosztály helyzete Angliában" c. hires tanulmányát, amelyben nemcsak a munkások anyagi helyzetét vizsgálta, hanem a munkások különböző formáju és tipusu szervezeteit is.

A később megalkotott "Kommunista Kiáltvány"-nak például azok a gondolatai, amelyekben megfogalmazódik, hogy miképpen fejlődik a munkásosztály szervezkedése egy-egy mühely dolgozóinak összefogásától és fellépésétől a mind nagyobb: üzem- és városméretü, majd országos szervezkedésig, Engelsnek az Angliában végzett kutatásain alapultak.

Angliában ugyanis a munkásosztály különböző szervezetein kivül abban az időszakban müködött már politikai munkáspárt a chartista mozgalom. Ez a párt számos pozitivummal rendelkezett. Tömegmozgalom volt, bár a szervezettség alacsonyabb fokán állt. Engels a chartizmust olyan vadon nőtt hajtásnak tekintette, amelyből - ha ráoltják a tudományos szocializmus eszméit - megfelelő szervezeti tipus bontakozhat ki és akkor egy forradalmi munkáspárt magjává válhat.

Marx és Engels számára fontos tapasztalatokkal szolgáltak a franciaországi politikai szervezetek is. Ezek már erősen centralizált szervezetek voltak. Illegálisan müködtek, és erős politikai aktivitást, szigoru fegyelmet követeltek tagjaiktól. Nem vették észre azonban, hogy a kisebb egységek forradalmasitó szerepe korlátozott. Az illegálitást a forradalmi párt természetes állapotának tekintették. Ugy vélték, hogy kapitalista viszonyok között igazán forradalmi párt nem is müködhet másképpen.

A német munkások 1836-ban Párizsban alakitották meg a marxista munkásszervezet legmagasabb foku előképét, az Igazak Szövetségét. Ez a szövetség már nemzetközi szervezetként müködött, amely nemcsak német munkásokat fogott össze. Ez a szövetség vezette be először a demokratikus elveket. A szövetség

1838-as szervezeti szabályzata például előírja az összes vezetők választását és egyben a vezető szervek döntéseinek fegyelmezett végrehajtását.

Ennek a szervezetnek voltak a legjobb előfeltételei arra, hogy egy korszerü munkáspárt alapját képezze. Ezért Marx és Engels arra törekedtek, hogy a szövetség legöntudatosabb elemeire támaszkodva, magát a szövetséget a munkásosztály forradalmi szervezetévé változtassák. Arra a következtetésre jutottak, hogy a munkáspárt csak egységes és tudományos ideológia alapján müködhet sikeresen, ezért nem türheti, hogy soraiban a tudománytalan, idealista, utópista nézetek terjedjenek. Ezzel a munkásmozgalomban megjelent az ideológiailag idegen elemekből való szervezeti elhatárolódás elve és gyakorlata.

Az ideológiai küzdelemmel párhuzamosan mind konkrétabb formát öltött a kommunista párt megszervezésének elgondolása. Ebből a szempontból a kommunista levelező bizottság egyik igen fontos dokumentuma az a körlevél, amelyet Marx és Engels a bizottság nevében az Igazak Szövetsége egyik tagjának küldött 1846. juniusában.[1] Ebben a levélben Marx és Engels pártfelfogásának valamennyi alaptétele megtalálható. Ilyenek többi között, hogy a pártnak a szervezetek összehangolt hálózataként kell müködnie; hogy belső ideológiai helyzet tisztázást igényel; hogy a munkáspártnak állandó vezető szervekre van szüksége, amelyeket a tagság választ és amelyek rendszeres üléseket tartanak. Utmutatásokat tartalmaz a káderkiválasztásra, az illegális pártmunka módszereire. Figyelemre méltó, hogy Marx és Engels nem hagyják figyelmen kivül az országos, a nemzeti munkáspárt szervezését sem, sőt erre törekszenek. Végül Marx és Engels, akik korábban a "párton" csupán az egyetértő emberek ideológiai-politikai áramlatát értették, itt már vitathatatlanul egy mai értelemben vett politikai párt létrehozatalára törekednek.

Amikor Marx és Engels beléptek az Igazak Szövetségébe, amely hamarosan átalakult a Kommunisták Szövetségévé, a marxi, engelsi pártfelfogás és a pártalakitás története fordulóponthoz érkezett.[2]

---

1 A brüsszeli kommunista levelező bizottság levele G.A.Köttgennek. Marx-Engels Müvei 4. köt. 18-2o. oldal.

2 Az I.kongresszus megbizása alapján készült okmányokat csak 1968-ban találták meg. Ezeket a "Filozófiai Szemle" 197o. évi 3-4.száma közölte. A "Hitvallás" helyett: Engels által kidolgozott, "A kommunizmus alapelvei" c.okmányt lásd Marx-Engels Müvei 4.köt. 348-363.old., a szervezeti szabályzat végleges szövegét lásd ugyanott, 527-531. old.

A pártra vonatkozó elgondolásaikba betekintést engednek a korabeli dokumentumok: a szervezeti szabályzat és a programtisztázó "kommunista hitvallás" eredeti, illetve későbbi átdolgozott tervezetei.

Az első nemzetközi és nemzeti forradalmi pártok létrehozása

Az 1848-1849-es forradalmak bukása után, a Kommunisták Szövetsége Központi Vezetősége a tanulságok levonása során értékelte a munkáspártok helyzetére vonatkozó tapasztalatokat is.[3] Ezek közül különösen megőrizték aktualitásukat a más pártokhoz való viszonyra, a párt jellegére és a párt felépitésére vonatkozó utmutatások.

A Kommunisták Szövetsége a forradalmak után 1852-ben feloszlott. Ezután a visszaesés periódusa következett, de 1863-ban már ujra megjelennek a munkásosztály politikai szervezetei, amelyek különböző ideológiai, politikai irányzatu szervezetekként müködtek és erősödtek. Végül az egyesülés igénye alapján 1864-ben hozták létre a Nemzetközi Munkásszövetséget. Programja - az "Alapitó üzenet" - tükrözi az akkori munkásmozgalom politikai sokféleségét, és egy ilyen összetételü munkásmozgalom egyesitésére alkalmas eszméket tartalmaz.[4] Szervezeti szabályzata nemzetközi pártot foglalt keretekbe.

A forradalmi munkáspárt létrehozásáért valóküzdelemben sok tanulsággal szolgáltak a Párizsi Kommün tapasztalatai. Néhány hónappal a Kommün veresége után - 1871. augusztusában - Londonban összeült az Internacionálé konferenciája, amely a pártkérdés körüli harc szinterévé vált.

A bakunyinistákkal szemben a konferencia hangsulyozta, hogy "Mi az osztályok megszüntetését akarjuk - mondta a politikai cselekvésről szóló határozat indokolása során. - Milyen eszközökkel érhető el ez a cél? A proletariátus politikai uralmával... De a politika legmagasabb foka a forradalom: annak, aki ezt elismeri, olyan eszközökre, olyan politikai akciókra kell törekednie, amelyek előkészitik a forradalmat, amelyek forradalomra nevelik a

3 A Központi Vezetőség üzenete a Kommunisták Szövetségéhez. 1850. március. Marx-Engels Müvei 7. kötet. Budapest, 1962. 236-245. oldal.

4 A Nemzetközi Munkásszövetség alapitó üzenete. Marx-Engels Müvei. 16. kötet. Budapest, 1964. 3-11. oldal.

munkásokat... Az a politika, amelyet követnünk kell - munkáspolitika; arra van szükség, hogy a munkáspárt ne valamelyik polgári párt uszályhordozójaként szülessék meg, hanem független pártként, amelynek saját célkitüzése, saját politikája van.[5]

Végül nagy politikai harcban született meg a londoni konferencia un. IX. számu határozata, amely a mozgalmon belül végérvényesen eldöntötte azt a kérdést, hogy szüksége van-e a munkásosztálynak önálló politikai pártra. A határozat megállapitja, "hogy a vagyonos osztályok ezen egyesitett hatalma ellen a munkásosztály mint osztály csak akkor léphet fel, ha politikai párttá szerveződik, amely minden régi, a vagyonos osztályok által alakitott párttól különbözik és velük szemben áll.[6]

Ezt követően az Internacionálé müködése, Marx és Engels küzdelme nyomán az egyes országokban megkezdődött a pártszervező munka. Lenin 1917-ben "A proletariátus feladatai forradalmunkban" c. müvében /"Áprilisi tézisek"/ irja, hogy "... akkor a Párizsi Kommün veresége után a történelem a lassu szervező és felvilágositó munkát tüzte napirendre. Egyéb munka nem volt... Marx és Engels helyesen itélték meg az adott pillanatot, megértették a nemzetközi helyzetet, megértették a szociális forradalom felé való lassu közeledés feladatait."[7]

A lassu közeledés egyik fő feltétele a politikai munkáspártok országonkénti megszervezése, a perspektiva szempontjából pedig a döntő ezeknek a munkáspártoknak a milyensége volt.

A marxi-engelsi pártfelfogás kialakulásának és fejlődésének rövid áttekintése azt mutatja, hogy ez a fejlődés a munkásmozgalom növekedésével, erősödésével járt együtt. Marx és Engels a munkásosztály történelmi hivatásának sikerét egy jól szervezett, önálló politikai párt létrehozásában látták. Ugy itélték meg, hogy ennek a pártnak országonként kell müködnie, szoros kapcsolatban kell állnia a tömegekkel, szervezeti fegyelemnek kell benne érvényesülni, és egységesnek kell len-

5 Korotyejeva: Az I. Internacionálé hágai kongresszusa. "Marx és Engels harca a proletárpártért" c. kötetben. Szikra, 1956. 362. oldal.

6 Marx-Engels Müvei. 17. kötet. 388. oldal.

7 Lenin: A proletariátus feladatai forradalmunkban. Lenin Válogatott Müvei. II.köt. Kossuth Könyvkiadó, 1967. 68. oldal.

nie, és hogy ennek az egységnek politikai, ideológiai szervezete tekintetében egyaránt meg kell nyilvánulnia.

2./ LENIN SZEREPE AZ UJ TIPUSU FORRADALMI PÁRT LÉTREHOZÁSÁBAN

Marx és Engels nagy érdeme az a felismerés, hogy a hatalom megszerzése, a proletárdiktatura kivivása nem képzelhető el a munkásosztály forradalmi pártjának létezése nélkül. Lenin a századforduló idején Marx és Engels tanitásai alapján dolgozta ki a munkásosztály forradalmi pártjának elméleti, szervezeti alapelveit és határozta meg a párt történelmi feladatát. Marx, majd később Engels munkássága nyomán a világ fejlett országaiban létrejöttek a munkásosztály pártjai.

A megalakult szociáldemokrata pártok azonban már a századforduló előtt szembefordultak a marxizmus forradalmi tanitásaival. Ezért szükségessé vált, hogy a munkásosztály uj, harcos pártot teremtsen, mely képes a munkásosztály forradalmát vezetni.

Lenin: Mi a teendő cimü müve a párt szerepéről

A forradalom központja a századfordulóra Oroszországba tevődik át. A XX. század elején kibontakoztak az oroszországi proletariátus nagy osztályütközetei. Ennek folytán az oroszországi proletariátus a munka világhadseregének élcsapatává, Oroszország pedig, amelyben népi forradalom érlelődött, a forradalmi világmozgalom központjává vált. Ilyen körülmények között halaszthatatlan feladatként került napirendre, hogy megalakitsák az orosz munkásosztály olyan pártját, amely képes rohamra vezetni a forradalmi tömegeket a cárizmus, majd pedig a kapitalizmus ellen. Ennek a forradalmi pártnak a megteremtése Lenin nevéhez füződik. Lenin olyan uj tipusu proletár párt létrehozásáért harcolt, amely jellegében különbözik a nyugat-európai szociáldemokrata pártoktól.

A forradalmi marxista pártért folytatott harcban kiemelkedő szerep jutott Lenin 1902. márciusában megjelent "Mi a teendő?" cimü könyvének. Az alaptétel, amely Lenin egész könyvét áthatja, az a gondolat, hogy a párt a munkásmozgalom forradalmasitó, vezető és szervező ereje.

Az oroszországi forradalom napirendre kerülésekor az

"ökonomisták" [8] azt állitották, hogy ha a történelemben minden változtathatatlan törvények szerint megy végbe, ebből az következik, hogy a tudatos elemek szerepe a társadalmi fejlődésben elenyésző. Ezért minden tudatos, tervszerü tevékenység felesleges, sőt káros, mert nem más, mint erőszakos beavatkozés a történelem objektiv menetébe. Éppen ezért, jelentették ki az "ökonomisták", hogy a pártnak nem kell irányitani az ösztönös munkásmozgalmat, hanem passzivan ki kell várnia, mig a proletariátus fokozatosan maga el nem jut a szocializmushoz.

A marxizmusnak azonban semmi köze a spontaneitáshoz. A marxizmus óriási jelentőségünek tartja a nép élenjáró harcosainak tudatosságát, erélyességét, elszántságát. A helyes elmélet hatalmas fegyver a forradalmi harcban, segit felismerni a jelent és előre látni a jövendőt, megkönnyiti és meggyorsitja a proletariátus céljainak elérését. Lenin ezt irta: "... az élenjáró harcos szerepét csak az a párt tudja betölteni, amelyet élenjáró elmélet vezet." [9]

Ilyen élenjáró, forradalmi elmélet, a forradalmi cselekvés megbizható vezérfonala a marxizmus.

A proletariátus nemcsak politikai és gazdasági téren harcol a burzsoázia ellen, hanem elméleti, ideológiai sikon is. Az ideológiai harcnak rendkivül nagy, életbevágó jelentősége van a munkásosztály szempontjából. A kapitalista társadalomban ugyanis két ideológia létezik: a burzsoá és a szocialista ideológia. A munkásosztályt társadalmi helyzete a szocializmushoz vonzza. A burzsoázia azonban, mint uralkodó osztály, minden erejéből arra törekszik, hogy a proletariátusba beoltsa a maga ideológiáját is. Az "ökonomisták" ebben segitségére vannak a burzsoáziának, mert azt állitják, hogy a szocialista ideológia önmagától sarjad ki az ösztönös munkásmozgalomból. Márpedig a szocialista ideológia, vagyis a marxizmus a tudomány fejlő-

8 Az "ökonomizmus" a nemzetközi opportunizmus orosz válfaja volt. Marx "szabad kritikájának" jelszavávól léptek fel, tanitásának revizióját követelték. Tagadták, hogy tudományosan meg lehet indokolni a szocializmus szükségszerüségét, a végső célt a kommunizmust tartalmatlannak nyilvánitották. Követelték a marxizmus alaptételeinek - az osztályharc, a szocialista forradalom, a proletárdiktatura elméletének - elvetését. Fő feladatnak azt tartották, hogy az uralkodó osztálytól reformokat csikarjanak ki.

9 Lenin Összes Müvei 6. köt. 23. oldal.

dése folyamatában születik, s a proletariátus politikai pártja viszi be a munkásmozgalomba. "... mindennemü meghódolás a munkásmozgalom spontaneitása előtt - mondotta Lenin -, a "tudatos elem" szerepének, a szociáldemokrácia szerepének mindennemü lekicsinylése egyszersmind azt jelenti, hogy erősödik a burzsoá ideológiának a munkásságra gyakorolt befolyása, teljesen függetlenül attól, hogy az, aki lekicsinyli, maga óhajtja-e ezt vagy sem." 10

A szocialista és a burzsoá ideológia között heves harc folyik, "... a kérdés csakis igy tehető fel: burzsoá vagy szocialista ideológia? - hangsulyozta Lenin. - Itt nincs középut... Ezért a szocialista ideológia mindennemü lekicsinylése, mindennemü mellőzése egyszersmind a burzsoá ideológia erősbitését jelenti." 11

Szakadatlan és elszánt harcot kell vivni a proletariátus soraiba behatoló burzsoá eszmék ellen. Ezt a harcot a marxista párt vivja, amelynek legfontosabb feladata a proletariátus eszmei önállóságának megvédése, a szocialista ideológia terjesztése a munkásosztályban. A párt a proletariátus öntudatos része, amely szocialista tudatosságot visz be az ösztönös munkásmozgalomba.

Az ösztönösség előtti meghódolás passziv erővé változtatja a munkásosztály pártját. Az ilyen párt a munkásmozgalom mögött kullog, s még csak nem is hasonlit e mozgalom vezérkarára. A proletariátus lényegében párt nélkül marad, s igy fegyvertelenül áll osztályellenségeivel szemben.

A proletariátusnak, hogy a szocializmusért vivott harcát siker koronázza, okvetlenül magas foku politikai osztálytudatra van szüksége. A proletariátusban ezt az öntudatot a marxista párt alakitja ki, amely megtanitja arra, hogy minden osztályt minden életmegnyilvánulásában megfigyeljen és helyesen értékeljen, hogy a saját szempontjából reagáljon az erőszak és az elnyomás minden megnyilvánulására, bármely osztályt érinti is az.

A proletariátusnak olyan pártra van szüksége, amely igazi élcsapata osztályának. A pártnak, hogy valóban élcsapattá váljon, meg kell szerveznie az önkényuralom teljes politikai leleplezését, fel kell használnia a tiltakozás minden megnyilvánulását a nép ellensége ellen, a legelső sorokban kell küzdenie minden ál-

10 Ugyanott, 35. oldal.

11 Ugyanott, 36-37. oldal.

talános demokratikus kérdés megoldásáért, tántorithatatlanul védelmezve a proletariátus érdekeit és szocialista céljait. Ez egyik legfontosabb feladata a marxista pártnak, mint a munkásosztály politikai vezetőjének a munkásosztály felszabadulásáért folyó harcban.

Lenin mindenekelőtt Oroszország és az orosz proletariátus helyzetének elemzéséből vonta le következtetéseit. Az oroszországi munkásosztály csak akkor tudja majd teljesiteni történelmi feladatait, hangoztatta Lenin, ha van harcos, centralizált, a tömegekkel elszakithatatlan kapcsolatban álló forradalmi marxista pártja. Egy ilyen párt biztositja a forradalmi munkásmozgalom szilárdságát és állhatatosságát. Mivel odaadó hive a forradalomnak, a legszélesebb munkástömegek körében is feltétlen bizalmat fog élvezni. Egy ilyen párt felépitéséhez hivatásos forradalmárok szükségesek, akik teljesen a forradalmi munkának szentelik magukat, következetesen és rendszeresen kifejlesztik magukban az ehhez szükséges tulajdonságokat. Igy alakul ki a nagy politikai iskolát kijárt, kipróbált vezetők jól összehangolt kollektivája, akik nélkül "a jelenkori társadalomban egyetlen osztály sem folytathat állhatatos harcot."[12]

A marxista párt, irta Lenin, "a szocialista munkásmozgalom legmagasabb formája." Az oroszországi munkásmozgalomnak az volt a sajátossága, hogy a proletariátus politikai szervezete volt az első és egyetlen szervezete. A párt szervezetét különféle más szervezeteinek kell körülvenniük: szakszervezeteknek, kulturális-népmüvelési szervezeteknek stb. A párt,mint az osztályszervezet legmagasabb formája arra hivatott, hogy vezesse a proletariátus valamennyi többi szervezetét.

Az uj tipusu forradalmi párt létrehozása

Az uj tipusu forradalmi párt 1903-ban az OSZDMP II. kongresszusán, a lenini program alapján bontott zászlót.[13]

A kongresszus munkájának középpontjában a párt programjának és szervezeti szabályzatának megvitatása állt. Lenin és követői megvédték az "Iszkra" által előkészitett pártprogramot, amely a legközelebbi és a távolabbi célként, a cárizmus-

12 Ugyanott 112. oldal.

13 A kongresszus Brüsszelben kezdte meg, de a rendőrség beavatkozása miatt Londonban folytatta munkáját. 40, rendkivül sokféle irányzatot képviselő küldött vett részt a kongresszuson.

nak demokratikus forradalom utján való megdöntését és a proletárdiktatura létrehozását jelölte meg. Ebben jutott kifejezésre a lenini párt forradalmi jellege. A kongresszuson vita volt a szervezeti szabályzat tervezete felett is. Végülis az OSZDMP második kongresszusa teljesitette feladatát: a kongresszuson befejeződött a forradalmi marxista szervezetek egyesitésének folyamata és megalakult a munkásosztály uj tipusu pártja, a Lenin által kidolgozott eszmei-politikai és szervezeti elvek alapján. A bolsevik párt megalakulása világtörténelmi jelentőségü esemény volt. Uj szakasz kezdetét jelentette az oroszországi és a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésében, gyökeres fordulat kezdetét jelentette a régi szociáldemokrata pártoktól az uj tipusu proletárpárt felé nemzetközi méretekben.

Az uj tipusu forradalmi munkáspárt ugyanis céljaiban és szervezeti elveiben is különbözött a szociáldemokrata pártoktól. Maga köré tömöritette az orosz proletariátust és minden elnyomottat, győzelemre vezette őket a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. E pártnak a példájára alakultak meg az Októberi Forradalom győzelme után szerte a világon a forradalmi kommunista és munkáspártok, amelyek különböző történelmi, gazdasági és társadalmi feltételek között vezetik a munkásosztály és a dolgozó nép harcát.

A lenini tipusu forradalmi munkáspártok ereje és befolyása az elmult egy évszázad alatt mérhetetlenül megnövekedett. Az I. Internacionálé 1866-os genfi kongresszusán például még csak 6o küldött vett részt, 25 angliai, franciaországi, svájci és németországi pártszervezet képviseletében. A II. Internacionálé időszakában Európára és az Egyesült Államokra korlátozódott a mozgalom elsősorban.

Az 1919-ben létrejött és a kommunista pártokat tömöritő III. Internacionálé világszerte fellenditette a nemzetközi kommunista mozgalom fejlődését. A harmincas évek közepén már 61 kommunista párt volt, és ezek összesen 3 1oo ooo tagot számláltak. Ma a világ több mint 9o országában, 5o millión felüli taglétszámmal müködnek a kommunista pártok.

A forradalmi párt lenini követelményei

A pártról szóló lenini tanitások egyik legfontosabb tétele, hogy a pártnak a munkásosztály élenjáró, tudatos és harcos csapatának, politikai vezetőjének kell lennie. Hogy megfeleljen ezeknek az igényeknek, ahhoz az szükséges, hogy:

- a munkásosztály legöntudatosabb, legaktivabb elemeit vegye fel tagjai sorába;
- tevékenységét, politikáját a marxizmus-leninizmus elmélete határozza meg;
- képes legyen szoros kapcsolatot teremteni a tömegekkel és harcba vinni őket a kapitalizmus forradalmi uton való megdöntéséért, a proletárdiktatura megteremtéséért, a szocializmus és a kommunizmus megvalósitásáért.

A pártnak, mint a munkásosztály élcsapatának, hogy vezetni tudjon, a munkásosztály és a dolgozó tömegek soraiból azokat kell tömöritenie, akik tudásukat, tapasztalataikat képesek a nép ügyének szolgálatába állitani és vállalják a forradalmi célokért folyó küzdelmet. Az élcsapatnak tehát nem lehet mindenki tagja, csak az, akiben megvan a készség és képesség e harc vállalására.

A történelem azt bizonyitja, hogy ezeket a tulajdonságokat és képességeket elsősorban a munkások testesitik meg. Ezért a kommunista párt elsősorban a munkásosztály pártja. De ez korántsem jelenti azt, hogy csak munkások lehetnek a párt tagjai. A kommunista párt szükségszerüen tömöriti a többi dolgozó osztály és réteg legjobbjait is, akik a pártba történő belépésükkel ugyancsak a munkásosztály álláspontjára helyezkednek.

A társadalmi haladás alapvető ereje a jelenkorban is a munkásosztály. A marxizmus-leninizmusnak ez a tanitása semmit sem veszitett jelentőségéből a szocializmus épitésének időszakában sem.

A párt vezető szerepét a szocializmust épitő társadalomban akkor érthetjük meg, ha a munkásosztály vezető szerepével szoros kapcsolatban vizsgáljuk.

A párt osztályjellegét természetesen nem lehet összekeverni szociális összetételével. Az osztályjelleget több tényező összessége határozza meg, igy többek között az osztályérdek és a párt ideológiája, célja és programja, a párt egész tevékenysége. De természetesen nem mellékes az összetétel, a munkások aránya sem.

A pártnak is, mint minden egészséges, élő szervezetnek, belső törvénye a növekedés. Törvénye az is, hogy ugyanakkor megtisztuljon a tőle idegen elemektől. A lenini alapelveknek ter-

mészetesen tükröződniök kell a mi pártunk összetételében és létszámának emelkedésében is. De a párttagok felvételénél minden esetben az egyéni kiválasztás elvét kell alkalmazni. Ez azt jelenti, hogy a pártba jelentkezők elbirálásánál a legfontosabb az illető munkájának és személyes tulajdonságainak gondos mérlegelése.

Állandóan növekszik a párttagsággal szemben támasztott követelmény. A Központi Bizottság 1972. november 14-15-i ülésén megállapitotta, hogy a továbbiakban a pártnak elsősorban nem számszerüleg, hanem politikailag kell erősödnie. Az uj tagok felvételénél szigoritani kell a normákat.

"A párt a dolgozóknak, elsősorban a munkásoknak a legjobbjait veszi fel tagjai sorába, azokat, akik meggyőződéses hivei szocialista társadalmunknak, élenjárnak a munkában, a szocializmus elvei szerint élnek. A párt összetételének fejlesztése érdekében gondoskodni kell a munkások, különösen a szakmunkások megfelelő arányu felvételéről. A tagfelvétel fő forrása a nagyüzemek legyenek" - hangsulyozzák a KB irányelvei a párt XI. kongresszusára.

A párt élcsapat szerepe betöltésének fontos feltétele továbbá, hogy rendelkezzen a marxizmus-leninizmus elméletével és ezen alapuló tudományos politikával. Az elmélet, a társadalom fejlődésének tudománya teszi lehetővé a párt számára, hogy elemezni tudja az események menetét, hogy a valóságnak megfelelően tudja kidolgozni az osztályharc stratégiáját és taktikáját.

Ha egy marxista-leninista párt nem akar megvalósithatatlan célokat maga elé tüzni, mindenkor az objektiv valóságból kell kiindulnia, együttesen kell figyelembe vennie az objektiv és szubjektiv tényezőket. A valóság pontos felismerésében fontos szerepe van a tudományos elemzésnek. Ebben a munkában jelentős szerep jut a társadalomtudományoknak, de méginkább a marxista ideológiának.

A marxista elmélet alkalmazása a konkrét valóságra, a harc és épités gyakorlatának elméleti általánositása - ebben áll a párt elméleti munkájának lényege. E területen kettős veszélyt kell leküzdeni. Egyfelől az elmélet dogmává merevedésének veszélyét, másrészt küzdeni kell a marxizmus alapelveinek elavultá nyilvánitása, minden tételének, ezen belül alapvető elméleti megállapitásainak megkérdőjelezése ellen. Mindkét véglet most is fellelhető a nemzetközi munkásmozgalomban. Éppen ezért az

ellenük két fronton folytatott harc elengedhetetlen része a kommunista pártok ideológiai munkájának.

Az MSZMP-t a marxizmus-leninizmus elmélete vezeti, ez szabja meg politikáját, gyakorlatát és minden lépését. Pártunk politikája - amelyet elsősorban a párt kongresszusai dolgoznak ki - tudományos alapokra és a valóságos helyzet reális elemzésére épül.

A marxista elmélet müvelésének és továbbfejlesztésének folyamata a szocialista épités gyakorlatának elméleti általánositása, a gyakorlatnak az elmélettel való összevetése utján valósul meg. Az elmélet és a gyakorlat egysége fontos mércéje a kommunista pártok eredményes tevékenységének.

A marxizmus-leninizmus egyik alaptétele, hogy a nép a történelem alkotója. Ezért a forradalmi munkáspárt számára minden időszakban alapvető feladat a dolgozó tömegekkel való kapcsolat erősitése. E kapcsolat alapja a kölcsönös bizalom. A tömegek megnyerésében és a helyes kapcsolatok továbbfejlesztésében igen lényeges a pártnak a tömegek körében folytatott közvetlen tevékenysége: a párt felvilágositó munkája, a dolgozók rendszeres tájékoztatása. A tömegekkel való kapcsolatban fontos szerepet töltenek be a tömegszervezetek és tömegmozgalmak. Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a párt akkor tudja szerepét betölteni, ha szilárdan a marxista ideológia talaján áll és ezen alapuló helyes politikát folytat, ha ideológiailag, szervezetileg és cselekvésben egységes, ha aktiv, forradalmi kapcsolatot épit ki a dolgozó tömegekkel.

3./ A PÁRT SZERVEZETI FELÉPITÉSÉNEK ÉS MÜKÖDÉSÉNEK LENINI ELVEI

A forradalmi munkáspárt tehát a tömegeknek nemcsak politikai vezetője, hanem szervezője is - tanitja Lenin. A proletárpolitika megvalósitásához ugyanis szükség van egy olyan szervezetre, amely ezt a politikát át tudja ültetni a gyakorlatba. Erre azonban csak olyan párt képes, amely a marxi-lenini pártépitési és müködési elvek alapján tevékenykedik. A pártélet elveit és normáit Lenin dolgozta ki.

A pártélet szervezeti elvei és lenini normái

A lenini szervezeti elvek mindenekelőtt a következő területekre terjednek ki:

kik lehetnek a párt tagjai;

a párttag fogalmának meghatározása;

a párttagok jogainak és kötelességeinek szabályozása;

a pártszervek és pártszervezetek feladatainak, hatáskörének az eldöntése;

a pártszervek - szervezetek felépitésének, egymáshoz való viszonyának megállapitása;

a döntések meghozatalának, vezető testületek megválasztásának rendszere;

a párt belső életének rendje.

A felsorolt szervezeti elvek helyes kidolgozása és következetes érvényesitése nem lehet csupán szük értelemben felfogott gyakorlati feladat. A helyes szervezeti elvek gyakorlati alkalmazása meghatározó módon kihat a párt kommunista jellegére. Amennyiben bármelyik lenini szervezeti elvet mellőzik, megsértik, vagy helytelenül alkalmazzák, csorbát szenved a párt kommunista vonása, gyengül forradalmi jellege, és végső soron a párt hivatásának teljesitése is veszélybe kerülhet.

A párt szervezeti elveivel összefüggésben vizsgálhatjuk a lenini normák jelentőségét is. A szervezeti elvek és a pártélet lenini normái között ugyanis szerves összefüggés van. Sőt, ugy is lehet fogalmazni, hogy a szervezeti elvek nélkülözhetetlen részei, alkotó elemei a lenini normáknak. Mit értünk lenini normákon?

A párt belső életére vonatkozó lenini tanitások az osztályharc viszonyai között, a történelmi tapasztalatok alapján alakultak ki és váltak egységes, elvi rendszerré. Ezeket a párt belső életére vonatkozó, átfogó, alapvető elveket, utmutatásokat nevezzük lenini normáknak. A párt lenini normái tehát olyan átfogó elvek, amelyek a párt belső életét, tevékenységét minden vonatkozásban meghatározzák. A szervezeti elvek viszont csak a párt szervezettségére vonatkozó normákat foglalják magukban. Ebben az összefüggésben tehát az egész és a rész viszonyáról, összefüggéséről van szó. A pártélet lenini normái jelentik az egészet, az átfogót, a szervezeti elvek pedig ennek a részét.

A pártélet milyen elvei tartoznak a lenini elvek fogalmához? Először és mindenekelőtt a demokratikus centralizmus, mert ez a párt szervezeti alapelve, továbbá: ideológiai, politikai és szervezeti cselekvési egység: a vita és birálat mint a pártegy-

ség megteremtésének, megőrzésének, valamint a hibák elleni harc nélkülözhetetlen módszere; a vezetés kollektivitásának, az egyszemélyi felelősségnek, a választott pártszervek irányitó szerepének biztositása, állandó fejlesztése; a minden párttagra egyformán kötelező kommunista fegyelem; a rendszeres, folyamatos, hatékony pártellenőrzés a politikai munkában, az irányelvek, a határozatok végrehajtásában; a céltudatos, tervszerü munka a káderek nevelésében, kiválasztásában és előléptetésében.

A pártélet lenini normái tehát a párt életére, müködésére vonatkozó Lenin által kidolgozott normák, szabályok, szervezeti elvek összessége. Közülük a legfontosabb: a demokratikus centralizmus elvének következetes érvényesitése; a kollektiv vezetés; a pártegység és a pártfegyelem biztositása; a kritika-önkritika érvényesitése; a párttagság aktivizálása, az elmélet és gyakorlat egységének megőrzése; a munkásosztállyal és a tömegekkel való összeforrottság.

A demokratikus centralizmus elve és fő vonásai

Lenin a nemzetközi munkásmozgalom pártjainak tevékenységét tanulmányozva fejtette ki, hogy az ujtipusu forradalmi munkáspártok csak abban az esetben teljesitik történelmi küldetésüket, ha szervezeteikben, munkájukban a demokratikus centralizmus elvét érvényesitik. Már a Bolsevik Párt létrejötte előtt, 1902-ben, a pártkongresszust előkészitő munka során hangsulyozta a centralizmus jelentőségét és kapcsolatát a decentralizálással, a pártdemokráciával. Lenin többek között a következőket állapitotta meg: "Elérkeztünk az egész pártszervezet és az egész pártmunka igen fontos elvéhez: a proletariátus mozgalmának és forradalmi harcának eszmei és gyakorlati vezetése tekintetében a lehető legnagyobb foku centralizációra van szükség, ezzel szemben a párt központjának /s következésképpen általában az egész pártnak/ a mozgalomról való tájékozottság tekintetében, a párt előtti felelősség tekintetében a lehető legnagyobb foku decentralizációra van szükség."[14]

A demokratikus centralizmus lenini elvének főbb vonásai a következőkben foglalhatók össze:

a/ a párt valamennyi vezető szervét - a legalsóbbtól a legfelsőbbig - demokratikus uton - alulról felfelé - választják;

14 Levél egy elvtárshoz szervezeti feladatainkról. /Lenin a pártélet normáiról 57. oldal./

b/ a felsőbb szervek határozatai, döntései, politikai állásfoglalásai kötelező érvényüek minden alsóbb pártszervre, minden egyes párttagra;

c/ a választott pártszervek kötelesek rendszeres időközönként beszámolni az őket megválasztó testületeknek, a párttagságnak, illetve az őket irányitó felsőbb pártszerveknek;

d/ a kisebbség köteles magát alávetni a többség által hozott határozatoknak. A kisebbség véleményét bárki fenntarthatja, a felsőbb pártszervek tudomására hozhatja, de nyilt agitációt nem folytathat mellette sem a párton belül, sem a pártszervezeteken kivül, a kisebbségi vélemény fenntartása senkit nem mentesit a többségi döntés végrehajtása alól.

A párt szervezeti alapelvének két alkotó eleme a centralizmus és a demokrácia szerves egységet képez és egymással állandó kölcsönhatásban áll. Ezért hibás minden olyan feltételezés, amely a demokráciát és a centralizmust ellentétes, egymást kizáró elvnek, vagy módszernek tünteti fel. Nem lehet ugy feltenni a kérdést, hogy a pártban vagy centralizmus vagy demokrácia érvényesül, vagy hogy a centralizmus, a központi irányitás erősitése gyengiti a demokráciát, és a demokratizmus kiszélesitése a centralizmus háttérbe szoritásához vezet. A helyzet valójában az, hogy a centralizmus helyes érvényesitése jelentős demokratikus elemeket is tartalmaz, mint ahogy a pártdemokrácia is öncéluvá válik, ha nem segiti elő a pártvezetés, a központi irányitás megjavitását.

Nem mellékes az a tény sem, hogy a centralizmus sokkal szélesebb - ugyis lehetne mondani, hogy sokkal demokratikusabb - fogalom, mint ahogyan azt sokan gondolják. Hiszen a centralizmus nemcsak a központi pártszervek határozatait, irányelveit, utasitásait foglalja magában, hanem a megyei, járási, városi pártbizottságok, sőt a helyi pártszervek döntéseinek fegyelmezett, következetes végrehajtását is.

Miben jelentkeznek a pártdemokrácia fogalmán belül a centrális elemek? Elsősorban a demokrácia céljában. A demokrácia fontos - talán legfontosabb - eszköze annak, hogy a párttagság mélyen meg legyen győződve a párt politikájának és az azt realizáló határozatoknak, állásfoglalásoknak a helyességéről. Az eszmei-politikai szilárdság, a mély kommunista meggyőződés a legfontosabb feltétele a pártfegyelemnek, az egységes cselekvésnek, a következetes helytállásnak a legbonyolultabb körülmények között.

A mi pártunk további fejlődése is megköveteli, hogy nagy figyelmet fordítsunk a lenini normák megtartására, a demokratikus centralizmus és a kollektiv vezetés lenini elveinek érvényesitésére és munkamódszereinek tökéletesitésére. Ennek szellemében erősödött meg a pártbizottságok önállósága, kezdeményezőkészsége és felelőssége, növekedett a pártmunkában a választott testületek és a taggyülések szerepe, javult a pártszervezetek müködése.

Pártunk tevékenységében mindinkább általános gyakorlat, hogy fontos kérdések eldöntését demokratikus előkészités, az előterjesztések sokoldalu vitája előzi meg, s a határozatot a vélemények és javaslatok gondos mérlegelésével hozzák. Javitani kell azonban a munkát a döntések végrehajtásában. Ezért a pártmunka fejlesztésének fontos követelménye, hogy minden szinten javuljon a határozatok végrehajtásának ellenőrzése. Az ellenőrzés fontos szerepet játszik abban, hogy gondosan megvizsgálják a döntések végrehajtásának tapasztalatait és azt is, hogy egyes határozatok nem szorulnak-e kiegészitésre, vagy módositásra.

A kollektiv vezetés, a pártegység és a pártfegyelem elve

A pártdemokrácia tehát együtt érvényesül a központi irányitás erősitésével. A lenini normák visszautasitanak minden olyan nézetet és törekvést, amelyek a pártdemokrácia ürügyén gyengitik a párt egészének cselekvőképességét, szervezeteinek fegyelmét. A pártot csak a határozott központi irányitás, szervezeteinek a demokratikus centralizmus alapján történő fölé- és alárendeltsége teszi képessé arra, hogy feladatainak megfeleljen, élcsapatjellege érvényesüljön. Lenin például a kollektiv vezetés lényegét mindenekelőtt abban látta, hogy a pártmunka valamennyi kérdését "testületileg tárgyalják meg és döntik el."

Mit jelent a kollektiv vezetés a pártmunka, a pártvezetés gyakorlatában?

1. Először is azt, hogy mindig pontosan be kell tartani a pártszervek illetékességének a szabályait. Vagyis, ha olyan kérdések eldöntéséről van szó, amelyekben a párt végrehajtó bizottsága az illetékes, ne a titkár határozzon egyszemélyben, hanem a végső szót a végrehajtó bizottság mondja ki. Az olyan horderejü problémák eldöntését, amelyben elsősorban a pártbizottság az illetékes, ne csak a végrehajtó bizottság tárgyalja meg, hanem megfelelő előkészités után tüzzék a pártbizottság napirendjére.

2. A testületi döntés érdemi legyen és ténylegesen fejezze ki a kollektiv véleményt. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy a kollektiv testület tagjai számára a döntés előtt meg kell teremteni a helyes döntés legfontosabb feltételeit, vagyis hogy a tárgyalt témakörben megfelelően informáltak legyenek.

3. A kollektiv vezetés fogalmába az is beletartozik, hogy a testület tagjai kölcsönösen bizzanak egymás tudásában, tapasztalatában, sőt jóindulatában is. Az egyik legnagyobb ellenfele a kollektiv vezetés helyes alkalmazásának a személyeskedés, az intrika, a bizalmatlanság egymással szemben.

4. A kollektiv vezetés lenini elve nem valósulhat meg helyesen, ha a választott testületeken belül az egyes tagok nem egyenlőek. Erre a fontos szempontra a párt Szervezeti Szabályzata is felhivja a figyelmet, amikor kimondja: "A vezető szervek tagjai egyenjoguak."

5. A kollektiv vezetés elve elválaszthatatlan az egyszemélyi felelősségtől. A kollektivitás elvének mindenekelőtt a döntés folyamatában kell érvényesülnie, a végrehajtásban, a megvalósitásban viszont már az egyszemélyi felelősségnek. Az egyszemélyi felelősség pontos meghatározása nélkül a testületi döntés utján hozott határozatok nem valósulhatnak meg valójában, sőt zürzavarhoz, ellentmondó intézkedésekhez is vezetnének. Igy a kollektiv vezetés elvesztené a legfőbb értelmét, az irányitó munka hatékonyságának a növelését.

A kollektiv vezetésnek van egy szélesebb értelmezése is. Ez pedig a széles körü tanácskozások, konzultációk, közvéleménykutatások rendszere. A vezető testületek mind gyakrabban meghivnak szakembereket tanácskozásaikra vagy előzetesen konzultálnak velük. Más alkalommal a párttagokkal csoportos beszélgetéseket szerveznek egy-egy fontosabb probléma eldöntése előtt. Mindjobban terjed a szociológiai felmérések szervezése. Ezek is lényegében a kollektiv vezetés tartozékai, hiszen fontos támpontokat jelenthetnek a helyes döntéshez.

Az uj tipusu forradalmi párt fontos elve a pártegység. A pártegység a kommunista és munkáspártokban a pártélet lenini normáinak, a pártvezetés elveinek egyik legfontosabb alkotórésze. A pártegység eszmei, politikai, szervezeti és cselekvési egységet jelent; ezek kölcsönhatásban állnak egymással, közülük egyik sem helyezhető a másik elé, együttes meglétük adja

a pártegységet, amely a kommunista pártok harc- és ütőképességének legfőbb feltétele. A pártegység lazulása gyengiti a párt szervezettségét, teljes felbomlása pedig az uralkodó osztály pártjának esetében - végső soron - a hatalom elvesztéséhez vezethet. A pártegység a mindennapi politikai küzdelemben és a vitában kovácsolódik ki, erősitése állandó feladat, egyrészt mert a valóság változása mindig uj meg uj elemzéseket igényel a párttól; másrészt, mert a párt sorai állandóan feltöltődnek. A pártegység erősitésének alapvető eszközei: a párton belüli nevelő munka, a pártoktatás, a pártfórumokon folytatott vita. A pártegység sulyosabb vagy ismételt megsértése - különösen frakciók alakitása - pártfegyelmi eljárást vonhat maga után. A pártegységről szóló lenini utmutatás vörös fonalként huzódik végig a Szovjetunió Kommunista Pártjának hétévtizedes és a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom több mint ötévtizedes történetében. A kommunista pártok egységének alapja a marxista-leninista világnézet, a kommunista és munkáspártok nemzetközi méretekben kidolgozott, dokumentumokban lefektetett stratégiája, taktikája, az adott pártban érvényben levő program és szervezeti szabályzat.

Végül a lenini normák legfontosabb elvei közül a pártfegyelem elvének lényegét foglaljuk össze. A lenini értelemben vett pártfegyelem a kommunista és munkáspártok tagjainak magatartását meghatározó alapelv, amelynek lényege az a kötelezettség, hogy a párttagok mindig és mindenütt a párt szervezeti szabályzatának előirásai szerint cselekedjenek, vagyis: szigoruan tartsák be a felsőbb szervek utasitásait, legjobb tudásuk szerint hajtsák végre a párthatározatokat. Lenin a bolsevik párt megalakulását követő harcokban a pártegység lényegét ugy fogalmazta meg, hogy a "rész az egésznek, a kisebbség a többségnek köteles alávetni magát." A pártegység a párt cselekvési egységét hivatott biztositani, fontos eleme a demokratikus centralizmusnak, az uj tipusu párt egyik megkülönböztető ismérve. Alapja a párthoz való önkéntes csatlakozás, a fegyelem tudatos, meggyőződésen alapuló vállalása. A pártegység megsértése a pártfegyelmi munka körébe tartozó pártfegyelmi eljárást von maga után. A pártegység a párt egész életét, cselekvőképességét érintő követelmény, mig a pártfegyelmi munka e cél elérésének egyik eszköze.

4./ A PÁRT VEZETŐ SZEREPÉNEK NÖVEKEDÉSE A PROLETÁRDIKTATURA ÉS A FEJLETT SZOCIALISTA TÁRSADALOM ÉPITÉSÉNEK IDŐSZAKÁBAN

A kommunista pártok vezető szerepének növekedésével kapcsolatban bőséges tapasztalattal rendelkezik a Szovjetunió Kommunista Pártja és a szocialista országok kommunista pártjainak tevékenysége.

A pártok története arra tanit, hogy a munkásosztály csak akkor arathat győzelmet, csak akkor oldhatja meg a proletárdiktatura kivivásának, a szocializmus és a kommunizmus felépitésének történelmi jelentőségü feladatát, ha a Kommunista Párt vezeti, amely forradalmi a kapitalista rendszerrel szemben, nem tür semmilyen elnyomást, engesztelhetetlen a megalkuvókkal és a kapitulánsokkal szemben, mentes az opportunizmustól és a dogmatizmustól.

A párt a proletárdiktatura időszakában

A leninizmus azt tanitja, s a történelem is azt bizonyitja, hogy a párt ugy vivja ki és szilárditja meg a munkásosztály élcsapatának, a néptömegek vezérének szerepét, hogy a forradalmi mozgalom és a kommunista épités minden szakaszában önfeláldozóan harcol a dolgozók alapvető érdekeiért.

"Csak a Kommunista Párt képes vezetni a proletariátust a kapitalizmus erői ellen folyó könyörtelen, döntő, végső harcban - irta Lenin -, de csak akkor, ha valóban élcsapata a forradalmi osztálynak, ha egyesiti magában a forradalmi osztály valamennyi legjobb elemét, ha teljesen öntudatos és odaadó, szivós forradalmi harc tapasztalatai által felvilágositott és megedzett kommunistákból áll, ha elválaszthatatlanul egybe tudott kapcsolódni osztálya egész életével és az osztályon át a kizsákmányoltak egész tömegével, s teljes bizalmat tudott kelteni ebben az osztályban és ebben a tömegben. Másrészt, csak az ilyen párt vezetésével képes a proletariátus arra, hogy minden erejét belevesse forradalmi előretörésébe és semmivé tegye a kapitalizmus által megrontott jelentéktelen kisebbséget alkotó munkásarisztokrácia, a régi tradeunionista és szövetkezeti stb. vezérek elkerülhetetlen közönyét és részben ellenállását. Csak igy képes arra, hogy latba vesse minden erejét, amely éppen a tőkés társadalom gazdasági szerkezeténél fogva hasonlithatatlanul nagyobb, mint a proletariátusnak a lakosság egészéhez viszonyitott aránya." [15]

15 Lenin Müvei 31. köt. 184. oldal.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének az volt a legfontosabb feltétele, hogy volt ilyen párt Oroszországban, és hogy ez vezette a tömegeket. A párt vezetése biztositotta, hogy sulyos és bonyolult nemzetközi és belső viszonyok között létrejött a Szovjetunióban a világ első szocialista társadalma, hogy sikerült megvédeni az országot az ellenséges, imperialista erőktől, hogy sikerült előrehaladni a kommunizmushoz vivő uton. A Kommunista Párt a szovjet munkásosztály, a kolhozparasztság és értelmiség élenjáró, legöntudatosabb részét egyesiti soraiban.

A Szovjetunió és a szocializmus utjára tért országok sokoldalu fejlődése feltárta azt a törvényszerüséget, hogy a párt szerepe állandóan növekszik a kommunista épitésben, a társadalom politikai és eszmei irányitásában, az ország gazdasági és kulturális életében. A Kommunista Párt vezeti a szovjet nép nagyarányu alkotó tevékenységét, szervezett, tervszerü, tudományosan megalapozott jelleget ad annak a harcnak, melyet a nép a végső célért a kommunizmus győzelméért folytat.

Az MSZMP vezető szerepe növekedésének tapasztalatai

A párt vezető szerepének a proletárdiktatura időszakában történő növekedéséről az SZKP története mellett bőséges tapasztalatot nyujt a Magyar Szocialista Munkáspárt legutóbbi háromévtizedes tevékenysége is. A második világháboru befejező szakaszában a Szegeden megalakult Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, s a kommunista párt javaslatára elfogadta a nemzeti megujhodás programját.

Ezzel létrejött az a demokratikus szövetség, amely képes volt kezdeményezni és helyes irányba terelni az eseményeket. Az Ideiglenes Nemzetgyülésben és a kormányban a függetlenségi fronthoz tartozó demokratikus pártok képviselői, köztük is elsősorban a kommunisták, jelentették a legnagyobb erőt. Kilátástalannak látszó helyzetben ők mutatták meg Magyarország demokratikus ujjáépitésének és felemelkedésének utját.

A kommunisták, a haladó erők és a széles néptömegek kezdeményezésére az Ideiglenes Nemzetgyülés és kormány sok történelmi jelentőségü intézkedést hozott. Hadat üzent Németországnak, megkezdte a harcba küldendő katonai alakulatok szervezését. Törvényt hozott a nagybirtokrendszer megszüntetéséről, a földosztásról, elrendelte a bányák, a bankok, a legnagyobb üzemek államositását.

A kommunisták, a haladó erők mindennapos küzdelmet vivtak a reakciónak az országban maradt és gyorsan aktivizálódó erői ellen. Azok a tömegek, amelyek a felszabaditott területeken azonnal és öntevékenyen megkezdték az uj politikai, közigazgatási és gazdasági rend megszervezését, s képviselőik közvetitésével Debrecenben szorgalmazták az uj haladó szellemü törvények megszületését, egyuttal küzdöttek azért is, hogy ezek a törvényes gyakorlatban mielőbb megvalósuljanak. A dolgozó nép ekkor szerezte első tapasztalatait arról, hogyan kell a megváltozott körülmények között vezetni a politikai küzdelmeket.

E tapasztalatokat is hasznositva népünk - pártunk vezetésével - megteremtette a szocialista társadalmi rend alapjait: államositotta az ipart, kereskedelmet, a közlekedést, a kisparaszti gazdaságot a termelőszövetkezeti utra vezette.

E közben pártunk már az 1947. évi választás után, a kommunista és munkáspártok 1947. szeptemberi értekezletének megállapitásaira támaszkodva, elméletileg tisztázta a népi demokrácia államának jellegét. 1948. elején az SZDP-n belül felülkerekedett a balszárny, megkezdődött az egységes - marxista-leninista alapon álló - párt megteremtésének előkészitése, majd létrehozása. Magyarországon a nép kezébe került a hatalom. 1949. elején fogalmazta meg a párt, hogy a népi demokrácia betölti a proletárdiktatura funkcióit.

Az MDP I. kongresszusán tehát nem véletlenül kapott nagy szerepet a párt vezető szerepének gondolata: "A párt - hangsulyozta a programnyilatkozat - a munkásosztály és a dolgozók legmagasabb szervezeti formája. A Magyar Dolgozók Pártjának nincsenek külön érdekei a munkásosztály, a nép érdekével szemben. A párt a nép többségének meggyőzésével, a dolgozók érdekeinek felkarolásával, a nemzet javát szolgáló munkával érdemli ki és biztositja vezető szerepét a kormányzatban, a Függetlenségi Frontban" - mondja az elfogadott programnyilatkozat.

Az egyesülési kongresszus után még egyértelmübben érvényesült az MDP vezető szerepe a politikai életben. A kongresszuson a Kisgazda és Nemzeti Parasztpárt képviselői már nyiltan elismerték az MDP vezető szerepét. A párt átvette a köztársasági elnöki funkcióit, megalakult az uj szervezeti elveken alapuló népfront, majd a munkásosztály és pártja vezető szerepét az alkotmányba foglalták. Ezzel a munkásosztály a hatalom részeséből, annak kizárólagos birtokosa, a Magyar Dolgozók pártja az állami és társadalmi élet elismert vezető ereje lett. Hatalmi-politikai tényezők már nem akadályozhatták meg, hogy a párt irányitása az államgépezet egészére kiterjedjen. A párt vezető

szerepe mindjobban összekapcsolódott azzal a törekvéssel, hogy a hatalomban és igazgatásban egyre nagyobb szerepet töltsön be a néptömegek aktivitása, a közigazgatás népi jellegüvé váljon és hogy az állam egységes rendjének és fegyelmének biztositásával együtt növekedjék a tényleges önkormányzat szerepe. Ezt a folyamatot szakitotta meg 1956-ban az ellenforradalom koncentrált támadása.

Az ellenforradalom - bár negativ oldalról - ujból bizonyitotta a lenini tételeket a párt vezető szerepéről. Bizonyitotta ezt általában azzal, hogy saját sorai egységének, a kollektiv vezetés és a pártfegyelem elvének hiánya, a párt, államot irányitó szerepének gyengülése megsemmisüléssel fenyegette a munkásosztály hatalmát, halálos veszélybe sodorta egész rendszerünket. Bizonyitotta továbbá azt is, hogy az állami apparátus önmagába vetett ereje semmit nem ér a párt szilárd irányitása nélkül. Az ellenforradalom leverésének alapkérdése tehát a párt vezető szerepének visszaállitása volt.

A párt vezető szerepének növekedése a szocializmus teljes felépitése időszakában

Az ellenforradalom után a pártmunka uj vonásainak összefoglalását az MSZMP 1957. juniusi országos értekezlete végezte el. Az ott elfogadott szervezeti szabályzat egyrészt az akkori helyzetnek megfelelően pontot tett a párt vezető szerepével kapcsolatos jobb- és baloldali nézetekkel folyó vitára, másrészt olyan alapelveket foglalt pártalkotmányba, amelyek az állami élet irányitásának megjavitásáért folyó harc alapját képezték. A szocializmus alapjainak lerakása, méginkább a teljes felépités időszaka együtt jár a párt vezető szerepének növekedésével. Megértek a feltételei és szükséggé is vált többi között a vezetés szinvonalának növelése minden téren és szinten, valamint a dolgozó tömegek alkotó tevékenységének fokozott kibontakoztatása, a hatalom, az igazgatás, a gazdaság és kultura nagy általános és mindennapi kérdéseiben.

Ebből fakad a pártnak az a törekvése, hogy uj módon közelitse meg az irányitás problémáit gazdasági és állami téren egyaránt. A párt irányitó munkájának fejlesztése különösen a szocializmus épitésének mai időszakában most már olyan körülmények között folyik, mikor az állami szervek és a tömegszervezetek megszilárdultak, kommunista vezetésük biztositott és hosszabb távlatra szóló tervek alapján munkálkodnak. Ebben a helyzetben a párt vezető szerveire a társadalmi fejlődés uj jelenségei mélyreható elemzésének; az uj feladatok kijelölésének;

az apparátusra a végrehajtás megszervezésének és ellenőrzésének feladata hárul. A középpontba tehát a pártmunka módszereinek továbbfejlesztése, az irányitás és ellenőrzés hatékonyságának növelése kerül.

A konkrét helyzetnek megfelelő pártirányitási módszerek további tökéletesitéséről határozva mondotta ki az MSZMP X. kongresszusa, hogy noha az elmult években tovább fejlődött az állami szervek, a tanácsok, ugyszintén a társadalmi szervezetek pártirányitása, a szocializmus teljes felépitésének időszakára jellemző magasabbszintü társadalmi, gazdasági, politikai, ideológiai és kulturális feladatok, az államélet pártirányitásának tökéletesebb módszereit igénylik. Eddig is érvényesült pártunk azon alapelve, hogy erősiteni kell a tanácsok és a társadalmi szervezetek vezető testületeinek önállóságát, egyben növelni e testületek kommunista vezetőinek felelősségét. Ezt a gyakorlatot azonban bátrabban kell folytatni.

Szocialista társadalmunk mai időszakában a pártirányitás alapelvei a következők:

a/ Az eszmei, politikai irányitás a szocialista fejlődés során mindinkább előtérbe kerül mint törvényszerü követelmény. Ez azt igényli, hogy a párt egyre inkább a társadalmi folyamatok meghatározó elemeinek megragadásával és elemzésével, s ennek alapján az időszerü és a távlati feladatok meghatározásával alakitsa ki és juttassa érvényre politikáját.

Az eszmei, politikai irányitás az állami munka főbb tartalmi elemeinek meghatározására irányul. Ezek a következők:

- az állami tevékenység fő irányának meghatározása. Ez rendszerint javaslatok, irányelvek, állásfoglalások, utmutatások formájában, valamint a jogszabályok alkotásának kezdeményezésében jelentkezik;

- az állami káder- és személyzeti munka elveinek meghatározása, azok végrehajtásának előmozditása, ellenőrzése; meghatározott körben a káderek kiválasztása, a politikai képzésükről, továbbképzésükről, nevelésükről való gondoskodás;

- az állami szervekben dolgozók rendszeres tájékoztatása a munkájuk eredményes végzéséhez nélkülözhetetlen elvi és politikai kérdésekről;

- az állami és társadalmi szervek együttmüködésének kezdeményezése, segitése /társadalmi koordináció/;
- az állami szervek munkájának politikai eszközökkel való segitése, folyamatos politikai ellenőrzése.

b/ A szocialista állam valamennyi szerve a párt megfelelő, azonos szintü szervének közvetlen irányitása és ellenőrzése mellett végzi feladatait, s tevékenységéért politikai felelősséggel tartozik annak. Az állami szervek pártirányitását és pártellenőrzését minden szinten a területi pártszervek, azok vezető testületi szervei látják el. Minden szinten a testületek döntenek az állami munka legfontosabb kérdéseiben.

c/ A pártszervek határozatai és döntései, állásfoglalásai és irányelvei nem az állami szerveket kötelezik, hanem az állami szervek keretében müködő pártszervezetek tevékenysége utján valósulnak meg.

A párt politikájának érvényesitésében fontos és egyre növekvő szerepük van az állami szervek keretében müködő hivatali és intézményi pártszervezeteknek.

A vázolt elvek érvényesitésének célja, egyben a pártirányitás legfőbb tartalma: a párt politikájának következetes érvényesitése és optimális végrehajtása az állami munkában, az állami szervek tevékenysége utján.

Pártunk vezető szerepének legfontosabb feltételei

A párt vezető szerepe azt jelenti, hogy a párt mint a munkásosztály élcsapata meghatározza a soron levő nagy társadalmi feladatokat, kidolgozza e feladatok megoldására a politikai irányvonalát - amely kifejezi a munkásosztály, a dolgozó nép érdekeit - és tevékenységével biztositja végrehajtását. Az MSZMP X. kongresszusa ismételten alához, hogy "... a kommunista párt vezető szerepe változatlanul döntő feltétele annak, hogy érvényesüljön és erősödjön a munkásosztály társadalmi vezető szerepe, valóra váljanak forradalmi eszméi, felépüljön a szocialista, majd a kommunista társadalom."

A párt szocialista épitésben való vezető szerepének legfontosabb feltételeit a X. kongresszus az alábbiakban látta:

a/ Jó viszony, szoros kapcsolat a párt és a tömegek között. "Pártunknak ugy kell dolgoznia, hogy a jövőben

is rászolgáljon a tömegek bizalmára."

b/ A párt vezető szerepe érvényesülésének legfontosabb feltétele a párt eszmei-politikai-ideológiai és szervezeti egysége. A pártegység erősitésének legfontosabb feltétele: védeni a párt két frontos harcban kialakitott és a társadalmi szükségleteket helyesen kifejező általános politikai irányvonalát.

c/ A párt további fejlődése megköveteli, hogy a jövőben is nagy figyelmet forditson a lenini normák megtartására, a demokratikus centralizmus és a kollektiv vezetés lenini elveinek érvényesitésére és munkamódszereinek tökéletesitésére. A pártélet továbbfejlesztése azt is követeli, hogy a kollektiv vezetés általánosan érvényesülő gyakorlata jobban párosuljon a vezető szervekben résztvevő, az állami és társadalmi élet különböző területein dolgozó, s bármilyen más pártmegbizatást teljesitő kommunisták személyes felelősségével, a párthatározatok végrehajtásával.

d/ A párt politikájának megvalósitásában nagy szerepe van a káderekneк. A kommunista vezetőknek a vezetés minden szintjén rendszeresebben kell foglalkozniok a káderekkel. A helyes politika érvényesitésének, a határozatok jó végrehajtásának elengedhetetlen követelménye a jó kádermunka. Ez fontos, mert a pártéletben jelentkeznek olyan tendenciák is, amelyek negativan hatnak. A demokratizmusra hivatkozva helyenként háttérbe szorult a centralizmus, a kollektiv vezetésre hivatkozva csökkent a személyi felelősség. "Egyes párttagok csak a birálat jogával élnek, a feladatok elvégzésében kevésbé vesznek részt. A kispolgári életmód és erkölcs az anyagiasság, a jogtalan előnyök igénylése és kijárása, szerénytelenség, hatással vannak egyes párttagokra is. Minden eszközzel fel kell lépni azok ellen, akik a birálatot megkösznönik, de nem felejtik el."

e/ Az uj gazdasági rendszer különösen fontossá teszi, hogy a pártszervezetek éljenek megnövekedett jogkörükkel, önállóságukkal. A IX. kongresszus a párt vezető szerepét a gazdasági életben a politikai irányitásban és ellenőrzésben határozta meg, hangsulyozva, hogy a pártszervezetek nem vehetik át a gazdasági szervek feladatát. A megnövekedett gazdasági önállóságot sok helyen félreértve ugy látták, hogy az uj gazdaságirányitási rendszerben a pártellenőrzés jelentősége csökken, sok helyen határozatlanság, bizonytalanság keletkezett. Ezért

hangsulyozta a X. kongresszus határozatában: "jobban kell tudatositani mindenütt, hogy a vállalati önállóság növekedése a helyi párt- és társadalmi szervezetekre való fokozottabb támaszkodást igényel. A hatékonyabb pártellenőrzés segitse a megnövekedett vállalati önállóság olyan érvényesülését, amely egyaránt megfelel az ország és a vállalati dolgozók érdekeinek."

A tanácsok pártirányitása

Miután a tanácsok jelentős helyet foglalnak el, kiemelkedő szerepet töltenek be szocializmust épitő társadalmunkban és fontos politikai feladatokat oldanak meg proletárdiktaturánk államrendszerében, az MSZMP megkülönböztetett figyelemmel van a tanácsok politikai, szakmai fejlődése és sokoldalu, de politikai jellegü tevékenysége iránt. A Központi Bizottság és a Minisztertanács 1970. április 16-i együttes ülésén irányelveket fogadott el a tanácsok és szerveik munkájának fejlesztésére. Az irányelveket a párt X. kongresszusa - az államélet és a szocialista demokrácia fejlesztésének lényeges részeként - megerősitette. A kongresszus határozatai érvényesülnek az uj tanácstörvényben, amely jó feltételeket és megfelelő kereteket biztosit a tanácsi tevékenység fejlesztéséhez.

A tanácsok pártirányitásának és pártellenőrzésének továbbfejlesztéséről a Politikai Bizottság 1973. julius 24-i utmutatója ad tájékoztatót a pártbizottságoknak és a tanácsok kommunistáinak. A politikai Bizottság a tanácsok pártirányitása és pártellenőrzése módszereinek továbbfejlesztésével kapcsolatban abból indul ki, hogy a marxista-leninista államélet alapelve a demokratikus centralizmus, amely a párt és a szocialista állam szervezeti felépitésében és müködésében egyaránt érvényesül.

A tanácsok központi állami irányitását és felügyeletét az alkotmány és a tanácstörvény szerint az Országgyülés, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa és a Minisztertanács - ez utóbbi a Minisztertanács Tanácsi Hivatala közremüködésével - látja el. Ezek a központi állami szervek minden irányu tevékenységük tekintetében - tanácsirányitó és - felügyeleti tevékenységük vonatkozásában is - a párt központi szerveinek elvi, politikai irányitása és ellenőrzése mellett végzik feladataikat. Ennek megfelelően a tanácsok központi pártirányitását és pártellenőrzését a párt központi vezető testületei: a kongresszus, a Központi Bizottság, a Politikai Bizottság és a Titkárság látják el. E tevékenységük során meghatározzák a tanácsok társadalmi funkcióit és helyüket, szerepüket az államszervezetben; irányelveket al-

kotnak a tanácsrendszer fejlesztésére; kijelölik a tanácsok feladatait a párt politikájának megvalósításában, elvi iránymutatást adnak a helyi politika kialakításához és végrehajtásához; értékelik a tanácsok munkájának eredményeit, felhivják figyelmüket a hibák és fogyatékosságok megszüntetésére.

A fővárosi és a megyei tanácsok pártirányitását és pártellenőrzését a budapesti és a megyei pártértekezletek, a pártbizottságok és párt-végrehajtó bizottságok látják el. A tanácsok pártirányitása szempontjából meghatározó jellegüek a pártértekezletek határozatai: a főváros, illetőleg a megyék sajátos viszonyaira alkalmazzák a párt országos politikáját, meghatározzák a fővárosi és megyei politika kialakitásának elveit, s értékelik a tanácsok tevékenységét. A pártbizotságok szervezik és figyelemmel kisérik a központi pártszervek és pártértekezlet által kitüzött tanácsi feladatok végrehajtását, döntenek a közben felvetődő elvi, politikai kérdésekben. A párt-végrehajtó bizottságok a gyakorlati munkában érvényesitik a párthatározatokat és állásfoglalásokat, megvalósitják a tanácsok folyamatos pártirányitását.

A városi és a fővárosi kerületi tanácsok pártirányitását és pártellenőrzését a városi és fővárosi kerületi pártértekezletek, pártbizottságok és párt-végrehajtó bizottságok végzik. A városi és a fővárosi kerületi tanácsok pártirányitásának és pártellenőrzésének módszereit alapvetően az határozza meg, hogy ezek a tanácsok közvetlen kapcsolatban állnak a lakossággal, és a dolgozók ügyeinek zömét helyben intézik. Az irányitó pártszervek itt arra törekedjenek, hogy a pártirányitás tartalmi elemei - a társadalmi igényeknek megfelelően - elsősorban a városfejlesztés /kerületfejlesztés/, a kommunális feladatok, a lakossági szolgáltatások szervezése és a hatósági ügyintézés köré csoportosuljanak.

A járási tanácsi hivatalok pártirányitása és pártellenőrzése - a területi elv alapján, s a Politikai Bizottság 1972. március 21-i határozatában foglaltak figyelembevételével - a járási pártértekezletek, pártbizottságok és párt-végrehajtó bizottságok hatáskörébe tartozik.

A községi /nagyközségi, községi közös/ tanácsok pártirányitására és pártellenőrzésére a községi pártbizottságok és párt-végrehajtó bizottságok, a községi csucsvezetőségek - ahol pedig ilyen pártszervek nem müködnek -, a községi /területi jellegü/ pártalapszervezetek és azok vezetőségei hivatottak. A közös tanácsu községekben a társult községek párttagsága által

választott irányitó pártbizottságot vagy csucsvezetőséget a székhely községben kell létrehozni.

A községi tanácsok pártirányitásában és pártellenőrzésében is érvényesiteni kell a területi elvet. A párt területi szerve hivatott a község társadalmi, politikai élete egészének politikai vezetésére, s ezen belül a tanács pártirányitására és pártellenőrzésére.

A községi tanácsok pártirányitásának tartalma és célja a párt politikájának érvényesitése a tanácsi munkában, a tanács népképviseleti-önkormányzati es államigazgatási jellegének erősitése, a tanácsi feladatok minél jobb ellátása.

Az irányitó községi pártszerv foglal állást az alapvető községpolitikai, valamint a lakosságot közvetlenül érintő, a közhangulatot formáló kérdésekben. /Fejlesztési tervek, beruházások, hatáskörbe tartozó káderügyek stb./

A politikai munka fontos feladata a lakosság egészének mozgósitása a községi célkitüzések megvalósitására, a társadalmi erőforrások feltárására, koncentrálására és legcélszerübb felhasználására.

A Politikai Bizottság kiemeli, hogy a közös tanácsu községekben különösen nagy figyelmet kell forditani arra, hogy az általános és a társközsegi érdekek összhangban legyenek, és hogy a közös tanácsu községek egészét érintő kérdések eldöntésekor az irányitó községi pártszervek igényeljék és vegyék figyelembe a társközségek pártszervezeteinek véleményét.

A községi pártszervek a tanács mint testület pártirányitását a kommunista tanácstagok utján látják el. Ha szükséges és politikailag indokolt, fontos döntések előtt az irányitó községi pártszerv összehivja a tanács kommunista tagjait, ismerteti velük a pártszerv álláspontját, biztositja egységes fellépésüket és állásfoglalásukat.

A párt vezető szerepének növekedése a fejlett szocialista társadalomban

A fejlett szocializmus uj szakaszt jelent a párt tevékenységében. A párt politikája kifejezi a megváltozott objektiv feltételek érlelődése következtében az élet által felvetett uj követelményeket; ugyanakkor biztositja a társadalmi folyamat meggyorsitását, tág teret nyit minden előtt, ami haladó, szervezi a tömegeket, a kommu-

nista épités feladatainak sikeres megoldására, a párt programjának valóra váltására.

Amint a XXIV. kongresszus határozatai is hangsulyozták, továbbra is növelni kell a párt vezető szerepét. A párt vezető szerepe egyik sarkalatos kérdése a forradalmi mozgalomnak, az uj társadalom épitésének, és a jelenlegi szakaszban a marxista-leninisták és a revizionisták közötti harc egyik kulcskérdése.

Az utóbbi esztendőkben nyilvánvalóbb lett az a tény, hogy a kommunizmus épitésének, a szocialista társadalom társadalmi-politikai és eszmei egysége megszilárdulásának körülményei között a párttal szemben még nagyobbak a követelmények. Az SZKP megnövekedett vezető szerepe a reális lehetőségekre a párt szervezeti és politikai erősödésére épül.

A párt vezető szerepének növekedése, harckészsége összefügg továbbá azzal, hogy tiszteletben tartja a lenini szervezeti elveket, elsősorban a demokratikus centralizmus elvét, a pártélet lenini normáit és a pártvezetés, a kommunisták aktivitása fokozásának lenini elvét. A párt és Központi Bizottsága ezekben az években ezt az irányvonalat követte. Következetesen érvényesült a vezető szervek választásának és beszámolási kötelezettségének elve, megerősödött a kollektiv vezetés szelleme.

A párt vezető szerepe érvényesitésének fontos iránya a párt alapszervezetek munkájának javitása. Az SZKP-nak több mint 37o ooo alapszervezete van. Az alapszervezetek szerepének növekedése azzal függ össze, hogy a gazdasági reform növelte a vállalatok önállóságát, az alsó szintü kollektivák fontosságát, nagyobb jogokat biztositott nekik a gazdaság tervszerü vezetésében és irányitásában.

Az SZKP más hatalmon levő kommunista és munkáspártokkal együtt munkálkodott a szocialista világrendszer fejlődésével összefüggő elvi kérdések kidolgozásán. A tapasztalatok kölcsönös tanulmányozása lehetővé tette, hogy pontosabban meghatározzák a szocialista épités általános törvényszerüségeinek jellemzőit, teljesebben feltárják a szocializmus alapvető vonásait. Különösen fontos helyet kaptak a gazdasági integráció kérdései és a szocialista országok testvérpártjainak együttmüködése során felmerülő más kérdések.

Az SZKP XXIV. kongresszusa megállapitotta, hogy a párt

ideológiai munkájának középpontjában ezentul is a marxista-leninista tanitás alkotó továbbfejlesztésének és propagandájának, a marxizmus reviziójára tett kisérletek elleni harcnak kell állnia. "A párt elméleti erőit arra kell mozgósitani, hogy folytassák a mai társadalmi fejlődés időszerü problémáinak és elsősorban a kommunista épités kérdéseinek kidolgozását." [16] Árt az ügynek, ha a kommunisták elavult formulákat ismételgetnek, ha nem tudják vagy nem akarják uj módon kezelni az uj problémákat, további lehetőséget teremt a marxizmus-leninizmus látszatát öltő revizionista hamisitások terjesztésére. A párt elmélete és gyakorlata ellen intézett burzsoá és revizionista támadások leleplezésének meggyőző erejét nagymértékben fokozza, ha ez a leleplezés a társadalomtudományok, a marxista-leninista elmélet aktiv fejlesztésén alapul.

A párt egész szemei nevelőmunkájának legfontosabb része, hogy kialakitsa a dolgozók legszélesebb tömegeinek kommunista világnézetét, hogy a marxizmus-leninizmus elvein nevelje őket. A haladó ideológia, ha áthatja a tömegeket, társadalomátalakitó szerepet tölt be, aktiv tettekre serkenti a tömegeket, meghatározza a mindennapi magatartás normáit. A marxista-leninista világnézet elsajátitása közben és elveinek gyakorlati alkalmazásáért vivott harc közben a szovjet társadalomban kibontakozott a munkához és a társadalmi tulajdonhoz való kommunista viszony kialakulásának, a személyiség sokoldalu és harmonikus fejlődésének, a szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus, a szovjet népek közötti barátság szellemében való nevelésnek, a kommunista erkölcs megszilárditásának aktiv folyamata.

A párt vezető szerepe a szocialista-kommunista társadalom fejlődésével együtt növekszik

A Szovjetunió és a többi szocialista ország sokéves tapasztalatai bizonyitják, hogy a kommunista párt szerepe a szocializmus fejlődésével nem csökken, hanem - ellenkezőleg - növekszik. A társadalmi fejlődés dialektikája olyan, hogy minél nagyobb a kommunista épités lendülete, annál magasabb foku a tömegek tudata, annál mélyebb a társadalmi, gazdasági átalakulás, annál inkább szükség van a párt vezető és irányitó tevékenységére, s annál nagyobb felelősség hárul rá az egész szocialista társadalom sorsáért.

Teljesen törvényszerü, hogy a szocialista-kommunista társadalom fejlődésével, a kommunista épités méreteinek növeke-

16 Ugyanott, 345. oldal.

désével különösen fontos a gazdasági, a tudományos, a kulturális-fejlődés szigoruan tudományos és gyakorlatilag reális programjának, s a megvalósitás módjainak a kidolgozása. A XXIV. pártkongresszus határozatai ezeknek a követelményeknek megfelelnek. Nemcsak az uj, kilencedik ötéves terv fő gazdasági feladatait határozzák meg, vagyis azt, hogy biztositani kell a nép anyagi és kulturális szinvonalának jelentős emelését, hanem megszabják a végrehajtás utjait is: ezek - a szocialista termelés fejlődésének gyors üteme, hatékonyságának növelése és a munkatermelékenység ütemének gyorsitása.

A tömegek politikai érettségének és alkotó tevékenységének fokozódása, a szocialista demokrácia formáinak szakadatlan fejlesztése, a marxista-leninista elmélet gazdagitásának szükségessége, s a dolgozók kommunista nevelésének javitása - mindez szintén fokozza a párt szerepét az ország életének irányitásában.

Végül a párt vezető szerepének növekedése közvetlenül összefügg a munkásosztály szerepének növekedésével. Az SZKP az egész szovjet nép élcsapata, de szociális összetételében - épp ugy mint korábban - a munkásosztály foglalja el a vezető helyet. A párt programját és politikáját a munkásosztály érdekei és eszményei határozzák meg, s ezeket magáénak vallja a parasztság, a népi értelmiség, s a szovjet társadalom minden rétege.

Emellett a kommunista párt fokozódó vezető szerepe korántsem jelenti azt, hogy a társadalom politikai rendszeréhez tartozó más szervezetek szerepe csökkenne. Ellenkezőleg, a szocializmus fejlődésével arányosan növekszik a tanácsoknak a szakszervezeteknek, a Komszomolnak és a dolgozók minden társadalmi szervezetének szerepe. Ebben kifejeződik a szocialista rendszer igazán demokratikus jellege, vezető erejének, a kommunista pártnak a mélységes érdekeltsége abban, hogy a társadalmi élet minden területén következetesen fejlődjék a szocialista demokratizmus.

5./ PROLETÁRDIKTATURÁNK TÖMEGSZERVEZETEINEK ÉS TÖMEGMOZGALMAINAK SZEREPE

Hazánkban, hasonlóan a Szovjetunióhoz és a többi szocialista országokhoz a párt vezetése, hegemóniaja kiterjed à tömegszervezetekre és a tömegmozgalmakra is. A tömegszervezetek és tömegmozgalmak, vagy másképpen kifejezve a dolgo-

zók társadalmi szervezetei általánosságban véve bizonyos osztályok, rétegek vagy csoportok által - meghatározott érdekeik és az ezekből fakadó közös célok elérésére - létrehozott, önkéntes társadalmi egyesülések. Meghatározott szervezeti és erkölcsi normákon nyugvó belső rendjük és közösségi fegyelmük, valamint viszonylagos autonómiájuk van. Valamennyinek közös jegye az érdekek és célok közössége, az önkéntesség, a társadalmi jelleg, a viszonylagos tartósság, a szervezettség és belső rend bizonyos szintje, valamint az önállóság.

A társadalmi szervezetek csoportosítása

Hazánkban a társadalmi, vagy tömegszervezetek társadalmi bázisukat tekintve feloszthatók osztály- vagy rétegszervezetekre és -mozgalmakra, illetve az osztály-hovatartozástól és a társadalom alaprétegződéséből független szervezetekre és mozgalmakra. Tömegszervezetek azok a társadalmi szervezetek, amelyek egyéni tagsággal, a tagság társadalmi tevékenységét közvetlenül átfogó helyi szervezetekkel, a helyi, területi és központi vezető szervek meghatározott rendszerével, kötelezően előírt működési szabályzattal, az alaptevékenység viszonylag szilárd szervezeti kereteivel rendelkeznek és rendszeres szervezeti életet élnek. A tömegmozgalmak körét azok alkotják, amelyeknek kizárólag központi, területi és helyi irányító szerveik vannak, és ezekhez kapcsolódó állandó vagy ideiglenes társadalmi bizottságokkal, tevékenységi fórumokkal rendelkeznek.

A hazánkban jelenleg működő társadalmi szervezetek - céljaik, feladataik és ezek ellátásának módjai, valamint szervezeti helyzetük együttes figyelembevétele alapján - a következőképpen csoportosithatók:

a/ A legjelentősebb csoportot azok a tömegszervezetek alkotják, amelyek céljai és feladatai teljesen vagy nagyrészt politikai törekvéseket fejeznek ki, ezáltal közvetlen politikai jellegük van. Szervezettségük a dolgozók más szervezeteihez viszonyitva magasabb foku /például szakszervezet, KISZ/.

b/ További csoportba sorolhatók azok a tömegmozgalmak, amelyek közvetlen politikai jelleggel birnak, de az előbbiekhez viszonyitva kevésbé szervezettek, s tevékenységükre egyértelmüen a mozgalmi formák és módszerek a jellemzők /például Hazafias Népfront, MSZBT stb./. Egészen sajátos jellegü a szocialista gazdasági vi-

szonyok egyik formáját kifejező, gazdasági társulást megtestesitő, egyben sokoldalu nevelő, szervező és érdekvédelmi funkciót ellátó szövetkezeti mozgalom /termelőszövetkezetek, értékesitő és fogyasztási szövetkezetek stb./.

c/ Számszerüleg a legnagyobb csoportot azok a politikai, tudományos, müvészeti, szakmai stb. társadalmi szervezetek és mozgalmak alkotják, amelyek tevékenysége részben vagy egészben az állami szervekhez kötődik, adott társadalmi csoportok szakmai vagy más sajátos tevékenységéhez kapcsolódik, adott rétegek speciális politikai, kulturális és érdekképviseletét fejezi ki /pl. TIT, METESZ/.

d/ Sajátos önálló csoportot képeznek azok a társadalmi szervezetek, amelyek a dolgozók érdeklődési köre alapján, az ugynevezett másodlagos érdekek kielégitésére jöttek létre, s amelyeknek politikai jellege nincs. Tömegeiket tekintve azonban jelentős lehetőségeket nyujtanak a dolgozók közötti felvilágositó munka számára /pl. Magyar Autóklub, Magyar Vadászok Országos Szövetsége/.

A társadalmi szervezetek és mozgalmak különbözőségükből adódóan nem egyformán illeszkednek be a társadalom szervezeti rendszerébe. A proletárdiktatura politikai rendszerébe csak azok a tömegszervezetek és tömegmozgalmak tartoznak, amelyek tevékenysége közvetlenül vagy közvetve a politikai hatalom gyakorlásához, a proletárdiktatura funkcióinak megvalósitásához, illetve az általuk szervezett tömegek elsődleges érdekeinek képviseletéhez kapcsolódik.

A tömegszervezetek és tömegmozgalmak szerepe a szocialista társadalom épitése idején

A proletárdiktatura politikai rendszerébe tartozó tömegszervezetek és tömegmozgalmak alapvető célja azonos: a szocializmus teljes felépitése. Az azonos cél érdekében azonban eltérő feladatokat oldanak meg, különböző jelentőségü funkciót töltenek be és más-más hatást gyakorolnak a társadalom fejlődésére. Ennek következtében szerepük sem egyforma. Az MSZMP tevékenységében az ország valamennyi társadalmi és tömegszervezetére, tömegmozgalmára támaszkodik. Egyidejüleg azonban kiemelkedő politikai szerepet tulajdonit a szakszervezeteknek és a KISZ-nek, a Hazafias Népfrontnak és a szövetkezeti mozgalomnak.

A tömegszervezetek és tömegmozgalmak helyét és szerepét alapvetően azok a körülmények határozzák meg, amelyek kö-

zepette az uj társadalom felépül. Ezek közül a legfőbb, hogy a munkásosztály politikai győzelmének eredményeként gyökeresen megváltozott a hatalom és a tömegek viszonya. A hatalom a munkásosztályé lett, a dolgozó tömegek a hatalom gyakorlásának aktiv részeseivé váltak.

A politikai hatalom jellegének megfelelően átalakult a társadalom politikai berendezése. A munkásosztály forradalmi pártja a társadalom elismert vezetőjévé vált. Uj államszervezet keletkezett. Létrejött és megszilárdult az állam és a dolgozók társadalmi szervezeteinek politikai egysége. Az állami szervek és a társadalmi szervezetek azonos cél érdekében tevékenykednek, egyazon politikai rendszer önálló elemeit alkotják és egységes eszmei-politikai irányitással müködnek. A szocialista állam ugy a proletárdiktatura, mint a fejlett szocializmus időszakában jogilag és anyagilag egyaránt segiti a dolgozók társadalmi szervezeteinek müködését. A társadalmi szervezetek pedig sokoldaluan segitik, kiegészitik és ellenőrzik az állami szervek tevékenységét.

A tömegszervezetek és tömegmozgalmak a párt vezető szerepe érvényesülésének, a párt és a tömegek közötti kapcsolat erősitésének nélkülözhetetlen, aktiv résztvevői. A szocialista társadalom teljes felépitéséhez a dolgozó tömegek, a társadalom összes alkotó erejének tudatos és cselekvő részvételére van szükség.

A forradalmi munkáspárt általános tapasztalatok szerint két uton teremti meg és fejleszti tömegkapcsolatát. Egyrészt közvetlenül, a párttagok, -szervezetek és pártszervek által a tömegek között végzett tevékenység révén, másrészt közvetve, a szocialista állam, valamint a dolgozók társadalmi szervezetei utján. A dolgozók tömegszervezetei ugyanis a párt és a tömegek politikai kapcsolatának szervezett keretei. Egyidejüleg olyan láncszemek, amelyek valamilyen szinten és formában maguk is képviselik a szocialista eszméket, tevékenységükben érvényre juttatják a párt politikáját, ápolják a párt és a tömegek kapcsolatát. A proletárdiktatura politikai rendszerében helyet foglaló tömegszervezetek és tömegmozgalmak a társadalom legszerteágazóbb "transzmissziói", s egyuttal a társadalom politikai irányitásának is aktiv részesei. Tevékenységük egészét tekintve alapjában kétoldalu feladatot látnak el: a szocializmus épitésére nevelik, szervezik, mozgósitják a tömegeket, és képviselik, védelmezik a dolgozók érdekeit, törvényes jogait. Munkájuk e két oldala szerves egységet alkot, együttesen, köl-

csönhatásukban fejezik ki a dolgozók össztársadalmi és sajátos érdekeit.

Hazánkban például szerepüket illetően a következő fontosabb tömegszervezetek, illetve -mozgalmak tevékenykednek:

- A szakszervezetek, mint tömegszervezetek a bérből és fizetésből élő dolgozók érdekvédelmi és nevelő, a szocializmus épitésére mozgósitó szervezetei.

- A Magyar Kommunista Ifjusági Szövetség ugyancsak, mint politikai törekvéseket kifejező tömegszervezet, a párt ifjusági szervezete, a magyar ifjuság egységes politikai tömegszervezete.

- A Magyar Nők Országos Tanácsa viszont mint tömegmozgalom, a magyar nőmozgalom szervezője.

- A Hazafias Népfront is mint politikai tömegmozgalom, politikai tömörülés, a szocialista nemzeti egység kerete.

- Tömegmozgalom még az ország lakossága minden rétegét felölelő békemozgalom is.

Számszerüleg nagy csoportot alkotnak azok a tudományos, kulturális, müvészeti, szakmai stb. társadalmi szervezetek, melyek adott rétegek politikai és kulturális törekvéseit, érdekképviseletét fejezik ki /TIT, müvészeti szövetségek, METESZ/. Sajátos csoportot alkotnak az un. másodlagos érdekek kielégitésére hivatott szervezetek /Autóklub, Magyar Vadászok Országos Szövetsége, Magyar Bélyeggyüjtők Országos Szövetsége stb./. Egészségügyi tömegszervezet például a Vöröskereszt is.

Végül a társadalmi mozgalmak egyik formája a szövetkezeti mozgalom, amely egyrészt termelési, másrészt társadalmi képződmény, a munkásmozgalomnak a XIX. századbeli áramlatakénti Angliában bontakozott ki. Közvetlen célja a szövetkezeti mozgalomban tömörülők számára a beszerzésben, az értékesitésben, később a termelésben előnyös feltételek megteremtésében fogalmazódott meg. Lenin szerint a "szövetkezeti vállalatok... nem különböznek a szocialista vállalatoktól, ha olyan földön alakultak, olyan termelési eszközökkel dolgoznak, amelyek az állam, vagyis a munkásosztály tulajdonában vannak". Viszont "a kapitalista állam viszonyai közt a szövetkezet kollektiv kapitalista intézmény". Magyaror-

szágon a felszabadulás előtt a munkásmozgalomban csak a fogyasztási szövetkezeteknek volt bizonyos jelentősége. A felszabadulás után a szövetkezetek fokozatosan bebizonyitották: alkalmasak arra, hogy a kisárutermelők szocialista utra vezetésének eszközei legyenek. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek és a kisipari termelőszövetkezetek száz- és százezer kistermelőnek bizonyitották be: a társas termelés felülmulja az egyéni kisárutermelés lehetőségeit; és müködik a fogyasztási szövetkezetek széles hálozata i- /ÁFÉSZ/. A szövetkezetek egyben mozgalmi szervek is, amelyek gondoskodnak tagságuk érdekvédelméről, kulturális és sportigényeik kielégitéséről. A szövetkezetek pártirányitása az ott dolgozó pártszervezetek, ill. a kommunisták révén valósul meg. Középirányitó szerveik: a kisipari szakmai központok /KISZÖV/ és a területi szövetségek; országos szerveik a Termelőszövetkezetek Országos Tanácsa /TOT/, valamint a Kisipari Szövetkezetek Országos Szövetsége /OKISZ/.

HARMADIK RÉSZ

A TÁRSADALMI TUDAT MINT AZ EMBEREK SZELLEMI ÉLETE

A társadalmi tudat, amelynek kialakulását az ember létrejöttének, az emberi munka formáinak, és az emberi viszonyok forrásainak fejlődése alapozta meg, az anyagi, azaz a társadalmi léttel szemben álló legszélesebb tartalmu kategóriája a filozófiának. Az alapkérdésnek az anyaggal összefüggő másik oldala. A társadalmi tudat, mint az emberek szellemi élete, az objektiv világban, de mindenekelőtt a társadalomban létező, az emberek társadalmi létét, anyagi életfeltételeit visszatükröző eszméknek, elméleteknek, nézeteknek, véleményeknek, érzéseknek, hangulatoknak, szokásoknak, hagyományoknak az összessége. Tartalma tehát a történelmileg kialakult és szakadatlanul bővülő ismereteknek a rendszere, amelynek az a szerepe, hogy biztositsa az ember helyes tájékozódását a környező világban és hogy elősegitse a világnak a társadalmi gyakorlat alapján történő megismerését és átalakitását. Ezt az aktivitását a különböző tudatformákban realizálja.

Feljegyzések:

I. fejezet

A TÁRSADALMI TUDAT, A TÁRSADALOM SZELLEMI ÉLETE ÁLTALÁBAN

Tanulmányaink során eddig a társadalom anyagi életfeltételeinek rendszerét, a ráépülő társadalmi tagozódást és a társadalom politikai életét, annak legfontosabb intézményét és szervezeteit vizsgáltuk. Ebben a fejezetben azt tekintjük feladatunknak, hogy összefoglaljuk: milyen viszony áll fenn a társadalom szellemi arculata vagy másképpen a társadalom tudata és a társadalom anyagi élete között; melyek a társadalmi tudat mozgásának, fejlődésének legáltalánosabb törvényszerűségei. A következő fejezetekben a társadalmi tudat egyes formáit külön is megvizsgáljuk.

1./ A TÁRSADALMI TUDAT LÉNYEGE ÉS SZERKEZETE

A marxista társadalomfelfogás alapvető kérdése a társadalom anyagi és szellemi életének viszonya, más szavakkal a társadalmi lét és a társadalmi tudat viszonya.

Hogy ezt részletesebben vizsgálhassuk, röviden meg kell határoznunk a társadalom anyagi életének és a társadalom szellemi életének fogalmát.

A társadalom anyagi és szellemi élete

A legfontosabb életfolyamat, amely nélkül nem létezhet semmiféle emberi társadalom: a létfenntartási eszközök termelése. Az embereknek ahhoz, hogy filozófiával, politikával, tudománnyal, művészettel stb. foglalkozzanak, enniök, inniuk, lakniuk, ruházkodniok stb. kell, vagyis élelmet, ruhát, lakást stb. kell termelniük. Az embereknek tehát fizikai létükhöz és annak ujratermeléséhez mindenekelőtt anyagi javakat kell előállitaniok, vagyis termelniök kell.

Ennek során az emberek szükségképpen kapcsolatba lépnek a termé szettel - hiszen a termelés lényegében nem más mint a természet tárgyainak elsajátitása és átalakitása az ember szükségleteinek megfelelően - de ugyanakkor kapcsolatba lépnek egymással is. A termelés során tehát az emberek között is egy

meghatározott viszonyrendszer alakul ki /termelési viszonyok/.

Az emberek a termelés folyamatában nemcsak fizikai létük elemi feltételeit teremtik meg, hanem egész társadalmi életük anyagi alapjait is.

Mindezek alapján megfogalmazhatjuk, hogy a társadalom anyagi élete - vagy más kifejezéssel a társadalmi lét - az anyagi-társadalmi viszonyok összessége, adott rendszere, az emberek tárgyiasult és eleven anyagi tevékenysége. A társadalmi lét fogalma ezek szerint magában foglalja a termelést, a termelési módot /ez a leglényegesebb/ és a társadalom egyéb anyagi-tevékenységi formáit, mint pl. az élet termelését és újratermelését, a közvetlen anyagi szükségleteket, azok kielégitését stb.

A társadalomhoz szervesen hozzátartozik, szellemi szférája, vagyis az emberi közösségek érzelmei, értelmi-ideológiai élete. Az embereknek ahhoz, hogy anyagi életüket fenntartsák és egyre magasabb fokon reprodukálják, nemcsak anyagi javakat, nemcsak a termelő tevékenységhez szükséges társadalmi szervezeti formákat kell létrehozniok, hanem fel kell használniok a gyakorlati tevékenységük számára megszerzett és felhalmozott ismereteket is. Társadalom az emberek tudatos tevékenysége nélkül nem létezhet. Fennmaradásának és fejlődésének feltétele tehát tudattartalmak termelése, újratermelése, felhalmozása, kicserélése és felhasználása is. Ezt nevezzük a társadalom szellemi életének.

A társadalmi tudat fogalma

A társadalmi tudat lényegében a társadalom szellemi élete különböző formáinak /filozófiai, politikai, jogi, erkölcsi, vallási, művészeti és tudománynézetek/ együttesét jelenti; többé vagy kevésbé tudatosan átgondolt eszméket, elméleteket, másrészt társadalmi hangulatokat, érzelmeket. A társadalmi tudat a társadalom anyagi életének sajátos, viszonylagos önállósággal rendelkező terméke és visszatükröződése.

E megfogalmazásból kitünik, hogy a társadalmi tudat egyrészt különböző tudatformákból áll, másrészt értelmi és érzelmi mozzanatai vannak.

Ennek kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy miért vannak különböző tudatformák? A társadalmi tudat differenciáltságának alapja a társadalmi lét differenciáltsága. A társadalmi lét gyüj-

tőfogalom, amely a társadalom valóságos életfolyamatainak a teljességét jelöli a társadalmi fejlődés adott szakaszán. Ez a teljesség azonban sokféle összetevőből áll, amelyek mint a társadalmi lét viszonylag önálló elemei együttesen szerves egészet alkotnak. A társadalom valóságos életfolyamataiból a termelést emeltük ki, mint a társadalmi lét legfőbb elemét, de a termelés maga is összetett folyamat, amelynek a történelmi materializmus két fő oldalát különbözteti meg: a termelőerőket és a termelési viszonyokat. A társadalmi létnek a termeléssel szorosan összefüggő, de mégis viszonylag önálló elemei az elosztási formák, a létező osztályok szociális helyzete, a közösségi élet objektive determinált formái a társadalom osztályain és nagyobb rétegein belül, az osztályok érintkezésének, kölcsönhatásának és harcának objektiv formái stb.

A társadalmi tudat egészében a társadalmi lét teljessége tükröződik, a társadalmi tudat egyes részleteiben azonban nem közvetlenül a társadalmi lét teljessége a tudati visszatükrözés tárgya, hanem a társadalmi lét egy-egy fontosabb oldala, meghatározott belső összefüggése, az anyagi-társadalmi viszonyok egy-egy sajátos területe. Sőt a társadalmi fejlettség viszonylag magasabb fokain, amikor a társadalmi lét egyre bonyolultabbá válik, a társadalmi lét teljessége csak a különböző oldalak, összefüggések részleges tükrözésén és azok összegezésén keresztül tükröződhet. Vagyis a társadalmi tudat nem differenciálatlan, alaktalan, egynemü jelenség, amelyben közvetlenül és egyforma módon tükröződik a társadalmi lét minden egyes eleme, hanem maga is különböző tudatformákból áll, melyek közül mindegyiknek megvan a maga sajátos tárgya, ugyanakkor szervesen kiegészitik egymást, szoros összefüggésben és kölcsönhatásban vannak egymással is.

A társadalmi tudat nemcsak a visszatükrözés tárgyát tekintve differenciálódik /tehát abból a szempontból, hogy mit, a társadalmi lét melyik részét tükrözi/, hanem a visszatükrözés konkrét formáját, eszközeit tekintve is /tehát abból a szempontból is, hogy miként, milyen formában tükrözi a társadalmi létet/. Erre a "formai" különbségre /amely a valóságban igen szoros összefüggésben van a visszatükrözés sajátos tárgyaival/ utal a társadalmi tudatforma kifejezés is.

A társadalmi tudat formái

A tudatformákat megkülönböztetjük:
a/ a visszatükrözés szintje,
b/ a tükrözött tárgy különbsége,
c/ a visszatükrözés formája alapján /a tükrözés

formája lehet hü vagy torz, illetve az általánoson vagy az egyenesen keresztültükröző/ és

d/ a funkció alapján.

A visszatükrözés szintje alapján megkülönböztetjük a köznapi tudattól az elméletinek nevezett tudatszintet, vagyis a tudományos és müvészeti jellegü tükrözés különféle formáit. Ez utóbbiakra kisebb vagy nagyobb mértékben mindig jellemző, hogy a tükrözés empirikus-ösztönös szintjét tulhaladva a természeti és társadalmi valóság lényeges összefüggéseit ragadják meg. Ez az oka annak, hogy az erkölcsi, jogi, esztétikai nézetek, elvek gyakran az irodalomban, müvészetben fejeződnek ki.

A tárgyi különbség játszik szerepet a társadalomtudományok és a természettudományok, vagy a filozófia és a szaktudományok megkülönböztetése esetén. Van tárgyi különbség a müvészet és a tudomány között is, mert a tudomány tárgya potenciálisan minden valóságos vagy gondolati létező, müvészi tükrözésre viszont csak az a tárgy alkalmas, amelynek valamilyen emberi, társadalmi tartalma van.

A visszatükrözés formája szerint különböztetjük meg egymástól a tudományos megismerést a hamis tudattól, amely a valóságot mintegy a "feje tetejére állitva", torzan, misztifikálva tükrözi /igy pl. a vallás, az illuzórikus, idealista erkölcsi, jogi, filozófiai stb. nézetek/.

Más természetü, de a tükrözés formájában is rejlő különbség található a tudományos és a müvészi tükrözés között is. A tudomány a természet és a társadalom lényeges, törvényszerü összefüggéseit kategóriák, törvények, elméletek stb. formájában tükrözi, a müvészet viszont egyes, érzékileg megragadható képek, alkotások formájában tükrözi a lényegest, a törvényszerüt.

A tudományos és müvészi tükrözés elvileg különböző formájából /és abból, hogy mindkettő képes hü, igaz tükrözésre/ fakad, hogy egymással nem helyettesithetők, mindkettőnek nélkülözhetetlen és maradandó értékü szerepe van az emberiség történetében. Ez természetesen nem zárja ki, hogy a müvészet is a tudomány tárgya legyen /esztétika/ mint sajátos társadalmi jelenség.

A társadalmi funkció szerint az előbbiek következtében különböznek egymástól a társadalmi tudatformák, hiszen éppen azért, mert a társadalomnak más és más összefüggéseit vagy

azok más oldalait tükrözik és azért, mert ezt különféle módon tükrözik - a társadalomra gyakorolt hatásuk, szerepük is eltérő. Az erkölcsi eszmék és normák pl. elsősorban az emberek belső világát, magatartását "igazitják hozzá" a társadalmi követelményekhez. A jogi elveknek, törvényeknek az állami élet szabályozásában jut kiemelkedő szerep. A valóságot hamisan tükröző ideológiák - pl. a vallás - nem teszik lehetővé, hogy az emberek a társadalmi lét ismeretében, társadalmi tudatossággal formálják történelmüket, ezzel szemben a tudományos ideológia ezt megalapozza.

Meg kell itt jegyeznünk azt is, hogy a vallás, a müvészet, a politika, a jog, a tudomány, az erkölcs és a filozófia csak mint tudatformák tartoznak a társadalmi tudatba, de a felsoroltak közül egyik sem pusztán tudatforma, hanem a társadalmi gyakorlat sajátos formája is és a társadalmi szervezetekben, intézményekben is testet öltenek /pl. párt, állam, müvészeti, egyházi, tudományos szervezetek és intézmények stb./.

A különböző tudatformák a történelmi fejlődés során egymással kölcsönhatásban állnak, ösztönözhetik és gátolhatják is egymás fejlődését. Az egyes társadalmi-gazdasági alakulatokban más és más tudatformák jutnak vezető befolyáshoz. Ez természetesen szintén a társadalmi lét változásában és sajátosságaiban leli magyarázatát. A feudalizmusban pl. a vallás jut vezető szerephez, a kommunizmusban pedig a tudomány.

A társadalmi tudat strukturája

A társadalmi tudaton belül megkülönböztetjük a társadalmi tudat értelmi és érzelmi összetevőjét.

Az értelmi és érzelmi oldal megkülönböztetése és kapcsolatának vizsgálata azért fontos, mert a társadalmi közösségek tudatában kollektiv tartalmak nemcsak gondolatok, elvek stb. formájában vannak jelen, hanem létrejönnek a tapasztalatok, élmények során kollektiv érzelmek, indulatok is, mint a szolidaritás érzése az osztálytestvérek iránt, lelkesedés a forradalom ügyéért, gyülölet az osztályellenséggel szemben, de olyanok is, mint a létbizonytalanság érzése, vallásos érzelmek, müalkotások élvezete során esztétikai érzelmek stb.

A társadalmi lét és a társadalmi tudat értelmi és érzelmi oldalainak kölcsönhatása gondos vizsgálatot igényel minden konkrét történelmi helyzetben. A társadalmi tudaton belül különböző időszakokban és történelmi helyzetekben más és más a szerepük, a jelentőségük az emocionális és az értelmi mozzanatok-

nak. Heves társadalmi összeütközések esetén pl. az érzelmi mozzanatok gyakran dominánssá válnak. Egyes tudatformákban pl. a vallásban, a művészetben különösen nagy az érzelmek szerepe. Mégis, a társadalmi élet, a társadalmi folyamat egészében a társadalmi tudaton belül az értelmi-ideológiai oldalé a vezető szerep. Az érzelmeknek, az indulatoknak a racionális mozzanatok adnak irányt, tartalmat.

Itt jegyezzük meg, hogy a társadalmi tudat fogalma nem azonos a társadalmilag tudatos fogalmával, bár összefügg vele. Az ember és az emberi kollektivák /pl. társadalmi osztályok stb./ tevékenysége lehet társadalmilag többé vagy kevésbé tudatos. Ez attól függ, hogy milyen mértékben vált ismertté a cselekvő személy vagy csoport társadalmi helyzete, más társadalmi csoportokhoz való viszonya. Ismerik-e és milyen fokon a társadalmi fejlődés törvényeit, tudnak-e megfelelő közös célokat kitüzni és mennyire ismeretesek a folytatott vagy célul tüzött társadalmi tevékenység következményei. Ha ezek a tényezők jellemzik az egyén, illetve a különböző társadalmi csoportok tevékenységét, akkor beszélhetünk társadalmi tudatosságról. Éppen ezek következtében vált pl. tudatossá a proletariátus harca Marx és Engels tevékenysége nyomán, vagy ezért tudatos tevékenység a szocializmus épitése. /Ismerjük a társadalmi fejlődés törvényeit, közös célokat tudunk kitüzni és számolni tudunk a társadalmi tevékenység eredményeivel./ Ha ezek a tényezők nem jellemzik az egyes ember vagy a különböző társadalmi csoportok tevékenységét, akkor ösztönösségről beszélünk. Ez ebben az értelemben a társadalmi tudatosság ellentéte.

A társadalmi és az egyéni tudat viszonya

A társadalmi tudatot meg kell különböztetni az egyéni tudattól. A kettő természetesen feltételezi egymást, vannak azonos vonásaik, de ugyanakkor különböznek is egymástól. Feltételezik egymást, mert a társadalmi tudat az egyes emberek egyéni tudatán keresztül nyilvánul meg. Közös vonásuk éppen abban áll, hogy a társadalmi tudat az egyéni tudatokban jelentkező általános, lényeges, egy-egy vonatkozásban jellemző vonásokat foglalja magába; másrészt az egyéni tudatban konkretizálódik a társadalmi tudat. Ugyanakkor, a társadalmi tudattal szemben az egyéni tudat számtalan egyedi vonatkozással rendelkezik, individuálisan tartalmazza a társadalmi tudatot. Kifejezésre jutnak benne az egyes embereknek egymástól eltérő életkörülményei, szokásai, hajlamai, izlése, adottságai. Ezeket az egyedi, nagyrészt individuális vonásokat a társadalmi tudat

nem tartalmazza; mindezekből csak a lényegest, az általánost emeli ki.

A társadalmi tudat ugyanakkor objektivvé is válik az egyéni tudattal szemben. Minden egyes egyén készen találja előző nemzedékek, osztályok, társadalmi tudatát. Ezek, mint az egyén tudatából független valóság, mint objektiv tény jelentkeznek és gyakorolnak hatást az egyes ember tudatvilágának alakulására. Minthogy a társadalmi tudat az egyéni tudattal szemben objektivizálódik, ezért, ha meg akarjuk érteni az egyes emberek egyéni tudatának milyenségét, az anyagi életviszonyok mellett az objektiven adott társadalmi tudatot is figyelembe kell venni.

A társadalmi tudat különböző formái, megnyilvánulásai számos áttételen keresztül jutnak el az egyének tudatához. Ilyen áttételező láncszem lehet az osztály, a nemzeti hovatartozás, a család, a baráti környezet, az egyén értelmi képességei, idegrendszeri alkata stb. Ezeknek az áttételező láncszemeknek, közvetitőknek hatására az egyéni tudatok részleteikben vagy egészükben is eltérhetnek a társadalmi tudat általánosan elismert, elfogadott jelenségeitől. Előfordulhat ezen tulmenően az is, hogy az egyes egyének gondolkodásmódja, világnézete gyökeresen különbözik osztálytársainak általános és az osztály tagjaira jellemző tudatától. Ezért az egyéni tudatot sohasem lehet mechanikusan levezetni a társadalmi tudatból.

2./ A POLITIKAI IDEOLÓGIA ÉS A JOGI TUDAT TARTALMA, OSZTÁLYJELLEGE

A társadalmi tudatformák sorában mint szigoruan meghatározott társadalmi funkciót betöltő és tartalmát illetően legmagasabban osztályjellegü tudatforma helyezkedik el a politikai ideológia, vagy politikai tudatforma és a jogi tudat. Mindkét tudatforma sajátosan önálló létezési és fejlődési formaként tükrözi a társadalmi létet és a legközvetlenebbül hat vissza is a létre, mint saját bázisának alakitására és formálására. E két tudatformával azonban önálló fejezetként nem foglalkozunk ebben a könyvünkben, mert a politikával mint a társadalom élete egyik viszonylagosan önálló területével a politika, állam, proletárdiktatura és forradalmi párt cimü fejezetekben intézményünk jellegéből kiindulva részletekbe menően megismerkedtünk, a jogi tudattal pedig más tanszékeink tárgyai a történelmi materializmus tárgykörében lehetségesnél sokkal mélyebb és alaposabb

ismereteket nyujtanak. Ezért e két tudatformának csupán rövid összefoglalására vállalkozunk.

A politikai tudat osztálytartalma

Tartalmát tekintve a politikai tudat az osztályok egymáshoz való viszonyát, alapvető érdekeit, az adott társadalom gazdasági szerkezetét, a politikai rendszert, ezen belül az államhatalom jellegét, a politikai gyakorlatot, a politikai intézmények és szervezetek felépitését, müködését, a politikai folyamatokat és eseményeket tükrözi.

A politikai tudatforma kialakulása és társadalmi meghatározottsága az osztályokra tagozódott társadalom állami keretek közötti irányitásának, vagyis a politikai hatalomnak történelmi szükségletéből vezethető le. Legfontosabb meghatározói: a történelmileg kialakult termelési viszonyok, az adott társadalmi-gazdasági alakulat osztály-, réteg- és csoportszerkezete, az államhatalom történelmileg kialakult tipusa és formája, politikai rendszere, a nemzetközi politikai viszonyok, a politikai tudat előző formái és az egyéb tudatformák /müvészet, vallás, filozófia, jog, erkölcs stb./.

A politikai ideológia fogalma

A politikai ideológiák a társadalmi berendezkedéssel és az államhatalommal kapcsolatos alapvető osztályérdekeket elméleti igénnyel megfogalmazó nézetek és eszmék rendszerei. Ezek mindig magukban foglalják az adott társadalomban létező párt vagy pártok politikai irányvonalát is. Ezt az egyes társadalmi osztályok vagy rétegek alapcéljait és feladatait tükröző programok, deklarációk, manifesztumok, szabályzatok, továbbá az érdekeik érvényesitését szolgáló módszerek elméleti általánositásai fejezik ki.

A politikai ideológia a többi társadalmi tudatformánál sokkal mozgékonyabb és változékonyabb, mivel az osztályok csak ugy vivhatják a siker reményében harcukat, ha ideológusaik és politikusaik folyamatosan elemzik és általánositják a társadalmi, politikai folyamatokat.

A politikai ideológia sajátszerüsége az, hogy áthatja az egész társadalmi életet. Lényeges hatással van a társadalom gazdasági fejlődésére éppugy, mint a tudományra, a müvészetre, a népmüvelésre, a kultura terjesztésére, az osztályok érdekeit kifejező erkölcsi normák érvényesitésére és megszilárdulására.

Az uralkodó ideológia mindig a gazdaságilag uralkodó osztály ideológiája. Az elnyomott osztályok politikai ideológiája is többé-kevésbé ennek hatása alatt áll. /Ez is egyik oka annak, hogy a munkásosztály ösztönösen nem képes a saját tudományos politikai ideológiáját kialakitani./

A köznapi politikai tudat

A köznapi politikai tudat nem azonos az osztály politikai ideológiájával. Gyakran politikai pszichológiának fogják fel, értve rajta a nem-rendszerezett politikai nézeteket, valamint az osztályok olyan érzelmeit, "kedélyállapotait", mint osztályszolidaritás, más osztályokkal szembeni ellenséges indulatok stb. Mindezek kétségkivül jellemzik a köznapi politikai tudatot, de nem meritik ki teljes tartalmát.

A köznapi politikai tudat jellegzetességeit nem az egyének pszichikuma és magatartás-normái, hanem a társadalom strukturális csoportjainak lényeges vonásai határozzák meg. Ez korántsem jelenti azt, hogy a köznapi politikai tudat jellegzetes tipusai és a társadalmi osztályok vagy rétegek határai egybeesnek.

A köznapi politikai tudatnak, éppugy mint a politikai ideológiának, legfontosabb kikristályosodási pontja az osztályérdek - ezt sokkal áttételesebben tükrözi, mint a politikai ideológia -, egyben azonban az osztályon belüli rétegződést is igen plasztikusan kifejezi.

A köznapi politikai tudatra a társadalmi, gazdasági, politikai rendszer egésze van hatással, közvetlenül viszont különösen az empirikus tapasztalatok, a hagyományok, szokások, spontán reakciók és érzelmi elemek befolyásolják.

Három - igen sok szinárnyalatu - fejlettségi foka különböztethető meg: az élenjáró /vagy "reprezentativ"/ tudat, amely a legközelebb áll az osztály alapvető érdekeit képviselő politikai ideológiához, továbbá: az osztály érdekeit tulnyomórészt spontánul tükröző átlagos tudat, mely a reprezentativ tudat egyes elemeit tartalmazza ugyan, de az osztály egészének alapvető érdekeit és feladatait nem képes tükrözni, végül az elmaradott tudat, mely az osztály tagjainak partikuláris érdekeit fejezi ki /s a munkásosztály esetében nagy szerepet kapnak benne más osztályok vagy konzervativ hagyományok sugallta nézetek is/.

A köznapi politikai tudatnak fontos elemei a politikai is-

merétek és érdeklődés. Ezek számos társadalmi tényező hatása alatt állnak, és tartalmuk rendkivül heterogén. Szinvonaluk végső soron az adott társadalmi-gazdasági alakulat konkrét történelmi jellegzetességeinek a függvénye, de emellett számos egyéb tényező határozza meg őket: az osztály-hovatartozás, a helyi társadalmi környezet, a konkrét életviszonyok, a müvelődési viszonyok, az agitáció és a propaganda stb.

A köznapi politikai tudat lényeges eleme a vélemény, amely magában foglal bizonyos ismereteket, de mégsem azonositható a tudással. A politikai vélemények a legkülönbözőbb igazságtartalmuak lehetnek. Megmutatják, hogy az emberek milyen szubjektiv itéleteket alakitanak ki a politikai jelenségekről és folyamatokról, mit tartanak fontosnak, helyesnek, kevésbé fontosnak, helytelennek, mivel értenek egyet, mivel nem stb. A vélemények speciális, a politikai tevékenység számára döntő jelentőségü formája a közvélemény, amely tömeges, de ugyanakkor rétegenkent differenciált, és fontos mércéje a köznapi tudat állapotának.

Az osztályharc szerepe a politikai tudat formálásában

A felvázolt jellegzetességek figyelembevétele fontos a politikai tudat célszerü formálásában. A politikai tudatnak az adott osztály, csoport, párt érdekei szerint való alakitása ugyanis az osztályharc rendkivül fontos terepe, s ennek megfelelően mind a kapitalizmusban, mind a szocializmusban alapvető társadalomirányitási probléma.

A politikai tudat különösképpen dinamikus, változó, a konkrét történeti szituáció és társadalmi rétegződés által meghatározott jelenségkomplexus. A gazdasági, társadalmi viszonyok összessége formálja, elsősorban azonban az, hogy milyen a politikai stratégia és taktika, a politikai tevékenységet milyen módszerekkel irányitják.

Hazánkban a politikai tudat fejlesztése elválaszthatatlan társadalomépitő tevékenységünk fő irányaitól. Annak szolgálatába kell állitanunk, hogy minél szélesebb rétegek minél magasabb szinvonalon ismerjék meg, tegyék meggyőződésükké a szocializmus épitésével kapcsolatos elveket és célokat, s ezeket képesek legyenek a gyakorlatban érvényre juttatni.

E folyamatban fontos figyelembe venni a mindenkori politikai tudat történetiségét. A politikai tudat, mint minden tudatforma, "emlékeztető tudat" - mai érdekeket és törekvéseket fejez ki, s a jövőre vonatkozó célok és érdekek megvalósi-

tására tör, de a multbeli tapasztalatok, felhalmozott ismeretek, politikai élmények, szokások és hagyományok pillérein nyugszik. E pillérek mélyen beágyazódnak hazánk történetébe /a felszabadulás előttibe éppugy, mint a felszabadulást követőbe/. Az az ut, amelyet máig megtettünk, halmozódó és sokszor ellentmondó hatást gyakorol társadalmunk különböző rétegeinek politikai tudatára. Fejlődésünk jól körülhatárolható történelmi szakaszai érthetőbbé teszik a politikai tudat jelenlegi állapotát, s egyben jelzik azt is, mivel számolhatunk a jövőben.

A politikai közéletben a történelmileg meghatározott periódusok politikai tudatának jellemző vonásai ma is hatnak, sokaknál a szükségesnél nagyobb mértékben. Ezek a korábbi politikai tudatuk alapján értékelik a mai helyzetet, politikai tevékenységükben a korábbi formákat és módszereket alkalmazzák, függetlenül attól, hogy ezek érvényesek-e még vagy sem. Pedig - bár szocialista társadalmunk egyes fejlődési szakaszai között folytonosság van, s azért a korábbi tapasztalatok felhalmozása és okos felhasználása nélkül a politikai tudat utópisztikusan elszakadhat a valóságtól - a korábbi tudatszinten a mai feladatokat nem lehet megoldani. Ezért olyan fontos, hogy a politikai irányitás minden fokon felismerje mind a jelenlegi feladatok sajátszerüségét, mind pedig az elmult történelmi korszakok hatását a politikai tudatra.

Az a lenini gondolat, hogy a szocialista eszméket mintegy "be kell vinni" a munkásosztályba /és nemcsak a munkásosztályba/, bizonyos értelemben ma is érvényes. Persze a konkrét tartalom és a módszer más, mint Lenin idejében volt. Ma olyan társadalomról van szó, ahol a munkásosztály van hatalmon és vezető ereje a marxista-leninista párt, s amelyben a szocializmus teljes felépitése van napirenden, szemben azzal a helyzettel, amikor a munkásosztály elnyomott osztály volt, s forradalmi-ellenzéki pártjának vezetésével a fennálló rend megdöntéséért harcolt. A módszerek is különböznek. Nemcsak azért, mert ma már a marxizmus-leninizmus uralkodó ideológia - hiszen a politikai eszmék terjesztésének minden fő eszközei és kialakult intézményrendszere a birtokunkban van -, hanem azért is, mert maguk az eszközök is jelentősen változtak. Külön aláhuzza e feladat fontosságát és sajátszerüségét az óriási mértékben megnövekedett társadalomtudományi és politikai információhalmaz, amelynek egységes marxista világnézeti keretek közé helyezése tudatformáló tevékenységünk uj feladata. A nagy hatásu tömegközlési eszközök, a rádió és a televizió elterjedése is megváltoztatja a hagyományos irásos és szóbeli agitáció és propaganda feladatait és módszereit.

A közéletiség fogalma

A politikai tudat - a szocializmusban különösen - elválaszthatatlanul összefonódik egyéb tudatformákkal. A mi viszonyaink között ez konkrét tartalmat nyer azáltal, hogy a politika hatóköre kitágul. A politika bizonyos értelemben a "tömegek közéleti aktivitása", /Lenin/ ezért mindazok a társadalmi folyamatok politikai jellegüeknek minősülnek, amelyek a közéletet érintik, és a tömegek aktivitása nélkül egváltalán nem mehetnek végbe.

Magyarázatot igényel a közéletiség fogalomköre. Közéletinek, azaz politikainak tekinthetünk minden olyan egyéni vagy tömeges magatartást, amely társadalmilag lényeges szerepet játszó csoport /réteg, osztály/ érdekeit, álláspontját, véleményét juttatja kifejezésre, ezzel érinti más hasonló csoportok érdekeit, álláspontját, véleményét, s igy közvetlenül vagy közvetve hat a társadalomirányitásra, illetve valamely sajátos területére. Ami tehát közügy, az egyben politikai ügy is, mint ahogy a politika is mindig közügy. A politikai tudat csomópontja ebben a vonatkozásban a közéleti érdeklődés, a cselekvő közéleti szenvedély.

A politikai tudat formálásának fő célja olyan közéleti szenvedély kialakitása, amely szocialista fejlődésünket segiti elő. A politikai tudat elválaszthatatlan a marxista világnézettől és a szocialista erkölcstől, ugyanakkor a munkamegosztási helytől függő konkrét és eltérő ismeretekhez, szakmai-társadalmi tevékenységekhez is kötődik. A politikai tudatnak tehát vannak szakmákhoz kapcsolódó aspektusai is. Ezek hiányában aligha lehetne megfelelően konkretizálni a politikai koncepciókat gazdaság-, tudomány-, ifjuság-, népesedés-, egyház-, müvelődéspolitika stb. területére. A legfontosabb azonban az, hogy a politikai tudatban és általa - fejlettségi szintjétől függően - az ember pártos, közösségi elkötelezettsége fejeződjék ki.

A közösségi elkötelezettség kibontakozása többek között azon is mulik, hogy mennyire alakult ki a politikai folyamatokban való részvétel igénye az egyes emberekben, csoportokban, rétegekben. A politikai tudatot leginkább a gyakorlati politikai tevékenység formálja. A részvétel természetesen nem egyszerü végrehajtás. A politikai munkát /a tömegpolitikai tevékenységet/ s ezen belül az agitációt és a propagandát sokszor ugy fogják fel, mint amelynek egyedüli feladata a központi politikai döntések magyarázása, s a végrehajtásukra való mozgósitás. Ez persze rendkivül fontos feladat, de ha

csupán erre szükitik le, ez egyoldalusághoz vezet, s egy korábbi történelmi szakasz ma már tulhaladott irányitási módszerének felel meg. Ma, amikor a különböző szintü helyi politikai szervek és szervezetek önállósága megnövekedett, egyre inkább arra kell törekedni, hogy az embereket minél szélesebb körben ne csak a végrehajtásba, hanem a döntések előkészitésébe és meghozatalába is bevonjuk.

A döntést hozók és a végrehajtók merev elválasztása oda vezethet, hogy a csak végrehajtókban politikai passzivitás és érdektelenség alakul ki. Tapasztalati kutatások támasztják alá azt a megállapitást, hogy a politikai ismeretek szinvonala és mértéke a döntési folyamatokban való részvétellel egyenes arányban nő.

A tudati ráhatás, meggyőzés szerepe a politikai tudat fejlesztésében

A politikai tudat fejlesztése közvetlen tudati ráhatást is igényel. Ennek fő formája a politikai információn és ismeretközlésen alapuló meggyőzés. Ez kettős szerepet játszik: egyrészt az országos és a helyi jellegü politikai folyamatok, másrészt a politikai ideológia és a köznapi politikai tudat között közvetit. Az agitációs és propagandatevékenységnek az első esetben az a feladata, hogy összhangot teremtsen a közvetlen tapasztalatokon alapuló helyi részleges érdek felismerése, valamint az elsősorban közvetve tapasztalt össztársadalmi helyzet és össztársadalmi érdekek felismerése között.

Ez elsősorban nem az agitáció és a propaganda feladata, hanem mindenekelőtt a politikai szervezetek - elsősorban a párt - társadalmunk objektiv viszonyait kifejező helyes politikájának a függvénye. De az agitációs és propagandatevékenység mint ennek része fontos szerepet játszik az összhang megteremtésében. Elsősorban a tájékoztatásban és az agitációs munkában kell érvényesiteni azt az elvet, hogy a központi döntésekkel kapcsolatos tudnivalókat ne csupán változatlanul továbbitsák az alsóbb szerveknek, hanem egészitsék ki helyi jellegü információkkal, adatokkal, tényekkel, a konkrét tennivalók körvonalazásával. A központi döntések mindenkit érintő tartalmáról ugyanis kellőképpen tájékoztatnak a tömegkommunikációs eszközök és egyéb központi információs csatornák.

A közvetlen politikai ráhatás - a politikai agitáció és propaganda - a politikai tudat formálásának csak az egyik eszköze. A másik a széles értelemben vett szocialista eszmeiségü általános müveltség. A politikai tudat, azon belül pedig különös-

sen a politikai ismeretszint és érdeklődés, egyenes arányban áll a szocialista müveltségi szinvonallal.

A jogi tudat | Az osztálytársadalomra jellemző társadalmi tudatformák egyike a jogi tudat.

A jogi tudat az emberek ama meggyőződéseinek összessége, hogy mennyire jogosak vagy jogtalanok a társadalom tagjainak tettei, jogai és kötelességei, mennyire igazságosak vagy igazságtalanok ezek vagy azok a törvények.

A jogi nézetek természetüknél fogva osztály jellegüek. Minden osztálynak megvannak a maga jogi nézetei, a maga jogi tudata. Például a burzsoázia szemében a dolgozók kizsákmányolása, munkanélküliségre, nyomorra és éhhalálra kárhoztatása jogos cselekedet, a proletariátus szemében viszont bün. Vagy megforditva: a dolgozók érdekeiért, a kizsákmányolás megszüntetéséért, az uj, szocialista társadalom megteremtéséért vivott harc a dolgozók, a proletárok szemszögéből jogos cselekedet, a burzsoázia szemszögéből viszont a bün.

A társadalomban azonban az uralkodó osztály jogi nézetei uralkodnak. Ezeket teljesen áthatja az osztályérdek, s az uralkodó osztálynak megfelelő és előnyös jogrendszer megteremtésére irányuló törekvéseket juttatják kifejezésre. A jogrendszer pedig nem más, mint az emberek társadalmi viszonyainak jogi normákban kifejezett és rögzitett rendszere. A jogi normák összessége viszont az adott társadalomban érvényes jogot alkotja.

Bár az osztálytársadalomban minden osztálynak megvannak a maguk saját jogi nézetei, mindamellett a jog egységes a társadalomban. Általánosan kötelező minden osztályra, a társadalom minden tagjára nézve. És hogy a jogi normákat valóban mindenki megtartsa: azok is, akiknek érdekében megállapitották őket, s azok is, akik ellen irányulnak - a jogi normák mögött ott áll az állam, az államhatalom ereje, amely kikényszeriti a normák teljesitését. "...A jog - irta Lenin - olyan apparátus nélkül, mely kényszeriteni tud a jogszabályok betartására - semmi."[1] Ez arról tanuskodik, hogy az állam és a jog elválaszthatatlan egymástól. Együtt jöttek létre és együtt léteznek.

A szokásoktól és erkölcsi normáktól eltérően, amelyek spontán alakulnak ki, külön állami kifejezésforma nélkül, a jogi normák keletkezésük folyamán feltétlenül megjárják az

[1] Lenin Összes Müvei. 33. köt. 9o. old.

állam akaratának, az államhatalom tudatos tevékenységének szakaszát: a hatalom állapitja meg, vagy szentesiti őket, s fejezi ki külön formában, törvény formájában.

Figyelembe véve az elmondottakat, a jogot a következőképpen határozhatjuk meg: a társadalomban élő emberek magatartásának mindazon szabályai, amelyek kifejezik az uralkodó osztály akaratát, s amelyeket az államhatalom állapit meg vagy szankcionál az uralkodó osztálynak megfelelő és előnyös társadalmi viszonyok és berendezések megvédése, megszilárditása és fejlesztése érdekében.

A kizsákmányoló osztályok jogi tudatában nagy helyet foglal el a jog és a jogrendszer osztályfelettiségének megalapozása. A feudális társadalomban általánosan elterjedt az a vélemény, hogy a jog az istentől ered, hogy a fennálló jogrend szent és megváltoztathatatlan. A burzsoázia ideológusai megfosztották a jogot az isteni eredet glóriájától, s földi okokkal kezdték magyarázni keletkezését. De ők is - s az ő nyomukban a revizionisták is - azt igyekeznek bizonyitani, hogy a jog osztályok felett áll, hogy egyaránt kifejezi és védelmezi minden osztály érdekeit: a dolgozókét is és a tőkésekét is. A valóságban azonban éppen azt mutatja, hogy a burzsoá jog a kizsákmányolókat szolgálja, az ő érdekeiket, akaratukat fejezi ki, s a dolgozók ellen irányul. Például védi a termelési eszközök magántulajdonát, törvényesiti a kizsákmányolást, a dolgozók elnyomását és kifosztását.

A valóság és a terjedő marxista ideológia hatására a proletariátusnak és nem a proletár dolgozó tömegeknek kialakul a maga saját, a burzsoáziától eltérő jogi tudata. A dolgozók egyre inkább megértik, hogy a polgári társadalomban létező jog a burzsoázia érdekeit védi és ellenük irányul.

Mivel a polgári törvényesség olyan jogrendszer létrehozására irányul, amely a kizsákmányoló uralkodó osztálynak, vagyis a burzsoáziának megfelelő és előnyös, s mivel ez elsősorban a magántulajdont kivánja védelmezni, a szocialista forradalom megszünteti ezt a törvényességet. "A burzsoázia teremtette törvényesség kihasználásának korszakát felváltja a legnagyobb forradalmi ütközetek korszaka - irta Lenin -, s ezek az ütközetek lényegében az egész burzsoá törvényesség, az egész burzsoá rend lebomlásával lesznek egyértelmüek..." [2]

2 Lenin Összes Müvei. 2o. köt. Budapest, 1969. 15. old.

A lerombolt burzsoá törvényesség, burzsoá jog helyében a szocialista forradalom során kialakult proletár állam kiépiti a maga szocialista jogrendszerét, a szocialista jogot, amely megfelel a dolgozók jogi tudatának.

De mi lesz a szocialista jog sorsa? Fennmarad-e a kommunizmusban is? A szocialista jog sorsa közvetlenül összefügg a szocialista állam sorsával, mivel - mint már emlitettük - a jog semmi a megtartására kényszeritő apparátus nélkül, vagyis az állam nélkül. Az állam pedig elhal, amint a társadalom fejlődése során eléri a teljes kommunizmust /ha arra az időre nem maradnak fenn kapitalista országok/. Az államot a népi önkormányzat szervei váltják fel, amelyek semmiféle kényszeritő apparátussal nem rendelkeznek majd, hanem teljes egészében társadalmi-erkölcsi tekintélyükre támaszkodnak.

Az állam megszünésével megszünik a jog és a jogi tudat is. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a kommunizmusban az emberek magatartásának nem lesznek társadalmi normái, s nem lesznek ezeket a normákat magyarázó és értékelő nézetek. A kommunizmusban is fennmaradnak bizonyos társadalmi normák, amelyek szabályozni fogják a társadalom tagjai közötti viszonyokat, s amelyeket azok tudatosan és önként meg fognak tartani. Mindezek a normák azonban elvesztik jogi jellegüket, mivel nem lesz szükségük arra, hogy külön kényszeritő apparátus védelmezze őket; a közvélemény lesz magatartásuk egyetlen biztositéka. S ha ez igy van, akkor már nem jogi normákként fognak szerepelni, hanem erkölcsi vagy szokás-normákként, s nem a jogi, hanem az erkölcsi tudattal lesznek összefüggésben.

3./ A TÁRSADALMI TUDAT FEJLŐDÉSÉNEK FŐBB TÖRVÉNYSZERÜSÉGEI

A társadalmi lét és a társadalmi tudat összefüggését, a társadalmi tudat fejlődésének törvényszerüségét vizsgálva három tényezőt kell kiemelnünk. Ezek: a társadalmi lét elsődlegességét a társadalmi tudattal szemben /máskép kifejezve a társadalmi lét meghatározó szerepét/, a társadalmi tudat fejlődésének viszonylagos önállóságát, valamint a társadalmi tudat aktiv szerepét. Ezek ismerete fontos a szocialista tudatformálás elvi és gyakorlati kérdéseinek megértéséhez is.

A társadalmi lét meghatározó szerepe

Ahogyan a marxista filozófia általában az anyag elsődlegességéből, ugy ezen belül a történelmi materializmus a társadalom anyagi létének elsődlegességéből indul ki.

Mit jelent a társadalmi tudattal szemben a társadalmi lét elsődlegessége? Miben nyilvánul meg a társadalmi lét meghatározó szerepe?

A társadalom anyagi létének elsődlegessége legelsősorban a következőkben áll: ahogyan az anyag elsődleges abban az értelemben, hogy a tudati folyamatoknak mindig anyagi hordozójuk van, a társadalmi tudat sem létezik megfelelő anyagi tényezők, tehát az anyagi termelési folyamatok nélkül. Ahhoz, hogy az emberek filozófiájának, tudományos kutatásokat folytassanak, müvészeti alkotásokat hozzanak létre stb., ahhoz mindenekelőtt a társadalomnak termelnie kell, mert anélkül társadalmi tudat nem létezik, sőt egyáltalán gondolkodó ember sem létezik. A szellemi kultura mindig feltételezi a társadalom anyagi kulturáját, az anyagi életviszonyok valamiféle rendszerét. Ez a tétel fordítva is igaz. Az anyagi kultura is szükségképpen létrehozza a szellemi kultura valamilyen formáját.

Az anyag elsődlegessége a tudattal szemben a továbbiakban azt jelenti, hogy a tudat keletkezése az anyagi formák fejlődésének meghatározott fokához van kötve. Csak az anyag magasrendüen szervezett formái teszik lehetővé /és egyben szükségszerüvé is/ a tudat megjelenését. A társadalmi tudat területén ez azt jelenti, hogy a társadalom anyagi életének meghatározott fejlődési fokain jöhetnek létre a társadalmi tudat különböző formái. Ezek a formák mindig akkor jönnek létre, amikor a társadalmi lét, az anyagi termelés ezt lehetővé teszi és igényli. Az egyes tudományágak létrejötte, a müvészet kialakulása, a vallás eredete stb. mindig szoros kapcsolatban állt a társadalmi gyakorlattal és az utóbbi szükségletei hivták életre. Ugyancsak az anyagi életfolyamatok hivják életre az osztályviszonyok megjelenésével a politikai és jogi tudatformákat, mert ezekre a szembenálló osztályoknak - mindenekelőtt az uralkodó osztályoknak - anyagi érdekeiknél fogva szükségük van. És ahogyan az egyes társadalmi tudatformák keletkezésében a társadalom anyagi élete végső soron a meghatározó tényező, ugy azok élettartamát, esetleges megszünését is a társadalom termelési módjának meghatározott fejlődési fokai alapozzák meg és teszik szükségszerüvé.

A társadalmi lét - közelebbről a termelőerőknek és a

termelési viszonyoknak adott szinvonala és szerkezete - meghatározza a társadalmi tudat szinvonalát és szerkezetét is. Az anyagi életviszonyok különböző fejlettségi fokának különbözően felelt tudati visszatükröződés felel meg. Az ősközösségi társadalomban például a munkafolyamat primitiv jellegének megfeleltek a rendkivül egyszerü, felszini tapasztalatok a világról.

A társadalmi lét és tudat viszonyának materialista megoldása számára a legfontosabb a következő: a társadalmi tudat végső fokon a társadalom anyagi életének visszatükröződése. A különböző formában kifejeződő társadalmi eszmék, elméletek, érzelmek a társadalom anyagi életviszonyait tükrözik vissza.

A társadalmi tudat viszonylagos önállósága

Amikor a marxizmus a társadalmi tudatot a társadalmi létből vezeti le, nem esik bele a mechanikus, metafizikus materializmus hibájába. Szembenáll azzal a felfogással, amely az eszmék létrejöttét, fejlődését kizárólag csak az anyagi életviszonyokból próbálja közvetlenül levezetni. Az eszmék, elméletek fejlődésének megvannak a maguk sajátszerü törvényszerüségei, ennek következtében nem pontosan és nem is minden részlet tekintetében felelnek meg az anyagi életviszonyoknak.

Az eltérések elsősorban a következőkből adódnak:

1. Minden történelmi korszak gondolati anyaga abból az eszmei örökségből nő ki, amely közvetlen előzményét képezi. Ez az eszmei hagyaték, amelyhez az uj eszmék fejlődésük során közvetlenül kapcsolódnak. A régi nézeteknek akár tagadása, akár pozitiv igenlése és továbbfejlesztése az uj eszmék fejlődésének közvetlen forrása. /Ez a kapcsolódás teremti meg az egyes tudatformák folytonossága révén azt a lehetőséget, hogy a tudatformáknak saját történetük lehessen./

Ha tulmegyünk azon az egyszerü megállapitáson, hogy az eszmék közvetlen kapcsolatát konstatáljuk és inkább a kapcsolat tartalmát, irányultságát vizsgáljuk, akkor kiderül, hogy ezen kapcsolatok tartalmában végső soron a társadalom anyagi életviszonyai huzódnak meg.

2. Bonyolult a társadalmi lét és társadalmi tudat kapcsolata másodszor azért, mert egy meghatározott korszak társadalmi tudatának különböző eszméi, elméletei egymással is rendkivül szoros és általában közvetlen összefüggésben vannak. A jogi nézetek fejlődését például mindenkor erősen befolyásolja a politika. Az osztályellentétes társadalmakban rendsze-

res kapcsolat alakul ki a vallás és az erkölcs között stb.

Az eddigieket összefoglalva: a társadalmi tudat minden formáját végső soron a társadalom anyagi életviszonyai határozzák meg. Azért "végső soron", mert a társadalmi tudatformáknak az anyagi életviszonyokkal szemben viszonylagos önállóságuk van, ami legfőképpen az egyes társadalmi tudatformák megelőző gondolati anyaghoz való kapcsolódásából, másrészt az egyes korszakok különböző tudatformáinak többé-kevésbé közvetlen kapcsolatából adódik. A jog és a politikai tudat általában közvetlenebbül, az erkölcs többszörös közvetítő láncszemen keresztül, a vallás, a müvészet, a filozófia még sokszorosabb közvetitéssel kapcsolódik a társadalom anyagi létéhez. De bármilyen sokszoros legyen a közvetités láncszeme, az anyagi életviszonyok, mint meghatározó tényezők huzódnak meg minden tudatforma fejlődésének belső tartalmában; maguk e tudatformák csak visszatükröződései az anyagi létnek.

A viszonylagos önállóság azt jelenti, hogy az eszmék nem követik pontosan a társadalom anyagi életének változását, fejlődését, hanem bizonyos mértékig függetlenednek tőle; bizonyos mértékig önállósulnak azzal szemben. Kifejeződhet ez abban, hogy a társadalmi tudat egyes konkrét formái lemaradhatnak a gazdasági viszonyokkal szemben. Kifejeződhet a viszonylagos önfejlődés abban is, hogy a különböző eszmék, elméletek tulhaladhatják a társadalom gazdasági viszonyainak adott fejlődési fokát, előrehaladhatnak.

A társadalmi tudat aktiv szerepe

A dialektikus és történelmi materializmus nagy jelentőséget tulajdonit a tudat aktiv szerepének. Amennyiben az eszmék elmaradnak az őket meghatározó anyagi életviszonyokkal szemben, illetve amennyiben maguk is elmaradott anyagi életviszonyokat fogalmaznak meg - ebben az esetben a társadalom anyagi életének visszahuzó fékjeivé, akadályaivá válnak; lassitják a társadalom mozgását. Amikor pedig a társadalmi tudat egyik vagy másik formája előreszalad /a társadalom pillanatnyilag adott viszonyaival szemben/, akkor a társadalmi mozgást gyorsitja.

A haladó társadalmi eszmék ilyen értelemben hallatlanul fontosak a társadalom számára. A haladó eszmék esetében az eszme, az elmélet előre felvázolja a fejlődés várható irányát, tendenciáját, többé-kevésbé pontosan megfogalmazza annak az osztálynak objektiv érdekeit, történelmi programját,

amelyet képvisel. Minél inkább me gértek ezen objektiv érde - kek megvalósitásának feltételei, annál inkább behatolnak ezek az eszmék a tömegekbe, s ott anyagi erővé válva a tömegek energiáit pozitiv irányba mozgatják. Az elmélet ilyen esetek - ben pozitiv anyagi erővé válik.

Minthogy a társadalom ellentétes osztályokra tagozódik, az osztályok egymás között folyó harca tudati sikon is folyik. Az ideológia egyrészt visszatükrözi, másrészt aktivan segiti az osztályok harcát. Minthogy az eszmék aktiv visszahatásának foka attól is függ, hogy milyen mértékben és milyen széles tömegek tették őket magukévá, az eszmei harcban mindkét fél arra törekszik, hogy saját nézeteit minél szélesebb körben saját osztályán belül, de azon tul is általánossá tegye.

4./ A SZOCIALISTA TUDAT KIALAKULÁSÁNAK FŐBB KÉRDÉSEI

A társadalom törvényszerüen végbemenő szocialista átalakulása magában foglalja a társadalmi tudatnak, a társadalom szellemi életének forradalmi átalakulását is. A társadalom általános fejlődéstörvényei igy nemcsak az anyagi életviszonyok átalakulásában érvényesülnek, hanem a szellemi élet területén is. Mint minden más területen, az átalakulás általános menete itt is sajátosan érvényesül; különböző formáinak - politikai, jogi, erkölcsi, vallási, tudományos, müvészeti stb. formák - megvannak a maguk saját mozgástörvényei is, amelyek szintén szerepet játszanak a tudat szocialista átalakulásában, az átalakulás mikéntjének meghatározásában, de a társadalmi fejlődés általános törvényeinek alárendelten.

A szocialista tudat kialakulásának főbb sajátosságai

A szocialista tudat kialakulása elsősorban nem mennyiségi változást jelent - pl. a szakismeretek gyarapodását vagy a kulturális javak széles körü elterjedését - bár ez is fontos jellemzője e folyamatnak. Lényege az, hogy a társadalmi tudat jellegében, strukturájában minőségi változás következik be: a marxista-leninista eszmék válnak hegemónná és hatják át a tudományos életet, a müvészetet, a közoktatást, a jogalkotást, a néptömegek közgondolkodását és mindinkább kiszorulnak a polgári eszmék és szemléletmódok. Természetes ugyanakkor, hogy a jelzett folyamat, a számos befolyásoló tényező és a társadalmi fejlődés ellentmondásos /sikerekben és harcokban bővelkedő/ jellege miatt igen bonyolult és a tudat szintjén is ellentmondásos.

A szocialista forradalom, amely az eddigi legmélyrehatóbb változást hozta az emberi társadalom fejlődésében, nem szünteti meg a társadalom fejlődésének olyan általános érvényü törvényét, mint a társadalmi lét elsődleges, meghatározó szerepe a társadalmi tudattal szemben, sőt éppen ennek a törvényszerüségnek az érvényesülése határozza meg az egész folyamatot. A szocialista tudat is csak a fejlődő szocialista lét alapján alakulhat ki. Alapvetően a szocialista termelési mód határozza meg a szocialista tudat jellegét, tartalmát, hiszen a társadalmi tudat a társadalom anyagi életviszonyait tükrözi. Jelentős vonás mégis az, hogy a szocialista tudat formálódásában - az előző társadalmi fejlődési korszakokkal összehasonlítva - nagyobb szerepe van a tudatosságnak, a szocialista társadalmi szervezetek és intézmények tervszerü munkájának, elsősorban a marxista-leninista párt vezető szerepének. A szocialista termelési viszonyok, a szocialista politikai rendszer azáltal, hogy a társadalom tagjai ezek között a viszonyok között élnek, hogy mindennapi tevékenységükkel maguk is részesei, fenntartói és formálói ezeknek a viszonyoknak, minden tervszerü és szándékos hatástól függetlenül, mintegy spontán módon is hatással vannak az emberek tudatára, gondolkodásmódjára, élettelfogására. E spontán folyamat azonban önmagában véve nagyon lassan vezetne a szocialista tudat kialakulásához a párt és más szocialista szervezetek - a szakszervezetek, a KISZ, a nőbizottságok stb. - tudatos szervező, mozgósitó és felvilágositó, ideológiai nevelőmunkája nélkül, vagy akkor, ha a szocialista állam nem segitené elő a tudományos marxista világnézet térhóditását a tanintézményeket - az általános iskolától az egyetemekig -, a saját és más eszközöket is felhasználva.

A szocialista tudat jellegét az is meghatározza, hogy az eszmei tényezők szerepe a szocialista épités során szükségképpen nő. A szocialista társadalmi viszonyok kialakulása ugyanis csak a társadalmi törvények tudományos felismerésével és felhasználásával történhet. A néptömegeknek aktivan részt kell venniük a szocialista átalakulásban. Csakis ilyen módon válhatnak a viszonyok és az emberek egyaránt szocialistákká. Ez pedig nem lehetséges a szocialista eszmék felhasználása, s a konkrét helyzetnek megfelelő kidolgozása nélkül. A szocialista tudat kialakulása ezért szerves része a szocialista társadalom teljes felépitésének. Ezért hangsulyozza pártunk: a szocializmushoz az is hozzátartozik, hogy az embereknek meg kell tanulniuk "szocialista módon élni, dolgozni és gondolkodni!"

A szocialista tudatnak is sajátossága, hogy rendelkezik viszonylagos önállósággal, azaz nem követi mechanikusan a társa-

dalmi lét változását, de nem szabályozható közvetlenül tör-vényhozással vagy rendeletekkel, határozatokkal sem, mint ahogyan pl. a jogi vagy a gazdasági viszonyok esetében ez nagymértékben lehetséges.

A szocialista tudat meggyökereztetése az emberek gondolkodásában nemcsak azt jelenti, hogy ismerjék pl. a szocialista erkölcs elveit, vagy a szocialista hazafiság és a burzsoá nacionalizmus közötti különbséget. A szocialista elvek az élet bármely területén csak akkor válnak tényleges társadalmi erővé, ha nemcsak ismeretekben, hanem tömegesen elterjedt szokásokban, életmódban, viselkedési formákban testesülnek meg, mintegy beidegzettséggé válnak, amikor az embereknek az esetek többségében nem az okoz már gondot és erőfeszitést, hogy a burzsoá vagy kispolgári magatartás helyett a szocialista elveknek megfelelő viselkedés mellett döntsenek, mert ez már szinte természetes számukra, hanem a szocialista életfelfogás és magatartás keretében vetődnek fel a különféle választási lehetőségek. A munkásosztály élenjáró szerepét a szocializmus épitésében - többek között - az is indokolja, hogy ebben az osztályban - különösen annak törzsökös rétegében - a tőkés viszonyok között jelentős mértékben kialakult a szocialista magatartás, szemlélet, reagálási mód több lényeges vonása, a kollektiv szellem, az osztálytudatosság, az internacionalista szemlélet stb. Az épülő szocialista társadalom többi osztályában és rétegében erősebben gyökeresedtek meg az évszázadokon keresztül kialakult magántulajdonosi és kispolgári szokások és nézetek, amelyek leküzdése a már kialakult szocialista társadalomban is sok időt és sok munkát igénylő feladat.

A szocialista tudat rendkivül összetett, egyenlőtlenül és ellentmondásosan fejlődő jelenség. A szocialista tudathoz tartozik pl. a termelési viszonyok szocialista átalakitásának és a politikai felépitménynek a munkásosztály hatalmi eszközévé változtatásának tudata, de ehhez tartozik a marxista filozófia elveinek, a dialektikus materializmusnak, a szocialista erkölcsnek és müvészeti nézeteknek meggyőződéssé válása is a szocialista társadalom tagjainak gondolkodásában. Történelmi tapasztalat ugyanakkor az, hogy a nagy tömegek hamarabb elfogadják az ipar szocialista átszervezését, az államositást, a mezőgazdaság szocialista átalakitását, a politikai hatalomnak a munkásosztály kezébe való kerulését, azaz a szocialista gazdasági és politikai célkitüzéseket, mint a szükebb értelemben vett világnézeti-filozófiai elveket: a materializmust az idealiz-

mussal és a vallással szemben, a szocialista kollektivizmust pl. a kispolgári individualizmussal szemben. A döntő az, hogy a tömegek a politikai és gazdasági kérdésekben minél előbb és minél számosabban támogassák és hajtsák végre a párt politikáját, elveit. Ezt a fontossági sorrendet szemelőtt kell tartanunk a szocialista tudat kialakitásának folyamatában. Ám arról sem lehet megfeledkezni, hogy a szocialista tudat, a marxizmus-leninizmus tudományos elvei egységes egészet alkotnak. Egy-egy terület nem maradhat el tartósan és tul erősen a szocialista gondolkodásban sem a társadalmi viszonyoktól, sem a tudat fejlettebbé vált formáitól anélkül, hogy ez ne veszélyeztetné a további sikeres össztársadalmi előrehaladást a szocialista fejlődésben. A marxisták-leninisták ezért vitáznak sok ideológiai kérdésben olyanokkal, akik egyébként a szocializmus épitésének célkitüzéseivel, végső fokon az osztálynélküli, kizsákmányolástól mentes, valóban minden ember javát szolgáló humanista társadalomért folytatott küzdelemmel egyetértenek, sőt azt munkájukkal és egyéb formában épitik és támogatják.

Az ideológiai fejlődésnek és az ideológiai munkának ezekből a sajátosságaiból következik, hogy a párt a következetességet a marxista-leninista elvek képviseletében és a téves nézetek leleplezésében rugalmasan egyesiti a türelmességgel, azzal, hogy elfogadja a szocializmus hiveinek azokat, akik valóban meggyőződéssel követik a gazdasági-politikai irányelveket még akkor is, ha pl. vallásosak, vagy más ideológiai kérdésekben vallanak nem marxista elveket. Ugyanakkor a szocialista szakemberekkel, müvészekkel vagy egyszerü dolgozókkal folytatott ideológiai vitákban a marxistáknak nyiltan meg kell mondaniuk és érvekkel bizonyitaniuk, hogy milyen nézetek elfogadhatatlanok, tudománytalanok. Ettől sem a marxisták nem lesznek dogmatikusok, sem a vitapartnerek nem lesznek a szocialista rendszer ellenségei, hanem éppen az ilyen viták visznek közelebb az eszmei egység megteremtéséhez az egységes objektiv érdekek alapján.[3]

Az eszmei tényezők növekedésének néhány következménye

Az eszmei tényezők szerepének törvényszerü növekedése a szocializmus épitése során kétségtelenül kimutatható történelmünkben. Feladataink sikeres

3 Lásd részletesebben Aczél György: Az ideológiai és kulturális élet néhány időszerü kérdése. /Országos agitációs, propaganda és müvelődési tanácskozás, 1973. január 24-25. - Kossuth Könyvkiadó, 1973./

megoldásában - akár az ujjáépitès feladatairól, akár a jó pénz megteremtéséről, akár az államositásról, vagy az ellenforradalom leküzdéséről és a belőle adódó következtetésekről, a mezőgazdaság sikeres szocialista átszervezéséről, vagy akár a napirenden levő nagy feladatról, a gazdasági irányitási rendszer reformjáról van szó - mindig nagy szerepet töltöttek be a marxista-leninista eszmék.

Az eszmei tényezők szerepének növekedése több fontos követelményt támaszt a társadalom tagjaival szemben. Megkivánja azt, hogy egyre többen sajátitsák el minél magasabb szinten a szakismereteket és a marxista-leninista ideológiát, hogy az élet minden területén szocialista szakemberekre támaszkodhassunk, akik szakmai képzettségük folytán a miénknél fejlettebb iparral, mezőgazdasággal rendelkező országok szakembereivel is felveszik a versenyt, és ugyanakkor birtokukban van az az ideológiai képzettség, amely lehetővé teszi, hogy ezt a tudást a szocializmus szolgálatába állithassák.

Az eszmei tényezők szerepének növekedése ugyanakkor jelentős veszéllyel is együttjár, aminek tudatában kell lennünk. Ha az eszméknek, az ideológiának nagyobb a szerepe, a problémák megoldásának sikere jobban függ tőle, akkor ez egyben azt is jelenti, hogy az elméleti, ideológiai tévedések sulyos következményekkel járnak. A vezetésben a problémák feldolgozásának hiányosságai az irányelvek, határozatok, törvények meghozatalában, valamint a végrehajtás megszervezésében éreztetik káros hatásukat, a néptömegek vonatkozásában pedig az eszmei fejlődés elmaradása vagy ezzel együtt a burzsoá és kispolgári eszmeiség hiányos leküzdése válhat jelentős gátjává a fejlődésnek.

Az ideológiai harc erősitésének szükségszerüsége és iránya

Korunkban mind a szocialista országok belső társadalmi viszonyai, mind a kapitalista világ viszonyai gyors ütemben változnak, világméretekben folyamatban van a tudományos-technikai forradalom széles körü kibontakozása és elmondható, hogy a szocialista országok gazdasági, kulturális és tudományos kapcsolatai a kapitalista világgal sokrétübbé válnak. Ezt a folyamatot az imperializmus mind gazdasági, mind politikai, mind pedig ideológiai síkon igyekszik saját rendszerének védelmére és a szocialista világrendszer fellazitására, meggyengitésére felhasználni. Mindez szükségessé teszi a marxista-leninista elméletnek az uj jelenségek tudományos vizsgálatán alapuló tovább-

fejlesztését, korunk ellentmondásai marxista elméleti megoldásának kidolgozását és a burzsoá, nem egyszer marxista mezbe öltöztetett koncepciók következetes marxista birálatát, leleplezését. - Az emlitett tényekkel kapcsolatban pl. különösen fontos azoknak az elméleteknek cáfolata, amelyek a kapitalizmus, az imperializmus kizsákmányoló, reakciós természetének megváltozását hirdetik, "népi kapitalizmusról", "jóléti államról", a "bőség társadalmáról" beszélnek; továbbá az un. konvergencia elméleteknek, beleértve az "ipari társadalom" elmélet különféle változatait, amelyek a termelőerők, a technika szerepét abszolutizálva a kapitalizmus és a szocializmus egymáshoz közeledését, hasonulását vélik felfedezni, ezzel is alátámasztva, hogy nincs szükség a kapitalizmus forradalmi felszámolására. Egyre szélesedik annak a burzsoá irodalomnak is a köre, amely a szocialista országok társadalmi rendjét, politikai viszonyait - nem egyszer Marxra hivatkozva - olyan módon értelmezik át, hogy abból a megvalósult szocialista rendszerek szembenállása derüljön ki a Marx által kidolgozott szocialista tanokkal. - Ezek az ideológiai áramlatok is azt mutatják, hogy napjainkban is szükség van nagyfoku ideológiai éberségre és nem lehetséges a békés együttélés a burzsoá ideológiával.[4]

A kulturális forradalom és fő célkitüzései

A szocializmus épitése során lezajló kulturális forradalom szerves része az egész társadalom szocialista átalakulásának és a társadalmi tudat gyökeres megváltozását hozza magával. Lényegét röviden a marxizmus-leninizmus hegemóniájának megvalósulásában és megerösödésében jelölhetjük meg.

A kulturális forradalom célkitüzései - az előzőekből következően - nem esetleges elemeket tartalmaznak, hanem a társadalmi fejlődésünk által előirt szükségszerü feladatok. E feladatok a következők:

1. Az iskoláknak a tudományos világnézet, a marxizmus-leninizmus eszmei alapjára való állitása. Az iskolákban nevelődik az uj nemzedék és az iskolák nyujtják az idősebb nemzedék számára is a szakképzés és a továbbképzés számos formáját. Az iskolákban nemcsak technikai vagy természettudományos anyagban, hanem a társadalomtudományi ismeretekben és a világnézeti-erkölcsi oktatásban is a legkorszerübbet és a leg-

4 Lásd részletesebben Aczél György: Az ideológiai és kulturális élet néhány időszerü kérdése. /Országos agitációs, propaganda és müvelődési tanácskozás, 1973. január 24-25. - Kossuth Könyvkiadó, 1973./

haladóbb ismereteket kell nyujtaniok ahhoz, hogy a modern szocialista társadalom felépülhessen. A társadalomtudományokban és a világnézetben a legkorszerübbet és a leghaladóbbat pedig a marxista-leninista alapokon fejlődő tudományok, illetve tudományos irányzatok jelentik.[5]

A kulturális forradalom e célkitüzésének megfogalmazásában Lenin utmutatására támaszkodunk, aki ezt irta:

"Az iskolának a proletárdiktatura eszközévé, vagyis olyanná kell válnia, amely nemcsak általában a kommunizmus elveinek közvetitője, hanem egyszersmind közvetitője annak az eszmei szervezeti és nevelő befolyásnak is, amelyet a proletariátus gyakorol a dolgozó tömegek félproletár és nemproletár rétegeire, a kizsákmányolók ellenállásának teljes elnyomása és a kommunista rendszer megvalósitása érdekében."[6]

(2. A társadalom szocialista nevelésének szolgálatába kell állitani a sajtót, a rádiót, a televiziót stb., tehát azokat a tömeges információkat, ismereteket, élményanyagot nyujtó eszközöket, amelyek a legszélesebb néptömegekre hatnak.

Itt hangsulyoznunk kell - a gyakran előforduló félreértések elkerülése végett -, hogy a szocialista nevelés szolgálatába való állitás nem azt jelenti, hogy ezek az intézmények, fórumok a szük értelemben vett pártpropaganda vagy agitáció eszközeiként funkcionáljanak csupán. A szocialista nevelés átfogó eszközei azok az intézmények, amelyek magukban foglalják a modern szakismeretek korszerü közlését vonzó és érdekes formában, tájékoztatást a hazai és világeseményekről a kor szinvonalának megfelelően gyorsan, szemléletesen és értékelve, kommentálva is az objektive ismertetett tényeket, megvilágitva szélesebb, a nemzetközi osztályharccal és a szocializmus, a béke ügyével meglevő összefüggéseket. A szocialista nevelés természetesen magában foglal szorosabb értelemben vett ideológiai felvilágositást, ismeretközlést is korszerü szinvonalon és eszközökkel. S végül, a szocialista nevelés keretébe tartozik az a szolgálat is, amelyet ezekkel az eszközökkel kivánunk elérni, hogy az emberek szabad idejüket

6 Lenin Müvei. 29. köt. 123. oldal.

5 A közoktatás továbbfejlesztésével kapcsolatos időszerü feladatokat határozta meg az MSZMP KB. 1972. juniusi ülése.

kellemesen, kulturáltan, izlésüknek megfelelően eltölthessék, vagyis a szórakozás is.

3. Ki kell alakitani a közmüvelődés uj szervezeti formáit. Ez a folyamat a szinházak, mozik államositásával kezdődött, a könyvkiadás, a folyóiratok állami és szocialista társadalmi szervezetek kezébe adásával folytatódott sok más forma kialakitásával, olyan országos szervezet kiépitésével, mint pl. a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, vagy a kulturházak, kulturotthonok hálózata stb. Ebbe a feladatkörbe sorolhatjuk az alkotómüvészek és azok szervezeteinek támogatását és eszmei nevelését is.

4. A tudományos és müvészeti életet át kell formálni a marxizmus-leninizmus eszméi alapján.

A tudományok korunkban rendkivül gyorsan fejlődnek, társadalmi szerepük, befolyásuk is meredeken ivel felfelé. A tudományok sokféle módon hatnak a társadalom tudatára, az oktatásra, a müvelődésre, az élet- és munkakörülmények alakulására, kihatással vannak nemzetközi kapcsolatainkra is. A szocialista társadalomban a tudományos és technikai haladást nem korlátozzák olyan tényezők, mint a kapitalizmusban, de ugyanakkor sok éves körültekintő és meg-megujuló munkát jelent a tudományos élet fejlesztésének szocialista szabályozását, ösztönzését, szervezetét kidolgozni.

Differenciált és sajátos feladat a tudományos munka pártirányitása is. E tekintetben is fontos dokumentum az MSZMP KB tudománypolitikai irányelvei, amelyeket a KB 1969. juniusában fogadott el.

A kulturális forradalom szolgálatában áll az a törekvés, hogy a tudományos élet - az irányelvek szellemében - az eddiginél is jobban szolgálja a szocializmus teljes felépitését. Erősiteni kell a tudományos munka társadalmi elkötelezettségét, növelni kivánjuk a kutatás és a kutatás eredményei felhasználásának anyagi bázisát; a tudományos munkában megszilárditjuk a marxizmus hegemóniáját, de nem közömbös az sem, hogy korszerübbé és hatékonyabbá válik a tudományos élet szervezeti oldala, növekszik a kutatók erkölcsi és anyagi megbecsülése.

Az ujszerü hazai és nemzetközi problémák megoldása érdekében a párt és állami vezetés hatékonyabban fel kivánja használni a társadalomtudományokat. Ennek viszont feltételei

közé tartozik, hogy azok alkotó módon, szabadon fejlődjenek, a marxizmus-leninizmus elveire támaszkodjanak, szembeszegülve a marxizmus-leninizmus pluralizálását és a marxizmuson belüli külön irányzatok szükségszerüségét hirdető nézetekkel. A dogmatikus maradványok és az egészségtelen tudományos monopolhelyzetek leküzdése csakis az alkotó, eszmeileg szilárd marxista tudományos élet keretében képzelhető el.[7]

A különféle müvészeti ágak számára a szocializmus épitésének időszaka az alkotó szellem felszabadulásának lehetőségét adja meg és azt az igényt támasztja az alkotókkal szemben, hogy minden igazi müvészetben jelentkező népi és humanista vonásokat a tudatos marxista látásmód, világszemlélet, a nép, a szocialista nemzet gondjaival való szembenézés utján fejlessze, azaz a szocialista realizmus utját, kifejezésformáit keresse a müvészeti alkotásokban. Az elmult évek tapasztalatai bizonyitják, hogy a hazai és külföldi közönség érdeklődését, megbecsülését azok a müvek váltották ki igazán, amelyek vállalkozni tudtak korunk és népünk lényeges problémáinak feltárására, illetve ábrázolására, alkotó szellemü müvészi kifejezésre.

5. A kulturális élet átalakitása nem mehet végbe uj, szocialista értelmiség kialakitása nélkül. A megdöntött tőkés rendszernek /éppugy, mint minden társadalmi rendnek/ szüksége volt értelmiségre, mégpedig saját értelmiségre, amelynek világszemlélete, politikai célkitüzései egybeesnek az uralmon levők érdekeivel. Igy természetesen a szocialista társadalomnak is saját, uj értelmiséget kell létrehoznia, olyan értelmiséget, amely már nem egy szük uralkodó csoport, hanem a nép értelmisége. Ehhez adódik, ennek a folyamatnak szerves része az elméleti, intellektuális tevékenység növekedése, szerepének gyarapodása korunkban, és a szocialista-kommunista fejlődésnek az a lényeges sajátossága, hogy az értelmiségi és a fizikai munka közti ellentétet, majd a lényeges különbséget is egyre inkább felszámolja.

Az uj, szocialista értelmiség kialakulásának első forrása: a kapitalizmustól örökölt értelmiségi réteg zöme hosszabbrövidebb idő alatt a szocialista épitőmunkában részt vállalva, a marxizmussal megismerkedve a szocialista értelmiség egyik ré-

7 Lásd részletesebben Aczél György: Az ideológiai és kulturális élet néhány időszerü kérdése. /Országos agitációs, propaganda és müvelődési tanácskozás, 1973. január 24 - 25. - Kossuth Könyvkiadó, 1973./

szévé válik. A második forrás: munkások, parasztok értelmiségi munkával megbizva az elmult huszonöt év alatt képesek voltak egyik legfontosabb, müvelt és szilárd világnézetü alkotóelemét adni az uj értelmiségnek. S végül a harmadik forrás: a felnövekvő ifju értelmiség, amely nagyobbrészt a fizikai munkások és parasztok gyermekei közül kerül ki. Számban a felsoroltakhoz nem mérhető, de nevelő hatásában, szerepében igen jelentős azoknak az értelmiségieknek a tevékenysége, akik már a felszabadulás előtt a haladás, a szocializmus, a marxizmus hiveivé váltak, és a politikai, s a kulturális élet szervezésében - alkotó munkájuk mellett - nagy szerepet töltöttek be az elmult évtizedekben. Az értelmiségi réteg valóban szerves részévé vált a magyar népnek, a néppel együtt épiti a szocializmust.

6. A kulturális forradalom feladatkörébe tartozik az uj szocialista életmód, a szocialista magatartási formák, közizlés stb. kialakitása is. Az előzőekben jelzett nagy feladatok eredményeinek lecsapódásai ezek az emberek mindennapi életében, de semmiképpen sem kisebb jelentőségü és könnyebben megvalósuló vonatkozása ez a kulturális forradalom általános folyamatának. Fontosságára utal az a meggondolás is, hogy nem utolsósorban ennek valóra válásától függ az emberek jó szocialista közérzete és a szocializmus elveinek érvényesülése a magánélet szférájában.

Feljegyzések:

II. fejezet

AZ ERKÖLCSI TUDAT LÉNYEGE, OSZTÁLYJELLEGE ÉS A SZOCIALIZMUSRA JELLEMZŐ ALAPELVEI, NORMÁI

A társadalom anyagi, politikai és szellemi élete jelenségeinek tanulmányozása során már utaltunk rá, hogy anyagi életük társadalmi termelésekor az emberek nemcsak gazdasági-társadalmi, valamint politikai-közéleti viszonyokat hoznak létre, hanem a köz- és magánéleti gyakorlati magatartásukat szabályozó szokásrendszereket is kialakitanak, amelyekből jogi és erkölcsi szabályokat, normákat, elveket lehet elvonatkoztatni. Amikor ugyanis az egyén, aki mindig adott fejlettségi fokon álló társadalomban, meglevő termelési viszonyok közé születik, az erkölccsel, mint a gyakorlati magatartását szabályozó, a közvélemény erejével alátámasztott erkölcsi követelmény-rendszerrel találja magát szemben.

Az erkölcs tehát társadalmi jelenség. Nem az egyének természetéből, vélekedéseiből, egyedi vagy csoportos nézeteiből magyarázható, hanem a társadalom valóságából, a társadalom jelenségeként. Ebből következik az adott erkölcs osztálymeghatározottsága, az erkölcs fejlődésének folyamatossága és megszakitottsága is.

1./ A MARXISTA ETIKA MINT AZ ERKÖLCSRŐL SZÓLÓ FILOZÓFIAI TUDOMÁNY

Mielőtt azonban az erkölcsi tudatnak a társadalmi és egyéni szükségleteket, érdekeket és boldogságtörekvéseket kifejező funkcióinak tárgyalásába kezdenénk, előbb foglaljuk össze az etikának, az erkölcsről szóló tudománynak a lényegét.

A marxista etika mint elmélt és módszer

Az erkölcsi jelenségek terén tájékozatlan ember az etika egyetlen feladatának szabályok és normák, elvek és eszmények kidolgozását, rendszerezését és indokolását tekinti. Az etika feladatát azonban nem szabad a morális tanok megfogalmazására és rendszerezésére korlátozni. A morális tan megelégszik azzal, hogy az erkölcsi követelmény, a legyen alakjában tudatosan kifejezésre juttatja bizonyos osztályok szükség-

leteit és érdekeit, erkölcsi szabályok és normák, elvek és eszmék alakját adva nekik.

Az etika azonban nem áll meg itt, feladata nemcsak és nem elsősorban az, hogy megfogalmazzon és rendszerezzen erkölcsi szabályokat, normákat, elveket és eszményeket, hanem az, hogy ezeket, mibenlétüket, szükségességüket /illetve más esetben szükségtelenségüket/ meghatározott világnézeti-filozófiai álláspontról indokolja, bizonyitsa, magyarázza. Az etika tehát filozófiai-világnézeti alapon értelmezi e szabályok és normák, elvek és eszmények megvalósulásának egész mechanizmusát.

A marxizmus előtti etikai rendszereknek éppen az volt a fogyatékosságuk, hogy csak megközeliteni tudták az erkölcsi jelenségek materialista magyarázatának és tudományos megalapozásának problémakörét. Megoldani nem, mert a társadalmi jelenségeket vagy idealista alapon értelmezték, vagy történelmietlenül közelitették meg, ami ugyancsak idealizmushoz vezetett.

A Marx előtti etikusokra általában jellemző volt, hogy önálló, meghatározó, elsődleges szerepet tulajdonitottak az erkölcsnek. Etikai elméleteik azért nem lehettek tudományosak, mert sem a termelési viszonyok meghatározó szerepét nem ismerték fel az erkölcs fejlődésében, sem az erkölcsi fejlődésnek a politikai-közéleti fejlődéshez való tényleges viszonyát nem tudták feltárni. Csak az egész történelem materialista felfogása alapján lehetett tudományosan megoldani magukat az erkölcs keletkezésével és mibenlétével összefüggő kérdéscsoportokat is. A marxista etika nem más, mint a dialektikus és történelmi materializmusnak, mint egymástól elszakithatatlan elméletnek és módszernek az alkalmazása az erkölcs társadalmi-történelmi jelenségére. A marxista etika a konkrét elemzés követelményét ezen a téren is egyesiti a magasfoku filozófiai-világnézeti tudatosság igényével.

A történelmi materializmus, mint elmélet és módszer főleg az erkölcsi fejlődés folyamatosságában megnyilvánuló megszakitottságnak és a fejlődés megszakitottságában megnyilvánuló folyamatosságnak, az erkölcs társadalmi funkciója problémáinak a megközelitésénél és megoldásánál nyer alkalmazást.

A materialista dialektika elmélete és módszere pedig az erkölcs szerkezetének, kategóriarendszerének, müködési mechanizmusai elemzésének a vizsgálatánál kerül elsősorban alkalmazásra.

A marxista etika tárgya

Mint minden eddigi etikai rendszernek, a marxista etikának is megvan - a többi között - a gyakorlati igénye és célja, hogy egy meghatározott osztály - a munkásosztály - érdekeit kifejező erkölcsi rendszert, erkölcsi eszményt, erkölcsi elveket, normákat és szabályokat állitson fel, rendszerezzen és igazoljon. Ez a törekvés a marxista etikának abban a részében valósult meg, amelyet a szocialista kommunista erkölcs elméletének nevezhetnénk.

Ugyanakkor, ahogy az eddigi etikák sem, a marxista etika sem csupán a kommunista erkölcs elméletének kimunkálása, hanem megalkotja a maga általános etikai felfogását is. A marxista általános etika a kommunista erkölcs rendszerének elméleti alapja s ugyanakkor indoklása és igazolása is. Az általános etika és a kommunizmus erkölcsi elmélete egyaránt a valóságból indul ki, és arra hat vissza. Az általános etikán belül kerül tárgyalásra több, a régi etikákban nem szereplő kérdés, igy pl. az erkölcsnek mint társadalmi jelenségnek a folyamatossága és megszakitottsága /mint erre már utaltunk/ stb. A marxi általános etika nagy sulyt helyez annak a mechanizmusnak a tudományos kutatására és elméleti megvilágitására is, amelyben egyrészt az objektiv társadalmi erkölcsösség és a hirdetett erkölcs az egyének cselekvésein keresztül megvalósul, másrészt ugyanakkor az egyének törekvései és boldogságigényei érvényesülnek.

Az általános etika marxista elmélete a dialektikus és történelmi materializmus módszereivel elemzi azokat a kategóriákat, amelyek az erkölcsi jelenségek megismerése során az eddigi etikai rendszerekben kialakultak. Igy a többi között az egyén morális magatartását leiró kategóriákat, a cselekvés determináltságának és beszámithatóságának kategóriáit, a szándék és a következmény, a cél és az eszköz kategóriáit stb.

Az etika szerepe a szocialista-kommunista társadalom formálásában

A jóról való elméleti tudás és az emberek élettevékenységét meghatározó érdekek összhangjának - történelmi folyamatot igénylő kialakitása tehát elsősorban nem az etika feladata, hanem feltételezi azokat a mélyreható gazdasági, társadalmi, tudati átalakulásokat, melyek eredményeként a kommunizmus megvalósitásának társadalmi érdeke és az egyén legsajátosabb egyéni érdeke egybeesik. A társadalmi érdek egyéni elsajátitásának dialektikus folyamata során válik egyre hatékonyabbá a marxista etika normativ oldala, s növekszik szerepe a történelem menetének tudati determinációjában.

Ez azért lehetséges, mert a marxi etika normativ elemei /a "legyen"-ek/ nem elvont konstrukció termékei. A marxizmus történeti szemlélete feloldotta a "van" és a "legyen" metafizikus kettősségét: "természettudományos pontossággal" felvázolja, hogy miként fognak élőfeltételeik alapján az emberek szükségszerüen cselekedni és gondolkodni, és a jelenben részlegesen, de a jövőben általánosan megvalósulót állitja célul - erkölcsi személyként - a jelenben a jövőt formáló ember elé. Igy alkot az elméleti és gyakorlati érdek szerves egységet a marxista etikában.

2./ AZ ERKÖLCS LÉNYEGE ÉS TÁRSADALMI SZEREPE ÉS A KOMMUNISTA ERKÖLCS KIALAKULÁSÁNAK FOLYAMATA

A nem marxista ideológusok a többi társadalmi jelenséghez hasonlóan az erkölcsöt is idealista módon és történelmietlenül értelmezték és értelmezik. A legelterjedtebb burzsoá tanitások az erkölcsöt vagy közvetlenül, vagy esetleg közvetve az un. "isteni kinyilatkoztatásból" vezetik le, vagy valamiféle nem létező "örök" emberi természettel magyarázzák.

Az erkölcs lényege

Az erkölcs mibenlétének, keletkezésének és fejlődésének, valamint társadalmi szerepének tudományos magyarázata a társadalom marxista értelmezésén alapszik. Mint tudati és gyakorlati jelenség a társadalmi együttélés sajátos szükségleteként jött létre, végső fokon a társadalom anyagi viszonyaitól függ és ezeknek a dialektikus mozgásával fejlődik.

Az erkölcs társadalmi szükségszerüségét abban a funkciójában kell keresni, hogy a társadalmi együttélés érdekében átfogóan és közvetlenül szabályozza az egyének magatartását. Sok tekintetben hasonló funkciót tölt be a jog is, de ez döntően az uralkodó osztály érdekében, ezért szükebb területen és államilag szankcionált szabályokkal, állami közvetitéssel határozza meg az emberek cselekedeteit.

Az erkölcs egyrészt tudati jelenség, a társadalmi tudat egyik formája. Mint ilyen végső soron a társadalom mindenkori anyagi viszonyai - a gazdasági és osztályviszonyok - tükröződésének egyik formája. A társadalom anyagi viszonyai az erkölcsben sajátos összefüggésben tükröződnek vissza. Az

erkölcsi tükröződés tárgya elsősorban az egyéneknek egymáshoz, a különböző közösségekhez és ezeken keresztül a társadalomhoz való gyakorlati viszonya.

Az erkölcs társadalmi funkciójából következik, hogy az emberek minden társadalmi magatartásának, cselekedetének van erkölcsi oldala is. A termelési tevékenységnek éppugy mint a politikai gyakorlatnak és egyéb társadalmi viselkedésnek. Ennek megértése nagyon fontos, hiszen hazánkban is gyakori még az erkölcs területének leszükitése a magánélet körére és ezen belül is elsősorban a nemek közötti viszonyra. Ez a leszükités a burzsoá társadalom ideológiájának maradványa és nem utolsósorban az un. valláserkölcsi nevelés következménye.

Az erkölcsi tudat meghatározott szerkezettel rendelkezik, amelynek fő összetevői a következők: az erkölcsi ideál, az erkölcsi alapelvek, az erkölcsi elvek és az erkölcsi normák.

Az adott társadalmi gazdasági alakulat legáltalánosabb objektiv viszonyai, az alapvető osztályérdekek, a társadalmi törekvések legmélyebben, lesüritettebben az erkölcsi ideálban /eszményben/ tükröződnek vissza. Pl. a kommunista társadalom és ennek megfelelő kommunista embereszmény a forradalmi proletariátusnak nemcsak objektiv, perspektivikus érdekét, osztálytörekvéseit fejezi ki, hanem ezt visszatükrözve erkölcsi célként, ideálként is szerepel.

Az erkölcsi ideálnak felelnek meg az erkölcsi alapelvek /pl. individualizmus, kollektivizmus stb./, amelyek egy adott erkölcsi rendszer társadalmi minőségét a legjellemzőbben fejezik ki, áthatják az egész erkölcsi rendszert. /A szocialista erkölcs alapelveiről később részletesebben is lesz szó./

Az alapelvek konkrétabb kifejezői az erkölcsi elvek. /Lásd pl. az SZKP programjába foglalt erkölcsi kódexet, vagy az MSZMP VIII. kongresszusán megfogalmazott erkölcsi elveket./

A társadalmi gyakorlatban kialakult közvetlen magatartási követelményeket és tiltásokat nevezzük szorosabban vett erkölcsi szabályoknak vagy normáknak.

Az erkölcs nemcsak tudati jelenség, hanem maga az egyén és a közösség közötti gyakorlati viszony is. Az erkölcsnek ezt a gyakorlati oldalát nevezzük erkölcsösségnek. Az erkölcsi nézetek /ideál, alapelvek, elvek, normák/ a cselekvés által válnak erkölccsé, anélkül üres, megvalósithatatlan óhajok

maradnak. Hiába ismeri valaki pl. azt az erkölcsi szabályt, hogy védeni kell a társadalmi tulajdont, ha a valóságban ezt nem teszi, a tudat szintjén maradó erkölcsi norma lényegében semmit sem ér. E problémának nagy jelentősége van az erkölcsi tudatformálásban, az erkölcsi nevelésben.

Amig a jogi szabályokat állami szankciók segitségével tartatják meg az emberekkel, addig az erkölcsi szabályok megtartását az erkölcsi közvélemény és a lelkiismeret szabályozza.

Az erkölcs társadalmi szerepe

A marxizmus nem tulozza el - mint egyes burzsoá vagy vallási nézetek - az erkölcs szerepét, de nem is becsüli azt le.

Amikor kimutatja, hogy az erkölcs is a társadalmi lét sajátos tükröződése és hogy a társadalom fejlődésében az anyagi tényezőké a vezető szerep, nem becsüli le a társadalmi fejlődés erkölcsi oldalát, amivel ellenfelei vádolják.

A tudat - az erkölcsi tudat is - nem egyszerüen kisérője a társadalmi változásoknak. A kialakuló erkölcsi nézetek befolyásolják az emberek cselekvését. A haladó osztályok erkölcse társadalmi érdek kifejezése és ösztönöz a társadalom előrehaldásának segitésére, a reakció elleni harcra. A hanyatló, reakciós osztályok erkölcse a fejlődés ellen ható tényező.

Ebből következik az erkölcsi nevelés, az erkölcsi tudat formálásának nagy jelentősége. Ez tudatositja az emberekben, hogy az adott társadalom, az adott osztály mit tart jónak vagy rossznak. Tudattal, akarattal rendelkezünk, választhatunk, mérlegelhetünk a cselekvés előtt. Minél fejlettebb valakiben az erkölcsi tudat, annál inkább befolyásolja cselekvése irányát. Az erős erkölcsi tudat még az önfenntartás ösztönénél is nagyobb erővé válhat. Lásd pl. a kommunisták magatartását a fasizmus időszakában.

A proletár, a szocialista és a kommunista erkölcs lényegében ugyanazon erkölcs különböző fejlődési szakaszait jelentik. E fejlődési folyamat áttekintése előtt foglalkoznunk kell a burzsoá erkölcs lényegével is. Ennek ellentéte ugyanis a proletár, a szocialista és a kommunista erkölcs.

A burzsoá erkölcs

Az a tendencia, amely az antagonisztikus társadalmakban az ellentétes /osztályjellegü/ erkölcsi rendszerek kialakulását eredményezte, legvilágo-

sabban a tőkés társadalomban nyilvánul meg. Ez annak következménye, hogy a tőkés társadalom az az osztálytársadalom, amelyben az osztályviszonyok és a létérdekek a kizsákmányoltak számára is felismerhetően jelentkeznek.

A tőkés társadalom szakit a durva, közvetlen kényszerrel, sem korbáccsal, sem deressel nem kényszeriti munkára és engedelmességre a proletárokat, sem a jog, sem a vallás nem mondja ki azt, hogy a proletár köteles engedelmeskedni a tőkésnek. Ellenkezőleg: a tőkés társadalom egész uralkodó ideológiája azt az illuziót táplálja, hogy ebben a társadalomban mindenki egyenlő, mindenki szabad, mindenki önszántából lép /vagy nem lép/ másokkal szerződéses viszonyba, müködik /vagy nem müködik/ együtt másokkal. Minden ember egyenlő, szabad személyiség, s ezt a magántulajdon biztositja, ami elvileg mindenki számára elérhető. Mindenki tulajdonos, ha másnak nem, legalábbis saját személyiségének, saját akaratának, munkaerejének tulajdonosa. Amije ezen belül van /vagy nincs/, az nem a születéstől függ, hanem az önálló egyén "életrevalóságától", vállalkozó kedvétől, egyéni tehetségétől. Ezért a tőkés társadalom az uralkodó köztudatban ugy jelenik meg, mint az "igazi", "harmonikus" társadalom, amelyben az emberek a maguk önző érdekeinek érvényesitésére törekedve akaratlanul is megvalósitják a "közjót", mindenki javát, lehetővé teszik mindenki boldogságát.

A burzsoá lét törvényszerü következménye a közélet és magánélet "kettéválása" is. Már a burzsoázia klasszikus ideológusai, mint pl. Adam Smith, tisztában voltak azzal, hogy a közéletben, az üzleti világban, a gazdaságban nem az erkölcs az "illetékes", hogy ott nem is lehet megkövetelni az erkölcsi szabályok, a hagyományos, nyilvánosan hirdetett erkölcs betartását. Ennek helye a személyi, baráti kapcsolatban, a magánéletben van. A valóságban persze ez illuzió. Az erkölcs "nem vonul ki" a közéletből, és nem marad változatlan a magánélet sem. Mindkettőt ugyanazon elvek hatják át. A magánéletbe is behatol az üzlet, s vele az üzleti élet erkölcse. S az itt érvényesülő elvek pedig egy sajátos erkölcs, a burzsoá erkölcs elvei, amelyek csak egy ellentétes osztályerkölcs álláspontjáról minősülnek erkölcstelennek. Az erkölcs totalitása, átfogó jellege megmaradt a tőkés társadalomban is.

A tőkés társadalom megszilárdulásával és győzelmével azonban csakhamar megmutatkoznak ellentmondásai, lelepleződnek és illuzióknak bizonyulnak a forradalmi burzsoázia eszményei: a szabadság, mint a piac és a kizsákmányolás

szabadsága; az egyenlőség, mint két egyforma pénzösszeg egyenlősége; a testvériség, mint a születési előjogok helyett a vagyoni előjogok alapján létrejött kasztok viszonya. Kiderül, hogy az éhség fegyelme sokkal biztosabban szolgáltatja ki a proletárt a burzsoának, mint a korbács vagy a deres fegyelme a rabszolgát és a jobbágyot. Lelepleződik a tőkés kizsákmányolás titka, a munkaerőáru különleges jellege. A tőkés társadalom gyakorlatilag bizonyitja be az egykor forradalmi tőkésosztály társadalmi és erkölcsi ideáljának tarthatatlanságát.

A proletár erkölcs jellemzése

A proletariátus osztállyá szerveződése nem erkölcsi alapokon megy végbe. A proletár erkölcs kialakulása már a proletár osztálylét, s az ebből folyó érdekek felismerésének, megfogalmazásának, mindenekelőtt a proletariátus gyakorlati osztályharcának következménye. Ezt az osztályharcot a proletariátus a lét közvetlen kényszere alatt kezdi meg, s ennek során kell megküzdenie nemcsak erkölcsi önállóságáért, az uralkodó burzsoá erkölcs, kispolgári erkölcs, "valláserkölcs" ellenében, hanem politikai-világnézeti önállóságáért is az egész uralkodó politika és ideológia, valamint az opportunizmus, reformizmus és az "ultraforradalmiság", a szektarianizmus ellenében. Ebben az osztályharcban alakul ki és terjed a proletár erkölcs, elsősorban a forradalmi munkásmozgalom és a marxista párt tevékenysége során. Ennek folytán jön létre a proletariátus osztályérdekének, mint közérdeknek az erkölcsi tükröződése, alakul ki a proletariátus erkölcsi tudata és gyakorlata.

Ez a tudat és gyakorlat lényegében szükségképpen ellentétes az uralkodó burzsoá erkölccsel, a kispolgári és "valláserkölccsel", ugyanugy, mint ahogy a proletárlét ellentétes a burzsoá léttel.

A proletár erkölcsi tudatban központi szerepet játszik a kommunista társadalmi ideál, mint a tőkés társadalomban kizsákmányolt, elnyomoritott, politikailag, gazdaságilag elnyomott, világnézetileg-erkölcsileg és kulturális szempontból kiszolgáltatott osztály felszabaditásának, perspektivikusan általánositott közérdekének süritett kifejezése. A forradalmi proletármozgalom által kidolgozott, tudományosan megalapozott ideál erkölcsi következménye a cselekedet erkölcsösségének kritériuma a tőkés társadalom viszonyai között: a munkásosztaly harcának, a tőkés társadalom megdöntésének elősegitése. Ennek nélkülözhetetlen feltétele a proletár kollektivizmus, amely az elnyomottak ösztönösen is kialakuló osztályszolidaritását fejleszti tovább, mélyiti el, teszi tudatossá.

A proletár erkölcsben kifejletlen formában, a tőkés társadalom viszonyai által meghatározottan felismerhetjük a szocialista-kommunista erkölcs alapvető vonásait. Ezeknek kifejlődéséhez és általánossá válásához természetesen nélkülözhetetlenek a szocializmus, illetve a kommunizmus valóságos viszonyai, hiszen az erkölcs - a kívánatos jövőhöz viszonyitva ugyan, de - az aktuális létet tükrözi. Igy a proletár erkölcs alapvető tartalma a proletariátus osztályérdeke a tőkés társadalomban. Ez az osztály - eltérően minden korábbi forradalmi osztálytól - tudatában van annak, hogy saját osztályérdekei - éppen azért, mert perspektivában egybeesnek minden dolgozó, sőt, minden ember alapvető érdekeivel - nem szorulnak rá arra, hogy "általános emberi" érdekekké misztifikálják őket.

A szocialista erkölcs

A szocialista társadalom egységes erkölcse a proletár erkölcs általánossá válása és tartalmi gazdagodása utján jön létre. A proletár erkölcs gazdasági alapja a tőkés társadalomban a proletárok tőkés kizsákmányolása, amellyel csak az osztályharc tud sikerrel szembeszállni. Ez követeli meg az osztályszolidaritást, a kollektivizmust. A szocializmust épitő társadalomban kialakuló uj erkölcs gazdasági alapja sokkal fejlettebb: nem a magántulajdon hiánya, hanem a szocialista társadalmi tulajdon ésszerü felhasználásához és gyors fejlesztéséhez füződő egységes társadalmi érdek az alapja, amellyel lényegében, tartalmában megegyezik minden dolgozó alapvető egyéni érdeke is. Az egyéni érdek és a közérdek összhangja az egyén által végzett munka mennyisége és minősége szerinti elosztásban jelenik meg elsősorban. Ez az elosztási elv köti össze az egyén törekvését a társadalmi célokkal. Ennek lényeges következménye a szocialista erkölcsre az a követelés, hogy az egyéni érdeket ne más egyének, illetve a társadalmi érdek rovására, hanem a társadalmi érdeknek alárendelve, a társadalmi érdek elősegitése utján érvényesitsük. Mivel pedig a szocialista társadalom átmeneti korszak a kapitalizmusból a kommunizmusba, tehát magán viseli a régi társadalom anyajegyeit /viszonylagos gazdasági fejletlenség, a fogyasztási javak korlátozott mennyisége, az emberek közötti gazdasági és kulturális egyenlőtlenségek maradványai, a régi tudat, erkölcs maradványai stb./, ezért a szocialista társadalomban - még inkább a szocializmust épitő társadalomban - a szocialista erkölcs kialakulása hosszadalmas és ellentmondásos folyamat, a kommunista erkölcs kialakulásának csak előkészitő szakasza.

A kommunista erkölcs

A szocialista erkölcsből fejlődik ki a felépült kommunista társadalom erkölcse, a kommunista erkölcs. Ez már nem osztályerkölcs, mert a kommunizmus osztály nélküli társadalom. Ez az erkölcs az életszükségletté vált munka, a dolgozók társadalmi önigazgatása, a személyes fogyasztásra kerülő javak szükségletek szerinti elosztása alapján fejlődik ki, tehát tartalmilag különbözik a szocialista társadalom erkölcsétől.

Ily módon az azonos társadalmi eszmény, a kommunista társadalom és az azonos erkölcsi mérce, más szóval kritérium következtében azt mondhatjuk, hogy a proletárerkölcs, a szocialista erkölcs és a kommunista erkölcs lényegében azonosak, de ennek a közös lényegnek más-más körülmények között, más-más teljességgel és más-más fokon való megjelenései. Ezért a köztük levő különbségeket is figyelembe kell venni, hogy ne támasszunk pl. ma teljesithetetlen követelményeket magunkkal vagy embertársainkkal szemben. A mi társadalmunk szocializmust épitő társadalom. Ennek megfelelően nálunk a szocialista erkölcs van kialakulóban.

3./ A SZOCIALISTA ERKÖLCS ALAPELVEI ÉS NORMÁI

A szocialista erkölcs jellemzőit és természetét mindenekelőtt az erkölcs természetét kifejező alapelvekben és normákban vizsgálhatjuk tudományos igénnyel.

A szocialista erkölcs alapelvei

A szocialista erkölcs első alapelve a szocialista kollektivizmus elve. A proletár osztályszolidaritás a tőkés társadalomban a tőkésosztály individualizmusával állt szemben, de teljessé akkor nem válhatott. A magántulajdon megköveteli a magánérdek gátlástalan érvényesitését. Ezért az individualizmus - a magának való, önző és karrierista magatartás és meggyőződés mindaddig szükségszerüen érvényesül, megőrződik és ujrateremtődik, amig létezik a gazdasági alapja, a magántulajdon. A szocialista kollektivizmus elve megköveteli az egyéntől a társadalmi rend védelmét, a társadalom, a közösség céljainak szolgálatát - de nem követeli meg az egyéntől egyéni érdekeinek folytonos feláldozását.

A szocialista erkölcs második alapelve a képességek szerinti munkavégzés és a képességek kifejlesztésének el-

ve. Ebben az elvben az a tény tükröződik, hogy az egyén és a társadalom életének nélkülözhetetlen alapja, fejlődésének döntő tényezője a termelőmunka. A szocialista társadalomban mindenki dolgozóvá válik, érvényesülni kezd az "aki nem dolgozik, ne is egyék" elv, a kizsákmányoltak ősi követelése. A munkaerkölcs ezért központi szerepet játszik az egész szocialista erkölcsben. Lényeges emelője és mutatója a szocialista munkaerkölcs kialakulásának a szocialista munkaverseny és igen fontos része a munkafegyelem, amelynek fejlesztése, erősítése állandó feladat.

A szocialista erkölcs harmadik alapelve a szocialista humanizmus elve. A humanizmus /a humanitás latin szóból/ emberiességet, az emberi méltóság tiszteletét, az emberhez méltó erkölcsi magatartást jelent. A szocialista humanizmus támaszkodik az egész emberiség erkölcsi fejlődésének humanista hagyatékára. A humanizmus tartalma, terjedelme természetesen változó volt a történelem során, az egyes osztálytársadalmakban. A szocialista forradalom nyitja meg a valóban humanista fejlődés utját: a szocialista rendszer mélyen humanista lényegét a kizsákmányolás felszámolása, a társadalmi és egyéni érdekek összehangolása, a társadalom termelőerőivel való ésszerü és a nép érdekeit szolgáló gazdálkodás, az anyagi és kulturális javak igazságos elosztása, a szocialista demokrácia kibontakozása, a dolgozó ember iránti alapvető bizalom és a róla való gondoskodás adja.

A szocialista erkölcs negyedik alapelve, a szocialista hazafiság és internacionalizmus elve. Ez nemcsak erkölcsi, hanem politikai alapelv is, lényeges összetevője a szocialista politikai tudatnak és gyakorlatnak. Erkölcsi jellege is vitathatatlan, amennyiben az egyénnek a hazához, a nemzethez, mint a mi korunkban már /és még/ reális közösséghez való viszonyát szabályozza. /A hazafiság és az internacionalizmus kérdéseivel - jelentőségük, aktualitásuk miatt is - külön fejezetben foglalkozunk./

A szocialista erkölcs elvei és normái

A szocialista erkölcs lényege és alapelvei a társadalmi fejlődés adott körülményeinek figyelembevételével a szocialista erkölcs elveiben és normáiban konkretizálódnak. Ilyeneket fogalmazott meg - ahogy már emlitettük - pl. az SZKP XXII. kongresszusán elfogadott program és az MSZMP VIII. és X. kongresszusának határozata is. Ezek az erkölcsi normák - ugyanugy, mint a szocialista erkölcsi ideál és az alapelvek - tartalmazzák az emberiség erkölcsi fejlő-

désének minden pozitiv vivmányát, de uj, a szocialista lét által meghatározott, gazdagabb tartalommal. Az erkölcsi normák számát - a szocialista erkölcs lényegével, kritériumával és alapelveivel összhangban - szaporithatjuk. A társadalom adott fejlődési szakaszában tömegesen előforduló cselekvések mindegyik tipusára megfogalmazhatunk a körülmények figyelembevételével normákat, követeléseket, tilalmakat. Erre azonban semmi szükség. Ha valaki jól megérti és magáévá teszi a szocialista erkölcs lényegét és alapelveit, részese a szocialista közéletnek, részt vesz a szocialista közösségek és társadalmi szervezetek munkájában, életében, tehát intenziv személyi és társadalmi kapcsolatai vannak, fejlett erkölcsi érzéke van és figyel a közvéleményre, minden részletesebb erkölcsi kódex nélkül is jól el tudja dönteni az esetek többségében, mi az erkölcsös, mi nem erkölcsös.

A közélet és magánélet erkölcse

A társadalom és az egyén életének külön szférája az un. magánélet. Ide szokás sorolni a nemek egymáshoz való viszonyának különböző formáit, az együttélő nemzedékek viszonyát, valamint a barátságot. Már emlitettük, hogy a kizsákmányoló társadalomban érvényesül a közélet és a magánélet kettéválásának tendenciája, amely azonban sohasem válik teljessé, hiszen a magánélet alakulása is ugyanazon társadalmi törvények hatása alatt áll, mint a társadalom életének egésze. A magánélet, mint a társadalmi élet része, függvénye annak.

A szocialista társadalomban a kettéválás tendenciája megfordult, s a közélet és magánélet egybeolvadásának tendenciája kezd érvényesülni. Ennek fő oka a magántulajdon megszüntetése. Ez eredményezi azt, hogy egyrészt a magánéletbe is bevonulnak a közügyek, mihelyt az egyének magukévá teszik a társadalom gondjait, érdekeit, céljait, másrészt megnövekszik a társadalom gondoskodása is az emberek egyéni életéről, sorsáról, boldogulásáról. Ezért a szocialista erkölcs alapelvei a magánéletben is kezdenek érvényesülni. Ez természetesen nem jelenti a magánélet megszüntetését, "kollektivizálását", az emberek magánügyeibe, intim kapcsolataiba való illetéktelen és kicsinyes beavatkozást a társadalom, a kollektiva, a közvélemény részéről, hanem éppen a gondoskodás növelését, a közérdek védelmét, az erkölcsi alapelvek érvényesitésének elősegitését jelenti a magánélet viszonylag önálló szférájában is. Az erkölcsi nevelésben hasznosak lehetnek az idevonatkozó konkrétabb követelések, normák, tilalmak is, ezek érvényesülését azonban a közvélemény inkább csak közvetve képes befolyásolni és ellenőrizni.

A kollektivizmus lényege

A kollektivizmusnak, a közösségi elvnek, mint a szocialista erkölcs alapvonásának a következő, egymástól elválaszthatatlan lényegi jellemzői vannak:

a/ annak tudatos felismerése, hogy az egyének, a kisebb közösségek alapvető érdekei objektive egybeesnek a társadalom érdekeivel, az alapvető az érdekek talaján létrejövő érdekellentmondásoknak /azaz a szocializmus sajátos érdekviszonyainak/ felismerése;

b/ a társadalom érdekeivel való tudatos és aktiv azonosulás az egyének részéről;

c/ a szocialista haza, a szocialista társadalom javára végzett önzetlen, lelkiismeretes munka;

d/ a közösség, a társadalom tulajdonának védelme és gyarapitása;

e/ kötelességtudat, igazságosság és erkölcsi tisztaság;

f/ az egyének tetteikkel tudatosan szolgálják a haladás, a szocializmus, kommunizmus ügyét, beleértve személyiségük mind sokoldalubb és harmónikusabb kibontakozását;

g/ ez utóbbiban közvetlenül kifejezésre jut a kollektivizmus szerves kapcsolata a humanizmussal.

A szocializmus épitésének történelmi tapasztalatai folyamatosan igazolják, hogy az alapvető érdekeknek és ezek egyezésének felismerése lehetséges és szükségszerü. Azonban érdekellentmondások eltakarhatják az emberek, csoportok elől az alapvető érdekek megegyezését. A közösségi magatartás uralkodóvá tételéhez elengedhetetlen ez ellentmondások jellegének és kapcsolataiknak elemzése, valamint az átmeneti, részérdekek és a lényeges, alapvető érdekek viszonyának felismerése és szemelőtt tartása. Szükséges ez egyrészt azért, hogy egyeztetésük lehetővé váljék, másrészt, hogy - amikor ez utóbbi nem lehetséges - az érdekellentmondásokat a társadalmi érdek elsődlegességének alkalmazásával oldhassuk meg.

Mitől függ a szocializmus sajátos érdekviszonyainak

helyes felismerése? Mindenekelőtt attól, hogy az adott fejlődési szakaszban milyen jellegüek az ellentmondások. Ebben is különbözik egymástól a kommunizmus alsó /szocializmus/ és felső fázisa egymástól. Ismeretes, hogy a szocializmusban a társadalmi tulajdon állami és csoport formái léteznek, az osztályhelyzet még szerepet játszik, a termelési mód még feltételezi a piaci kapcsolatot. Ez a gazdasági alap a szocialista felépitmény rendszerét is meghatározza, feltételezi a politikai viszonyokat, az állami és egyéb politikai intézményeket rányomja bélyegét a társadalom egész szellemi életére, erkölcsi, arculatára. Fejlődésünk jelenlegi szakaszának társadalmi viszonyai az alapvető érdekek egybeesésének felismeréséhez és az érdekellentmondások megoldásához a személyes és csoportos anyagi érdekeltség bekapcsolása is, más feltételekkel együtt lehetőséget nyujt. Nyilvánvaló azonban, hogy ennek a feladatnak a megoldása nehezebb, mint amilyen az lesz a kommunista társadalomban, ahol az egyéneknek a társadalomhoz való viszonya áttekinthetőbb, közvetlenebb lesz, már csak azért is, mert akkorra ezt a kapcsolatot nem kell a piaci viszonyoknak, a politikai életnek stb. közvetitenie. Hazánkban ma a valóságos érdekviszonyok lehető legpontosabb felismerésének legfőbb feltétele az állam, a párt, a tömegszervezetek, társadalmunk politikai életének fejlődése.

A kollektivizmus lényegi vonása a tudatosság a társadalmi érdekkel való belső azonosulás, a szocializmus meggyőződésből történő szolgálata. Az adott érdekviszonyok helyes felismerése az ilyen tudatos, értelmileg és érzelmileg elkötelezett tevékenység fontos feltétele. Függ a politikai közvéleménytől, a közösség világnézeti és müveltségi arculatától. A társadalmi érdekekkel való azonosulás függ a közbülső kisebb közösségektől. Befolyásolja például a munkásosztály, a parasztság változó rétegződése, a kisebb kollektivák /munkahelyi, települései, szervezeti, családi stb./ személyi összetétele, az hogy e közösségek milyen tulajdonságu és fejlettségü rétegekből, illetve egyénekből tevődnek össze. E közösségek a kollektivitás jegyét csak akkor viselik magukon, ha összehangolással, illetve alárendeléssel külön érdekiiek érvényesitése a társadalmi érdek megvalósitását segiti elő.

Az egyén vagy a szükebb közösség nem alapvető érdekeinek a társadalmi célokkal való tartós és tömeges konfliktusa oly mértékben is akadályozhatja az alapvető érdekazonosság felismerését és ezzel tudatos érvényesitését, hogy az alapvető közös érdek szolgálata ilyen esetben megkövetelheti

az átmeneti kompromisszumokat is, azaz a társadalmi célok lassúbb, fokozatosabb érvényesitését.

Az érdekek felismerésének foka, a tettek tudatossága és belső indítéka a közösség szervezettségének fokától, minőségétől, vezetésétől és belső demokráciájától is függ. Feltételezi a közös problémákról a kialakult reális helyzetről és az egyéni problémákról való tájékozottságot, feltételezi továbbá a vélemények cseréjét, az érdemi vitát és a közösség tagjainak fegyelmezett aktivitását, a vezetés és a tagok kölcsönös felelősségvállalását.

A társadalom valóságos érdekeit helyesen kifejező közvélemény kialakulására befolyást gyakorol a külső környezet is, azaz mindegyik közösségre a többi, végső soron maga az egész társadalom. Nem hagyható figyelmen kivül az internacionalizmus alapját képező közös lényegi nemzetközi érdekek me ghatározó szerepe sem.

Mindezekből egyenesen következik, hogy a szocializmus érdekviszonyainak, azok helyes felismerésének, a szocializmus ügyével való azonosulásnak, a szocializmus tovább építéséhez való tudatos és aktiv viszonyulásnak fő feltétele a tudományos előrelátással biró kommunista párt, annak helyes politikája, ideológiai és szervezeti ereje és befolyása, vezető szerepének érvényesülése.

A kollektivizmus lényegéhez tartozik a szocialista humanizmus, amely áthatja a társadalmiság és tudatosság mozzanatát, a szocialista társadalom, a szocialista erkölcsi rendszer egészét. A szocialista humanizmus minden ember képességei kifejlesztésének, egyénisége gazdagodásának szabadságának, boldogságának társadalmi feltételeiért történő küzdelmet fejez ki. Amikor az emberek a szocializmus, a kommunizmus ügye iránti odaadással, fegyelmezett együttmüködéssel küzdenek a közös célért, e sokrétü kollektiv tevékenységgel saját személyiségüket is fejlesztik, gazdagitják. Az egyéni képességek szabad kibontakozását megteremtő társadalmi átalakulás tehát a társadalmi törvények és az ezeket kifejező érdekviszonyok felismerésén alapuló együttes, szervezett társadalmi tetteket elkötelezett forradalmi aktivitást, azaz közösségi magatartást követel a humanistától.

A kollektivizmust jellemző általános magatartási normák

A közösségi magatartás említett jellemző vonásai csak a kollektivizmus lényegét fejezik ki. Ahhoz, hogy a kollektivizmus az erkölcsi fejlődésben betölthesse szerepét és a jelzett torzitásokat, leegyszerüsitéseket is elkerülhesse, a konkrét társadalmi kapcsolatokban, az egyes gyakorlati tevékenységi területeken /a munkaerkölcsben, a politikaerkölcsben, a privát életben stb./ kell megnyilvánulásait megvizsgálni. Ezt csak a szocialista erkölcs normarendszerének elemzése kapcsán végezhetnőnk el, ez azonban most nem feladatunk.

Viszont jellemezhetjük a kollektivizmust az ismérvein, magatartási formáin keresztül az általánosságnak ezen a fokán is.

a/ A közösségi magatartás legközvetlenebbül az egyéneknek a társadalom és annak közösségein belüli tudatosan összehangolt, fegyelmezett együttmüködésében nyilvánul meg.

b/ Ehhez szervesen kapcsolódik a szolidaritás, azaz a nehezebb helyzetben levők segitése, a kölcsönös gondolkodás, figyelmesség. A kollektivizmusnak ez az oldala ebben az összefüggésben az un. erkölcsi minimum, az a mozzanat, amely az emberi kapcsolatok elemi normáihoz tartozik, a néptömegek erkölcsének mindig is része volt. Ezért, bár elengedhetetlen követelmény, önmagában nem, hanem csak a többivel együtt minősitheti a közösségi magatartást.

c/ Az előbbiekkel kölcsönösen feltételezik egymást a kölcsönös felelősség és igényesség. Kollektivizmusról csak akkor beszélhetünk, amikor az egyének önmagukért, egymásért és a társadalomért felelősséget vállalnak, egyuttal a kollektivak maguk is felelősek tagjaikkal szemben /kiállás, helytállás stb./. A kölcsönös felelősség feltételezi az egymással és önmagukkal szembeni igényesség követelményét.

d/ Az említett követelmények nem valósithatók meg a gyakorlatban, ha az egyéni és szükebb kozösségek átmeneti, részleges, azaz nem alapvető érdekei gátolják a társadalmi célok megvalósitását. A közösségi magatartás azt követeli meg, hogy ezeket az érdekeket, amely-

- nyiben az alapvető érdekekkel átmeneti kompromisszummal sem hangolhatók össze, önkéntesen és tudatosan a személyiség és a társadalom alapvető érdekeivel szemben veti fel a legtöbb vitát. E mozzanat ellenzői rendszerint a szocializmusra jellemző érdekösszhangra hivatkoznak, és a gyakorlati tapasztalatokat is hibásan értelmezve - valamiképpen /gyakran kimondatlanul/ az érdekek abszolut összhangját, a teljes ellentmondásmentességét tételezik fel. Vagy azért, mert kimondatlanul is a társadalmi érdeket azonositják az egyéni és csoport érdekek számtani összegével, vagy azért, mert az érdeket csak az anyagi-gazdasági érdekre redukálják, vagy azért, mert /és ez a három ok gyakran találkozik/ a lényeges, tartós érdekeket nem különböztetik meg, nem alapvető érdekektől - főleg a személyiségnek, mint meghatározott társadalmi minőségü egyénnek a vonatkozásában.

A kollektivizmus e követelményét a merev szemlélet másképp is eltorzithatja, pl. akkor, amikor ott is lemondást követel, ahol arra nincs szükség, az egyéniség sokszinü érdekeit figyelmen kivül hagyva. Azonban az ilyen törekvés végül is éppugy kudarcba fullad, mint ahogy mindenféle érdek abszolut összhangolása, vagy spontán egybeesése is lehetetlen. A társadalmi érdek elsődlegessége követelményének eltorzitása vagy tagadása a közösségi magatartás megvalósitását egészében megkérdőjelezi, a különböző vonásait sem engedi érvényesülni.

A kollektivizmusról, mint erkölcsi alapelvről, mint minden társadalmi cselekvés általános irányultságáról beszéltünk. Már eddig is elválaszthatatlannak tartottuk a cselekvéstől, mégis külön is hangsulyoznunk kell a közösségi tudat és tett egységét. A kollektivizmus, mint általános magatartástipus jellemez minden szocialista gyakorlatot. Az ember, aki a társadalmi érdek biztositásán keresztül aktivan törekszik egyéni érdekei érvényesitésére - nagy lépést tesz a közösségi emberré válás utján. Az az ember, aki a reális feltételeket, célokat és eszközöket kutatva és szemelőtt tartva, a nehézségek elől meg nem hátrálva, az akadályokat leküzdve törekszik a meglevő meghaladására, magán viseli az áldozatkészség, aktivitás, a forradalmiság jegyeit. Ezek a vonások hozzátartoznak a közösségi magatartás jellemzéséhez, s az eddigiekből következnek. Egyuttal ezek azok a jellemző vonások, amelyek az ember sokrétü és mind értékesebb képességeit leginkább kifejezik és igénybeveszik, ezekben is a közösségi magatartás humanizmusa fejeződik ki. A szocialista erkölcsü ember csak akkor érvényesitheti lényeges egyéni érdekeit, azaz csak ugy érheti el a teljes emberi

életét, saját boldogságát, ha aktivitását növeli, ha erejéhez és képességéhez mérten mindent megtesz azért, hogy a többi ember is elérhesse a teljes emberi életet, a boldogságot.

A különböző érdekellentmondások és leküzdésük szükségszerüsége

A kollektivizmus magában foglalja tehát a humanizmust, amennyiben a kommunizmus felé tartó társadalmi folyamatot szolgálja, amely folyamatnak része és célja a személyiség haladása. Ez azt is jelenti, hogy minden közösségben a legszükebbtől a legszélesebbig a kollektivitás nemcsak eredményezi a személyiségen belül a kispolgári elemek legyőzését a szocialista erkölcs elemeinek felhalmozódását, hanem ezzel az egyén felelősségének, szabadságának növekedését is feltételezi.

A humanizmus általános tartalmából következik, hogy a humanitás, emberiesség, jellemezze a közvetlen személyes kapcsolatokat is. Nem türhető el a bürokratikus lelkiismeretlenség, a felesleges bizalmatlanság, a közöny és a ridegség. A szocialista /kollektivitással áthatott/ humanitás e közvetlenebb, mindennapi érintkezés vonatkozásában is különbözik a polgári felfogástól. A megértést és türelmet nem azonositja az elvtelen elnézéssel, a segitőkészség nem jelenthet liberalizmust, pártatlan "emberszeretetet", elvtelen megbocsájtást. Reális társadalmi tartalmából következik, hogy például éppen a hanyag munka, a pazarlás, a fegyelmezetlenség elnézése - ez az emberellenes, az antihumánus, a közösségellenes.

A szocializmus épitésére jellemző érdekellentmondások jellege lehetővé és szükségszerüvé teszi, de korlátozza is a kollektivista vonások, köztük a humanitás társadalmi méretü, minden közösségben és tevékenységi formában egyaránt érvényesülő lehetőségeit. Ezt reálisan meg kell állapitanunk, hozzátéve azt a tulajdonképpen természetes, mégis gyakran megszegett marxista követelményt, hogy a reális viszonyokat természetüknek megfelelően, mindenkor valóságos mozgásukban, változásukban kell felfognunk. Azaz, amikor az utópikus, illuzórikus szemlélettel szeretnénk leszámolni, - egyuttal a meglevő, kialakult fejlődési szakasz kényelmes vagy beletörődő, az erkölcsi fejlődésben kételkedő, mindenképpen opportunista szemlélettel és magatartással is megküzdünk. Világnézetünk lehetővé teszi a tudományos előrelátást, a jövő és a folyamat adott feltételeinek felismerését, a meglevő állapot forradalmi tulhaladását szolgáló reális célok kitüzését és megvalósitását minden területen, igy erkölcsi vonatkozásban is. A társadalom

egészének haladása szükségszerüvé is teszi ezt. Amikor tehát a még nem kommunista, de már az ehhez vezető átmeneti történelmi időszak társadalmi viszonyaiból indulunk ki, az "átmenetet" csak e fogalom dialektikus tartalma szerint értelmezhetjük.

A politikai forradalom győzelmével, sőt a szocializmus alapjainak lerakásával sem tünnek el ugyanis az osztályellentétek, de az osztályok a legalapvetőbb kérdésekben és területeken helyet cserélnek. Az elnyomott osztályból uralkodó osztály lesz, amely a termelőeszközök társadalmi tulajdon jogával rendelkezik. A szocializmus alapjainak lerakása időszakában számolódnak fel az osztályantagonizmusok gazdasági-társadalmi bázisát kifejező magántulajdon viszonyok, de a hagyományok, a szokások még a szocializmus teljes felépitését meghaladó időszakban is tovább élnek. Lenin e két nagy erő jelenlétére és leküzdésük felismerésére már az Októberi forradalmat követő másfél év tapasztalatai alapján felhivta a figyelmet. "Amikor mi megszüntettük a kapitalista intézményeket, kitünt, hogy van még egy erő, amelyre a kapitalizmus támaszkodott - a szokás ereje. Minél erélyesebben szüntettük meg mindazokat az intézményeket, amelyek a kapitalizmus támaszául szolgáltak, annál világosabban tünt elő az a másik erő, amely a kapitalizmust alátámasztotta - a szokás ereje. Valamely intézményt szerencsés esetben egyszerre szét lehet zuzni, a szokást soha, semmilyen szerencsés esetben sem lehet egyszerre kiirtani." - mondotta az iskolán kivüli oktatás I. összoroszországi kongresszusán 1919. májusában. S hogy Lenin a szokások legyőzését milyen nehéz, de a szocializmus, a kommunizmus szempontjából milyen jelentős feladatnak tekintette, az kitünik ugyanannak a beszédének a proletariátus saját fegyelmezetlensége legyőzése előtérbe állitásáról mondott részleteiből: "... legyőzni saját züllesztő, kispolgári fegyelmezetlenségünket mindennél nehezebb, milliószorta nehezebb, mint elnyomni az erőszakoskodó földbirtokost, vagy az erőszakoskodó tőkést, de ez milliószorta hasznosabb is a kiszákmányolástól mentes uj szervezet megteremtése szempontjából. Amikor a proletárszervezet megoldja majd ezt a feladatot, akkor a szocializmus véglegesen győzni fog. Az iskolán kivüli és az iskolai oktatás egész tevékenységét is ennek kell szentelni" - figyelmeztette hallgatóságán keresztül az uj társadalmat épitő forradalmi erőket.

A szocialista forradalom, a szocializmus, a kommunizmus épitése eddigi tapasztalatai igazolják, hogy a szocializmus alapjai lerakása idején a magántulajdon felszámolása oldódik meg,

a teljes felépitès, vagyis a fejlett szocialista társadalom épitésének időszakában pedig a szokások ereje, hatalma elleni küzdelem lép előtérbe.

4./ A SZOCIALISTA ERKÖLCS KIALAKITÁSÁVAL KAPCSOLATOS FELADATOK HAZÁNKBAN

A szocializmus teljes győzelmének kivivásában elsőrendü fontosságu a termelőerők fejlesztése, a termelési viszonyok állandó tökéletesitése, a gazdasági épitőmunka. A szocializmus teljes győzelme azonban elképzelhetetlen a dolgozók szocialista szemléletének, a szocialista közgondolkodásnak és ezen belül a szocialista erkölcsi tudat és magatartás kialakitása nélkül.

Társadalmunk életében végbement nagy gazdasági, strukturális stb. változások objektiv alapját adják annak, hogy megváltozzék az emberek erkölcsi tudata és magatartása is.

E téren már jelentős eredmények születtek. A szocialista erkölcs mindinkább áthatja társadalmunk egyes osztályait, rétegeit és tagjait. A munkásosztály nagy többsége példamutatóan vesz részt a szocializmus épitésében. Jelentős változások történtek a parasztság gondolkodásában. Társadalmunk erkölcsi fejlődésének fontos mutatója, hogy kialakulóban van a szocialista erkölcsi közvélemény. A dolgozók tulnyomó többsége elitéli a különböző társadalomellenes cselekvéseket, a huligánkodást, a garázdálkodást, a társadalom megkárositását, a szocialista együttélés szabályainak megsértését.

Ugyanekkor azt is látni kell, hogy a szocialista erkölcs tömegméretü elterjedése eszmei harcban megy végbe, a szocialista és nem szocialista erkölcsi eszmék, nézetek összeütközése, a szocialista és nem szocialista erkölcsi közvélemény harca formájában. Ebben a harcban a nem szocialista erkölcsöt főleg a régi szokások, beidegződések, a hagyomány ereje táplálja és emellett mai életünk, társadalmi és magánéletünk olyan visszásságai, a szocializmus átmeneti jellegéből adódó olyan fogyatékosságok, amelyeknek megszüntetése csak hosszu történelmi folyamat feladata és eredménye lehet.

A szocialista erkölcsi fejlődés egyik törvényszerüisége, hogy az emberek ebben a történelmi mozgásban, a szocialista társadalom épitésében ugy vesznek részt, hogy közben

nemcsak a társadalmat, hanem saját magukat is megváltoztatják. Eközben válik tudatuk, erkölcsük is szocialistává. A szocialista erkölcs társadalmi méretü kialakulásának legfőbb forrása éppen az: a tömegek aktiv részvétele a társadalom átalakitásában.

Az MSZMP X.kongresszusa a szocialista erkölcsről

A kongresszus határozata megállapitja, hogy társadalmunkban erösödik a szocialista fejlődés eredményeinek tudatformáló hatása. Ugyanakkor, ha csökkenő mértékben is, még számottevő a kapitalista mult maradványa és hatása az emberek szemléletében. Problémát okoznak e vonatkozásban a szocialista világrendszer országai között meglevő ellentétek és az imperializmus bomlasztó tevékenysége, fellazitási politikája.

Ilyen feltételek között, a különféle ellenhatások gyengitésével és fokozatos kiszoritásával kell fejleszteni népünk szocialista közgondolkodását. El kell érni, hogy a szocialista erkölcsi normák növekvő erővel érvényesüljenek. Tovább kell gazdagitani az egyén kapcsolatát a közösséggel és fejleszteni társadalmi felelősségérzetét, a szocialista haza iránti elkötelezettségét. Ebben kiemelkedő szerepe van az élen járó kommunista és párton kivüli dolgozók példamutató helytállásának az élet minden területén, a szocialista munkaversenyben, a köz javára végzett munkában.

Ugyanekkor társadalmunkban az átmenet jellegéből fakadóan és a tőkés világ hatására tovább él, időnként felerősödik vagy ujratermelődik a polgári erkölcsi szemlélet számos eleme. Az utóbbi időben a gazdaságirányitási reformot is félremagyarázva és abban igazolást keresve, erőre kapott az individualizmus és egoizmus, a munkával meg nem szolgált haszonszerzésre való törekvés, a spekuláció.

Teljesebbé kell tenni a szocialista erkölcs érvényesitését és arra kell törekedni, hogy az önzetlenséget és az áldozatkészséget a társadalom mindjobban megbecsülje, a hanyag munkát viszont mindjobban elmarasztalja, a közerkölcsöt sértő, fejlődésünket fékező jelenségeket határozottan elitélje. Erősiteni kell azt a közszellemet, amely nem türi a társadalomellenes magatartást, a cinizmust, a fegyelmezetlenséget, a közösség megkárositását, viszont növeli a szocialista módon végzett munka, a szocializmus ügye iránti elkötelezettség becsületét és tekintélyét. A munkásosztály, a dolgozó nép érdekeit képviselő, önfeláldozóan dolgozó, felelősséget és áldozatot vállaló állampolgárok az élet minden

területén élvezzenek nagyobb megbecsülést, mint azok, akik huzódoznak a fokozottabb kötelezettség vállalásától, vagy csupán haszonélvezői a szocialista társadalomnak.[1]

A kispolgárság, a kispolgáriság és a kispolgári ideológia

A szocialista erkölcs kialakitásával kapcsolatban jelentős feladat a kispolgáriság elleni harc. Ennek szükségességére hangsulyozottan rámutatott pártunk X. kongresszusa és az azt követő párthatározatok is, amint erre a fentiekben utaltunk.

A jelenkorban a kispolgárság, mint társadalmi réteg, számbelileg - körülbelül 3%-os, az aktiv keresők számát tekintve pedig 6%-os - elenyésző szerepe ellenére a kispolgáriságnak, mint gondolkodásmódnak ennél jóval szélesebb a kisugárzása.

Ha ezt a paradoxonnak tünő, de valóságos tényt nem akarjuk sem elmosni, sem valamiféle moralizáló ráolvasással megközeliteni, ugy a társadalmi folyamatok valóságos szféráiba kell behatolnunk, s felszinre kell hoznunk a jelenség társadalmi alapjait, feltételeit.

A félreértések elkerülése végett először is utalnunk kell e hasonló hangzásu három fogalom közti különbségre. A kispolgárság fogalmán objektiv meghatározott szociális réteget; a kispolgáriságon világnézeti erkölcsi töltésü gondolkodásmódot, viselkedést, életformát; a kispolgári ideológián pedig a kispolgárság objektiv érdekeinek, magatartásának, mentalitásának megfogalmazott elméleti koncepcióját értjük. Ezek a fogalmak szorosan összefüggnek egymással, de tartalmukban nem azonosak,

A kispolgárság, mint szociális réteg /osztály/, törekvéseit, gondolkodásmódját mindig objektiv léte, azaz a termelési folyamatban betöltött szerepe, tevékenységi formája és a társadalom egészen belül elfoglalt helye határozza meg.

Haladó és konzervativ szerepe

A kapitalizmus körülményei között a kispolgárság olyan kisárutermelő osztály, amelyre jellemző, hogy 1. egyszerre tulajdonos is és - önmagánál - munkás is; 2. hogy ebből a hely-

1 Az MSZMP X. kongresszusa, 187-188. oldal. Kossuth Könyvkiadó, 1970.

zetéből adódóan, vagyis hogy a nagy történelmi osztályok - a burzsoázia és a proletariátus - között foglal helyet, állandóan e két osztály között ingadozik. A kispolgárság száma, kezdeményező ereje, haladó vagy konzervativ szerepe konkrét kor- és nemzeti feltételektől függ még a kapitalizmus körülményei között is. A szocializmus társadalmi feltételei alapvetően módositják helyzetét, befolyását, szerepét a társadalom életében. De minden körülmények között, ameddig a termelőerők állapota létét szükségessé teszi - mint Engels mondja -, normális társadalmi jelenség.

A mai problémáink szempontjából a szocializmus körülményei által meghatározott és módositott léthelyzetre kell irányitanunk a figyelmet. Ami a kispolgárság kapitalizmusbeli helyzetéhez képest közvetlenül is szembeötlik, az a következő: elvesztette a termelési-gazdasági folyamatban betöltött pozicióját /jelenleg a kispolgárság a nemzeti jövedelemnek csak 2-3%-át termeli/, ezzel párhuzamosan számaránya is jelentősen csökkent /az 1941-es 38%-ról a lakosság 3%-ára zsugorodott az aránya/. Jelentős változás állt be a kispolgárságnak a társadalmi strukturában elfoglalt helyében is: két osztály közötti "inga" helyzete eltünt a tőkésosztály felszámolásával. E megváltozott léthelyzetéből adódik, hogy a proletariátus pozicióinak erejét látva, jól felfogott érdeke alapján hozzá csatlakozik. Viszont mihelyt e pozíciók gyengülnek, bizonytalanná válik, s ujból történelmi "zsákutcákat", kalandokat keres. Ugyanakkor az által, hogy megszünt a burzsoázia, a kispolgárság a jövedelemelosztási skálán előkelőbb helyet foglal el, mint a kapitalizmusban. Olyannyira, hogy kisszámu /2o%-os/ elit rétege az ország legjövedelmezőbb családjai közé tartozik. Ez viszont a társadalom életformájának, mentalitásának, presztizselképzelésének, értékorientációját számarányánál nagyobb mértékben befolyásolja.

A kispolgárság létezése. Társadalmi feltételek

A kispolgáriságnak a kispolgári mentalitásnak az alapforrása: maga a kispolgári réteg. De ha a kispolgáriság társadalmi feltételeit kutatjuk, nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy még köztünk él az a nemzedék, amely a multban léthelyzete szerint a kispolgársághoz tartozott, s csak a szocializmus alapjainak lerakásával alakult át uj tipusu osztállyá /tsz-parasztság/. Ezen tulmenően találkozunk társadalmunkban olyan csoportokkal, amelyek a termelési és tulajdonviszonyok szerint nem tartoznak ugyan a kispolgársághoz, de tevékenységi körük olyan feltételek között zajlik, amelyek a kispolgári életforma kialakulásának forrásává válhatnak /gon-

doljunk például a gebinesekre, a jövedelmük nagyobb részét kitevő "hálapénz"-ből élőkre, háztájiból piacon értékesitőkre, szabad foglalkozásu értelmiségiekre stb./.

Nem szabad tehát a kispolgáriság forrását csak a kapitalizmus csökevényeiben, illetve a nyugati fellazitásban keresnünk, de lebecsülnünk sem. A nyugati életformának pl. jelentős befolyása van a fogyasztási "ideálra". De ezek a hatások csak megfelelő termőtalajon érvényesülhetnek, és a kispolgáriságnak a szocializmusban is van belső forrása. Lenin, de már Marx és Engels is határozottan utaltak arra: a kialakuló szocializmus se társadalmi rétegeit, se azok érdekeit tekintve nem homogén társadalom, tehát erkölcse sem lesz "egyminőségü". S a különböző erkölcsök természetesen át- meg áthatják egymást.

A kispolgárság a jelenkori termelőerők szintjén tehát része a szocialista társadalomnak. A rá épülő kispolgáriság is objektiv feltételek által me ghatározott.

A kispolgáriság, mint erkölcsi rendszer nem ragadható meg csupán egy-két tulajdonság - erény vagy bün - alapján, hanem csak a maga szerves egészében, s a szocialista társadalomban létező más erkölcsi strukturákkal összehasonlitva. A kispolgáriság nem az ördög müve, nem lumpenerkölcs. Olyan erkölcsiség, amely történelmileg sajátos értékeket hordozott magában. A kispolgári erkölcs erőtlensége, konzervativizmusa, illetve szertelensége, eklekticizmusa csak a szocialista forradalmi erkölccsel összehasonlitva domborodik ki. A kispolgáriság, a szocialista erkölcs gyakorlatával és ideáljával összehasonlitva - nem más, mint a szük horizontok és szegényes szükségletek életformája.

A kispolgáriság ugyanis a kisárutermelés modelljére épülő, annak szabályozó és követelményrendszerét realizáló erkölcsi életforma. Koordinátatengelye: a kisárutermelésben és piacon jelentkező atomizáltság és tisztességes ügylet az ekvivalencia elve: amit én neked, azt te nekem; kéz kezet mos; ha én nem sértelek téged, te sem engemet. Ebből fakad a szük önös érdek, amely persze a kis közösségtől a családig terjedően lehet altruista, önfeláldozó is, de a szélesebb társadalmi célokat, feladatokat már csak egyéni érvényesülésének nézőpontjából itéli meg. A kispolgár egész tevékenysége igy az önmaga körüli sürgés-forgás, amely horizontjainak korlátozottságával párosul. Szükségletei is korlátozottak és szegényesek: hiányzik a kis családi közösségen tuli kollekti-

vitás, a szélesebb emberi kapcsolatok iránti igénye, közéleti szükséglete, sőt még a hivatástudat szenvedélye is.

A kispolgár alaptulajdonságai és az ellene folyó harc

E szegényes szükséglete, ennek minimarabbi kielégitésére irányuló törekvése, cselekedetei teszik a kispolgáriság képviselőjét társadalmi vonatkozásban egy oldalról antiradikálissá - a "minden maradjon, ahogy van", a "sohasem lehet tudni" jelige alapján a status quo konzervativ képviselőjévé, más oldalról válsághelyzetben a "minden azonnal" elv alapján szertelen-hirtelenkedő ultraradikálissá, tehát karrieristává, konformistává, illetve kalandorrá.

Ezek a kispolgár alaptulajdonságai. Persze az általános jegyek létén tul többféle altipusa létezik: a hedonista, a cinikus, az álszent, a tullicitáló, az agressziv, a joviális, az egyéni érvényesüléséért a fiatalkori értékeit feladó, de azt nosztalgikusan visszasiró filisztertipus stb., stb.

A létében kispolgár egyénileg, világnézetében, erkölcsében tulemelkedhet rétegkorlátain, s eljuthat a marxista, szocialista ideológiához, erkölcsi értékekhez. Másrészt a nem kispolgári létfeltételek között dolgozó /munkás, tsz-paraszt, értelmiségi/ egyénileg magáévá teheti a kispolgáriság életideálját és erkölcsi értékeiben, életformájában aszerint élhet.

S amikor erkölcsi, tudati nevelésről van szó, ugy ez elsősorban azon rétegek felé irányulhat kedvező hatásfokkal, amelyek - léthelyzetük ellenére - azonosulnak a kisplgári mentalitással. Mindent meg kell tenni ezen mentalitás kisugárzásának befagyasztására és visszaszoritására, továbbá a kispolgári rétegek egyéneinek a politikai szövetségen tuli ideológiai, erkölcsi megnyerésére. E tennivalónk, harcunk sajátossága az, hogy elsősorban a pozitiv oldal erősitését igényli. E harcot nem egy erőd rohambevételével, hanem a szocialista erők, értékek fokozatos kifejlesztésével vivjuk meg sikeresen. A proletárhatalom erősitésével, mely eleve kétségessé teszi a kispolgárság ingadozásának, kalandjainak még a reményét is; a nagyipari termelőerők további fejlesztésével, a társadalmi tulajdonnal adekvát elosztási viszonyok kikisérletezésével, társadalmi viszonyainak demokratizálásával, az életforma közösségi irányba való fejlesztésével, a politikai, kulturális nevelés gazdagitásával. E harc nem valaki ellen, hanem valamiért: a magasabb rendü szocialista emberért folyik.

Tulajdonosi és egyéni anyagi érdek

Társadalmunkban, fejlődésünk jelenlegi szakaszában, az átmenet jellegéből következően is, időnként felerősödik a kispolgári szemlélet, gondolkodásmód, magatartás. Az utóbbi években, részben a gazdaságirányitási rendszer reformját félremagyarázva, illetve abban igazolást keresve, erősödött az individualizmus, a spekuláció, a munkával meg nem szolgált jövedelmek szerzésére irányuló törekvés. E törekvéseket sokan a gazdaságirányitási rendszernek, a személyi anyagi érdekeltség fokozottabb érvényesülésének tulajdonitják. E véleménnyel nem lehet egyetérteni, hiszen köztudott, hogy a szocializmus körülményei között szükségszerü az árutermelés fennmaradása, és a gazdaság különböző területein a dolgozók anyagi érdekeltségének erősitése. Az egyén és a társadalom érdeke csak végső soron esik teljesen egybe. Igy ugyan az egész társadalom érdeke például a közös tulajdon védelme, a termelés fokozása, a nemzeti jövedelem rendszeres emelése, de ez a közös érdek gyakran az egyéni és csoportérdekek ütközése utján valósul meg.

A mi viszonyaink között, amikor a munka és tulajdon egysége nem közvetlenül valósul meg, a dolgozók gazdasági tevékenységének fő mozgatója még az egyéni jövedelmek növelésére irányuló anyagi érdek, amely gyakran nem esik egybe a társadalmi, a tulajdonosi érdekkel, sőt előfordulhat az is, hogy az egyéni jövedelmek növelése a tulajdonosi érdek rovására valósul meg.

Minthogy ezeket az érdek-ellentmondásokat megszüntetni nem lehet, lehetőség szerint olyan feltételeket kell teremteni, hogy az egyéni jövedelem növelésében való érdekeltség egybeessék a társadalmi érdekkel. Következésképpen a szocializmus jelenlegi szakaszában nem is lehet más érdekeltségi rendszert megvalósitani, csak az anyagi érdekeltségen nyugvót, s ez szükségszerüen magában hordozza az ellentmondásokat. Hangsulyoznom kell azonban, hogy ezek és más ellentmondások léteztek a gazdaságirányitási rendszer reformja előtt is, csak az ütközési pontok sokszor máshol jelentkeztek. A piaci viszonyokkal gyakran nem számoló tervutasitások utólagos összehansolása, helyesbitése tartós gazdasági nehézségekbe ütközött. A központi utasitások által szabályozott termelés és a differenciálódó egyéni, társadalmi szükségletek között is sulyos aránytalanságok keletkeztek.

Munka szerinti elosztás

A gazdaságirányitási rendszer 1968-ban bevezetett reformja gazdaságunk fejlődésében

nagy eredményekkel járt, a tervgazdálkodás magasabb foku megvalósitásához vezetett. Ezt bizonyitja, hogy a Központi Bizottság 1972. novemberi állásfoglalása feladatként gazdaságirányitási rendszerünk alapelveinek következetesebb végrehajtását követeli meg minden területen.

Fel kell figyelnünk ugyanakkor fejlődésünk néhány olyan ellentmondására, amelyek felszinre kerülése összefügg a gazdaságirányitás jelenlegi rendszerével, s amelyek egészségtelen, kispolgári tendenciák erösödéséhez vezethetnek. E negativ jelenségek erösödésének talán legfőbb oka, hogy a munka szerinti elosztás szocialista elve, vagyis az, hogy mindenki képességei szerint, a társadalom számára végzett hasznos munkája arányában részesüljön a javakból, még nem érvényesül megfelelően társadalmunkban. A szabályozó rendszer tökéletlenségeivel élve és visszaélve, valamint gazdaságunk "örökölt" aránytalanságait, az esetleges kiváltságos /monopol/ helyzetet kihasználva, egyes vállalatoknak lehetőségük nyilik arra, hogy /például áremeléssel/ valódi - társadalmilag hasznos - teljesitményüknél nagyobb arányban növeljék nyereségüket, és ezzel dolgozóik jövedelmét is. De módjuk van erre az egyéneknek is, akik kihasználva az egyes területeken meglevő munkaerőhiányt, az üzemen belüli szervezetlenséget, a szolgáltatások bizonyos elmaradottságát és több más aránytalanságot, ügyeskedéssel, munka nélkül vagy kevés munkával nagyobb jövedelemhez jussanak.

A munka szerinti elosztás elvének következetes megvalósitása nem egyszerü feladat, és nem is kizárólag elhatározásunktól függ. A különböző munkák mennyiségét, minőségét ugyanis teljes pontossággal összehasonlitani sem tudjuk, s már ez önmagában is neheziti a helyes irányu személyes anyagi ösztönzést. A "végzett munka" értékelésekor - egyebek között - az ellátott munkakört /munkafeladatot/, másrészt ennek szinvonalát, hatékonyságát kell mérni. A munkák bonyolultságának mérésére gyakorlatban alkalmazható mértékünk azonban nincs. A munkafeladat ellátása mennyiségi vonatkozásban a teljesitmények mérésével értékelhető, de csak ahol erre lehetőség van. Ha viszont a bérezés rendszere nem fejezi ki - a lehetőségekhez képest helyesen - a végzett munka értékelését, káros irányba ösztönöz, eltorzult tudati értékrendet alakit ki, erősiti a kispolgári tendenciákat és azt a törekvést, hogy egyesek minél kisebb munkával minél nagyobb jövedelemhez jussanak.

Egyenlősdi a jövedelemben

A munka szerinti elosztás nem következetes érvényesitése szélsőséges, helytelen nézetekre vezet az elosztásban is. Ilyen például az egyenlősdire való törekvés mind a vezetők, mind a dolgozók körében. /"Nem differenciálok a bérezésnél, mert ugysem lehet pontosan lemérni a teljesitményt, s minek megsérteni a dolgozókat."/ A kispolgári egyenlősdire való törekvés, a "jobb a békesség" elve nem ösztönöz a jobb munkára, a szakképzettség növelésére, s ezért fel kell lépni ellene, még akkor is, ha a differenciálás időlegesen feszültséget okoz a munkahelyeken.

Nehézséget okoz az is, hogy a nagyobb szaktudást, a fokozottabb felelősséget igénylő munkakörök bére gyakran nincs arányban a velük szemben támasztott követelményekkel. Még mindig kicsi a különbség a segédmunkások és a szakmunkások, a szakmunkások és technikusok, a technikusok és mérnökök keresete között. Az aránytalanságokat az érintettek, ahol lehet, külön munkákkal /fusizással/, mellék- és másodállások vállalásával igyekeznek helyrehozni. Ez azonban nem megoldás, mert a fő állásban végzett munka nem megfelelő szinvonalu elvégzéséhez, e munka nem kellő megbecsüléséhez, s végül a külön kereset utáni hajszához vezet. Sokszor halljuk: "az alapbéremért elég, ha bemegyek a munkahelyemre." Nem kell különösebben bizonyitanom, hogy mindez a kispolgárság erösödéséhez vezet.

Az elosztás hibáihoz hozzájárulnak az előzőkön kivül a vállalatok gazdasági és pénzügyi szabályozó rendszerének fogyatékosságai is. Közöttük a leggyakrabban a bérszabályozásról esik szó. Ha ugyanis ez nem segiti a megfelelő érdekeltségi rendszer kialakitását, elkeseredettséghez, a teljesitmény nem kielégitő mértékü növeléséhez vezet.

A felsorolt, közismert jelenségekre azért szükséges felhivni a figyelmet, hogy világossá váljék: a kispolgáriság forrásai között gazdasági okok is szerepelnek, s e negativ tendenciák ellen nemcsak a tudati szférába tartozó eszközökkel lehet és kell harcolnunk, hanem gazdasági eszközökkel is.

A kispolgáriság elleni harc azért fontos, mert a kispolgári nézet és magatartás gátolja a szocialista épitést. Különösen káros akkor, "ha párttagoknál vagy felelős állami, gazdasági vezetőknél, társadalmi funkcionáriusoknál jelentkezik. Az ilyen esetek, még ha elszigeteltek is, rossz fényt vetnek

politikánkra és lehetőséget adnak hamis általánositásokra."[2] Ezért kell elsősorban fellépni saját sorainkban meglevő fogyatékosságok ellen.

A kispolgáriságnak sok más megnyilvánulása is van, nemcsak az önzés, anyagiasság stb. Ilyen például a hiuság. "Ha valaki ettől a korántsem ritka hibától indittatva az élet kisebb-nagyobb - és sokszor a munka szempontjából is jelentős - vitái kapcsán nem azt nézi, hogy mi szolgálja az ügyet, hogy mi az igazság, hanem azt, hogy neki legyen igaza, sokat árthat nemcsak magának /mert magának is sokat árt!/, de a közösségnek is, főleg, ha vezető-irányitó beosztásban van."[3]

Ebben a vonatkozásban is - mint általában az erkölcsi tudat formálásában - nagyon jelentős tényező a példamutatás, a kispolgári hibák elkerülése.

---

2 Óvári Miklós előadása az Országos agitációs, propaganda és müvelődési tanácskozáson /Lásd Kossuth Kiadó, 1973./

3 Aczél György zárszava ugyanitt.

Feljegyzések:

III. fejezet

A SZOCIALISTA HAZAFISÁG ÉS A SZOCIALISTA NEMZETKÖZISÉG A BURZSOÁ NACIONALIZMUS ÉS KOZMOPOLITIZMUS ELLENI HARC

A szocialista hazafiság és proletár nemzetköziség a szocialista erkölcs egyik alapelve, ugyanakkor a politikai tudat része is. Velük ellentétes nézetek a nacionalizmus és a kozmopolitizmus.

Az emlitett nézetekkel való foglalkozás napjainkban is időszerü. Nemcsak az erkölcsi és politikai tudat és magatartás helyes kialakitása, hanem a nemzetközi események, az imperializmus fellazitó taktikája, a nemzetközi munkásmozgalomban meglevő problémák és nem utolsó sorban a szocialista országok integrációs folyamata és internacionalizmusa jobb megértése szempontjából is.

1./ A NEMZET, A HAZA ÉS A HAZAFISÁG

Az emlitett nézetek mindegyike a nemzet kérdésével kapcsolatos, szükséges tehát röviden összefoglalni a nemzettel kapcsolatos tudnivalókat.

A nemzet fogalma és kialakulása | A nemzet a sokféle társadalmi csoport egyik formája, amely a társadalmi fejlődés folyamatában fokozatosan alakult ki. A nemzet közös területen élő, közös nyelvet beszélő, gazdasági egységet alkotó és az ezekre épülő közös kulturával rendelkező tartósan fennálló nagy társadalmi csoport. "A nemzet - irta Sztálin - az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, mely a nyelvnek, a területnek, a gazdasági életnek és a kultura közösségében megnyilvánuló lelki alkatnak közössége alapján keletkezett."[1]

A társadalmi fejlődés során az embereknek különböző közösségei /csoportjai/ alakultak ki. Az ősközösségre jellem-

1 Sztálin: Marxizmus és nemzeti kérdés. Müvei 2. kötet 321. oldal. Szikra. Budapest, 1949.

ző társadalmi csoport volt a nemzetség, majd a több nemzetség egyesüléséből létrejött törzs.
A későbbi fejlődés során - elsősorban a rabszolgatartó társadalom időszakában - alakultak ki a különböző népek /népcsoportok/. A feudalizmus időszakában megkezdődik a nemzetek kialakulása. Ez a folyamat a kapitalizmus létrejöttével párhuzamosan fejeződik be. Ebben az időben jönnek ugyanis létre azok a társadalmi csoportok, amelyek közös és viszonylag állandó területen élnek, közös nyelvet beszélnek. Különösen jelentős a tőkés viszonyok létrejötte a közös gazdasági élet kialakulásában, szemben a feudális széttagoltsággal. Ez időre alakul ki az említett tényezőkre alapuló közös nemzeti kultura is. E folyamat eredménye a polgári /burzsoá/ nemzetek létrejötte.

Azokban az országokban, amelyekben győzött a szocialista forradalom, a burzsoá nemzetek is megszünnek és kialakulnak a szocialista nemzetek. Ezzel teljesen megváltozik a nemzet arculata. Megszünnek a kizsákmányoló osztályok és ezzel megszünik a nemzetnek két nagy része: népre és a néphez nem tartozókra való bomlása. A szocializmusban a nép és a nemzet egybeesik, létrejön a népi-nemzeti egység, vagy más kifejezéssel a szocialista nemzeti egység. A szocializmus építése nemzeti keretek között történik és ahogy erre már Lenin utal, a nemzetek a proletárdiktatura világméretü győzelme után is sokáig létezni fognak. De a nemzetek - ahogy a társadalmi fejlődés egy bizonyos szakaszán keletkeztek, - egy bizonyos fejlődési szakaszán a kommunizmus egy későbbi időszakában meg fognak szünni.

A haza fogalma | Lenin szerint a haza "gazdasági, politikai és kulturális környezet, ahol egy nép él és dolgozik." Mindezek alapján a haza fogalmának alapvető elemei a következők:

- A közös terület, a "szülőföld", vagyis az adott földrajzi környezet, ahol egy nemzet él.

- A közös nyelv, amely az összetartozás egyik kifejezője és a kultura hordozója.

- A történelmi, tudományos és kulturális hagyományok, amelyek a nép tevékenységének eredményei. Ilyenek pl. a nemzet történelmének eseményei, irodalma, müvészete, sajátos népi kulturkincse /dalok, népviselet stb./.

- A nép, mindenekelőtt a dolgozó tömegek, akik az anyagi javak termelői, a közös nyelv és kultura hordozói és mindezzel a haza létfenntartó elemei.

- Az adott társadalmi-politikai rendszer, amely a haza fogalmának egyik legfontosabb eleme. Lényegében ettől függ a többi alkotó elem létezése, fejlődése, fennmaradása vagy megszünése. Haza nincs általában, mindig csak valamilyen társadalmi-politikai rendszer keretei között létezik /tehát pl. nincsen általában magyar haza, hanem csak burzsoá magyar haza /volt/, vagy szocialista magyar haza. A burzsoá ideológia ez utóbbit nem számitja a haza fogalmába, és ezzel alapul szolgál különböző helytelen nézeteknek, mindenekelőtt a nacionalizmusnak.

Az osztály és a haza Leninnél

Az osztály, az osztályharc és a hazafiság összefüggéseit tagadó nézetekkel már másfél évszázada felvette a harcot Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban: "Szemükre vetették a kommunistáknak, hogy el akarják törölni a hazát, a nemzetiséget. A munkásoknak nincs hazájuk. Nem lehet tőlük elvenni azt, amijük nincs. Minthogy a proletariátusnak mindenekelőtt a politikai hatalmat kell meghóditania, nemzeti osztállyá kell emelkednie, önmagát nemzetté kell szerveznie, ezért maga is még nemzeti, bár semmi esetre sem burzsoá értelemben."

Lenin nagy érdeme és ujitása az volt, hogy Kelet-Európa soknemzetiségü Bábeljében vizsgálta ezt a kérdést, mégpedig egy olyan történelmi szakaszban, amikor már nem a burzsoá nemzet kialakulása, hanem a szocializmusra való áttérés került napirendre. Lenin megmutatta, hogy a nemzeti kérdés, a hazafiság problematikája Keleten még nem játszotta el azt a történelmi szerepét, mint az akkor már kifejlődött tőkés Nyugaton, mert kontinensünk keleti részén a haza védelme még az anyanyelv, a politikai szabadságjogok megóvását és kivivását jelenthette az elnyomó nemzetekkel szemben.

Lenin, mint mindig, e kérdésben is kétfrontos harcot vivott. Egyrészt küzdött azok ellen, akik a nemzeti kérdést nem értették meg, a hazafiság érzését és mozgósitó erejét lebecsülték, és tulajdonképpen valami nemzeti nihilt próbáltak meghonositani a munkásmozgalomban. Lenin nem tagadta, hogy a munkást nem csupán a kapitalizmus teljes megsemmisitése érdekli és érinti, hanem - egyebek között éppen e legfontosabb harc sikeres megvivása szempontjából is - olyan gyakorlati kérdések, mint a nyelv, a nemzetiség, a kultura stb.

Lenin a tömegharc iránti páratlan érzékenységgel közelitette meg ezt a kérdést. Vitába szállt a nagyon forradalmiaknak, radikálisaknak látszó avantgardistákkal, akik át akarták ugrani a fejlődésnek egy elkerülhetetlen szakaszát, s a nemzeti tagoltságból egy ugrással az internacionálisba akartak jutni. "P. Kijevszkij egész cikkén vörös fonalként vonul végig annak az alapvető kérdésnek meg nem értése - irta -, hogy miért kell hirdetni és - ha hatalmon leszünk - megvalósitani a nemzetek különválásának szabadságát, amikor a fejlődés a nemzetek egybeolvadása felé halad? Ugyanazért - feleljük mi -, amiért hirdetjük, és ha hatalmon leszünk, megvalósitjuk a proletárdiktaturát, noha a fejlődés afelé halad, hogy megszüntesse a társadalom egyik részének erőszakos uralmát a másik fölött." S még jobban aláhuzza ezt a dialektikus tételt a következő megállapitással: "Mi a nemzetek egybeolvadása mellett vagyunk, de az erőszakos egybeolvasztásról, az annexiókról, a különválás szabadsága nélkül most nem lehetséges az áttérés az önkéntes egybeolvadásra."

A másik veszedelem, a másik elhajlás, amely ellen harvolt: a sovinizmus, a nacionalizmus, a nemzeti korlátoltság, a nemzeti gőg, a felfuvalkodottság. Közismert, hogy milyen szenvedéllyel és maró gunnyal támadt e métely ellen. S nemcsak a hóhér Romanov Miklós cárt, a négerek és az indiai lakosság megkinzóit, valamint a pántlikás hazafiság lepénzelt lantosait és a tucatnyárspolgárt ostorozta, hanem az eltévelyedett szocialistákat is, "az opportunizmusból vagy gerinctelenségből soviniszta Plehánovig." Az volt a véleménye, hogy ha a nemzeti kérdésben a kisujjunkat nyujtjuk oda a nacionalizmusnak, az az egész karunkat - szocialista elkötelezettségünket - is bekapja.

Mi sem állt távolabb Lenintől, mint hogy udvaroljon a proletariátusnak. Mindig reálisan nézte helyzetét, állapotát és szinvonalát. És egváltalán nem tartotta a munkást születésénél vagy osztályhelyzeténél fogva eleve védettmek a nacionalista bódulattól. "A proletariátus pusztán azzal, hogy végrehajtja a szocialista forradalmat, még nem válik szentté, és ez nem biztositja a hibák és gyengeségek ellen. De a lehetséges hibák ... feltétlenül rá fogják vezetni az igazságnak felismerésére" - irta 1916-ban: Az önrendelkezés körül folyó vita eredményei cimü müvében.

A lenini tanitások szerepe korunkban

Hogyan nyul Lenin a nemzeti kérdéshez, a hazafisághoz, a szocialista for-

radalom győzelme után? Lenin kifejezésre juttatja, hogy mint minden területen, itt is fordulat következett be: "Mi most, 1917. október 25. óta honvédők vagyunk, ettől a naptól kezdve a honvédelem mellett vagyunk. Mert mi tettekkel bizonyitottuk be, hogy szakitottunk az imperializmussal" - irja 1918. februárjában. Még a szóhasználat is szándékoltan éles. Emlékezetes, hogy a "honvédő" szóhoz milyen elmarasztaló gondolatok, érzések kapcsolódtak az első világháboru alatt és után is - elsősorban éppen a bolsevikok harca nyomán. S 1917. októberével éppen az a Lenin lett honvédő, akinél következetesebb és élesebb leleplezője nem akadt a II. Internacionálé opportunista honvédőinek!

Igy teljes a kép, igy nyomatékos a következtetés. Lenin a nemzeti kérdést, a munkásosztálynak a hazához való viszonyát, a hazafiasság érzését, és mindent, ami ehhez a tárgykörhöz tartozik, a proletariátus harcának, az osztályharcnak részeként kezelte. Sőt még többről is van szó: nemegyszer kifejezésre juttatta, hogy a nemzeti kérdést, benne egy-egy nép nemzeti függetlensége követelésének támogatását vagy elutasitását a munkásosztály, illetve pártja részéről is mindig alá kell rendelni a proletárharc érdekeinek.

Mindez mára és a mi viszonyainkra forditva annyit jelent, hogy nálunk a hazafiságnak csak a szocializmussal együtt, attól elválaszthatatlanul, a szocialista valóság talaján van értelme és tartalma. Szocialistaellenes hazafiság nem létezik. Marxista nem tagadja, nem tagadhatja a hazafiságnak olyan elemeit, mint a ragaszkodást a szülőföldhöz, a néphez, amelyből származik, a nemzeti mult vállalását és a büszkeséget a nemzeti teljesitmények iránt. Csakhogy ez a föld nem valamiféle örök őstalaj, hanem szocialista föld; ez a nép, nemzet a szocializmus épitésének közössége, sőt -a felszabadulás óta 28 év telt el! - javarészében már annak a terméke is; s a multból is arra lehetünk a leginkább büszkék, az belőle az igazi termékenyitő és épitő elem, ami a haladás, vagyis végső fokon a szocializmus felé mutat. Korszerütlen hazafiság, vagyis tulajdonképpen nem is hazafiság az, amely a nemzeti életet azonositani próbálja egy elmaradott életformával. Szubjektivan bármennyire is szeretne hazafi lenni a multba néző - előbb-utóbb törvényszerüen szembekerül az olyan fennen hangoztatott nemzeti érdekekkel.

A demarkációs vonal a szocialista hazafiság és a szocialistaellenes nacionalizmus között huzódik, nem pedig a hazafiság és a szocializmus között! Igy volt ez mindig a

történelemben, ezt sugározza Lenin munkássága, a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom minden tapasztalata.

Van Leninnek egy nagyon érdekes cikke, a cime: Néhány tézis. Ebben azt a meghökkentő szóhasználatot alkalmazza, hogy "forradalmi soviniszták". Vagyis nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy egy forradalmár is beleesik a sovinizmus bűnébe. Ezek a forradalmi soviniszták - magyarázza - le akarják ugyan győzni a cárizmust, de csak azért, hogy leigázhassák Németországot és fosztogathassanak más országokat, illetve megszilárditsák uralmukat más népek fölött. "A forradalmi sovinizmus alapja - a kispolgárság osztályhelyzete. A kispolgárság mindig a burzsoázia és a proletariátus között ingadozik. Most a proletár internacionalizmus és a sovinizmus között ingadozik." "Jelszavunk - a soviniszták ellen, még akkor is, ha forradalmárok és köztársaságpártiak, ellenük, és a nemzetközi proletariátus szövetsége mellett, a szocialista forradalom érdekében."

Pártunk nemzetiségi politikája

Hogyan valósul meg pártunk nemzetiségi politikája, miként hajtják végre a párt idevonatkozó határozatait.

Erre a kérdésre a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Kulturpolitikai Munkaközösség 1974. szeptemberében elfogadott és nyilvánosságra hozott állásfoglalásában kapunk tudományos igényü választ. A szocialista világrendszer sokoldalu erősitésének, a szocialista országok közötti kapcsolatok elmélyülésének egyik fontos tényezője a nemzetiségi kérdés - olvashatjuk az állásfoglalásban.

Az iparilag, társadalmilag elmaradott, egyuttal nemzetileg kevert Kelet-Európában az évszázadok története olyan objektiv ellentmondásokat tartósitott, amelyek az itt egymás mellett és együtt élő népek tudatára és viszonyára is kihatottak. A közép- és kelet-európai szocialista országok társadalmi felszabadulásuk által tudtak kijutni a korábbi történelmi időszakok zsákutcáiból. A szocializmus épitésének időszakában ezek az országok történelmük folyamán először kerültek politikailag közös arcvonalba, először kezdhették el azoknak a bonyolult ellentmondásoknak a feloldását, amelyeket a multtól örököltek, és ezzel lehetőséget teremtettek a lenini nemzetiségi politika követelményeinek érvényesitéséhez is. Az évszázados ipari, gazdasági, kulturális elmaradottság felszámolásával szüntetik meg véglegesen annak az

évszázadok alatt kitermelődött ellentmondásnak az objektiv alapjait, amely a más nyelveket beszélő népi tömegeket sokszor nem a reakciós erőkkel, hanem egymással forditotta szembe.

A nemzetiségi kérdés más sullyal esik latba olyan országokban, ahol nagy és összefüggő területen élő nemzeti kisebbségek vannak, mint ott, ahol számuk nem jelentős. A szocialista nemzetiségi politikát azonban olyan elvi kérdésnek tekintjük, amely nem lehet függvénye a nemzetiségi lakosság számának, ezért a marxizmus-leninizmus nemzetiségpolitikai alapelveit teljes mértékben saját szocialista államunkra, saját nemzetiségi politikánkra is vonatkoztatjuk.

"Az a nép, amely egy másik népet elnyom, saját láncait kovácsolja" - hangsulyozta Marx. /Marx-Engels Müvei. 15.köt., Budapest, 1964. 4o5. old./ Lenin is arra figyelmeztetett: "...hatálytalannak kell nyilvánitani minden olyan rendszabályt, amelynek segitségével a nemzeti többség megkisérelné, hogy a maga számára nemzeti kiváltságot biztositson, vagy hogy csorbitsa a nemzeti kisebbség jogait /az oktatásügy, valamely nyelv használata, költségvetési ügyek stb. terén/ ..." /Lenin Összes müvei 23. köt., Kossuth Könyvkiadó, 1969. 317.old./ A győztes szocialista forradalom is ezeknek az elveknek megfelelően járt el, amikor kimondotta Oroszország népeinek egyenjoguságát, minden nemzeti előjog és korlátozás megszüntetését.

A szocialista nemzetek és a velük együtt élő nemzetiségek szilárd szövetségének - a társadalmi-politikai érdekek azonossága alapján - a nemzetiségi jogok következetes biztositása is feltétele. A nemzetiségek annál jobban tudnak a többségi néppel és vezető erőivel politikailag, s igy a szocializmussal is azonosulni, minél inkább biztositva érzik nemzetiségi kulturájuk, sajátosságaik megőrzésének, nyelvük használatának, oktatási igényeik kielégitésének, a velük egy nyelvet beszélő nemzethez füződő kapcsolataiknak szabad érvényesitését.

A minden szocialista állampolgárra egyaránt érvényes jogok mellett a kollektiv nemzetiségi jogok alkotmányos és gyakorlati biztositása előfeltétele annak, hogy ne csak a soknemzetiségü országok belső viszonylatában, hanem az egyes szocialista országok között is elmélyüljön az internacionalista kapcsolat. Ily módon a nemzetiségek nem válnak az ellentétek konzerválásának bázisaivá, hanem az együttmüködést és

a közeledést segitik elő, a hid, az összekötő kapocs szerepét töltik be a szocialista országok között.

A lenini nemzetiségi politika gyakorlati megvalósitása, kibontakoztatása bonyolult, a szocializmus általános épitésébe ágyazódó, annak menetétől elválaszthatatlan folyamat. A nemzetiségi kérdés hiánytalan megoldása szempontjából döntő jelentősége van a szocialista gazdasági integráció, a szocialista nemzetek közti ideológiai együttmüködés, kulturális csere további elmélyülésének, kiszélesedésének; annak, hogy kölcsönösen jobban és közvetlenebbül megismerjék egymás multját, jelenét, gazdasági-kulturális hagyományait és eredményeit.

Elitéljük azokat a nézeteket, amelyek az ellentmondásokra vagy a lenini nemzetiségi politika elveinek végrehajtása során elkövetett szubjektiv hibákra nacionalizmussal reagálnak, vagy azokból olyan következtetéseket vonnak le, hogy a nemzetiségi kérdés megoldhatatlan. Visszautasitjuk az olyan magatartást, amely nacionalizmustól ösztönözve és nacionalizmust szitva nem hajlandó tudomásul venni azokat az eredményeket, amelyeket a szocialista társadalom e téren eddig elért, s amely ennek a kérdéskörnek képviseletét - a szocializmus hazai és nemzetközi összefüggéseiből kiragadva - a maga nacionalista céljaira igyekszik kisajátitani. Elutasitjuk a nemzetiségi kérdés iránti közömbösséget is, mert az végső soron a szocializmus iránti közömbösség megnyilvánulása.

Fejlődésünk jelenlegi fokán nálunk a tudományos, kulturális közéletben már viszonylag ritkán jelentkezik nyiltan a nacionalizmus vagy a nemzeti közömbösség. Sokkal inkább a régi "népi-urbánus" ellentét ideológiai utóhatásával kell számolni. Annak idején ennek az ellentétnek a tartalma a városi és a falusi kispolgárság talaján létrejött, viszonylag progressziv mozgalmak kölcsönösen téves vetélkedése volt a társadalmi vezető szerepért. Ennek - a munkásosztály vezető szerepét fel nem ismerő - megosztottságnak nyomai ma főként az értelmiség egyes köreiben tapasztalhatók, és többek között a nemzeti kérdés iránti egészségtelen, indokolatlan tulérzékenységben, nacionalista kisiklásokban, illetőleg a nem kevésbé káros kozmopolita közömbösségben mutatkoznak meg. Megnyilatkozásaik olykor kölcsönösen tartalmaznak indokolt elemeket, helyes felismeréseket is. De mert szemléletükben a kispolgári gondolkodás elemei is erőteljesen érvényesülnek, nézeteik kifejtésében, s főként vitáikban a szubjektivizmus uralkodik el. Nézeteik időszerütlen, alapjukat vesztett elemei olyan kölcsönös egyoldaluságokhoz vezetnek, amelyek a problémák

okát igen gyakran a "másik fél" elfogultságának puszta létében keresik.

Ezeknek a nézeteknek a képviselői az esetek tulnyomó többségében politikai szövetségeseink, akiknek ideológiáját az egyoldaluság csupán terheli, de nem mindenestől jellemzi. Előítéleteik leküzdéséhez társadalmi tudatunk általános kiegyensulyozottsága, a szocialista nemzeti egység erősödése kedvező feltételeket teremt. Meg kell akadályozni, hogy a személyeskedés, vagy a veszélyeztetettség hamis érzésének hangoztatása eltorlaszolja a konstruktiv vita lehetőségét; az egyoldaluságok birálatával következetesen érvényre kell juttatni a marxista-leninista álláspontot.

A marxizmus-leninizmus tudományos, osztályszempontu társadalom- és történelem-értelmezésével, a munkásmozgalom, a szocializmus politikai gyakorlatával, a szocialista erkölccsel összeegyeztethetetlen minden fajelmélet és faji előítélet. Ennek megfelelően szocialista államunk alkotmánya társadalmunk minden tagjának származásra való tekintet nélkül biztositja az alapvető emberi jogokat. A Magyar Népköztársaság mind belpolitikai, mind külpolitikai téren következetesen fellép a faji előítéletek ellen.

Nemzetiségi politikánk a párt általános politikájának szerves része. Csakis ezt tudva érthetjük meg, hogy társadalmi fejlődésünk és a nemzetiségi ügy rendeződése szorosan egybefonódik. A nemzetiségi dolgozók alapvető problémái abban a politikai, gazdasági és kulturális folyamatban oldódhattak meg, amely szocialistává formálta társadalmunk strukturáját, termelési viszonyait, erkölcsi törvényeit, megváltoztatta az emberek életkörülményeit.

Nemzetiségi politikánk eredményei és feladataink

Nemzetiségi politikánk elveinek megfelelően, az utóbbi években különösen számottevő a fejlődés a kulturális területen. Csupán példaképpen: a nemzetiségi nyelvü óvodák száma 1968 óta több mint kétszeresére növekedett. Növekvőben van az általános iskolákban nemzetiségük anyanyelvét tanuló diákok, illetve a nyelvoktató tanerők száma, és mind több a nemzetiségi nyelvü gimnáziumok tanulója is. 1968-hoz képest háromszorta több a tanitóképzők nemzetiségi növendékeinek, és kétszerte több az általános iskolai tanárképző főiskolák nemzetiségi hallgatóinak a száma. Ma 416 nemzetiségi müvészeti csoport, klub, és tanfolyam müködik az országban. A nemzetiségek iskolai és közkönyvtáraiban 7o ezer

szerb-horvát, szlovén, német, szlovák és román nyelvü könyv található. A biztató növekedés e néhány kiragadott adat tükrében is érzékelhető. Mégis többet kell dolgoznunk azért, hogy ne lanyhuljon a nemzetiségek nyelvtanulási kedve, és aki erre igényt tart, az anyanyelvén oktató iskolában tanulhasson. További közmüvelődési formák kidolgozásával és elterjesztésével kell segitenünk az anyanyelvi müveltség utján is a politikai tájékozódást, az irodalmi, történelmi és általános ismeretek bővitését, a szocialista tudat, a proletár internacionalista eszmeiség elmélyülését.

Pártunk nemzetiségi politikájának megvalósitásában sok feladatuk és felelősségük van azoknak a megyei, járási, városi, községi helyi vezetőknek, akik mindennapos kapcsolatban vannak a nemzetiségi lakossággal. A helyi vezetők nagy többsége jól ismeri a nemzetiségek problémáit és szükségleteit. A párt politikája azt követeli, hogy minden vezető rendszeresen tanulmányozza a nemzetiségek helyzetét és következetesen munkálkodjon jogos igényeik maximális kielégitésén.

A nemzetiségi kérdésnek hazánk felszabadulás előtti történetében fontos tanulságai vannak. Ne boncolgassuk most ennek a mibenlétét, eléggé közismert dolgok ezek, de sohase felejtsük el: nem szabad a nemzetiségi állampolgárokat hátrányosan megkülönböztetni a magyar nemzetiségüektől. Nemzetiségi politikánk egyik döntő célja pedig éppen az, hogy minden nemzetiségi állampolgár természetes módon vállalhassa tudatát, a szocialistát és a nemzetit, és semmilyen tekintetben se érezze magát más sodrendü állampolgárnak. A többségi nemzet képviselőinek határozottan kell munkálkodniuk ezért, erősitve bennük a teljes egyenjoguság tudatát, biztatva, bátoritva és támogatva a nemzetiségieket, hogy szabadon éljenek alkotmányos jogaikkal, szeressék és éljék kulturális hagyományaikat, ne hallgassák el, ha jogos sérelmük van, és igy tovább.

Nemzetiségi állampolgáraink és demokratikus szövetségeik élete most igen mozgalmas. Az őszi kongresszusokra történő előkészületek azonban nemcsak nekik, de mindannyiuknak alkalmat nyujtanak rá, hogy áttekintsük a párt nemzetiségi politikájának végrehajtását, feltérképezzük a helyzetet, és elemezzük a tapasztalatokat, mégpedig a nemzetiségi lakosság képviselőivel közösen. Kétségtelen, hogy találkozunk olyan, egyébként jogos és reális szükségletekkel is, amelyeknek a kielégitésére ma még nincsenek meg az anyagi lehe-

tőségek. Ezt is nyiltan meg kell tárgyalnunk velük. Bizonyos azonban, hogy a nemzetiségi lakosság problémáival való elmélyült foglalkozás és a velük folytatott őszinte, bensőséges beszélgetések ujult tettrekészségre serkentenek. A szocialista épitőmunka ujabb eredményeiből gyarapodnak tovább azok az eszközök és lehetőségek, amelyek a nemzetiségi lakosság javát is szolgálják.

A hazafiság fogalma

Ezekután megfogalmazhatjuk, hogy a hazafiság a hazához való értelmi, érzelmi és gyakorlati viszony. Magában foglalja tehát a közös területhez, nyelvhez, a történelmi, tudományos és kulturális hagyományokhoz, a néphez és mindenekelőtt az adott társadalmi-politikai rendszerhez való viszont.

Mivel a társadalmi-politikai rendszer lehet haladó és reakciós, ugyanigy a hazafiság is. Igy pl. a polgárság hazafisága, a nacionalizmus kezdetben, amikor a feudalizmus ellen folyt a harc, az önálló egységes polgári nemzet megteremtéséért, pozitiv történelmi szerepet játszott, haladó volt. Vagyis a haza és a társadalmi haladás között összefüggés van, ezt már a feltörekvő polgárság is felismerte. /Kölcsey "jelszavaink valónak: haza és haladás"/. A feudalizmus után kialakuló kapitalizmus a társadalmi haladást képviselte, a polgári hazához való pozitiv viszony igazi hazafiság volt. /Lásd Petőfi, Kossuth stb. hazafisága/. A burzsoázia hatalomrajutása után mint uralkodó osztály kizsákmányoló osztállyá vált, a társadalmi rend is reakcióssá vált. Ebből következően a hozzávaló pozitiv viszony /a polgári hazafiság, nacionalizmus/ is reakciósság.

Mindezekből következik, hogy a hazafiság fogalmát nem lehet leszükiteni. A burzsoá ideológia előszeretettel hangsulyozza - szinte kizárólagosan - a szülőföldhöz való viszonyt. Ebből aztán olyan következtetések adódtak, hogy nemcsak a terület megvédése jelent hazafiságot, az ellenséggel szemben, hanem annak gyarapitása is más nemzetek rovására, vagyis tehát más népek leigázása. Eszerint a két háboru között nálunk az "országgyarapitó" Horthy volt a legnagyobb hazafi.

Következik továbbá az is, hogy a hazafiság osztályérdekeken alapszik. Osztálytársadalmakban ugyanis a nemzet osztályokból áll és az egyes osztályok tagjainak nem lehet egyforma a hazához való viszonya. A burzsoá ideológia ezt tagadja. Eszerint - ahogy már szó volt róla - haza csak egy van és ezt mindenki egyformán szeretheti.

Tény viszont, hogy azt a hazát ahol kizsákmányoló rend van, mindenekelőtt az uralkodó osztályok szeretik, és kevésbé az elnyomottak. A szocialista magyar hazát jobban szeretik a volt elnyomottak, tehát a dolgozó tömegek, mint a volt uralkodó osztályok tagjai. Azért, mert a haza fogalmába a társadalmi-politikai rend is beletartozik. A burzsoázia csak a kizsákmányolt osztályoktól követel "önzetlen hazaszeretetet", vagyis ugy szeressék a hazát, hogy ne bántsák annak társadalmi alapjait, a kizsákmányolási viszonyokat. De a burzsoázia hazaszeretete sem önzetlen. Megmutatták ezt az 1945-ös és 1956-os események.

A hazafiság a hazához való értelmi viszony, ami azt jelenti, hogy különböző nézeteket foglal magába. A nézetekhez különböző hazafias érzelmek kapcsolódnak. A hazafias nézetek és érzelmek az emberek gyakorlati cselekvésében, magatartásában jelennek meg.

A szocialista hazafiság

A szocialista hazafiság a szocialista hazához való pozitiv viszonyt jelzi. Ennek fő tartalma a következőkben foglalható össze. Magában foglalja a közös terület - a szülőföld - szeretetét, megbecsülését, fejlesztését és védelmét a közös nyelv ápolását, fejlesztését. A pozitiv, a nemzet történetében a társadalmi haladást képviselő történelmi, tudományos és kulturális hagyományok ápolását, megbecsülését az uj nemzedékekkel való megismertetését. A dolgozó nép szeretetét, megbecsülését és érte való állandó tevékenységét. És végül magában foglalja a szocialista társadalmi rend megbecsülését, épitését, védelmét, a szocializmussal való azonosulást.

A szocialista hazafiság lényegéből következik, hogy szemben áll a nacionalizmussal és kozmopolitizmussal. Kizárja a faji és nemzeti gyülölködést, nem becsüli tul a nemzet eredményeit, multbeli szerepét, de nem is becsüli le, elitéli a kizsákmányolást, más emberek elnyomását, a gyarmatositást.

A szocializmus viszonyai között igazi hazafiság csak szocialista hazafiság lehet. A hazafiság és a társadalmi haladás egymástól elválaszthatatlanok, korunkban viszont a társadalmi haladást a szocializmus képviseli.

A szocialista hazafiság a szocialista hazához való értelmi, érzelmi és gyakorlati viszony. Ennek megfelelően megjelenik különböző - a hazával, a nemzettel, más nemzetekkel stb. kapcsolatos - nézetekben. Ezekhez a nézetekhez külön-

böző érzelmek kapcsolódnak, mint a haza, a szülőföld szeretete, a haladó hagyományok tisztelete, a néppel, a társadalmi renddel való érzelmi azonosulás stb. Az érzelmi tényezők szerepe nagy a szocialista hazafiságban. Lásd pl. a szovjet emberek hazafisága, a honvédő háboru idején. Az érzelmi azonosulás olyan erős lehet, hogy az életösztönt is legyőzi. Ezen kivül a szocialista hazafiság nagyon lényeges eleme a gyakorlati cselekvés. A szocialista hazafiság nem elsősorban szavakban nyilvánul meg - mint legtöbb esetben a burzsoázia hazafisága - hanem a mindennapi gyakorlati tevékenységben. A hazáért való munkában, a szocializmus épitésében való tevékeny részvételben, a hagyományok ápolásában, a haza védelmében stb. A szocialista hazafiság tehát aktiv hazafiság.

A szocialista hazafiság a szocializmus épitésének időszakában alakul ki. Kialakulásának alapvető feltétele a szocialista társadalmi lét megteremtése. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a szocialista hazafiság gazdasági alapja a szocialista termelési viszonyok. A szocializmusban lesz először és igazán a dolgozó tömegeké a haza; a haza valójában a sajátjuk lesz. Kialakulásához és fejlődéséhez azonban nem elég a szocialista társadalmi lét megteremtése. Nagyon fontos szerepe van az erkölcsi és politikai nevelésnek. Ez magában foglalja a hazával kapcsolatos nézetek elterjesztését, a hazafias érzelmek erősitését, de mindenekelőtt a társadalmi tevékenységben való aktiv részvételre nevelést. Mindebben nagy szerep jut az oktatási intézményeknek - az óvodáktól az egyetemekig - és a népmüvelés különböző eszközeinek, intézményeinek. Az iskolában a hazafias nevelés egy sajátos területe a honvédelmi nevelés.

A szocialista hazafiságnál külön kiemelendő kérdés a kommunisták hazafisága. Hazug az a burzsoá vád, hogy a kommunisták - mivel a nemzetköziség elvét is vallják - nem igazi hazafiak. Ezt a vádat a kommunista mozgalom egész története cáfolja. A kommunisták mindig ugy voltak internacionalisták, hogy egyben saját hazájuk, népük érdekeiért harcoltak. - Hazánkban a Tanácsköztársaság idején, a Horthy-rendszerben és a felszabadulás után is a kommunisták álltak az élen a haza megvédésében és épitésében. - A szovjet emberek hazafisága, a szovjet kommunisták és komszomolisták hazafisága szintén például szolgálhat minden szocialista országban élő ember számára. - A II. világháboru alatt Európa szinte minden országában a kommunisták voltak a nemzeti ellenállás megszervezői, a partizánharcok résztvevői. Nagyon sokan áldozták fel életüket saját hazájukért, ugyanekkor in-

terñacionalista küldetést is teljesitettek: a népeknek a fasizmus igájától való megszabaditását.

2./ A SZOCIALISTA HAZAFISÁG ÉS A SZOCIALISTA INTERNACIONALIZMUS TÖRVÉNYSZERÜ ÖSSZEFÜGGÉSE

A kapitalizmus előtt az elnyomott osztályok között nemzetközi jellegü kapcsolat nem jöhetett létre. Az internacionalizmus mint az elnyomott osztályok nemzetközi összefogása a kapitalizmus kialakulásához, ezen belül a munkásosztály létrejöttéhez kapcsolódik. Ezért nevezzük az internacionalizmus első formáját proletár-internacionalizmusnak.

Az internacionalizmus kialakulása és lényege

Az internacionalizmus kialakulásának alapja az, hogy a munkásosztály helyzete, ellensége és felszabadulásának feltétele is nemzetközi. Éppen ezért a nemzetközi munkásmozgalom mint internacionalista mozgalom jött létre. /Lásd pl. a három Internacionálé stb./.

A proletár-internacionalizmus fejlődésében uj szakasz kezdetét jelenti a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme. Ezt a nemzetközi munkásosztály nagy lelkesedéssel üdvözölte, sőt részt vett az uj szovjet hatalom megvédésében. A Szovjetunióban azóta a szocializmus felépült és ezzel a szocialista forradalom bázisává vált. Fennállása óta rendszeresen segitséget adott és ad az azóta szocializmus utjára tért népeknek és a nemzeti felszabaditó mozgalmaknak, minden haladásért küzdő erőnek. A Szovjetunió létrejöttével a hozzávaló viszony lett az internacionalizmus próbaköve.

Ismét uj szakasz kezdetét jelenti a proletárinternacionalizmus történetében a szocialista világrendszer kialakulása. Ebben is a Szovjetunió játszott alapvető szerepet. Az internacionalizmus ezzel az államok közötti kapcsolatok formája és alapelve is lett. Ezt szocialista internacionalizmusnak nevezzük. A szocializmust épitő országok egymás közötti kapcsolataikat gazdasági, politikai, kulturális, diplomáciai és katonai téren az internacionalizmus elve alapján épitik ki. Ez a szocializmus fejlődése és jövője és igy az egész emberiség jövője szempontjából döntő jelentőségü. Ezért káros minden olyan magatartás és törekvés, amely a szocia-

lista országok zavartalan együttmüködése ellen irányul, vagy azt nehezíti.

Az elmondottakból következnek az internacionalizmus jellemző vonásai. Az internacionalizmus a munkásosztály ideológiája, egyben a szocialista erkölcs fontos alapelve. Valamennyi ország munkásosztályára kiterjedő érdekközösség tudományosan megalapozott elmélete. A szolidaritásnak, a dolgozó emberek testvériségének valamennyi ország dolgozóit átható érzése. A társadalmi haladásért küzdő tömegek nemzeti osztagai közötti kapcsolatok meghatározott tipusa /= gyakorlati viszony/.

Lényeges vonása, hogy bár nem becsüli le a nemzetek létezését és szerepét, de az osztályok közötti kapcsolatokat helyezi előtérbe. Az internacionalizmus érvényesülése nem csorbitja más nemzetek jogait, nem ellentétes a nemzetek önrendelkezési jogával. Az internacionalizmussal nem egyeztethető össze a nemzetiségi és faji elnyomás, a gyarmatositás, a nemzeti gőg, más nemzetek lebecsülése.

Az internacionalizmus próbaköve napjainkban a nemzetközi munkásosztályhoz, a nemzeti felszabaditó mozgalmakhoz, a szocialista világrendszerhez és ezen belül elsősorban a Szovjetunióhoz való viszony. Minden olyan tevékenység, amely ezek érdekeivel ellentétes, végső soron tehát a társadalmi haladással ellentétes, káros a nemzetközi mozgalomra és az internacionalizmus elvének megsértését jelenti. Igy pl. a szovjetellenesség nem egyeztethető össze az internacionalizmussal.

A hazafiság és az internacionalizmus kapcsolata

A szocialista hazafiság és a nemzetköziség nem mond ellent egymásnak, sőt szerves egységet alkotnak. Teljesen hazug az a burzsoá vád, hogy ezek egymás ellentétei, vagyis tehát hazafi nem lehet internacionalista. A munkásosztály harca ugyanis tartalmában nemzetközi, ami alapja az internacionalizmusnak, formájában pedig nemzeti, vagyis a harc nemzeti keretek között folyik a hatalomért, majd ennek megszerzése után a szocializmus felépitéséért. Az uj viszonyok pedig feltételezik a szocialista hazafiságot.

A dolgozók hazafisága sohasem jelentette más népek lebecsülését és gyülöletét. Ezt mindig a kizsákmányoló osz-

tály terjesztette a dolgozó osztályok között. Ezt persze megkönnyitette az a tény, hogy a dolgozó tömegek számára a hazafiság eszméi és érzelmei elsősorban a honvédő háborukban jelentkeztek és terjedtek el. Ennek következtében a nemzeti öntudat fejlődésével párhuzamosan jelentkezett a külső támadó gyülölete is. /Lásd nálunk a tatárok, törökök elleni harcot, az osztrák elnyomás elleni függetlenségi harcot/. Az agresszor gyülölete természetesen jogos és pozitiv érzelem. A kizsákmányoló osztályok ezt saját érdekeiknek megfelelően nacionalizmussá torzitották. Ma már más a helyzet. A forradalmi munkásmozgalom - amint szó volt róla - internacionalista mozgalomként jött létre. A munkások felismerték, hogy a kizsákmányolást csak nemzetközi összefogással szüntethetik meg saját hazájukban. Az internacionalizmus és az igazi nemzeti érdekek érvényesitése tehát csak együtt lehetséges. A nemzetközi munkásmozgalom története világosan bizonyitja, hogy a munkásosztály nemzeti osztagai mindig akkor tudtak a tőke ellen eredményesen harcolni, ha nemzetközileg összefogtak. Az összefogás hiánya pedig kudarcot eredményezett. Minden ország munkásosztályának magának kell saját országában a tőkések hatalmát megdönteni, a munkáshatalmat megvédeni és a szocializmust felépiteni. De ez csak nemzetközi összefogással, más országok munkásosztályának segitségével és támogatásával lehetséges.

Ugyanez a helyzet a szocialista országokban is. A szocializmus épitése az adott ország népének feladata. Ehhez azonban elengedhetetlen a többi szocialista ország támogatása. A szocialista hazafiság és internacionalizmus egysége tehát a szocialista országok gyakorlatában is alapvető és elengedhetetlen. A szocialista országok együttmüködése a szocialista nemzetek érdekeinek kölcsönösségén, társadalmi rendjük azonosságán alapul. A szocialista országok szuverének, nemzeti függetlenségüknek legfőbb biztositéka éppen ez a kölcsönös együttmüködés a szocialista internacionalizmus elveinek alapján. A szocializmus épitése nemzeti keretek között történik, de nemzetközi összefogással. Aki a szocializmus hive, egyformán érdekének tartja azt, hogy a szocializmus és majd a kommunizmus felépüljön saját hazájában és ugyanigy a világ többi országában is. Aki szocialista hazafiként tevékenykedik saját hazájában és saját munkaterületén, az a szocializmust nemzetközi méretekben is erősiti. Aki internacionalista, törődik más népek sorsával és jövőjével, az egyben saját nemzeti érdekeit védi. A szocialista hazafiság és internacionalizmus tehát elválaszthatatlanok egymástól.

A szocialista hazafiság és internacionalizmus törvényszerü összefüggése

A szocialista nemzet fejlődését :: nem kiséri automatikusan a szocialista hazafiság és internacionalizmus fejlődése. Nemcsak a mult öröksége a nacionalizmus, a kozmopolitizmus, amelyet az ellenséges külső propaganda szit. Mindkettő - elsősorban a nacionalizmus - belső okok miatt is fölelevenedhet, ha a fejlődés által felvetett uj kérdések nem kapnak megfelelő marxista-leninista választ.

A szocialista hazafiság és internacionalizmus elmélyitése, formálása is éppen ezért elsősorban a szocialista épités hazai és nemzetközi eredmé nyeinek a nemzetközi munkásmozgalom sikereinek hiteles, sokoldalu és széles körü megismertetését, a fejlődéssel járó ellentmondások, uj kérdések alapos marxista-leninista megválaszolását, illetve a társadalmi gyakorlatban megadott válaszok jó propagandáját feltételezi, azon alapszik. A hazafias tudatformálás azonban pusztán vagy egyoldaluan erre sohasem épülhet. A tudatformálásnak - feltárva a szocialista haza sajátos értékeit, a nemzet mára való, internacionalizmustól is táplált erejét és eredmé nyeit - az eddiginél nagyobb hangsullyal kell a szocialista hazafiság aktiv tényezőjévé emelni a szocialista felemelkedés távlatát, az anyagi és szellemi kulturának, jólétnek és közösségi életnek azt a harmonikus jövőjét, amelybe népünk csak a szocializmus révén juthat el, s amelyért ma munkálkodni hazafias felelősségvállalás is.

A szocialista hazafiság - cselekvő hazafiság: közösségi aktivitás, munka és állandó készenlét a szocializmus, a haza szolgálatára. A közvéleményformálást, az ifjuság hazafiságra nevelését sohasem lehet szavakra korlátozni. A hazafiságra a közösségi cselekvés fórumain, a szocialista demokratizmus felelősséggel használt alkalmain is nevelni kell. A jog és kötelesség egyensulyának szabadságában megélt közösségi élet teheti csak igazán tudatossá az egyén számára, hogy része egy közösségnek, amelyért felelős is. A munka, a tanulás - a közösségi tudat, a szocialista hazafiság nevelő iskolája. A szocialista haza védelme - szent kötelesség.

Mindezzel összefüggésben a szocialista hazafiság elmélyitése érdekében a tudatformálás elsőrendü feladatai közé tartozik az állampolgári müveltségnek, a jogok és a kötelességek ismeretének, vállalásának és tudatos betartásának a közvéleményben - mindenekelőtt az ifjuságban - való meggyökereztetése.

- - A szocialista hazafiság és internacionalizmus egysége jegyében a tudatformálásnak jobban, hitelesebben kell feltárnia a testvéri szocialista országokkal - mindenekelőtt a Szovjetunióval - való sokoldalu együttmüködés tényeit, népünk mind szélesebb tömegei által egyre közvetlenebbül átélt valóságát.

Az eddiginél gazdagabb, változatosabb formában kell megismertetni a Szovjetunió, a testvéri országok népei történetének, kulturájának, legfőképpen szocialista épitésének értékeit, eredményeit, vivmányait.

Tudatában kell lennünk annak, hogy a szocialista társadalomépités kollektiv tapasztalata valamennyi szocialista utra lépett nemzet számára - a mi számunkra is - nélkülözhetetlen tanulságok forrása. Ez a körülmény - éppen a rohamos fejlődés miatt, a ma és a holnap szempontjából - különösen időszerüvé teszi a testvéri szocialista országok ideológiai együttmüködésének elmélyitését és fejlesztését, a kulturális együttmüködést és az értékek cseréjét, amelynek nyomán általánossá válik a nemzetit a nemzetközivel összekapcsolni képes, a nemzeti szüklátókörüséget elvető szemlélet és gondolkodásmód.

Mindez azért is nélkülözhetetlen, mert a szocialista hazafiság és a szocialista internacionalizmus azonos gazdasági-társadalmi talajon összefüggő törvényszerüsége a szocialista-kommunista társadalmat létrehozó forradalmi folyamatnak.

3./ A BURZSOÁ NACIONALIZMUS LÉNYEGE ÉS TÁRSADALMI GYÖKEREI

Amint arra már az eddigiek során is rámutattunk, korunk jelenlegi szakaszában a nemzeti kérdés rendkivül fontos helyet foglal el a forradalmi világfolyamatban. A polgári ideológusok és politikusok azért tulajdonitanak kivételes jelentőséget a nacionalizmusnak, mert arra számitanak, hogy segitségével megbonthatják korunk forradalmi erőit, és szakadást idézhetnek elő soraikban.

A nacionalizmus osztálytermészete

A lenini tételekből kiindulva a kapitalizmus történetének különböző szakaszaiban és a különböző történelmi körülmények között kispolgári és burzsoá nacionalizmusról beszélhetünk: - a feltörekvő polgárság nacionalizmusáról és az imperialista burzsoázia nagyhatalmi sovinizmusáról.

A nacionalizmus különböző válfajainak sajátos, eltérő vonásai vannak. Mindegyikben megtaláljuk azonban azt a fő, meghatározó és közös vonást, ami miatt nacionalizmusról beszélünk. Ez a közös vonás - a nacionalizmus lényege, vagyis az a koncepció, amely egyik vagy másik nemzet vagy nemzetiségi csoport kiváltságos voltát hirdeti.

A marxizmus-leninizmus bebizonyitotta, hogy a társadalmi fejlődés objektiv törvényszerüsége a nemzeti szüklátókörüség és a nemzeti korlátok legyőzésében, az elnyomó osztályok uralma alól felszabadult népek fokozatos közeledésében nyilvánul meg. Ez az egyetlen biztos alapja a nemzet felvirágzásának és a szabad népek egységes dolgozó családjában való jövendő egyesülésének. A polgári nacionalizmus ezzel ellentétben arra törekszik, hogy fenntartsa a népeket elválasztó nemzetiségi korlátokat, "konzerválja" nemzeti elkülönülésüket és "kiváltságos voltukat", ami a nemzetek közötti konfliktusok állandó veszélyét rejti magában.

A proletár internacionalizmus lényege, hogy egyesiti, tömöriti az egyes országok és a világ minden államának különböző nemzetiségü dolgozóit a kizsákmányolók elleni közös osztályharcra. A nacionalizmusban viszont, amely abszolutizálja és hangsulyozza a nemzeti vonásokat, figyelmen kivül hagyja az osztálykülönbségeket, az uralkodó osztályoknak az a törekvése jut kifejezésre, hogy a különböző nemzetiségü dolgozókat elválassza egymástól, meggátolja egy nemzeten belüli egyesülésüket, kibékitse a kizsákmányoltakat és a kizsákmányolókat.

A jelen körülmények között a nacionalizmus - osztályjellegét tekintve - elsősorban mint a polgári ideológia egyik irányzata jelentkezik. De mint minden összetett társadalmi jelenség, nem váratlanul bukkan fel. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy egy nemzetközösségen belül a kizsákmányoló rétegek mindig a más közösségek iránti negativ előitéleteket szitották a tömegekben, szembeállitották azokat egymással, a gyanusitás, a barátságtalanság, a gyülölet és a nyilt ellenségeskedés pszichológiáját hirdették.

Ezen az osztályalapon alakult ki a nacionalista pszichológia - az egyik nép barátságtalan előitéletekkel teli viszonya a másik nép iránt. A nacionalista pszichológia szerves velejárója az a törekvés, hogy "saját" népét más népek fölé emelje, a nemzeti önteltség és önzés szellemét alakitsa ki.

A nacionalizmus megosztja a különböző országok vagy nemzetiségek dolgozóit, megbontva ezzel a kizsákmányolók elleni közös harci frontjukat. Ezért a marxizmus-leninizmus törvényszerüen szemben áll vele.

Lenin a II. Internacionálé csődjének eszmei okait felfedve rámutatott, hogy a burzsoá nacionalizmushoz való alkalmazkodás, az osztályszempontokról, az osztályharcról való lemondás volt az az alap, amelyen a II. Internacionálé vezetői többségének sovinizmusa kivirágzott. A nacionalizmus sulyos csapást mért az egész nemzetközi forradalmi mozgalomra. A marxisták mélységesen elvi és kompromisszumokat nem türő álláspontját a szociálsovinizmussal kapcsolatban Lenin igy jellemezte: "Nem szabad elnézőknek lenniük "saját" országuk/és a szövetséges országok/ sovinizmusával szemben, harcolniuk kell elsősorban "saját burzsoáziájuk" sovinizmusa ellen"...

A nemzeti és a nacionalista

A tőkés világ háboru utáni fejlődésére a nemzeti kérdés fokozott kiéleződése jellemző, ami a modern állammonopolista kapitalizmus elmélyülő válságának következménye. Az imperialista gyarmati rendszer felbomlásának eredmé nyeként uj nemzeti államok jöttek létre. Ezeknek a száma jóval meghaladja a II. világháboru előtt létezett államokét. Minden ujonnan alakult nemzeti állam előmozditja saját nemzeti közösségének fejlődését, igyekszik elkülöniteni azt más nemzetektől. Ezen az alapon született meg és indult fejlődésnek a fejlődő országokban a nacionalizmus sajátos és sokféle változata.

Lenin azt tanitotta, hogy nagy figyelmet kell forditani a nemzeti érdekekre, érzésekre, szokásokra, nyelvre. A marxisták azonban soha nem idealizálták a régi társadalomban született nemzeti tulajdonságokat, kritikusan szemlélték megjelenésük különböző konkrét formáit, félresöpörtek minden álnemzeti, nacionalista törekvést. Lenin határozottan elitélte a nacionalista előitéleteket, irányzatokat, a nacionalista burzsoáziát és a nacionalista kispolgárságot, a szociálsovinizmust és rámutatott, hogy a burzsoázia "nacionalista jelszavakkal megrontja a munkásokat."

Lenin tehát igen pontosan elhatárolta a "nemzeti" és a "nacionalista" fogalmát, s arra tanitott, hogy a társadalmi életben különféleképpen kell azokat megközeliteni.

Marxista értelmezés szerint a "nemzeti" - az emberek

történelmi közösségében /nemzet, nemzetiség/ kialakult természeti és társadalmi életviszonyok megismételhetetlen ötvözete, e történelmi közösség által létrehozott anyagi, kulturális és szellemi értékek összessége, s más népeknek azon szellemi értékei, amelyeket ez a közösség magába szivott, asszimilált. A nemzeti vonás a nemzet alapvető részének, a dolgozó népnek a valódi értékeit tükrözi. Nemzeti ezzel együtt mindaz a pozitivum, amivel az adott közösség az emberiség kulturáját gazdagitotta.

A nemzeti összetevő nem örök, megmerevedett, változatlan valami. A történelem különböző szakaszaiban megváltozhat, gazdagabb tartalommal telitődhet, uj vonásokat vehet fel, miközben megőrzi nemzeti lényegét.

A társadalmi viszonyok változásával a nemzeti összetevő tartalma is változik. A Szovjetunióban például a szocialista épités sikeres előrehaladásával uj történelmi közösség jött létre, a szovjet nép, amelyet sok nép és nemzetiség alkot, amelyek közül mindegyiknek megvan a maga nemzeti sajátossága. Ennek leghaladóbb elemeit más népek, nemzetiségek is elsajátitják, vagyis azok az egész szovjet nép közkincsévé válnak. Ezenkivül a Szovjetunió fejlődésével együtt minőségileg uj nemzeti vonások alakulnak ki, amelyekkel korábban egyik önállóan vizsgált nép vagy nemzetiség kulturája sem rendelkezett. A soknemzetiségü szovjet nép nemzeti és ezzel együtt internacionalista vonásává vált: a tőkés világban élők számára ismeretlen magabiztosság a holnapot illetően; az, hogy nem ismeri a munkanélküliség rémét; az emberi méltóság tudata, az ország gazdájának érzése; a szocialista hazáért érzett büszkeség. A nemzeti és internacionalista vonások egysége az egész szovjet társadalom uj osztálylényegének következménye.

A nacionalizmus, amint fentebb emlitettük, sokféle formában jelentkezik, de az állandó és változatlan lényeg mellett mindegyik formájában ott vannak a sajátos elemek, az adott történelmi helyzet szülte vonások, amelyek azonban eltünnek, amint megváltoznak az azokat kiváltó körülmények. Minden konkrét nacionalizmus tartalma változékony, de lényege minden formaváltozás ellenére állandó, s fejlődésének különböző szakaszaiban jobban vagy kevésbé szembetünő. Lenin azt irta, hogy "az elnyomott nemzet mindennemü burzsoá nacionalizmusának van egy általános demokratikus tartalma, amely az elnyomás ellen irányul, s ezt a tartalmat feltétlenül támogatjuk..."

..A marxisták tehát nem az elnyomott nemzetek nacionalizmusát támogatják, mint olyat, hanem annak általánosan demokratikus tartalmát. Korunk nemzeti felszabadító mozgalmának gyakorlata igazolja Lenin értékelését az elnyomott népek nacionalizmusának kettős, ellentmondásos jellegéről. A felszabadult országokban a forradalmi folyamat fejlődése, az osztályellentétek elmélyülése mértékében a korábban elnyomott nép burzsoáziájának nacionalizmusát /különösen azt követően, amikor ez a burzsoázia hatalomra került/ a vezető körök mindinkább saját osztályuralmuk megszilárditására használják fel, s ennek következtében a szóban forgó nacionalizmus egyre jobban elveszíti haladó, antiimperialista élét.

A nacionalizmus, mint az egységbontás eszköze

A reakciós erők a mai helyzetben a szocialista világrendszert, mindenekelőtt annak vezető erejét, a Szovjetuniót veszik célba, s a nacionalizmust tekintik annak az eszköznek, amellyel el lehet választani egymástól a szocialista országokat, belülről lehet megbontani egységüket.

A polgári politikusok és a polgári propaganda abban bizik, hogy a nemzeti érzelmekre, érdekekre, hagyományokra, sajátosságokra hivatkozva a lehető legszélesebb hallgatóságra számithat. Hiszen a nemzeti érzés a lakosság legkülönbözőbb rétegeiben is megvan, s amellett rendkivül sebezhető, ami fokozza az emberek hamis tájékoztatásának lehetőségét, a nacionalista érzelmek tudatos előtérbe helyezését a nemzeti érzelmek helyett.

A nacionalizmus bevezetésének stratégiája az imperializmus gondosan kidolgozott, hirhedt koncepcióján, a "kommunizmus fellazitásán" alapul. Ez az "elmélet" azt hirdeti, hogy ellentmondás van a marxizmus "általános jellege" és a között a szükségszerüség között, hogy minden pártnak figyelembe kell vennie a nemzeti sajátosságokat. Szerintük ez szükségszerüen szüli azt a tendenciát, hogy ezek a pártok eltérnek az általános elvektől, s ezen az alapon a marxizmus és a szocializmus "nemzeti formái" fejlődnek ki. A kommunizmus eszmei ellenfelei azt próbálják bizonygatni, hogy a marxisták egyesülése lehetetlen. A különböző szocialista országok "nemzeti érdekei" - ugymond - elkerülhetetleniil összeütközésbe kerülnek és kerülnek a jövőben is.

A szocializmus és a kapitalizmus "közeledését" hirdető stratégia hivei ebből kiindulva azt inditványozzák, hogy a ke-

let-európai szocialista országokkal olyan kapcsolatok jöjjenek létre, amelyek lehetővé tennék, hogy az egyes szocialista országok nemzeti érdekeire hivatkozva gyengitsék azok kölcsönös kapcsolatait, kölcsönös segitségét, s megváltoztassák politikai orientációjukat. Ugyanezek az okok magyarázzák az antikommunisták jóindulatát a "nemzeti kommunizmus" iránt is...

A nacionalizmus idegen a szocialista társadalmi rendtől, de a kapitalista világ szüleménye nem tünik el nyomtalanul a szocialista országhatároknál. A szocializmus fejlődésének jelenlegi szakaszában időnként még jelentkezik a népek történetének konzervativ örökségét jelentő nacionalista pszichológia terhe. Ezt nem lehet egyszerüen levetni a szocialista világ kapujában, sőt, számolni kell vele és létezésének veszélyes következményeivel is.

A nemzetközi kommunista mozgalom, a kommunista és munkáspártok 1969-es értekezlete mélységesen elvi értékelést adott az egyes pártokban jelentkező nacionalista elhajlásokról, a marxizmustól való eltérésről, a dogmatikus és revizionista áramlatokról. A tanácskozásról kiadott dokumentum megállapitja: "A kommunista és munkáspártok nemzeti és nemzetközi felelőssége elválaszthatatlan egymástól. A marxisták-leninisták egyszerre hazafiak és internacionalisták, elvetik a nacionalista szüklátókörüséget, a nemzeti értékek tagadását vagy lebecsülését és a hegemonista törekvéseket. A kommunista pártok - a munkásosztály és valamennyi dolgozó pártjai - egyuttal az igazi nemzeti érdekek zászlóvivői is, ellentétben az ezen érdekeket eláruló reakciós osztályokkal."

A nacionalizmus nem örök. Az emberiség a kizsákmányoló viszonyokat felszámolva, végül is teljesen megszabadul a nacionalista előitéletektől, magasabb rendü kulturát hoz létre, amely magában foglalja a legnemesebbet mindabból, ami bolygónkon létrejött.

De sem a kapitalizmus, sem az általa létrehozott nacionalizmus nem tünik el önmagától. Bonyolult és fontos feladat a nacionalizmus és minden megnyilvánulása elleni harc. A tömegek internacionalista nevelése elképzelhetetlen anélkül, hogy vele egy időben ne folyna határozott harc a nacionalizmus legapróbb megnyilvánulásai ellen a pszichológiában, az ideológiában, a politikában, a hétköznapok gyakorlatában, bárhol is jelentkezzék.

A burzsoá nacionalizmus egyik mai megnyilvánulása a kozmopolitizmus is.

Nacionalizmus és kozmopolitizmus

Ha a nacionalizmus és a kozmopolitizmus ujabb megnyilatkozásait vizsgáljuk, ugyancsak arra a következtetésre jutunk: ezek az ideológiák alkalmazkodnak a változó viszonyokhoz, ennyiben valóságos folyamatok is tükröződnek bennük - torzitva persze.

A kozmopolitizmus ma leginkább az ugynevezett konvergenciaelméletek kiséretében lép fel, amelyek a tudományos-technikai haladásból és a szocialista országok gazdasági előretöréséből adódó hasonlóságokat ugy interpretálják, hogy a két rendszer jellegében fokozatosan közeledik egymáshoz, s végül is azonossá válik.

Átvetitve ezt a koncepciót a nemzetek kérdésére, kézenfekvő a sugallt következtetés: azok az országok, amelyek a modern gazdasági fejlődésnek ezt az ökonómiai-technikai szintjét elérik, egyenlővé válnak abban az értelemben is, hogy a nemzeti különbségek megszünnek köztük, a sajátos nemzeti vonások elvesztik jelentőségüket.

Nagyon is tipikus és elgondolkoztató, hogy ebben a kozmopolita "taktikában" hogyan olvad össze a nemzeti és a társadalmi elem: a nemzeti nihilizmus egyben tagadásává válik a szocialista társadalmi rendszernek. Ami persze nem fordítható meg ugy, hogy a nacionalista irányzatok kevésbé állnak szemben a szocializmussal. Itt is kitünik, hogy nacionalizmus és kozmopolitizmus nem ellentétesek, hanem egy tőről fakadnak: a nacionalizmus, miközben ugy tünteti fel magát, hogy a nemzeti közösséget, a nemzeti kohéziót a tudományos-technikai forradalom negativ és nivelláló hatásaitól félti, valójában a szocialista integráció ellen lép fel, amely nélkül olyan szocialista népgazdaságok, mint a miénk is, nem tudnának fejlődni, a tőkésországokkal szemben függő helyzetbe kerülnének. A nacionalizmust ebben a tekintetben egyenesen a kozmopolitizmus szállászcsinálójának lehetne nevezni.

Hamis dolog a nacionalizmust és a kozmopolitizmust egymást kizáró ellentétekként ábrázolni. A kozmopolitizmus nem visszahatása, hanem kiegészitője, másik oldala a nacionalizmusnak. A nacionalizmus a nemzeti önhittség terjesztésével szükiti a világképet, elszakitja osztályos társaiktól az

egyes munkásosztályokat és természetes szövetségeseitől az egyes nemzeteket. A nemzeti nihilizmus a nép önmaga erejébe vetett hitét rombolja, s ezzel szükiti a szocialista tevékenység hatékonyságát is.

Lenin 1913-ban igy fogalmazott: "Burzsoá nacionalizmus és proletár internacionalizmus - ez a két kibékithetetlenül ellenséges jelszó, amelyek megfelelnek az egész tőkés világ két nagy osztálytáborának és két politikát /sőt két világszemléletet/ fejeznek ki a nemzeti kérdésben." Igaz, ma a két nagy osztálytábor a békés együttélés utját keresi; ám ez csak azt jelenti, hogy a fegyveres konfrontáció veszélye csökkent, az eszmei harc folytatódik és egyre bonyolultabb formákat ölt.

A szupranacionalitás hirdetése a nemzeti nihilizmus, a kozmopolitizmus terjesztése, a nyugati életforma dicsőitése ugyancsak felerősödött, amióta napirendre került a koegzisztencia. És hogy a nemzetek fölöttiség legujabb burzsoá elméletei mögött gazdasági érdekek huzódnak meg, azt ma igazán nem nehéz bizonyitani. Az állammonopolista kapitalizmus mindinkább nemzetek fölötti vállalatokban, "szupranacionális" összefogásokban testesül meg.

De a nemzetek fölöttiséggel nemcsak közvetlen gazdasági, hanem politikai vonatkozásban is megvan a terve általában a monopolkapitalizmusnak, különösen pedig az amerikai imperializmusnak. A szocialista országok összefogását, gazdaságaik együttmüködését, a szocialista integrációt veszik célba. Minden igyekezetükkel azon vannak, hogy az egyes országokban felkeltsék a nacionalista érzelmeket, azt a hiedelmet támasztva, hogy az önálló népgazdaságok integrációja a nemzeti érdekek rovására, a szuverenitás kárára történik; mindenképpen azt az elnyütt, de mindig felmelegitett hazugságot terjesztik, hogy ezek az országok függővé válnak a Szovjetuniótól. Holott tőle - mint ismeretes - a kölcsönösen előnyös kapcsolatok keretében a legtöbb segitséget kapják.

A nacionalizmus-kozmopolitizmus kontra szocialista hazafiság-internacionalizmus-vitában nemcsak a jelen, hanem gyakran a jövő kérdései is felmerülnek. A marxizmus, mint haladót, kivánatost támogatja mindazt, ami elősegiti a nemzeti válaszfalak leomlását, ami egyre szorosabbra füzi a kapcsolatokat a nemzetek között. /Különben még ha akarná se tehetné másképpen, hiszen egy tudományos világnézeten alapuló eszmeáramlat nem szegülhet szembe a fejlődés objektiv törvényeivel!/

"Megmarad a kapitalizmusnak az a világtörténelmi tendenciája - irta Lenin -, hogy ledöntse a nemzeti válaszfalakat, eltörölje a nemzeti különbségeket, asszimilálja a nemzeteket, ez a tendencia évtizedről évtizedre erőteljesebben jelentkezik és most egyike azoknak a hatalmas hajtóerőknek, amelyek a kapitalizmust szocializmussá változtatják. Nem marxista, sőt még csak nem is demokrata az, aki nem ismeri el és nem védelmezi a nemzetek és a nyelvek egyenjoguságát, aki nem harcol mindennemü nemzeti elnyomás vagy jogegyenlőtlenség ellen. Ez kétségtelen. De az sem kétséges, hogy az álmarxista, aki kigyót-békát kiált más nemzet marxistájára az "asszimiláció" miatt, valójában nem más, mint közönséges nacionalista kispolgár."

Lenin szavait sem szabad kiszakitani konkrét környezetéből, elvonatkoztatni a helyzettől és összefüggéstől, amelyben tételét felállitotta. /Az idézett figyelmeztetést egyébként a munkásmozgalmon belüli nemzeti szeparatizmus hiveihez intézte./ De a tételnek általános érvénye van, hiszen ma igazán tapasztalhatjuk, hogy mind kapitalista, mind pedig szocialista körülmények között az integráció a gazdaság parancsa. S bár minden valószinüség szerint a nemzeti különbségek még a szocialista forradalom egész világon aratott győzelme után is hosszu ideig megmaradnak, de valamikor, valamilyen módon sor kerül a nemzetek összeolvadására a kommunista társadalomban. Hogy aztán ez milyen világ lesz, azt már utópia volna felvázolni.

A mi feladatunk - s alighanem még több nemzedéké - a szocialista nemzet fejlesztése, a szocialista hazafiság ápolása, az önálló népgazdaságok integrálása, az internacionalizmus érvényesitése minden tekintetben. Ezzel szolgáljuk saját népünk és a világ minden népe nemzeti és nemzetközi érdekét és a társadalmi progressziót is.

A burzsoá nacionalizmus különböző formákban jelenik meg. A sovinizmus a nacionalizmusnak nyilt, durva, szélsőséges uszitó formája. Az irredentizmus a területi igényeket nemzeti hovatartozás vagy "történelmi jog" cimén akarja érvényesiteni. Az antiszemitizmus pedig egy korábban egységes történelmi népcsoport, a zsidóság elleni gyülölet szitása azzal, hogy a zsidóságot külön "fajnak" nyilvánitja. A cionizmus a zsidóság nacionalizmusa /az antiszemitizmus forditottja/, amely a zsidóságot uszitja más népek ellen. A nacionalizmus kisérőjelenségei a fajgyülölet, a kommunistaellenesség és a szovjetellenesség.

A magyar nacionalizmus

A magyar történelem utolsó négy évszázadának egyik alapvető jellemzője a nemzeti önállóságért és függetlenségért folyó harc. Először a törökök ellen, majd a Habsburg elnyomás ellen kellett küzdeni. A XIX. század első felében a függetlenségi törekvések megerösödnek, párhuzamosan a tőkés viszonyok kialakulásával. A társadalmi haladás kulcskérdése ekkor a Habsburg-monarchia megdöntése, a független, önálló polgári társadalom megteremtése. Az ekkor kibontakozó nacionalizmus még e történelmi feladatok segitője, haladó jellegü. Fő képviselői a polgárosodó nemesség, /Kossuth/ és a polgári átalakulás plebejus /népi/ szárnya /Petőfi, Vasvári, Táncsics/.

Az 1848-49-es polgári forradalom és nemzeti függetlenségi harc elbukik, és az osztrák abszolutizmust követően 1867-ben az uralkodó osztályok kiegyeznek a Habsburgokkal, létrejön a dualista monarchia. Ezzel a magyar földbirtokos osztály megszilárditja hatalmát a magyar nép és a nemzeti kisebbségek felett. Az uralkodó osztály lemond a függetlenségről, a haladás ellenségévé, a nemzeti függetlenség árulójává válik. Az uralkodó osztály nacionalizmusa egyértelmüen népellenessé, reakcióssá válik. 1867 után a magyar nacionalizmus jellemzője lett a nemzeti kisebbségek elnyomása.

A XX. század elejétől a magyar nacionalizmus imperialista tartalommal telt meg. Az uralkodó osztályok beleviszik a népet a saját érdekeiket szolgáló I. világháboruba. Ez különös élességgel mutatta meg a nacionalizmus és a dolgozó tömegek érdekei közötti ellentétet.

A magyar munkásosztály a szocialista munkásmozgalom kialakulásától kezdve a társadalmi haladásnak és éppen ezért a nacionalizmussal szemben az igazi hazafiságnak a legkövetkezetesebb képviselője lett. Az I. világháboru előtti évtizedekben a munkásosztály lesz a demokratikus fejlődés vezető erejévé és vállalja 1848. félbemaradt müvének befejezését is: a demokratikus átalakulás véghezvitelét. - Az I. világháboru után a Tanácsköztársaság a proletárinternacionalizmus szellemében fog hozzá a nemzetiségi kérdés megoldásához, önrendelkezési jogot biztositott a nemzetiségeknek. Ugyanekkor a honvédő háboruban védte az országot az antant és a szomszéd országok burzsoáziája által szervezett külső támadások ellen. A Tanácsköztársaság tehát mindenképpen hazafias ügyet képviselt.

Az ellenforradalmi rendszer viszont az antant - imperializmus segitségével a hazaárulás jegyében született. A magyar burzsoázia külső imperialista segitséggel jutott ujra hatalomra. A Horthy-rendszerben a nacionalizmus vált a vezető ideológiává. A nacionalista propaganda a fasiszta terrort szolgálta. A nacionalizmust terjesztették a templomokban, iskolákban, a leventeoktatáson, a kaszárnyákban, ezt terjesztette a hivatalos filozófia és történetirás, a sajtó és a rádió. A nacionalizmus minden lehetséges válfaja megtalálható volt: a "hivatalos" irányzat mellett az uszitó nyilas "hungarizmus" ugyanugy, mint az un. "harmadik utas" nacionalizmus, amely különösen egyes kispolgári és értelmiségi rétegekre volt nagy hatással. Fő képviselői egyes "népi" irók voltak. Ugyanigy megtalálható volt a nacionalizmus minden konkrét formája is. A szomszédos népek elleni uszitó sovinizmus, a területi igényeket alátámasztó irredentizmus /"Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország" ez volt a fő jelszó./ A Trianon előidézői egyben Trianon legnagyobb ellenségei lettek. Hogy milyen volt ez a mennyország, ez közismert és világosan érzékelhető pl. József Attila Hazám c. versében. A Horthy időszak alatt végig - de különösen az elején és a végén - jellemző volt az antiszemitizmus. Mindezt végig kisérte a szovjetellenesség és kommunistaellenesség. A kommunista párt végig illegalitásban volt, a kommunistákat üldözték. - A nacionalizmus tipikus megnyilvánulásaként jelentek meg a különböző "elméletek", amelyek a magyarság felsőbbrendüségét voltak hivatva bizonyitani, mint pl. a "védőbástya-elmélet", a "kulturfölény-elmélet", "Szentistváni Magyarország", "Szent Korona országa" stb. A rendszer kereszténynek és nemzetinek nevezte magát, de a legmélyebben nemzetellenes volt, elnyomta a nemzet alapvető tömegeit, a dolgozó népet. - Az ellenforradalmi rendszer Európa legreakciósabb erőivel keresett szövetséget, amelynek eredménye a II. világháboruban való részvétel, az ország pusztulása és 600 ezer magyar halála. Az lett a 25 éves nacionalista politika következménye. A rendszer a nacionalizmus jegyében született, de ez okozta bukását is.

Nacionalizmus hazánkban a felszabadulás után és napjainkban

A nacionalizmus hatása nem szünt meg a felszabadulással, bár milliók tapasztalták "eredményét". A nacionalizmusnak nagyon mélyek voltak a gyökerei és nem tünt el az emberek tudatából. A szocializmus épitésének megkezdése, a szocialista tudat kibontakoztatása háttérbe szoritotta a nacionalista nézeteket, de teljesen nem szüntette meg. Ez erőteljesen megnyilvánult az

1956-os ellenforradalom idején, amelynek legfontosabb ideológiája a nacionalizmus volt. Ezt segitette a revizionisták által hirdetett "nemzeti kommunizmus" ideológiája is. E nacionalizmusnak is egyik jellemzője volt a szovjetellenesség. /Először az "egyenlő" alapokon nyugvó szovjet-magyar barátságról beszéltek, a végén behivták az ENSZ csapatokat/. Az ellenforradalom nacionalista alapon kiadott fő jelszava a testvériség volt. Hamis nemzeti egységet hirdettek./"Aki magyar, velünk tart" - mondták a rendszer ellen fegyverrel támadók./ Jellemző volt az 1848-as jelszavak hangoztatása, olyan jelszavaké, amelyek akkor haladók és jogosak voltak, de a proletárdiktatura viszonyai között már nem.

Az ellenforradalom után - lényegesen megváltozott politikai és gazdasági viszonyok között - megindult a harc a nacionalista nézetek ellen is. Az azóta eltelt időben ezen a téren lényeges előrehaladás történt. A nacionalista nézetek káros voltának kimutatásával sikerült elérni, hogy a nacionalizmus egyre kevésbé mérgezi az emberek tudatát. Nyilt formában ma már nem nagyon jelentkezik. Ugyanakkor azt sem mondhatjuk, hogy teljesen megszünt volna. Különböző nacionalista nézetek ma is léteznek. Ilyenek pl. a területi kérdés /határkérdés/ ujbóli felvetése, a szocialista országokkal való együttmüködés kapcsán felmerülő "fenntartások" /jobban önerőre kellene támaszkodni, a Nyugattól kellene tanulni, káros a szakositás stb./, nemzeti függetlenségünk és a hazánkban ideiglenesen állomásozó szovjet csapatok szembeállitása, a Varsói Szerződésben való részvételünk ellenzése, semlegességi illuziók stb. Megtalálhatók még az antiszemitizmus maradványai is, továbbá a cigánylakosságnak a "faji alapon" való lebecsülése.

Feljegyzések:

IV. fejezet

A VALLÁSOS IDEOLÓGIA ELLENI HARC ÉS EGYHÁZPOLITIKÁNK NÉHÁNY KÉRDÉSE

A társadalom szellemi életének egyik igen jelentős ideológiai rendszere a vallás, amely hazánkban ma is a legnagyobb befolyással rendelkező nem marxista ideológia. A vallásos világnézet alapja a természet feletti erőkbe vetett hit.

A vallás kérdéseivel külön filozófiai jellegü tudomány, a tudományos ateizmus vagy valláskritika foglalkozik. A marxista valláskritika a tudományos szocializmus valláskritikája, amelynek elméleti alapját és tudományos módszerét a dialektikai és történelmi materializmus szolgáltatja. A marxista valláskritika a vallás eredetével, okaival, társadalmi szerepével, a vallásos világnézet leküzdésének módozataival foglalkozó tudomány.

1./ A VALLÁS LÉNYEGE, VÁLSÁGÁNAK MEGNYILVÁNULÁSAI ÉS OKAI

A vallásos világnézet azt vallja, hogy az isten a természet és a társadalom fölötti hatalom, s a világ, benne az ember is, az isten korlátlan hatalmának van kiszolgáltatva. Isten létezésében és a világ fölötti hatalmában az emberek cselekvésére gyakorolt befolyásában hinni kell. Istenről a természetes ész segitségével ismereteket lehet szerezni, amelyeket az emberi elme "korlátozott volta" miatt nem képes felfogni, igazságukat a kinyilatkoztató isten tekintélye alapján kell elfogadni.

Valójában azonban az istenképzet és a hitigazságok az emberi képzelő erő termékei, az embereken uralkodó természeti és társadalmi hatalmak megszemélyesitése és maguk fölé emelése utján. Amig az ember gyenge és kiszolgáltatott a természet erőinek, elképzeli, hogy vannak mindenható szellemek, istenek, akiket befolyásolhat, s akik segitségére sietnek. Amig nem képes megszüntetni a társadalmi bajokat, igazságtalanságokat, elképzel egy olyan világot, ahol nincs igazságtalanság és megtalálható minden, ami hiányzik a földi világban. A vallásos világnézetben te-

hát szükségszerü az isten gondviselő szerepéről kialakitott képzet.

A vallásos és a marxista világnézet társadalmi szerepe

Napjainkban is, amikor a technika és tudomány fejlődése jelentősen megnövelte a természet erői felett az ember hatalmát és világméretü osztályharcban százmilliók küzdenek a társadalmi igazságtalanságok megszüntetéséért, a vallások - bár sokat hangoztatják az ember hatalmát - alapvetően az emberi alkotó erők korlátaira figyelmeztetnek, az emberi természetnek valami "titokzatos gyengeségét" hirdetik. Ebben az értelemben ópium a vallás a népnek, Marx szavaival, a szellemi pálinka olyan fajtája Lenin szerint, amely végső fokon elvonja a figyelmet a valóságos földi problémáktól.

A marxista világnézet az emberek saját erejébe vetett bizalmát erősiti, harcra ösztönöz olyan társadalom kialkitásáért, amelyben megszünik a kiszolgáltatottság, a dolgok uralma az emberen. A vallásos világnézet elleni harcban döntő azoknak a viszonyoknak a felszámolása, amelyek szülik és táplálják az emberi gyengeség, a kiszolgáltatottság tudatát. Az ember uralmának növekedése a természet, a társadalom erőin és saját ösztönein, egyben a vallási képzetek és kultikus igények visszaszorulásának objektiv alapját jelentik. Napjainkban láthatóan szaporodnak a vallásosság visszaszorulásának jelenségei, igazolódnak a marxizmus állásfoglalásai a valláskérdésben is.

A vallás válságának megnyilvánulásai

Az utóbbi két évtizedben meggyorsult egy már korábban megindult folyamat, amelyet tekintélyes egyházi vezetők is a vallás válságának mondanak. Különösen a keresztény egyházakat érinti érzékenyen a válságtendencia sok megnyilvánulása. A válság jelenségei ugyanis leggyorsabban azokon a földrészeken és országokban szaporodnak, a szekularizáció a leghatékonyabban ott bontakozik ki, ahol történelmileg a keresztény vallás az uralkodó vagy a keresztény egyházaknak van más egyházakkal szemben is monopolszerepük. A válság jelenségei tehát szoros kapcsolatban, kölcsönhatásban állnak a világhelyzet alakulásával.

A válság első szembetünő jelenségcsoportja a vallás csökkenő befolyása a tömegekre. Terjed a gyakorlati vallásnélküliség, a hitközöny, nő az ateisták száma, egyre töb-

ben fordulnak el a vallástól. De az egyházak szerint a még vallásos emberek egy része számára is az istenképzet már nem azt jelenti, mint korábban. Isten létét nem tagadják, de komolyan nem veszik. Hanyatlik a dogmatikus vallásosság, elhalványul a személyes istenképzet. A vallásgyakorlat adatai egyre aggasztóbbak az egyházi felmérések szerint. Hosszu ideig kereszténynek tartott országokban is az egyes társadalmi rétegek tagjai, mind nagyobb számban juttatják kifejezésre, hogy az egyházi szertartásokon, ha részt vesznek is, az nem annyira belső szükségletek hatására történik, inkább a megszokotthoz való ragaszkodás kifejeződése.

A válság másik jelenségcsoportja a keresztény egyházak és világi szerveik politikai tekintélyének, sulyának csökkenése. A folyamat nem most, hanem a kapitalizmus korábbi szakaszán kezdődött a régi feudális kötelékek szétrombolása részeként. Az egyházak összefonódása a burzsoáziával, az imperializmus erőivel kiábránditólag hatott a tömegekre, kompromittálódtak a vallásos emberek szemében és sulyosan visszahatott politikai tekintélyük hanyatlására. Visszaszorult a politikai klerikalizmus, az egyházaknak a társadalomra gyakorolt közvetlen és a keresztény pártokon keresztül, közvetett befolyása. A kereszténységszocialista szakszervezetek sem tudták ugy növelni befolyásukat a munkások között, hogy ezzel ellensulyozni tudták volna a marxizmus alapján dolgozó szakszervezetek népszerüségét. Ellenkezőleg, befolyásuk csökkent.

A válság megnyilvánul végül abban, hogy a vallásos ideológiában az evilági problémák egyrészt nagyobb jelentőséget kapnak, másrészt amit korábban negativ értékeléssel közelitettek meg, most jórészt pozitiv oldalról feszegetik. Széleskörü teológiai munka folyik "mitosztalanitás" cimén. Az evilági problémákkal való hangsulyozottabb foglalkozás és az értékelésváltozások a legjobban a szociális kérdésekről szóló nézetekben találhatók meg. Amig pl. a Vatikán által 1891-ben kiadott "Rerum novarum" enciklika központi kérdése az volt, hogy a munkások nyugodjanak bele sorsukba, ez a világ a siralom völgye, minél többet szenvednek a földön, annál nagyobb lesz jutalmuk a mennyországban; az 1963-ban kiadott "Pacem in terris" és az 1967-ben megjelent "Populorum progresszio" enciklikák már előtérbe állitják az emberek evilági jogait, belenyugvás helyett összefogásra buzditják a hivőket és nem hivőket az atomháboru elháritására és reformokat javasolnak más égető társadalmi problémák megoldására.

A vallás válságának okai

Az egyházak nagy erőfeszitéseket tesznek a szaporodó és mélyülő válságjelenségek okainak feltárására, hiszen azok ismeretében remélik megtalálni a tendencia megállitásához szükséges ellenszert is. Szociológiai felmérések folynak, elméleti elemző munkát végeznek, tanulmányok tömegét jelentetik meg és nagy nemzetközi egyházi konferenciákon keresik a kiutat a válságból. A katolikus egyháznál igy került sor a II. Vatikáni Zsinatra.

A vallás válsága okaiként az egyháznak a tudomány és a technika fejlődését, az anyagi és kulturális haladást emelik ki leginkább. Ebből vezetik le azokat a változásokat, amelyek az istenhez való átélt viszonynak a megszünéséhez visznek.

Marxisták is vizsgálják a leirt jelenségeket és elemzik okaikat. Az elemzések azt mutatják, hogy az egyházi ideológusok a válság valóságos okainak egy részét tárták fel, amikor a tudomány, a technika rohamos fejlődését és az anyagi, kulturális haladást jelölték meg kiváltó okokként. Ezeknek tényleges szerepük van a válság kibontakozásában. De nem ezek jelentik az alapvető okot, sőt önálló szerepük igy nincs is.

A kapitalizmus általános válságának mélyülése egyben a magántulajdonon alapuló viszonyok és minden olyan társadalmi jelenség válságának kibontakozása, amelynek szülője, táplálója a magántulajdonon alapuló osztályuralom. A szocializmusba való átmenet és ebben a dolgozó milliók aktiv részvétele már példázza, hogy az ember rálépett arra az utra, amelynek során képes leküzdeni a természet és a társadalom erőivel szembeni gyengeséget. A korábban elnyomott és kizsákmányolt munkásosztály és parasztság hatalomra kerülnek és a termelési eszközök tulajdonosaivá válnak. A társadalom szocialista jellegének erősödése, a dolgozók magatartásának, gondolkodásának formálódása, a társadalmi szerepük tudatosodása kifejezi, hogy a szocializmusban az emberek képesek saját sorsuk irányitóivá válni.

Mindez azt is jelenti, hogy korunk embere mindig jobban függetleniti magát a vallástól. Egyre több tapasztalatot szerez, hogy az élet különböző területein boldogul a képzelt tulvilági erő segitségének hiánya nélkül is, hogy a természet és társadalom erőinek való kiszolgáltatottság nem megváltoztathatatlanul ránkmért csapás. Természetesen a vallás még sokáig jelentős tömegekre befolyással biró ideológia

marad. De a kibontakozó válságtendenciák már most is igazolják a marxizmus-leninizmus tételének helyességét, hogy a vallás történelmi kategória. Az emberi gyengeség, a kiszolgáltatottság tükrözőjeként jött létre az emberré válásnak egy korai szakaszán.

2./ A VALLÁS ÉS AZ EGYHÁZAK HELYZETE MAGYARORSZÁGON

Hazánk szocialista fejlődése nemcsak a társadalmi viszonyok változásában és a népgazdaság erősödésében, a dolgozók szociális, kulturális körülményeinek fejlődésében jut kifejezésre: formálódik a szocializmus építésében résztvevő emberek gondolkodása, érzelemvilága. Egyre több ember van, akiknek szemlélete, világnézete is már marxista-szocialista tartalmu. Mások pedig jelentősen előrehaladtak azon az uton, hogy szocialista meggyőződésüekké váljanak. Tények mutatják tehát, hogy a marxizmus világnézetileg is általános térhóditásban van hazánkban és csökken az egyházak befolyása a dolgozókra.

Az egyházak és a vallás szerepének csökkenése

Az egyházak tömegbefolyásának csökkenése leggyorsabban politikai téren ment végbe. Egyes egyházi vezetők együttmüködése a kizsákmányolókkal a felszabadulás után is, papok részvétele a szocialista társadalom megdöntésére irányuló akciókban, a dühödt antikommunista rágalomhadjáratban - már a negyvenes évek végén elforditotta a dolgozók nagy tömegeit politikailag az egyházaktól, sőt egy részüket bizonyos mértékig a vallástól is. Az egyházak tömegbefolyásának csökkenése világnézetileg is érvényesül, bár ez lassubb a politikai befolyás csökkenésénél és bonyolultabb folyamat, mint az korábban sokan gondolták.

A korábban vallásos emberek elfordulása mellett egyre több fiatal nő fel ugy, hogy nincs vallási képzete, mert nem is kapott ilyet és nincs hiányérzete emiatt.

Természetesen az egyházak világnézeti befolyásának csökkenését differenciáltan kell nézni. Más a helyzet a társadalom osztályai, rétegei szerint, korcsoportok, nemek szerint, földrajzi területenként is. Hazánkban legkevésbé vallá-

sos a munkásosztály és az ifjuság. Nem tulzás azt állitani, hogy az egyházak - eltekintve a korai munkásmozgalomnak egy rövid szakaszától - soha nem tudtak általános befolyásra szert tenni a munkások, főleg a nagyüzemi munkások között a kapitalizmus idején. Ez is bizonyitja, hogy a munkásosztály az egyetlen elnyomott, kizsákmányolt osztály, amely forradalmi pártja vezetésével önerejéből képes sikeresen harcolni a társadalmi kiszolgáltatottság ellen. Népi demokráciánk 25 éves fejlődése azt is bizonyitja, hogy a munkásság a hatalom birtokában képes az uj társadalom felépitésére is. Jól látható az is, hogy a férfiaknál gyorsabb a vallástól való elfordulás, mint a nőknél, az idősebb korcsoportok vallásossága is közismert.

A szocialista épités hatása a vallásra

Az egyházak befolyásának csökkenése, a marxizmus térhóditása olyan kölcsönhatásos folyamatként ment végbe a felszabadulástól, amelynek döntő összetevője magának a társadalomnak az átalakulása és ebben a dolgozó rétegek aktiv részvétele. Ezt segitette a felvilágositó, meggyőző munka. Ez is jól mutatja, hogy a szocializmus gyakorlati épitése segiti a legjobban az embereknek a saját erejükbe vetett bizalma erősödését.

A munkásosztály és a dolgozó parasztság elnyomott, kizsákmányolt osztályok voltak, a felszabadulással hatalomra kerültek és a termelési eszközök birtokosává váltak. A munkásosztálynak, a társadalom vezető osztályának forradalmi célját, a szocializmust, a többi dolgozó rétegek magukévá tették és megvalósitásán sikerrel dolgoznak.

A falun a multban a központi alak a földesur, a jegyző és a pap volt, a dolgozó paraszt pedig kisemmizett "senki" ember. Ma a falu központi alakja a dolgozó paraszt, aki a szövetkezetben, összefogva a többivel, a fejlődő nagyüzemben, egyre magabiztosabban, kulturáltabban épiti a szocialista jövőt, formálja saját magát. Napjainkban tehát látható, hogy a szocialista meggyőző munkával együtt az aktiv épitőmunkában megváltozott társadalmi szerep tudatosodása is végbement, mégha ez nem is befejezett folyamat.

A vallás befolyása és táptalaja

Termé szetesen a világnézeti fejlődés pozitiv tényeit összefoglalva nem hagyhatjuk figyelmen kivül, hogy a vallásosság - a csökkenő tendencia ellenére - hazánkban még jelentős

ideológiai tényező. Különösen falun, azután a kisiparosok, kiskereskedők között és egyes értelmiségi, alkalmazotti rétegeknél még viszonylag nagyobb mértékben találkozunk vallásossággal.

Leegyszerüsiti világnézeti fejlődésünket az, aki a vallásosságot hazánkban pusztan a régi társadalom eszmei maradványának fogja fel. Kétségtelen, hogy a vallás egyik legfontosabb tápláló forrását, társadalmi gyökerét, a kizsákmányolást felszámoltuk, s ez nagy vivmányunk. A mezőgazdaság szocialista átszervezése nyomán állandóan csökken a természeti erőknek való kiszolgáltatottság is, mezőgazdaságunk jelentős sikereket mutat a természeti csapások elhárításában. A kultura az egész nép szükségleteit szolgálja, nő a lakosság müveltségi szinvonala. Szélesedik, mélyül a szocialista demokrácia. A párt, az állami szervek és a tömegszervezetek is hatékony segitői a tudományos világnézet terjedésének. Mindezek elismerése mellett sem tekinthető a vallás csak eszmei maradványnak. A régi objektiv gyökereknek bizonyos maradványai napjainkban is megtalálhatók. A nemzetközi feszültség és belső fejlődésünk egyes problémái ugyancsak táplálják a vallásosságot.

Táptalaja a vallásosságnak a városi és a falusi kisárutermelés maradványainak léte és a cselekvésre, gondolkodásra gyakorolt hatása, de nem elhanyagolható forrása a vallásosságnak az ösztönösség maradványai és a társadalmi véletlenek negativ hatásai a gondolkodásra.

Táplálja a vallásosságot a háborutól való félelem. Nem kellően feltárt, de kétségtelenül meglevő, s talán a leghosszabb ideig fennmaradó táptalaja a vallásosságnak az átmenet időszakában a munkamegosztás jelenlegi állapotából, a falu és a város viszonyának alakulásából a fizikai és a szellemi munka közötti különbségből adódó problémák hatása a dolgozókra, a társadalomra.

A vallást tápláló szubjektiv okok közül figyelmet érdemel a családi viszonyokon belüli konzervativizmus, a régihez való ragaszkodás. Közvetlenül az egyén életéhez is kapcsolódnak vallást tápláló okok. A magányosság, váratlan, tragikus szerencsétlenségek, betegség, halálfélelem okozhat olyan érzelmi megrázkódtatást, ami táplálja a vallásosságot.

Mindezen tápláló okok és maradványok mellett a vallás terjesztésében nagy szerepe van az egyházak megnövekedett aktivitásának, amely sokféle formában jelentkezik, kezdve a vallásos ideológia "korszerüsitésétől", az egyházak közötti teológiai különbségek lebontási kisérletein keresztül a tömegek közötti megnövekedett hitbuzgalmi tevékenység sok uj formájáig.

A szocialista állam és a vallás viszonya

A szocialista állam az állampolgári jogok és kötelességek gyakorlása tekintetében a vallást magánügynek tekinti. Ez azt jelenti, hogy a szocialista állam alkotmányban rögziti és szavatolja állampolgárai számára a lelkiismereti szabadságot. Kimondja, hogy az állampolgárok lelkiismereti ügye az, hogy tartoznak-e valamilyen vallásfelekezethez és ha igen, melyikhez, vagy nem tartoznak semmilyen vallásfelekezethez, megtagadják az istenhitet, vagyis ateista világnézetet vallanak.

Államunk nem kényszerit senkit sem valamilyen vallás követésére vagy hite megtagadására, de nem enged meg semmiféle presszíót, lelkiismereti kényszert az egyházak részéről sem. A szocializmusban nem különböztetünk meg uralkodó vagy elnyomott vallást és az emberek vallási hovatartozása nem jelenthet egzisztenciális kérdést.

Érdemes külön hangsulyozni tehát, hogy a lelkiismereti szabadság több mint a vallásszabadság, mert emellett az ateizmus szabadságát is magában foglalja. A Horthy-rendszerben, a "keresztény, nemzeti Magyarországon" nemcsak a lelkiismereti szabadságot nem biztositották, de lényegében még a vallásszabadságot sem.

A szocializmusban az egyházak és papjaik nem rendelkeznek különleges előjogokkal, hivatalból nem tölthetnek be különböző funkciókat. A szocialista állam nem vesz részt az egyházi adók behajtásában. Az iskolák államositása után megszüntettük a kötelező hitoktatást, és néhány egyházi iskolát kivéve, a hittan tanitása fakultativ. Megszüntettük az egyházi jellegü esküt, a vallási jelvényeknek közintézmények ben való elhelyezését. Mindez együtt az állam és egyházak szétválasztásának következménye volt.

A lelkiismereti szabadság biztositása azonban csak egyik oldala a szocialista állam és a vallás viszonyának.

E viszony másik lényeges vonása, hogy a szocialista állam nem közömbös a vallással szemben, a vallás és a tudomány, az idealista és materialista világnézet harcában. A szocialista állam a szocialista forradalom - ezen belül az ideológiai és kulturális forradalom - végigvitelének legfontosabb eszköze és mint ilyen a dialektikus és történelmi materializmus világnézetét képviseli és ezt állami eszközökkel terjeszti. Jelentős szerepet tölt tehát be a szocialista tudatformálásban.

A szocialista állam és az egyházak viszonya

Amig a szocialista állam és a vallás viszonya részben alkotmányos /jogi/, részben világnézeti-ideológiai kérdés, addig a szocialista állam és az egyházak viszonya elsősorban politikai probléma.

Egyházpolitikánk része a párt és a kormány általános politikájának és szoros kapcsolatban áll a vallásos ideológia elleni küzdelemmel is. Egyházpolitikánknak is kiinduló-pontja, fő célja, hogy elősegitse a dolgozó tömegeknek - a vallásosaknak is - az épitőmunkába való bevonását, a szocialista nemzeti egység erősödését. Ez nagy türelmet kiván, mind a vallásos emberek, mind az egyházak irányában. Némelyek szerint ez taktika. Valójában azonban nem az. A szocializmus megvalósitói maguk a dolgozók, köztük a vallásosak. Alapvető érdekeik megértetése, érvényesitése a fő kérdés. A türelem nem a világnézeti vitáról való lemondás, ezért folytatjuk a vallásos világnézettel szemben a meggyőző munkát. De ez a vallásos dolgozó ember érdekében és nem vele szemben történik. Csak a világnézetünk terjesztésével azonban nem lehet a tudatban megszüntetni a képzelt természetfölötti erők uralmát. Ehhez alapvető a társadalmi viszonyok átalakitása. Ugyanigy hibás a másik véglet is, hogy adminisztrativ uton, egy csapásra megszüntethetőek a vallási, egyházi képződmények. A politikában számolunk azzal, hogy amig nagyobb számban lesznek nálunk hivő emberek, addig lesznek egyházak is. Ha pedig még hosszabb ideig léteznek, akkor a tömegek érdekében is fontos az állam és az egyházak normális viszonya.

Az állam és az egyház viszonyának pozitiv fejlődése

Hazánkban az egyházak az állammal kötött megállapodásokban hivatalosan kötelezettséget vállaltak, hogy lemondanak a rendszer elleni harcról. Ezenkivül végbement egy sor más, az előzőekben vázolt változás, amelynek nyomán kielégitő az állam és az

egyházak viszonya, a lojális papsággal az együttmüködés népünk javára erősödik. Tehát pártunk és kormányunk akkor tartja elfogadhatónak az állam és az egyházak viszonyát, ha az hozzájárul a vallásos tömegek zökkenőmentesebb bevonásához a szocializmus épitésébe, az egyház vezetői és a papság minimumként betartja törvényeinket vagy még inkább, ha azonosulva a tömegek alapvető érdekeivel, aktivabban támogatja a békéért és társadalmunk haladásáért folytatott harcunkat. Ezt elvi alapokról, politikai eszközökkel segitjük, ugyanakkor szilárd és óber módon fellépünk a reakcióval szemben, visszaverjük minden támadásukat.

A szocialista állam és az egyházak viszonya pozitiv fejlődésének fontos követelménye, hogy az egyházak elhatárolják magukat a nemzetközi imperializmustól és reakciós egyházi támogatóiktól, váljanak le a burzsoá politika oldaláról. Ezt természetesen nem lehet a szubjektiv szándékra bizni, egyházpolitikai eszközökkel megfelelő segitség szükséges mindehhez. Ugyancsak fontos vonatkozása ennek, hogy a burzsoá politikától való elhatárolódás nem lehet elzárkózás a társadalmi élet kérdéseitől.

3./ A VALLÁSOS IDEOLÓGIA ELLENI HARC

Az MSZMP a vallásos ideológia elleni harcról

Pártunk IX. kongresszusa feladatul szabta, hogy társadalmunkban tegyük uralkodóvá a munkásosztály tudományos világnézetét. E feladat megoldása követeli, hogy jól ismerjük a párt viszonyát a vallásos világnézethez, a vallásos emberekhez. Pártunk világnézete szemben áll minden idealista világnézettel, igy a vallásos világnézettel is. Ez eszmei harcot jelent. Hazánkban vallásszabadság van, pártunk kerül mindent, ami a vallásos emberek érzéseit sértené, de nem mond le arról, hogy küzdjön a felvilágosultságért, a tudományos világnézet elterjesztéséért. Az osztályharc frontja szerintünk nem a hivők és nem hivők között huzódott és ma sem ott huzódik. Az osztályharc a haladás és a reakció erői és az ezeket képviselő nézetek között folyik.

Az MSZMP X. kongresszusa a IX. kongresszus állásfoglalására utalva fogalmazta meg határozatában, hogy a lenini szövetségi politikával kell tovább erősiteni a kommunisták és a párton kivüliek, a hivők és a nem hivők együttmüködését, mindazokat, akik vállalják a közös célt: a szocialista Magyarország felépitését.

A vallásos világnézet elleni harc eszközei és módszerei

Szemben állunk a vallásos világnézettel, mint a hamis tudat egy formájával. A vallás nem épülhet bele a szocialista tudatba, mert végső tartalma az ember alárendelése képzelt tulvilági erőknek. A szocialista társadalom fejlődése fokozatosan aláássa a vallás gyökereit, az eszmei vita ezzel kölcsönhatásban segiti az ember felszabadulását minden elavult nézettől. Az eszmei formálódás alapja és mércéje az épitő munkában való aktiv részvétel.

A tudományos világnézet terjesztése türelmes, sokoldalu munkát jelent a hivő tömegek körében. Lényeges annak a megértése, hogy a vallási nézetek konzerválják, ujratermelik a burzsoá eszmék hatását a már szocialista körülmények között élő, dolgozó emberekre és neheziti a saját munkájukkal épülő uj társadalmi viszonyok követelményeinek felismerését, valóságos érdekeik érvényesitése módjának, eszközeinek tudatos alkalmazását.

A marxista világnézeti meggyőződés terjesztése folyik az iskolákban, az egyetemeken, a könyvkiadás, a sajtó, a rádió és televizió eszközeivel is. A szocialista állam köteles gondoskodni a tudományos ismeretek - köztük a tudományos világnézet - terjesztéséről. Ez nem sérti a vallásos állampolgár lelkiismereti szabadságát. Az állampolgár lelkiismereti kérdéseibe a szocialista állam nem avatkozik bele. A vallásosságot vagy az ateizmust, vagyis a világnézeti meggyőződést magánügynek tekinti. De ez semmiképp nem lehet az állam semlegessége a materializmus és idealizmus harcában.

A vallás elleni eszmei harcnak fontos eszköze és módszere a tudományos marxista világnézet terjesztése, pozitiv ismeretek nyujtása a világról, a világ átalakitásában aktiv szerepet betöltő emberről. Lényeges szempont a munka hatékonyságához a befogadó közeg felkészültségének, körülményeinek figyelembevétele és az, hogy az értelemre gyakorolt hatás kellő összhangban legyen az érzelmi befolyásolással. Ugyancsak a hatékonyság segitője, ha a tömegpropagandában mai életünk, fejlődésünk főkérdéseinek világnézeti összefüggéseit helyezzük előtérbe az elvont, tételes filozófiai tanitások helyett.

Fontos része a szocialista együttélés és életforma alakitásának az egyházi szertartások felváltására alkalmas sz-

cialista tartalmu világi formák és szokások terjesztése a családi és társadalmi ünnepségek terén. Ilyen formák a névadó ünnepségek, ultörő- és ifjuvá avatások, a társadalmi esküvő, az egyházi szertartás nélkiili temetés stb.

Legfontosabb: előbbre lépni a közmüvelődésben. A vallásos, az idealista világnézet elleni harc egyik legfontosabb és legaktuálisabb feladata - előbbre lépni a közmüvelődésben. Erre pártunk Központi Bizottsága 1974. márciusi határozatának sokoldalu elemzése és következtetése adja meg a következő évekre szóló teendőket. A közmüvelődés helyzetével és feladataival foglalkozó párthatározat nem a vallásos ideológia elleni közvetlen harc feladatairól beszél, hanem arról, hogy a szocialista valóságnak fejlődése, az ideológiai munka megnövekedett szerepe, a tudományos technikai forradalom kibontakozása, a szocialista demokrácia kiszélesedése, s általában a lenini kulturális forradalom teljes győzelemre vitele miatt kerültek előtérbe a közmüvelődés kérdései. Maga az élet tüzte napirendre társadalmunk szellemi élete és a szocialista életforma marxista világnézeten alapuló markánsabb formálásának igényét, az idealista és a kispolgári felfogásokkal, magatartással szemben a szocialista közmüvelődés, a tudományos világnézet és a szocialista közerkölcs ismérveinek társadalmi szintii közvéleménnyé emelését.

A közmüvelődés, amely döntő része a kulturális forradalomnak, nélkülözhetetlen és szükségszerü emelyüje a szocializmusért, a kommunizmusért tudatos, marxista világnézetében meggyőződéses emberek nevelésének, formálásának. Márpedig e feladatát tekintve a vallásos, ideológia elleni harcnak is átfogó és tudományos rendszere.

Közmüvelődési programunk ugyanis összhangban van pártunk politikájával, a sokoldaluan fejlett szocialista Magyarország épitésének igényével, a szocialista világrendszer, a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom irányzatával.

Ez az összhang a marxista-leninista tudományos világnézet és a közmüvelődési program elvi és gyakorlati oldalainak egységében, következményként pedig a szocialista közösségi életforma fejlődésében, kifejlődésében, társadalmunk egységes szemléletében, a mindenkire jellemző aktiv, áldozatkész munkában valósul meg.

A kommunista párt és a vallás

A kommunista párt a szocialista tudatosság legkövetkezetesebb képviselője és

terjesztője. A párttagok önkéntesen, lelkiismeretesen, lelkiismeretükre hallgatva tudatosan választják a marxista-leninista pártban való részvételt. A párt ereje alapvetően abban van, hogy ideológiailag, politikailag egységes. Ennélfogva semmiféle vallási befolyás nem lehet a pártban, vagyis a párttagok nem választhatnak szabadon a vallás és a marxizmus között. Alapelv, hogy a párttagok számára a vallás nem magánügy.

Ma még vannak vallásosak a párton belül, de a szervezeti szabályzatban rögzített kötelessége minden párttagnak a marxista-leninista meggyőződés erősítése, ezen belül a tudományos világnézet elsajátítása. Tehát elsősorban a párton belül fontos a vallás elleni eszmei harc, a világnézeti nevelő munka.

A kommunista párt az egész társadalom érdekeit és fejlődési irányát kifejező, a népet tudatosan szervező és irányító intézmény. Ezért lényeges szerepe van annak is, hogy a párttagok hogyan élnek, tevékenykednek, mennyire járnak élén a párt politikájának megvalósításában, a szocialista magatartásban. Az olyan párttag, aki vallásos, nem tud következetes lenni a párt politikájának érvényesítésében sem. De a párttagnak élen kell járnia a pártonkívüliek körében a meggyőző tevékenység terén is, amit ugyancsak fékez a világnézeti bizonytalanság.

Lényeges viszont az ideológiai meggyőző munkához annak megértése, hogy a hívő emberek többsége nem elméleti megfontolásból vallásos, nem tudatos a szembenállása az ateizmussal. A vallástól az ilyen emberek lelki vigaszt remélnek, eligazodást az élet különböző problémáiban. A szektás türelmetlenség káros. A vallásos világnézet elleni harc nem azt követeli, hogy az ateista kommunisták egymást győzködjék. Meg kell találni az utat a még vallásos hívő emberekhez is, a társadalmi tevékenységbe való bevonás és a felvilágosító munka útján.

A vallásosság valóságos helyzetének megítélésénél tehát figyelembe kell venni, hogy minél következetesebben valósítjuk meg pártunk kongresszusi határozatait, annál eredményesebben lépünk előre a marxista világnézet uralmának megvalósításában, s válik világnézetileg is megalapozottabbá dolgozóink politikai tudatossága a szocializmus talaján.

Feljegyzések:

V. fejezet

A MÜVÉSZET HELYE ÉS SZEREPE A TÁRSADALOMBAN

A marxizmus-leninizmus a müvészetet, a társadalmi tudat szerves részeként a társadalom szellemi élete sajátos területeként és formájaként fogja fel és vizsgálja. Következésképpen a müvészetet az objektiv valóság tükröződésének tekinti, méghozzá az anyagi világ mindhárom szférájára kiterjedő és érvényes visszatükröződésnek.

A müvészetnek, mint a társadalmi tudat sajátos területének általános törvényszerüségeit önálló tudományág, az esztétika vizsgálja. A müvészet egyes, konkrét kérdéseivel, az egyes müvészeti ágakkal, azok történetével és a müalkotások specifikus folyamatával a konkrét tudományágak, ugymint az irodalomelmélet, a müvészettörténet, a stilustan stb. foglalkoznak.

Miután azt már tisztáztuk, hogy a társadalmi tudat a társadalmi lét tükrözése, a müvészettel kapcsolatban elsősorban azt kell vizsgálni, hogy mi a müvészi tükrözés sajátossága és társadalmi funkciója.

A müvészet keletkezése

Az idealista filozófia különböző módon magyarázza a müvészet keletkezését. E magyarázatoknak közös vonása, hogy valamennyi elszakitja a müvészetet a társadalom anyagi életétől, a termelési mód, a társadalmi viszonyok fejlődésétől és a müvészet gyökereit pszichológiai-fiziológiai tényezőkben vagy más, a konkrét társadalmi valóságtól független szellemi okokban keresi. Az ilyen magyarázatok a müvészet lényegének idealista felfogását eredményezik: a müvészet ebben a felfogásban zárt szellemi világ, amelynek semmi köze a társadalom anyagi életéhez és fejlődéséhez.

A történelmi materializmus abból indul ki, hogy a müvészet az emberi társadalom fejlődése során született, a társadalom életének objektiv szükségletei hivták életre, és miután létrejött, meghatározott társadalmi szükségleteket elégit ki, a társadalom anyagi gyakorlatával szoros kapcsolatban fejlődik.

A valóság megismerésének, "feltérképezésének" és rög-

zitésének azt a sajátos formáját, amelyben a valóság megismerése müvészi tevékenység segitségével, müvészi alkotások létrehozásával történik - a valóság esztétikai, müvészi birtokbavételének vagy meghóditásnak nevezzük. Kezdetben azonban az emberi tudat még nem differenciálódott, nem váltak el egymástól a társadalmi tudat különböző formái. Az ősember tudatában még differenciálatlanul keveredtek az empirikus tapasztalatok és a vallásos elemek, az erkölcsi és müvészi elemek stb. Csak a társadalom - és ennek alapján az emberi tudat - fejlődésének magasabb szakaszán, amikor kialakult a társadalmi munkamegosztás, elvált egymástól a fizikai és a szellemi munka, differenciálódik a társadalmi tudat, jön létre a különálló müvészet, mint az esztétikai tevékenység legmagasabb formája, amelyben a valóság esztétikai tükrözése önálló jelentőségre tesz szert.[1]

A müvészi tükrözés sajátossága

A müvészetnek, mint tudatformának az a sajátossága, hogy a valóságot annak érzéki konkrétságában tükrözi, ennek megfelelően a visszatükrözés nem absztrakt formában történik, mint a tudomány esetében, hanem képszerüen, az érzéki hitelesség erejével. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a müvészet azonos az érzéki megismeréssel és képtelen mindenféle általánositásra, tehát a lényeges kiemelésére, megismerésére. A müvészet nem lehet az élet egyszerü lefotografálása, a müvészet nem tükrözheti csak a felszint, a valóság külső tulajdonságait. Ez a müvészet elsekélyesitése, a müvészi megismerés méltatlan lefokozása lenne. A müvészetnek az a feladata, hogy a valóság bonyolultságában, összetettségében megtalálja a lényeges életigazságokat, az alapvető összefüggéseket és a felszin mögött feltárja a lényeget, az ember külső tulajdonságai mögött az ember belső világát, szellemi életét, gondolatait, érzelmeit.

A müvész a tipusalkotás eszközével müvészi képekben általánositja az élet lényeges oldalait, felszinre hozza az életből vett tipikus konfliktusokat és ellentmondásokat. A tipusalkotás nehézsége abban van, hogy nem mindig az a tipikus, ami az életben a leggyakrabban fordul elő, ami a leginkább el van terjedve. Tipikusnak az életben és müvészetben azt nevezzük, amiben valaminek a lényege éle-

1 Lásd e rész I. fejezetében a társadalmi tudatformákra vonatkozó részt.

sen, különösen markánsan, az átlagnál erőteljesebben fejeződik ki.

A művészi tipusalkotás fontos vonása az is, hogy a művész a tipikust, a lényegest mindig utánozhatatlan, egyéni, konkrét képmás formájában ábrázolja. Ez azzal függ össze, hogy a művészet a lényegest sohasem statikusan tükrözi, hanem mindig a valóság érzéki teljességében, tehát a lényeges és lényegtelen, szükségszerü és véletlen konkrét összefüggéseiben. Ezért a művészi kép sohasem lehet a tudományos fogalmak, kész tételek egyszerü illusztrációja, a gondolati-logikai mondanivaló egyszerü lefordítása a művészet nyelvére.

A művészi tükrözés lényegéhez tartozik, hogy érzelmi hatást vált ki, művészi élményt idéz elő, lehetővé teszi a visszatükrözött tartalom átélését. Ilyen érzelmi hatás, esztétikai élmény nélkül nem érvényesül a művészet tudatformáló szerepe. A művészi alkotás akkor hat igazán, ha a szép érzékeltetésével gyönyörködtet, ha a tragédia művészi átélésével érzelmi katharzist idéz elő, ha felháborodást vált ki az aljassággal és a ruttal szemben.

A művészi ábrázolás sohasem a valóság passziv tükrözése. A művész a művében mindig állást is foglal, itéletet mond. A művészetnek ezt a lényeges funkcióját találóan fogalmazta meg a nagy orosz forradalmi demokrata, Csernyisevszkij: "A művészet lényege, annak reprodukálása, ami az embert a valóságban érdekli. De amikor az ember érdeklődik az élet jelenségei iránt, szükségszerüen - tudatosan vagy öntudatlanul - itéletet kell mondania róluk; a költő vagy a művész nem szünhet meg ember lenni általában és azért, még ha akarná is, nem tartózkodhat az itéletmondástól az általa ábrázolt jelenségek között, ezt az itéletet müve fejezi ki - s ez a müalkotás ujabb érdeme, minek révén a művészet az ember erkölcsi tevékenységének sorába kerül."

A művészet hatása az emberek tudatára

A materialista felfogás szerint az esztétika alapvető kategóriái - a szép és a rut, a tragikus és a komikus stb. nem egyszerüen a művész szubjektiv önkényének terméke, hanem a valóság olyan objektiv tulajdonságai, amelyeken keresztül a művészet megragadhatja a valóság mélyebb összefüggéseit. A szépet a művészetben megelőzi az élet tragiku-

ma. A sajátos esztétikai értékelésnek tehát - amikor a művész az ábrázolt jelenséget szépnek vagy rutnak, tragikusnak vagy komikusnak mutatja be - mindenekelőtt objektiv alapja van, a művész az objektiv valóságból indul ki, a valóság objektiv tulajdonságait reprodukálja a müalkotásban.

A művészi értékelésnek és itéletnek van azonban szubjektiv oldala is: ez a művész esztétikai ideálja, felfogása a szépről, a rutról, a tragikusról, a komikusról. A művész a valóságot mindig saját esztétikai ideáljának "prizmiján" keresztül tükrözi és ezért a művészi alkotás nemcsak az objektiv valóságot tükrözi, hanem a művész véleményét is, azt, hogy milyen a művész viszonya a valósághoz, szerinte a valóságnak milyennek kell "lennie."

Az elmondottakból következik, hogy a művészetnek igen nagy szerepe van az emberek tudatának és magatartásának formálásában. A művészet a valóság megismerésének és megváltoztatásának nagyon fontos eszköze. A művészet a valóságot tükrözve és esztétikailag értékelve hat az emberekre, formálja az emberek tudatát, érzelmeit, esztétikai izlését, egész magatartását.

A művészet elkötelezettsége és pártossága

A művészet tudatformáló szerepe felveti a művészet felelősségének kérdését. Milyen cél jegyében, milyen társadalmi erő szolgálatában tölti be tudatformáló szerepét a művészet? Milyen irányban befolyásolja, alakitja az emberek gondolkodását, magatartását? Milyen viszonyban van a művészet a társadalom gazdasági és politikai harcaival?

A polgári művészetszemlélet megpróbál kitérni a művészet társadalmi felelősségének kérdése elől. Egyik kedvelt eszméje ebben a törekvésében a l'art pour l'art művészet. Vagyis az olyan "tiszta" művészet, amely távoltartja magát mindenféle társadalmi, gazdasági és politikai küzdelemtől, amelyben maga az esztétikum, a művészi szép az öncél. A valóságban a l'art pour l'art - tehát az öncélu művészet - puszta illuzió. A művészet nincs hermetikusan elzárva a társadalom gazdasági és politikai életétől, a művészet maga is a társadalmi felépitmény szerves része és - miként az egész felépitmény - követi a gazdasági alap fejlődését, s aktiv kölcsönhatásban van a gazdasági alappal.

Illuzió a művészet társadalomfelettiségének és abszolut szabadságának az elve is, amely szerint a művészet állásfoglalás ugyan, de ez csak akkor elfogadható, ha a művészet teljesen szabad, nem kötik semmiféle korlátok, nincs semmiféle társadalmi ellenőrzés alatt. A valóságban ilyen teljesen szabad, társadalmi korlátok és ellenőrzés nélküli művészet nem létezik.

A marxizmus az osztályjelleg képmutató tagadásával, a pártatlanság burzsoá eszméjével szembehelyezi az osztályálláspont nyilt vállalását, a pártosság eszméjét. A szocialista művészet pártossága nyilt, harcos jellegü. A pártosság a művészet osztályjellegének történelmileg konkrét megnyilvánulása. Az osztálytársadalomban végső soron minden művészet osztályjellegü, de nem minden művész jut el ennek tudatos felismeréséig, az osztályálláspont nyilt és harcos vállalásáig. Ez nemcsak a művész őszinteségétől függ, hanem mindenekelőtt az osztályellentétek kiélezettségétől és az osztályharc fejlettségétől.

A szocialista realizmus - a szocialista művészet alkotó módszere

Ahogyan a művészet elkötelezettsége, pártossága történelmileg fejlődik - koronként más és más konkrét formában nyilvánul meg -, ugyanigy történelmileg fejlődik a művészi alkotói módszer is. Minden nagyobb történelmi korszak és azon belül is minden önálló társadalmi programmal fellépő művészeti irányzat kialakitja a maga sajátos művészi alkotó módszerét, amely leginkább alkalmas a művészet konkrét, történelmileg determinált feladatainak megoldására. Minden történelmi korra és ezen belül minden önálló művészeti irányzatra jellemző egy általános művészeti módszer, amely általános formában kifejezi az adott művészet sajátosságait. A szocialista művészetnek ilyen általános alkotói módszere a szocialista realizmus.

A szocialista realizmus nemcsak megengedi, hanem meg is követeli a stilusok sokféleségét, a különböző művészegyéniségeket. A szocialista realista művészek között olyan különböző stilusok képviselői és eltérő művészegyéniségek voltak és vannak, mint Gorkij és Aragon, Brecht és Nexő, Majakovszkij és József Attila, Solohov és Alexej Tolsztoj. A szocialista realizmusnak, mint művészi módszernek két általános vonása van, amely minden szocialista realista művészre jellemző.

Az egyik a realizmus. A művészetnek az a törekvése, hogy az életet, a valóságot hüen és sokoldaluan ábrázolja, az

ábrázolt jelenségek mélyére hatoljon, feltárja azok alapvető társadalmi tartalmát. Szemben a mai polgári dekadens művészettel, amely a tartalmat háttérbe szoritja és a formák öncélu játékát helyezi az első helyre, a szocialista művészet az életet, az élet valamely lényeges részét ábrázolja. A realizmus követelménye természetesen nem azonos a naturalizmussal vagy a fényképszerüséggel. A naturalizmus, a fényképszerüség a művészetben megmarad a felszin, a jelenségeknél, a realizmus viszont az élet mélyebb tartalmát kutatja és ábrázolja.

A szocialista realizmus másik lényeges jellemzője: a szocialista eszmeiség, a művészi alkotás tudatossága, harc a kommunista eszményekért, az életnek a kommunista eszmények magaslatáról történő értékelése. Ezzel kapcsolatban beszélni kell a marxista világnézet jelentőségéről a művészi alkotásban. A művészet csak akkor érheti el célját - akkor lehet alkotó és eredeti -, ha a művész kiigazodik az élet jelenségeiben, a dolgok mélyére tud hatolni. Ehhez pedig tudományos világnézetre van szükség. A szocialista művészet tudatossága, magas foku eszmeisége feltétele annak, hogy a szocialista művészet betöltse nemes társadalmi funkcióját. Ilyen szellemben foglalkozott a művészet feladatalval, pártunk X. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolója és határozata is, amikor kimondotta, hogy "Következetesen vissza kell utasitani minden olyan törekvést, amely - miközben gyakran a munkásállam növekvő anyagi támogatását igényli - kétségessé kivánja tenni a párt és a szocialista állam illetékességét a kulturális élet elvi és eszmei kérdéseiben. Minden alkotó saját szemléletének megfelelően alkothat; e joguk azonban nem csorbithatja a szocialista állam azon jogát és kötelességét, hogy a müvek között társadalmi és művészi értékük szerint válogasson, következetesebben támogassa az olyan müveket, amelyek népünk és az emberiség alapvető létkérdéseiben egyértelmüen, a haladás és a szocializmus oldalán foglalnak állást, és szocialista-realista szemléletüek. A munkásállam közpénzen csak a szocialista társadalmat, a nép épitőmunkáját segitő és művészi értéket képviselő alkotásokat támogathatja."[2]

A szocialista realizmus elmélete tehát egyfelől a szo-

2 Az MSZMP X. kongresszusa. Kossuth Könyvkiadó, 197o. 19o. oldal.

cialista müvészeti gyakorlat tudományos általánositása, másfelől azonban müvészeti program, amelynek megvalósitását célul tüzzük ki. Ennek a programnak a megvalósitásánál figyelembe kell venni müvészeti életünk jelenlegi átmeneti helyzetét is. Mint ahogyan egész társadalmunk ideológiai állapota átmeneti jellegü, amelyben a szocialista ideológia még nem szoritotta ki teljesen a polgári, kispolgári ideológiát, müvészeti életünkben is többféle ideológiai és müvészeti irányzat létezik. A szocialista realizmus követőin kivül vannak még polgári humanisták, katolikusok, harmadikutas nacionalisták stb. és igen nagy számmal olyan müvészek, akik még nem találták meg igazi müvészi arcukat, ellentmondásokkal vivódva keresik utjukat. Ebben az átmeneti helyzetben a szocialista realizmus programját sem lehet egyformán alkalmazni müvészeti életünk minden irányzatára. Müvészeti életünkben a legnagyobb figyelmet azokra a müvészekre és müalkotásokra forditjuk, amelyek a szocialista realizmus megvalósitására törekednek. Ez az az irányzat, amelyet a párt aktivan támogat, mert benne látjuk a müvészet fejlődésének fő irányát.

Feljegyzések:

TARTALOMJEGYZÉK

Oldal

ELSŐ RÉSZ

A TÁRSADALOM ANYAGI ÉLETE MINT A TÁRSADALMI LÉT ÁLTALÁBAN 3

I. fejezet: A TÖRTÉNELMI MATERIALIZMUS A MARXIZMUS-LENINIZMUS ÁLTALÁNOS TÁRSADALOMELMÉLETE 5

1./ A társadalom materialista felfogása és a marxista történelem szemlélet forradalmi jelentősége 6

2./ A történelmi materializmus tárgya és törvényei 14

3./ A történelmi materializmus alapkérdése 21

4./ A történelmi materializmus és a más társadalomtudományok viszonya 27

5./ A történelmi materializmus alkotójellege és pártossága 31

II. fejezet: A TÁRSADALOM MINT AZ EMBEREK KÖLCSÖNÖS TEVÉKENYSÉGÉNEK EREDMÉNYE, A TÁRSADALMI VISZONYOK ÖSSZESSÉGE 35

1./ A természet és a társadalom kölcsönhatása . . 35

2./ A munka szerepe a társadalom kialakulásában és fejlődésében 42

3./ Az egyén és a társadalom viszonya 48

4./ A társadalmi törvények és az emberek tudatos tevékenysége 53

5./ A szükségszerüség és szabadság 61

6./ A társadalom fogalma 64

III. fejezet: AZ ANYAGI JAVAK TERMELÉSE A TÁRSADALOM LÉTEZÉSÉNEK ÉS FEJLŐDÉSÉNEK ALAPJA. A TERMELŐERŐK ÉS A TERMELÉSI VISZONYOK DIALEKTIKÁJA 67

1./ A termelési mód fogalma és szerkezete . . . 67

2./ A termelőerők és a termelési viszonyok összhangjának törvénye 77

3./ A tudományos-technikai forradalom és társadalmi-gazdasági hatásai. 81

IV. fejezet: A TÁRSADALOM GAZDASÁGI ALAPJA ÉS FELÉPITMÉNYE. AZ ALAP ÉS A FELÉPITMÉNY SZÜKSÉGSZERŰ ÖSSZHANGJÁNAK TÖRVÉNYE 93

1./ Az alap és a felépitmény fogalma, jellemző vonásaik 93

2./ A szocialista alap és felépitmény kialakulása és sajátosságai 1o4

V. fejezet: A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI ALAKULAT ÉS A TÁRSADALMI HALADÁS MARXISTA ÉRTÉKELÉSE 115

1./ A társadalmi-gazdasági alakulat fogalma és jelentősége a történelmi materializmusban . . . 115

2./ A társadalmi haladás lényege, kritériumai és jellemző vonásai 119

VI. fejezet: A TÁRSADALMI TAGOZŐDÁS. A TÁRSADALOM ÉS AZ EGYÉN ÉRDEKVISZONYAI, AZ ÉRDEKVISZONYOK ÖSSZEEGYEZTETÉSE A SZOCIALIZMUSBAN 137

1./ Az érdek fogalma. A társadalmi, a csoport- és az egyéni érdek dialektikája 137

2./ A társadalom csoporttagozódása osztály- és réteg-struktura 143

3./ Az osztályharc, mint a kizsákmányoló társadalmak fejlődésének legfőbb hajtóereje. 153

4./ Természetadta és történeti közösségi formák: a család, a nemzetség, a nemzetiség és a nemzet 159

MÁSODIK RÉSZ

A TÁRSADALOM POLITIKAI ÉLETE MINT AZ OSZTÁLYTÁRSADALMAK VISZONYLAGOS ÖNÁLLÓSÁGGAL RENDELKEZŐ TÁRSADALMI ÉLETSZFÉRÁJA 165

I. fejezet: A MARXIZMUS-LENINIZMUS TANÍTÁSA A POLITIKÁRÓL, A TÁRSADALOM POLITIKAI RENDSZERÉRŐL ÉS AZ ÁLLAMRÓL 165

1./ A politika fogalma, a gazdaság és a politika viszonya, a politikai intézményrendszer. 165

2./ A kizsákmányoló állam lényege, ismérvei és funkciói. Államtipus és államforma. 172

II. fejezet: A MARXIZMUS-LENINIZMUS TANÍTÁSA A SZOCIALISTA ÁLLAMRÓL ÉS A PROLETÁRDIKTATURA TÖRTÉNELMI SZÜKSÉGSZERŰSÉGÉRŐL 185

1./ A szocialista állam lényege a szocialista demokrácia 185

2./ A proletárdiktatura formáinak különbözősége, szervezeteinek müködése és funkciói. 195

3./ A proletárdiktatura államának össznépi állammá fejlődése és a munkásosztály vezető szerepe . . 212

III. fejezet: A TÁRSADALMI FORRADALOM MARXI-LENINI ELMÉLETE 221

1./ A társadalmi forradalom fogalma, tartalma, tipusai és formái. 221

2./ A demokratikus és a szocialista forradalom összefüggése, a permanens forradalom és a reform 231

3./ A szocialista forradalom tartalma, szakaszai és formái 239

IV. fejezet: A MUNKÁSOSZTÁLY FORRADALMI PÁRTJÁNAK TÖRTÉNELMI SZEREPE A SZOCIALISTA FORRADALOM MENETÉBEN 251

1./ Marx és Engels küzdelme a politikai munkáspárt létrehozásáért 251

2./ Lenin szerepe az uj tipusu forradalmi párt létrehozásában 257

3./ A párt szervezeti felépitésének és müködésének lenini elvei 264

4./ A párt vezető szerepének növekedése a proletárdiktatura és a fejlett szocialista társadalom épitésének időszakában 271

5./ Proletárdiktaturánk tömegszervezeteinek és tömegmozgalmainak szerepe 283

HARMADIK RÉSZ

A TÁRSADALMI TUDAT MINT AZ EMBEREK SZELLEMI ÉLETE 289

I. fejezet: A TÁRSADALMI TUDAT, A TÁRSADALOM SZELLEMI ÉLETE ÁLTALÁBAN 291

1./ A társadalmi tudat lényege és szerkezete 291

2./ A politikai ideológia és a jogi tudat tartalma, osztályjellege 297

3./ A társadalmi tudat fejlődésének főbb törvényszerüségei 3o6

4./ A szocialista tudat kialakulásának főbb kérdései 31o

II. fejezet: AZ ERKÖLCSI TUDAT LÉNYEGE, OSZTÁLYJELLEGE ÉS A SZOCIALIZMUSRA JELLEMZŐ ALAPELVEI, NORMÁI 321

1./ A marxista etika mint az erkölcsről szóló filozófiai tudomány 321

2./ Az erkölcs lényege és társadalmi szerepe, és a kommunista erkölcs kialakulásának folyamata. . . 324

3./ A szocialista erkölcs alapelvei és normái 33o

4./ A szocialista erkölcs kialakitásával kapcsolatos feladatok hazánkban 34o

III. fejezet: A SZOCIALISTA HAZAFISÁG ÉS A SZOCIALISTA NEMZETKÖZISÉG. A BURZSOÁ NACIONALIZMUS ÉS KOZMOPOLITIZMUS ELLENI HARC 351

1./ A nemzet, a haza és a hazafiság 351

2./ A szocialista hazafiság és a szocialista internacionalizmus törvényszerü összefüggése 364

3./ A burzsoá nacionalizmus lényege és társadalmi gyökerei 368

IV. fejezet: A VALLÁSOS IDEOLÓGIA ELLENI HARC ÉS EGYHÁZPOLITIKÁNK NÉHÁNY KÉRDÉSE 381

1./ A vallás lényege, válságának megnyilvánulásai és okai 381

2./ A vallás és az egyházak helyzete Magyarországon 385

3./ A vallásos ideológia elleni harc. 39o

V. fejezet: A MÜVÉSZET HELYE ÉS SZEREPE A TÁRSADALOMBAN 395